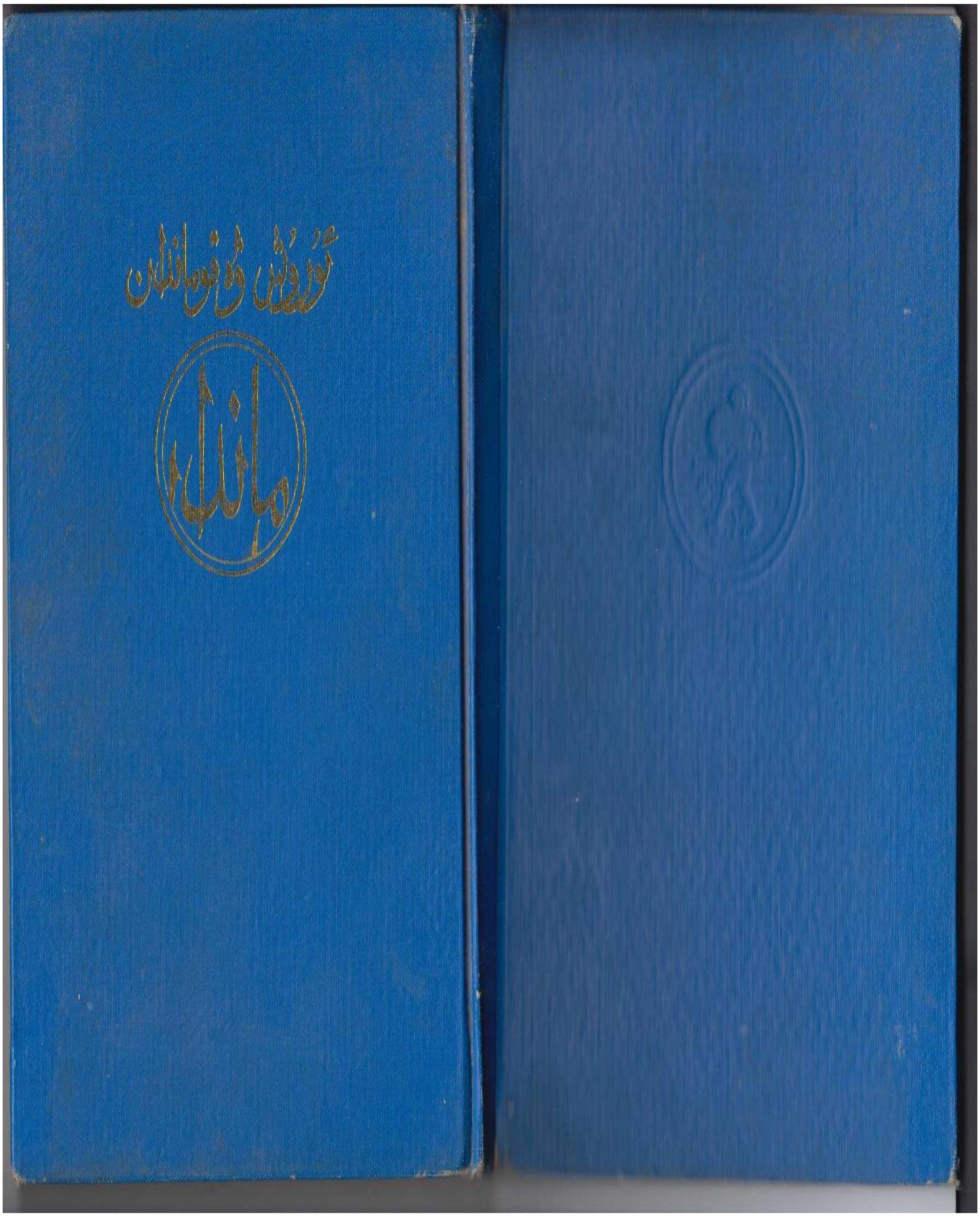

ئەزىزوۋ قاسىم

ئۇرۇش ۋە قوماندان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ۋەلى
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: رىزۋان قادىر

ئۇرۇش ۋە قوماندان
ئەزىزوۋ قاسىم
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جيەنجۇڭ كوچىسى №54)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 8 قىستۇرما ۋارىقى: 4
1993 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
1994 - يىل 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 2050
ISBN 7-228-02708-6/K·283
باھاسى: 5.00 يۈەن

ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

ئەزىزوۋ قاسىم 1926 - يىلى 11 - ئايدا ئاتۇشتىكى بىر دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، دۆربىلجىن ناھىيىسىدە باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئاۋۋال ئورۇمچى دارىلمۇئەللىمىندە، كېيىن خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىپىنىڭ ئورۇمچى شۆبىسىدە ئوقۇغان. ئازادلىقتىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى نەنجىڭ ھەربىي شۆيۈەنىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانلارنى تەربىيىلەش - يېتىشتۈرۈش فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن.

ئازادلىقتىن ئىلگىرى، ئەزىزوۋ قاسىم گومىنداڭغا قارشى ئىلغار تەشكىلاتقا قاتناشقانلىقى ئۈچۈن، 1945 - يىلى گومىنداڭ تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلانغان. 1946 - يىلى تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە قاتناشقان.

ئەزىزوۋ قاسىم ئارمىيىدە پەيجاڭ، ليەنجاڭ، گارنىزون باشلىقى، تۈەن شتاب باشلىقى، 5 - جۈن تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، مۇئاۋىن تۈەنجاڭ، تۈەنجاڭ، شىنجاڭ ھەربىي رايونى پىيادە ئەسكەرلەر مەكتىپىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قۇمۇل شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە قۇمۇل ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى، ئورۇمچى قىسىملىرىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 6 -، 7 - ۋە 8 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولغان.

ئەزىزوۋ قاسىمنىڭ يېزىقچىلىقتا بولغان ھەۋىسى كىچىك ۋاقتىدىن باشلانغان. ئۇ، ئۆتمۈشتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ چىرىكلىكىنى پاش قىلىپ، خەلقنىڭ كۈرەش ئىرادىسىگە ئىلھام بېرىدىغان كۆپلىگەن شېئىرلارنى يازغانىدى. ئازادلىقتىن كېيىن، ئۇ كۆپلىگەن شېئىر ۋە ئەسەرلەرنى يېزىپ، كەڭ كىتابخانلارغا تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭ شېئىرلار توپلىمى «قىلىچ» 1986 - يىلى 4 - ئايدا مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. «مارشال ئىلھامى» دېگەن ئەسلىمىسى 1984 - يىلى 5 - ئايدا شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. ئاپتور ھازىر «قىساس خەنجىرى» ناملىق ئەسىرى ئۈستىدە ئىشلىمەكتە.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللارنىڭ تەرەققىياتى 1
1 - بۆلۈم ئۇرۇش توغرىسىدا ئومۇمىي چۈشەنچە ... 3
2 - بۆلۈم قۇلدارلىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار 8
3 - بۆلۈم فېئوداللىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار 16
4 - بۆلۈم كاپىتالىزم تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار 23
5 - بۆلۈم جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار 33
ئىككىنچى باب سۇن ۋۇ ۋە «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» 51
1 - بۆلۈم قەيسەر قوماندان — سۇن ۋۇ 51
2 - بۆلۈم «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» ... 56
3 - بۆلۈم ھۇجۇم پىلانى مەسىلىسى 58
4 - بۆلۈم يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىش 60
5 - بۆلۈم ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش 62
6 - بۆلۈم ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىغا ئەھمىيەت بېرىش 63

7 - بۆلۇم مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمكى زامان تارىخىدا ئۆتكەن ئۈچ مەشھۇر ھەربىي سەركەردىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش 69
ئۈچىنچى باب تارىختىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەربىي ستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى 74
1 - بۆلۇم قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋەزىيىتى 75
2 - بۆلۇم قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ھەربىي تەشكىلات 77
3 - بۆلۇم يۈرۈش ھالىتىدىكى قوشۇننىڭ نامى...... 48
4 - بۆلۇم ھەربىي تەشكىلاتلار، ھەربىي ئۇنۋان - دەرىجىلەر 96
5 - بۆلۇم ھەربىي قوراللار 102
تۆتىنچى باب ئۇرۇش ھىيلە بىلەن بولىدۇ 112
1 - بۆلۇم غالىب كېلىش ئامالى 112
2 - بۆلۇم قايمۇقتۇرۇش ئامالى 122
3 - بۆلۇم ھۇجۇم قىلىش ئامالى 136
4 - بۆلۇم ئۇستاتلىق ئامالى 166
5 - بۆلۇم يېڭىلدۈرۈش ئامالى 180
بەشىنچى باب قوماندان ۋە ئۇرۇشتا قوماندانلىق قىلىش سەنئىتى 199
1 - بۆلۇم قوماندان 199
2 - بۆلۇم قوماندان تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ماھىر بولۇشى لازىم 204
3 - بۆلۇم ھەربىي پەن - تېخنىكىنىڭ زامانىۋىلىشىشى ۋە قوماندان 213
4 - بۆلۇم قوماندان ئۇرۇشنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا تەتقىق قىلىشى كېرەك 232

5 - بۆلۇم قوماندان ئۇرۇشتا يېتەكچىلىك قىلىشتا ئومۇمىي ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىشى كېرەك 238
6 - بۆلۇم قوماندانىنىڭ ئەسكەر ئىشلىتىش سەنئىتى 244

بىرىنچى باب
ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللارنىڭ تەرەققىياتى

ئىپتىدائىي جەمئىيەت ئىنسانلار تارىخىدىكى ئەڭ دەسلەپكى ئىجتىمائىي فورماتسىيە، ئۇ ئىپتىدائىي ئادەملەر توپى ۋە ئۇرۇقداشلىق كوممۇنىسىدىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇ ھالەت تەخمىنەن 2 مىليون يىل داۋام قىلغان.

ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ يىمىرىلگەن ۋاقتى قەدىمكى مىسىر ۋە غەربىي - جەنۇبىي ئاسىيادا تەخمىنەن مىلادىدىن 3000 يىل ئىلگىرىكى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. مەملىكىتىمىزدە بولسا، تەخمىنەن مىلادىدىن 2000 يىل ئىلگىرىكى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ.

ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ سەۋىيىسى ئىنتايىن تۆۋەن بولغانلىقتىن، جەمئىيەت تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولدى. لېكىن ئىپتىدائىي جەمئىيەت يەنىلا تەدرىجىي ھالدا تەرەققىي قىلىپ، ئىنسانلار كونا تاش قورال دەۋرىدىن يېڭى تاش قورال دەۋرىگە قەدەم قويدى، ئۇلار ئوقيا ۋە ساپال قاچىلارنى ئىشلەپ چىقاردى. ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتىنىڭ ۋە ئالماشتۇرۇشنىڭ تەرەققىياتى خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىكنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە كېڭىيىشىنى ئىلگىرى سۈردى.

كىشىلەرنىڭ ئەمگەك مېۋىلىرىنىڭ ئۆز تۇرمۇشىنى تەمىنلەشتىن ئېشىپ قېلىشى كىشىنى - كىشى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىشنى، مۈلۈكچىلىكنىڭ ۋە ئالماشتۇرۇشنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، مال - مۈلۈككە ئىگىدارچىلىق قىلىشتىكى باراۋەرسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن ھاللىق ئائىلىلەر ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ، باشقىلارنىڭ ئەمگىكىنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. ئۇلار ئەڭ دەسلەپتە ئەسىرلەرنى قۇللارغا ئايلاندۇردى. جەمئىيەت تەدرىجىي ھالدا ئېكسپلاتاتسىيە قىلغۇچى ۋە ئېكسپلاتاتسىيە قىلىنغۇچى سىنىپلارغا بۆلۈندى. شۇنىڭ بىلەن ئىپتىدائىي جەمئىيەت پەيدىنپەي يىمىرىلىشكە باشلىدى، ئاخىر ئوخشاش بولمىغان شەكىللەر ئارقىلىق، قۇللۇق جەمئىيەت ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ ئورنىنى ئالدى.

قۇللۇق جەمئىيەت «قۇل ئىگىلەش تۈزۈمى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ جەمئىيەت قۇلدارلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە ئىگە بولۇشىنى ۋە قۇللارغا بىۋاستە ئىگە بولۇشىنى ئاساس قىلغان جەمئىيەت بولۇپ، قۇللۇق تۈزۈم ئىنسانىيەت تارىخىدا كىشىنى - كىشى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىدىغان تۇنجى تۈزۈم ئىدى.

قۇلدارلار بىلەن قۇللار قۇللۇق جەمئىيەتتىكى ئىككى ئاساسىي سىنىپ بولۇپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت جەمئىيەتتىكى ئاساسىي زىددىيەت ئىدى. قۇللارنىڭ قۇلدارغا قارشى كۈرەشلىرى قوراللىق قوزغىلاڭغا ئايلىنىپ، قۇلدارلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئۇلىنى تەۋرىتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن قۇلغا ئىگىدارلىق قىلىش تۈزۈمى ھالاكەتكە يۈزلەندى. ئۇنىڭ ئورنىغا فېئوداللىق تۈزۈم دەسسىدى.

1 - بۆلۈم ئۇرۇش توغرىسىدا ئومۇمىي چۈشەنچە

ئۇرۇش سىياسىدىن ھالقىپ ئۆز مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا قوللىنىلىدىغان زوراۋانلىق كۈچىنىڭ داۋاملىشىشى، ئۇ ئىنسانىيەت تارىخىدا خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىك ۋە سىنىپ شەكىللەنگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى. ئۇرۇش — مىللەت بىلەن مىللەت، سىنىپ بىلەن سىنىپ، دۆلەت بىلەن دۆلەت، سىياسىي گۇرۇھ بىلەن سىياسىي گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىشنىڭ ئەڭ يۇقىرى كۈرەش شەكلى بولۇپ، سىياسىينىڭ داۋامىدۇر. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇرۇش قان تۆكۈلىدىغان سىياسىيدۇر.

ئىنسانىيەتنىڭ بىرنەچچە مىڭ يىللىق ئۇرۇش تارىخىدا، ئومۇمەن ئۇرۇش دەۋرلەرنىڭ بۆلۈنۈشى بويىچە قەدىمكى زامان ئۇرۇشى ۋە ھازىرقى زامان ئۇرۇشى دەپ ئىككىگە ئايرىلىپ كەلمەكتە. قۇللۇق جەمئىيەت ۋە فېئوداللىق جەمئىيەتتە يۈز بەرگەن ئۇرۇشلار، مەسىلەن، قۇللار بىلەن قۇلدارلار ئوتتۇرىسىدا، فېئوداللار بىلەن دېھقانلار ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ئۇرۇشلار قەدىمكى زامان ئۇرۇشى دەپ ئاتالدى. كاپىتالىزم تەرەققىي قىلىپ جاھانگىرلىك باسقۇچىغا يەتكەن مەزگىلدىكى ئۇرۇشلار ھازىرقى زامان ئۇرۇشى دەپ ئاتالدى. مەيلى قانداق شەكىلدىكى ئۇرۇش ئىكەنلىكىدىن قەتئىينەزەر، ئۇرۇشنىڭ ھەممىسى جاھانگىرلىككە ۋە زومىگەرلىككە ۋاستىلىك ياكى بىۋاستە باغلىنىشلىق بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، لېنىن: «جاھانگىرلىك ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ مەنبەسى» دېگەنىدى.

ئۇرۇش سىياسىينىڭ داۋامى بولغاچقا، خاراكتېر جەھەتتىن

ئادالەتلىك ئۇرۇش، ئادالەتسىز ئۇرۇش دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. ئادالەتسىز ئۇرۇش تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىدۇر، ئادالەتلىك ئۇرۇش تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشتۇر. بىز ئادالەتلىك ئۇرۇشنى ياقلايمىز، ئادالەتسىز ئۇرۇشقا قارشى تۇرىمىز.

مەيلى قانداق ئۇرۇش بولمىسۇن، ئۇ، ئىنسانىيەتكە قىرغىنچىلىق، بالايىئاپەت، ئىقتىسادقا چوڭ ۋەيرانچىلىق ئېلىپ كېلىدۇ. تولۇق بولمىغان ستاتىستىكىغا قارىغاندا، مىلادىدىن 3200 يىل ئىلگىرىكى ۋاقىتتىن مىلادى 1964 - يىلىغىچە بولغان 5164 يىل ئىچىدە جەمئىي 14 مىڭ 513 قېتىم چوڭ - كىچىك ئۇرۇش بولغان بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 2.81 قېتىمدىن توغرا كەلگەن. مۇشۇ مەزگىلدە ئاران 329 يىل ئۇرۇش بولماي تىنچ ئۆتكەن. بۇ ئۇرۇشلارنىڭ ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن زىيىنى ناھايىتى زور بولۇپ، جەمئىي 3 مىليارد 640 مىليون ئادەم ئۇرۇشتا ئۆلۈپ كەتكەن. زىيانغا ئۇچرىغان بايلىقنى ئالتۇنغا سۇندۇرغاندا، يەر شارىنى بىر قېتىم ئوراپ چىققىلى بولىدىغان 75 كىلومېتر كەڭلىكتە، 10 مېتر قېلىنلىقتا بىر ئالتۇن يول ياسىغىلى بولىدىكەن. 1740 - يىلدىن 1974 - يىلىغىچە بولغان 234 يىل ئىچىدە 366 قېتىم ئۇرۇش بولغان بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 1.6 قېتىمدىن توغرا كەلگەن، 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى 37 يىل ئىچىدە 470 قېتىمدىن كۆپرەك قىسمەن دائىرىلىك ئۇرۇش يۈز بەرگەن بولۇپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلىغا 12.7 قېتىمدىن توغرا كەلگەن. بۇ جەرياندا ئاسىيادا 29 قېتىم، ئوتتۇرا شەرقتە ۋە شىمالىي ئافرىقىدا 26 قېتىم، ئوتتۇرا جەنۇبىي ئافرىقىدا 17 قېتىم، ئوتتۇرا جەنۇبىي ئامېرىكا قىتئەسىدە ئون قېتىم، ياۋروپادا بەش قېتىم كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇش بولغان.

ھازىرغا قەدەر، دۇنيادا يۈز بەرگەن چوڭ ئۇرۇش 16 قېتىم بولۇپ، بۇ ئۇرۇشلارنىڭ ھەربىرىدە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 300 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ قېتىمقى ئۇرۇشتا ياردار بولغان ۋە ئۆلگەن ئادەم سانى 1 مىليوندىن، يەنە بىر قېتىمقى ئۇرۇشتا 50 مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. يادروسىز ئۇرۇشلار كەلتۈرۈپ چىقارغان زىيان ئۈستىدە توختالغاندا، يېقىنقى بىرنەچچە ئەسىر ئىچىدە يۈز بەرگەن ئاپەت خاراكتېرلىك ئۇرۇشلارنى ئەسلەپ ئۆتۈش — كىشىلەرنىڭ كەلگۈسىدىكى يادروسىز ئۇرۇشلارنى بىلىۋېلىشى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى يادرو ئۇرۇشىنىڭ ئەھۋالىنى تەسەۋۋۇر قىلىشى ئۈچۈنمۇ پايدىلىق، بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇش 1618 - يىلدىن 1648 - يىلغىچە بولغان «30 يىللىق ئۇرۇش» بولۇپ، بۇنىڭدا پرۇسسىيە بىلەن پۇرىتانىس ئارمىيىسى مۇقەددەس رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ كاتولىك ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ ئاخىرى غەلىبە قىلدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا كۆپلىگەن جەڭلەر ئوتتۇرا ياۋروپادا بولدى، ئاز دېگەندىمۇ 6 مىليون ئادەم جېنىدىن جۇدا بولدى. بۇ سان ئەينى ۋاقىتتىكى ئوتتۇرا ياۋروپا ئاھالىسىنىڭ 40 پىرسەنتىنى، ئۇرۇشقا قاتناشقان دۆلەتلەر ئاھالىسىنىڭ 35 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. ئىككىنچىسى، 1914 - يىلدىن 1918 - يىلغىچە بولغان 1 - دۇنيا ئۇرۇشى، بۇ ئۇرۇش پۈتۈن دۇنياغا، بولۇپمۇ ياۋروپاغا زور قالايمىقانچىلىق ئېلىپ كەلدى. بۇ قېتىمقى قورقۇنچلۇق ئۇرۇش تەخمىنەن 5 مىليون ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. تېخىمۇ يامىنى شۇكى، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا خىمىيىۋى قوراللار كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىلدى. ئىشلىتىلگەن 100 نەچچە مىليون كىلوگرام خىمىيىۋى زەھەرلىك دورىلار 100 مىڭ ئادەمنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە، 1 مىليوندىن ئارتۇق ئادەمنىڭ مېيىپ بولۇشىغا سەۋەبچى بولدى.

2 - دۇنيا ئۇرۇشى ئېلىپ كەلگەن بالايىئاپەت 50 مىليون ئادەمنى ھاياتىدىن مەھرۇم قىلدى، سانائەت، يېزا

ئىگىلىك ۋە ئورمانلارغا غايەت زور زىيان كەلتۈردى. ئۇرۇش
سەۋەبىدىن ياۋروپانىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچى
40% تۆۋەنلەپ كەتتى، ئۇلار يېزا ئىگىلىكىنى بەش يىل زور
تىرىشچانلىق كۆرسىتىش نەتىجىسىدىلا ئاران ئەسلىگە كەلتۈ-
رەلىدى. 1961 - يىلدىن 1975 - يىلغىچە داۋام قىلغان
ۋىيېتنام ئۇرۇشىدا، ئامېرىكا 14 مىليون توننىدىن ئارتۇق
بومبا ۋە كۆيدۈرگۈچ بومبا ئىشلەتتى. پۈتۈن ئۇرۇش جەريانىدا
تەخمىنەن 2 مىليون ئادەم ئۆلدى، ئېغىر يارىدار بولغانلار
ئۆلگەنلەرنىڭ 12 ھەسسىسىگە توغرا كېلىدۇ. 17 مىليون
ئادەم ئۆي - ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ سەرگەردان بولۇپ يۈردى.
بۇ ھىندىچىنى ئاھالىسىنىڭ ئۈچتىن بىرىنى ئىگىلەيدۇ.

بىز يۇقىرىدا ئۇرۇشنىڭ خاراكتېرى جەھەتتىن ئادالەت-
لىك ئۇرۇش، ئادالەتسىز ئۇرۇش دەپ ئىككىگە ئايرىلىدىغانلى-
قىنى قەيت قىلغانىدۇق. قۇلدارلىق جەمئىيەت ئىنسانىيەت
تارىخىدا تۇنجى سىنىپىي جەمئىيەت بولۇپ، قۇلدارلار بىلەن
قۇللاردىن ئىبارەت بىر - بىرىگە قارىمۇ قارشى، ياراشتۇرغى-
لى بولمايدىغان ئىككى سىنىپ شەكىللەنگەنىدى. قۇللارغا
نىسبەتەن قۇلدارلارنىڭ قوللانغان دەھشەتلىك ۋەھشىيلەرچە
ئېزىشى، ئىنتايىن قوپال ئېكسپىلاتاتسىيە ئۇسۇللىرى قۇللار-
نىڭ كەسكىن قارشىلىق كۆرسىتىشى ۋە غەزىپىنى قوزغىدى.
قۇلدارلارغا قارشى كۈرەشنىڭ كەڭ دائىرىدە ئەۋج ئېلىۋاتقان-
لىقىدىن قورققان قۇلدارلار كۆپلىگەن كۈچلۈك قوشۇنلارنى
تۇرغۇزۇشقا باشلىدى، قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەردىن مىسىر،
جۇڭگو قاتارلىق دۆلەتلەردە قۇلدارلار باشلىغان ئۇرۇشلار-
نىڭ ھەممىسىنىڭ خاراكتېرى ئادالەتسىز ئۇرۇش بولۇپ،
مەقسىتى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، ئۆزىگە مەجبۇرىي بويسۇن-
دۇرۇش ئىدى. ئەكسىچە، ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىكىنى قوغداش
يولىدا ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى

بولسا ئادالەتلىك ئۇرۇش ئىدى.

قەدىمكى زاماندا قۇللار قوزغىلىڭى مەلۇم ۋاقىتلاردا
تەرەققىي قىلىپ ئىچكى ئۇرۇشقا ئايلىنىپ كېتەتتى. مەسىلەن،
مىلادىيىدىن بۇرۇن 71 — 73 - يىللىرى، مەشھۇر سپارتاك
رەھبەرلىكىدىكى قۇللار قوزغىلىڭىدا، قۇللار جۇنتۇەنلىرى
ئۇرغۇن قېتىم ئۇرۇش قوزغاپ، رىم سىناتورلىرىنى ئېچىنىشلىق
مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقانىدى.

سپارتاك 78 كىشىنى باشلاپ كاپۇيىدىن ۋىزۇۋىي يانار
تېغىغا قېچىپ بېرىپ، قوزغىلاڭ بايرىقىنى كۆتۈرگەن، قوزغى-
لاڭچىلار قوشۇنى تېز كېڭىيىپ بىرنەچچە 10 مىڭ كىشىگە
يەتكەن، ئۇلار قورشاشقا كەلگەن رىم قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ
قىلغان. قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى توسالغۇسىز ئىلگىرىلەپ جەنۇبتا
زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەن. مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 72 -
يىلى قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى زورىيىپ 120 مىڭ كىشىگە
يەتكەن، سپارتاك قوشۇنلىرىنى باشلاپ شىمالغا يۈرۈش قىلىپ،
ئىتالىيە يېرىم ئارىلىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگىچە ئۇرۇش قىلىپ
بارغان، دېڭىزدىن ئۆتۈش نەتىجە بەرمىگەچكە، قوزغىلاڭچى-
لار قوشۇنى كىراسسىنىڭ مۇداپىئە سېپىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ،
شەرقىي دېڭىز قىرغىقىغا قاراپ ئىلگىرىلىگەن. مىلادىيىدىن
ئىلگىرىكى 71 - يىلى قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى رىم قوشۇنى
بىلەن بىرىندىزى پورتى ئەتراپلىرىدا ھەل قىلغۇچ جەڭ قىل-
غان، سپارتاك ۋە 60 مىڭ قوزغىلاڭچى جەڭ مەيدانىدا جەڭ
قىلىپ ئۆلۈپ كەتكەن، 6000 قوزغىلاڭچى ئەسىرگە چۈشۈپ
قېلىپ، پاجىئەلىك زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان، قوزغىلاڭچى
قوشۇنىنىڭ قالغان قىسمى كۈرەشنى ئون يىل داۋاملاشتۇرغانىدى.

سپارتاك قوزغىلىڭى قەدىمكى زاماندىكى ئېزىلگۈچى
سىنىپنىڭ ئەڭ شانلىق ئازادلىق كۈرىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ،
سپارتاك تەڭداشسىز، قەھرىمانە كۈرەش قىلىش روھىنى ۋە

ئاجايىپ ھەربىي قابىلىيىتىنى كۆرسەتكەن، ماركس ئۇنى
«ئالىيجاناب پەزىلەت» كە ئىگە «قەدىمكى زامان پرولېتار-
ياتىنىڭ ھەقىقىي ۋەكىلى» دەپ ماختىغان. قوزغىلاڭ رىم
قۇلدارلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ،
قۇللۇق تۈزۈمىنىڭ ئاساسىنى تەۋرىتىپ، ئۆچمەس تارىخىي
خىزمەت كۆرسەتكەن. يىغىپ ئېيتقاندا، ئۇرۇش مەنپەئەت
توقۇنۇشىدۇر.

2 - بۆلۈم قۇلدارلىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار

قۇلدارلىق تۈزۈمى ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى قېتىم
سىنىپ پەيدا بولغان ئىجتىمائىي تۈزۈمدۇر. قۇلدارلار
بىلەن قۇللاردىن تەركىب تاپقان قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ ئىقتى-
سادىي ئاساسى ناچار، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى قالاق، تا-
ۋار ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئالماشتۇرۇش تەرەققىي تاپمىغانىدى،
بۇ جەمئىيەتتە ئېزىش - ئېزىلىش ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن
ئەھۋالدا بىر - بىرىگە قارشى ئىككى سىنىپ پەيدا بولغان
بولۇپ، بۇ ئىككى سىنىپ ئوتتۇرىسىدا، كۆپ ساندىكى ئەركىن
ئەمگەكچىلەر قاتلىمى، مەسىلەن، دېھقانلار، قول ھۈنەرۋەن
قاتارلىقلارمۇ ئوخشىمىغان شەكىلدىكى ئېكسپىلاتاتسىيىگە
ئۇچراپ تۇراتتى. قۇللۇق تۈزۈمىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى
ئىنتايىن قالاق ۋە ئاددىي بولغانلىقتىن، جەمئىيەتنىڭ ئىقتى-
سادىي تەرەققىياتى ناھايىتى ئاستا بولغان. ئەمما قۇلدارلىق
تۈزۈم دېھقانچىلىقنىڭ ئالغا بېسىشى ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىك-
نىڭ تەرەققىياتى قول ھۈنەرۋەنچىلىكنى دېھقانچىلىقتىن ئاي-
رىپ چىقىرىپ، قول ھۈنەرۋەنچىلىكنىڭ پىششىقلاپ ئىشلەپچى-

قىرىشنى بىر قەدەر ئىلگىرى سۈردى.

بۇ ۋاقىتتىكى قوشۇننىڭ مەنبەسى، قوراللىنىشى ۋە شتا-
تى قەدىمكى زامان دۆلەت قوشۇنلىرىنىڭ سىنىپىي خا-
راكتېرىنى يەنىلا ئۆزگەرتمىگەن بولۇپ، پۈتۈنلەي قۇل ئىگى-
لىرىنىڭ قوشۇنى ئىدى. قۇلدارلىق تۈزۈم شەكىللەنگەن دۆلەت-
لەردىكى قوشۇننىڭ يادروسى يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان ئاقسۆ-
ڭەكلەرنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي ئارمىيە بو-
لۇپ، قۇلدارلار جەڭ ۋاقىتلىرىدا يېزا قىشلاق جامائەسىدى-
كى دېھقانلاردىن خەلق ئەسكەرلىرىنى تەشكىللەيتتى. دۆلەت-
نىڭ كۈنساناپ مۇستەھكەملىنىشى، دائىمىي ئارمىيىنىڭ ئۈز-
لۈكسىز زورىيىشى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ رولىنى كۈنسېرى
كىچىكلەتتى.

قۇلدارلىق تۈزۈمىنىڭ دەسلەپكى ۋاقتىدا قەدىمكى گرېت-
سىيە، رىم قاتارلىق دۆلەتلەر دەسلەپتە خەلق ئەسكەرلىرى
تۈزۈمىنى قوللاندى. بۇ دۆلەتلەردە ئەر گراژدانلارنىڭ ھەممى-
سى ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتەش مەجبۇرىيىگە ئىگە ئىدى. ياشلار
تەلىم - تەربىيە ھەرىكەتلىرىگە يىغىلىپ قاتتىق ھەربىي تە-
لىم - تەربىيە ئالغاندىن كېيىن تاكى 40 ياشقا كىرگەنگە
قەدەر ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەيدىغان بولدى. ئۇرۇش ۋاقىت-
لىرىدا رىم سىناتى دۆلەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، مەلۇم
ساندىكى ئادەملەرنى ھەربىي سەپكە چاقىرتىپ ھەربىي مەج-
بۇرىيەت ئۆتەتكۈزەتتى. «بۇ، يانچىلىق تۈزۈمنى ئاساس قىل-
غان خەلق ئەسكەرلىرى تۈزۈمىدىن ئىبارەت»① ئىدى.

قۇلدارلىق تۈزۈم پارچىلىنىپ يوقىلىش باسقۇچىغا يەت-
كەندە، ئارمىيىنىڭ ئەسكەر مەنبەسىنى تولۇقلاشتا يالـلانما
ئەسكەرلىك تۈزۈمى يۈرگۈزۈلدى. قۇلدارلىق تۈزۈمى ئارمىيى-

① ئېنگېلس: «ھەربىي قوشۇنلار». «ماركس - ئېنگېلس ئەسەرلىرى».
خەنزۇچە نەشرى، 14 - توم، 9 - بەت.

نىڭ تەشكىلىي قۇرۇلمىسىغا ئاساس تۇرغۇزدى. بۇ ۋاقىتتا بىرىنچى قېتىم قۇرۇقلۇق ئارمىيە (پىيادە، ئاتلىق، ساپيور ۋە ئارقا سەپ ئەسكەرلىرى) ھەم دېڭىز ئارمىيىسى بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئارمىيىنىڭ تاكتىكا تەشكىلى بىخ ئۇرۇپ چىقىشقا باشلىدى. مەسىلەن، دۆلىتىمىزدە ئەڭ بالدۇرقى ئاتلىق ئەسكەرلەر ئەمىنىيە — يېغىلىق دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن، جاۋ بەگلىكىنىڭ بېگى ۋۇ لىڭ مىلادىدىن 307 يىل ئىلگىرى، شىمالدىكى غۇزلارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، غۇزلارنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر سېپىنى ئۈلگە قىلىپ، كېلەڭسىز ئەنئەنىۋى جەڭ ھارۋىسىنى تاشلاپ، ئاتلىق قىسىم تەشكىللەپ ئۇرۇش مەيدانىدا پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىش ۋە دۇمبالىنىشتەك ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتكەنىدى.

قەدىمكى زامان دۆلەتلىرىنىڭ ئارمىيىسى ئوخشاشلا ئادەم سانى مۇقىم بولمىغان ئەترەتلەردىن تەشكىللىنەتتى. مۇھىم تەرەپكە ئېغىر تىپتىكى قوراللار، قوغدىنىش قوراللىرى بىلەن قوراللانغان ياساۋۇل، پالۋان، باتۇرلار قويۇلاتتى. بۇ خىلدىكى ئەسكەرلەر ئېغىر قوراللانغان پىيادە ئەسكەرلەر دەپ ئاتىلاتتى. بىر مۇھىم قوغدىنىش تەرەپكە قويۇلغان پىيادىلەر 800 دىن 16 مىڭ ئادەمگە يېتەتتى. يېنىك قوراللار بىلەن قوراللانغان پىيادىلەر كىچىك بۆلۈمچىلەرگە بۆلۈنۈپ، ئېغىر پىيادىلەرنى تولۇقلاش، ئۇلارغا ياردەم بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالاتتى.

قەدىمكى رىم قوشۇنى نۇرغۇنلىغان جۇنتۇەنلەرگە ئايرىلاتتى. ئادەتتە ھەر بىر جۇنتۇەن ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغان 3000 ئەسكەر، يېنىك قوراللار بىلەن قوراللانغان 1200 پىيادە ئەسكەر ۋە 300 ئاتلىق ئەسكەردىن تەركىب تاپاتتى. جۇنتۇەن تەشكىلىي جەھەتتە 30 تاكتىكىلىق ئوتتۇرا ئەترەتكە بۆلۈنەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە 20 ئوتتۇرا ئەترەتنىڭ

ھەر بىرى 120 ئادەمدىن تەشكىللىنەتتى. ئون ئوتتۇرا ئەترەتنىڭ ھەربىرى 60 نەپەر تەجرىبىلىك پالۋان — باتۇرلاردىن تەركىب تاپاتتى. جۇنتۇەننىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئون چوڭ ئاتلىق ئەترەت، 30 كىچىك ئەترەتلەردىن تەشكىل قىلىناتتى. ھەر بىر كىچىك ئاتلىق ئەترەت 30 كىشىدىن تەركىب تاپاتتى. مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن، جۇنتۇەننىڭ شتاتىدا بىرئاز ئۆزگىرىش بولدى. ھەر بىر چوڭ ئەترەت 360 تىن 600 گىچىلىك ئاتلىق ئەسكەردىن تەركىب تاپىدىغان بولدى.

قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى كۆپلىگەن دۆلەتلەردە پالاقلىق كېمە، يەلكەنلىك كېمىلەردىن تەركىب تاپقان دېڭىز ئارمىيىسى بار ئىدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە: قەدىمدىن تارتىپلا ھەربىي تەلىمات ستراتېگىيە ۋە تاكتىكا دەپ ئىككىگە ئايرىلغانىدى. ئۇ ۋاقىتتا ستراتېگىيە ھەربىي تەلىماتنىڭ ئەڭ يۇقىرى قىسمى بولۇپ، ئۇ سىياسىي مەقسەت بىلەن دۆلەتنىڭ بايلىق مەنبەسىنى چىقىش نۇقتا قىلغان ھالدا ئۇرۇشنىڭ تەييارلىقى ۋە ئېلىپ بېرىلىشى قاتارلىق بىر تۇتاش مەسىلىلەرنى ھەل قىلاتتى. قەدىمكى زامان شەرق دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشلار ئۆزگە بويسۇندۇرۇش، ئۇزۇن مۇساپىلىق يۈرۈش قىلىپ، كەڭ يەر — زېمىنلارنى ئىشغال قىلىۋېلىشنى مەقسەت قىلغانلىقتىن، قوماندانلار ئون مىڭلىغان ئەسكەرنى قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ئەتراپلىق پىلانلارنى تۈزۈيتتى. ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش ئۈچۈن دۈشمەن ئەھۋالى، ئارمىيە تەلىم — تەربىيىسى، ئۇرۇشقا كېرەكلىك لاۋازىمەتلەرنى بەلگىلەنگەن ئورۇنلارغا توپلاش قاتارلىق تەييارلىقلاردىن باشقا، بۆسۈپ كىرىش يۆنىلىشىنى بەلگىلەش، باشقا جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرى ئۈستىدە ئەتراپلىق ۋە ئىنچىكە مۇزاكىرىلەرنى ئېلىپ باراتتى. قۇلدارلىق تۈزۈم تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردىن، مەسىلەن، ئافىنا، ماكېدونىيە،

كارفاگېن، رىم قاتارلىق دۆلەتلەر كۆپلىگەن ماددىي بايلىقلارنى توپلاشتىن تاشقىرى، 30 مىڭ، 50 مىڭ، 80 مىڭ كىشىلىك قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەرنى ھازىرلىغاندىن باشقا يەنە بىرنەچچە يۈز كېمىلەردىن تەركىب تاپقان دېڭىز ئارمىيىسىنىمۇ ئىشقا سالاتتى. گرېتسىيە — پارس ئۇرۇشى ۋە رىم بىلەن كارفاگېن ئۇرۇشى (پونوچېسكى ئۇرۇشى) قاتارلىق ئۇرۇشلار بىرنەچچە يىل، ھەتتا يۈز يىللارغىچە داۋام قىلغانىدى. ئۇرۇش جەريانىدا دۈشمەنلەشكەن دۆلەتلەر ئۆزئارا قىسقا ۋە ياكى ئۇزۇن مۇددەتلىك تاجاۋۇز قىلىش، كىچىك جەڭ، شەھەرنى قورشاش، دېڭىز ئۈستىنى قامال قىلىش، دېڭىز ئۇرۇشى، قاتناش لىنىيىلىرىگە ئۈشتۈمتۇت يوشۇرۇن ھۇجۇم قىلىش قاتارلىق جەڭ ئۇسۇللىرىنى قوللىناتتى. ئەسكەرلەرنى تولۇقلاش، ئۆز دۆلىتىدىن ياردەمگە ئەسكەر ئەۋەتىش ياكى ئانتانتا دۆلەت قۇرۇش ئۇسۇللىرىنى قوللىناتتى. ئارمىيىنىڭ تەمىنلىنىشى ئاساسىي جەھەتتىن شۇ يەرنىڭ بايلىقىغا يۆلىنەتتى.

بىرمۇنچىلىغان مىللەتلەر ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلاردا مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدىكى پارتىزانلىق ئۇرۇشى ۋە قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش قاتارلىق زەربە بېرىش، ۋەيران قىلىش خاراكتېرىدىكى ئۇرۇشلارنى ئېلىپ باراتتى، بۇ خىل ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرى ۋە قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش، ئۈشتۈمتۇت زەربە بېرىش قاتارلىق مۇرەككەپ ئۇرۇش قىلىش تەدبىرلىرى ئارقىلىق قارشى تەرەپكە ئېغىر زەربىلەرنى بېرەتتى.

قۇلدارلىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىلىرى سوقۇش قىلىش ئۇسۇللىرىنى ئۆزگەرتىش، قوراللارنى ياخشىلاش، ئارمىيىنىڭ سانىنى كۆپەيتىش، قوشۇنلىرىنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتىش ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىق روھىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق تېخىمۇ كۈچەيدى.

قەدىمكى شەرق دۆلەتلىرىنىڭ ئارمىيىلىرى جەڭ قىلغاندا، ئادەتتە داڭلىق نەيزىۋازلارنى چىقىرىپ، دۈشمەننىڭ ئالدىنقى لىنىيىسىگە جەڭ ھارۋىلىرى ئارقىلىق ھۇجۇم قىلاتتى. جەڭنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرىدىغان ئاساسىي كۈچ — پىچاق، خەنجەر، ئۇزۇن نەيزە بىلەن قوراللانغان پىيادە ئەترەتلەر دۈشمەن قوشۇنلىرى بىلەن قۇچاقلاشما جەڭ ئېلىپ باراتتى. يەڭگەن قوشۇننىڭ قوماندانى بەزىدە چېكىنگەن دۈشمەننى قوغلاش ۋە ئۇرۇش غەلىبىسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، سوقۇش ھارۋىلىرىنى ياكى ئاتلىق ئەترەتلەرنى چىقىراتتى. سوقۇش ۋاقىتلىرىدا قوماندانلىق بۇيرۇقى ئادەتتە ئېغىز ئارقىلىق تارقىتىلىپ، تۈرلۈك بەلگىلىمە، دۇمباق — ناغرا قاتارلىقلارنىڭ ئاۋازى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلاتتى.

قەدىمكى گرېتسىيە، رىم قاتارلىق دۆلەتلەردىكى قۇلدارلارنىڭ ئارمىيىسىدە مېتالدىن ياسالغان قوراللارنىڭ كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىلىشى ئارقىسىدا، ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، قوماندانلارنىڭ جەڭنى تەشكىللەش ۋە ئۇرۇش مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا چوڭ ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كەلدى. ئافىنا، سپارتا، ماكېدونىيە ۋە باشقا قەدىمكى گرېتسىيە قاتارلىق دۆلەتلەردە ئەسكىرىي سەپ تۈزۈلۈشىنىڭ ئاساسى بولسا چاسا سەپ ئىدى. بۇنداق سەپ ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغان سەككىزدىن 16 قاتار (ھەربىر قاتاردا 800 دىن 1000 غا قەدەر پالۋان — باتۇرلاردىن) ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپقان ئەسكىرىي سەپ ئىدى. بۇ خىل سەپ تۈزۈلۈشىنىڭ ياخشىلىق تەرىپى بولسا، ئەسكەرلەر بىر-بىرىگە زىچ ۋە يېقىن بولۇپ، ئەسكىرىي سەپ تۇراقلىق ۋە مۇستەھكەم بولاتتى، بۇ خىل سەپ تۈزۈلۈشكە ئۇدۇل تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ بۆسۈپ كىرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئوقيادىن ئۆزىنى ساقلاش ئۈچۈن ساۋۇت — قۇياقلارنى

كېيگەن، ئۇزۇن نەيزە قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغان پىيادىلەر ئۆزلىرىنىڭ زىچلىقى ئارقىلىق ھەتتا شامال ئۆتمەيدىغان توسۇق تامنى ھاسىل قىلاتتى، بۇ سەپ تۈزۈلۈشى ئارقىلىق دۈشمەنلەرنىڭ ئاتاكىسىغا نەتىجىلىك زەربە بەرگىلى بولاتتى. بۇنداق سەپ شەكلى يېنىك پىيادە ئەترەتلەرنىڭ ئالدىنى، ئاتلىقلار سېپىنىڭ يان تەرەپلىرىنى دۈشمەننىڭ زەربىسىدىن ئۈنۈملۈك قوغداپ قالاتتى.

بۇنداق سەپ تۈزۈلۈشىنىڭ ئالاھىدىلىكى مىلادىدىن 400 يۈز يىل ئىلگىرى يۈز بەرگەن مارافون ئوپېراتسىيىسىدە ئۆزىنى تولۇق كۆرسەتكەنىدى. لېكىن، ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللاندۇرۇلغان 10 مىڭ كىشىلىك ئافىنا قوشۇنى مىتاتەسيا قاتارلىقلارنىڭ قوماندانلىقىدا گرېتسىيىگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن، سان جەھەتتىن ئۈستۈن بولغان پارس قوشۇنلىرىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان بولسىمۇ، ئافىنالىقلار جەڭ غەلىبىسىنى ئاكتىپ كېڭەيتمىگەنلىكتىن پارسلار تەرەپتىن چېكىندۈرۈلگەنىدى.

گرېتسىيە قوشۇنلىرى كۆپ قېتىم ئېلىپ بېرىلغان ئۇزۇن مۇددەتلىك جەڭلەردە مول تەجرىبىلەرنى توپلاپ، قورال - ياراق ۋە مۇداپىئە جابدۇق - ئەسلىھەلىرىنى ئۈزلۈكسىز ياخشىلاپ باردى. ئۇلار بىر خىل ئوتتۇرا دەرىجىلىك قوراللار بىلەن قوراللانغان پىيادىلەرنى تەشكىللەپ توغرا سەپ بىلەن جەڭ قىلىش. تارقاق دۈشمەن سېپى ئىچىدە جەڭ قىلىش، تۈرلۈك يەر شەكلىدىن پايدىلىنىپ ھەرىكەت قىلىش قاتارلىق تاكتىكىلارنى بارلىققا كەلتۈردى. مىلادىدىن 371 يىل ئىلگىرى ئېفامىندىنىڭ 7000 كىشىلىك قوشۇنى بىتۇردىيىگە ھۇجۇم قىلغان 11 مىڭ كىشىلىك سپارتا قوشۇنى بىلەن جەڭ قىلىدۇ. سپارتا ئارمىيىسىنى تارمار قىلىش ئۈچۈن، ئېفامىند دەرھال توغرا سەپ شەكلىنى قوللىنىپ، سول قاناتقا پالۋان، باتۇرلارنى خىللاپ يىغىپ 50 قاتار باش ئەترەتتىن تۈزۈل-

گەن چوڭقۇر مۇداپىئە توسۇقىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. بۇ باش ئەترەتنىڭ مۇۋەپپەقىيەت بىلەن بۆسۈپ كىرىپ زەربە بېرىشى نەتىجىسىدە سپارتانىڭ توغرا لىنىيىلىك سەپ تۈزۈلۈشىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىدۇ. ئېنگېلس: «ئېفامىند بىرىنچى بولۇپ تا ھازىرقى كۈنگە قەدەر ھەل قىلغۇچ ئۇرۇلارنىڭ ھەممىسىدە دېگەندەك قوللىنىلىپ كېلىۋاتقان ستراتېگىيىلىك پرىنسىپنى: ئەسكىرىي كۈچنى لىنىيە بويلاپ تەڭ تەقسىم قىلىۋەتمەستىن، كۈچنى ھەل قىلغۇچ ئۇچاستكىلارغا توپلاپ ئاساسلىق نىشانغا ھۇجۇم قىلىش تاكتىكىسىنى ياراتتى»① دېگەنىدى. ئۇ چاغلاردا بىر جۈنتۈەن قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرا ئەترەتلىرى ئىككىدىن لىنىيىگە بۆلۈنۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. سەپنىڭ ئالدىغا يېنىك قوراللانغان پىيادىلەر چىقىرىلاتتى. قوشۇننىڭ ئوڭ - سول قاناتلىرىغا ئاتلىقلار تىزىلاتتى. ھەر ئوتتۇرا ئەترەت شاھمات تاختىسى شەكلىدە تىزىلغان بولۇپ، ھەربىر ئوتتۇرا ئەترەتنىڭ يان ئارىلىقى 15 مېتىردىن 20 مېتىرغىچە ئىدى. ھەر سەپنىڭ ئارىلىقى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولاتتى. بۇ خىل جەڭ سەپلىرى مۇرەككەپ يەر شەكلى شارائىتىدا لىنىيە قاتلىمىنى ئەسكەر بىلەن تولۇقلاپ، قاچقان دۈشمەننى قوغلاشتا ئوڭايلىق تۇغدۇراتتى. «بۇ خىل ئەترەت شەكلى تېز چاسا سەپ شەكلىنىڭ چاققان ھەرىكەت قىلالمايدىغان يېتەرسىزلىكىنى ھەممە جەھەتتىن ئۈستۈنلۈك تۇردە يېڭەلىدى»①. XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئەسكەرلەر رېفىللىق مىلتىقلار بىلەن قوراللاندۇرۇلغاندىن كېيىن، توغرا سەپ تۈزۈلۈشلىرى چوڭ چىقىملارغا ئۇچرايدىغان بولدى. چاررۇسىيە 1881 - يىلىدىلا بۇ تۈزۈمنى ئەمەلدىن قالدۇردى.

① «ماركس - ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 4 - توم، 357 - بەت.

② «ماركس - ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 14 - توم، 21 - بەت.

3 - بۆلۈم فېئوداللىق تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار

فېئوداللىق جەمئىيەت — فېئوداللىق ئېكسپىلاتاتسىيە ئۇسۇلى ھۆكۈمرانلىق ئورۇننى ئىگىلىگەن جەمئىيەت بولۇپ، ئۇ، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى قۇللۇق جەمئىيەتتىن كېيىن پەيدا بولغان سىنىپىي جەمئىيەت ئىدى.

پومېشچىكلار سىنىپى بىلەن دېھقانلار سىنىپى فېئوداللىق جەمئىيەتتىكى ئۆزئارا قارىمۇ قارشى بولغان ئىككى ئاساسىي سىنىپ ئىدى. دېھقانلارنىڭ پومېشچىكلارغا قارشى كۈرىشى راۋاجلىنىپ، ئاخىر دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئايلاندى. دېھقانلار يېڭى ئېكسپىلاتاتسىيە مۇناسىۋىتىگە ۋەكىللىك قىلالمىغاچقا، ئۇلارنىڭ كۈرەشلىرى فېئوداللىق تۈزۈمنى ئۆزگەرتەلمىسىمۇ، لېكىن ھەر قېتىملىق كەڭ كۆلەملىك دېھقانلار قوزغىلىڭى فېئودال پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى تەۋرىتىۋەتتى. XVII، XVIII ئەسىرلەردە ياۋروپادىكى بەزى دۆلەتلەردە يېڭى گۈللەنگەن بۇرژۇئازىيە فېئوداللىق تۈزۈمگە قارشى ئۇرۇشنىڭ باشلامچىلىرىغا ئايلاندى، ئۇلار دېھقانلار ۋە باشقا ئەمگەكچىلەرنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ، بۇرژۇئا ئىنقىلابى ئارقىلىق كاپىتالىستىك تۈزۈمنى فېئوداللىق تۈزۈمنىڭ ئورنىغا دەسسەتتى. ئېلىمىز XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن باشلاپ چەت ئەل كاپىتالىزمىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى بىلەن يېرىم فېئودال، يېرىم مۇستەملىكە جەمئىيەتكە ئايلاندى.

ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ تارىخى ئۈچ دەۋرگە بۆلۈنەتتى: فېئوداللىق مۇناسىۋەتنىڭ شەكىللىنىش دەۋرى (V ئەسىردىن

XI ئەسىرگىچە)، فېئوداللىق تۈزۈمنىڭ ئومۇميۈزلۈك گۈللىنىش دەۋرى (XI ئەسىردىن XV ئەسىرگىچە) ۋە فېئوداللىق تۈزۈم يىمىرىلىپ، كاپىتالىستىك مۇناسىۋەتنىڭ بىخ ئۇرۇپ چىقىشى (XVII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە).

ئوتتۇرا ئەسىر دەۋرىدە ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنىڭ ئاساسى فېئوداللارنىڭ يەرلەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى ئىدى. خان - پادىشاھنى باش ۋەكىل قىلغان ئاقسۆڭەكلەر، روھانىيلار كەڭ كۆلەمدىكى يەرلەرنىڭ مەھسۇلاتىغا ئىگە بولاتتى. ئۇلار بىر قىسىم يەرلەرنى ئۆزىنىڭ بېقىندىلىرىغا سوۋغا قىلىپ بېرەتتى. فېئوداللار دېھقانلار بىلەن قول ھۈنەرۋەنلەرنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش بەدىلىگە ياشايتتى. تەرەققىي قىلغان فېئوداللىق تۈزۈمنىڭ ئالاھىدىلىكى بولسا: ناتۇرال ئىگىلىك ھۆكۈمران ئورۇندا تۇراتتى، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت بوشىشىپ قالغاندا سىياسىي جەھەتتە تارقاقلىق، بۆلۈنۈش پەيدا بولاتتى. دېھقانلار بىلەن قول ھۈنەرۋەنلەر پەقەت ئازراقلا يەر، ئۆي بىلەن ئاددىي ئەسۋاب ئۈسكۈنىلەرگە ئىگە بولۇپ، فېئودالارنىڭ قاتتىق ھاشار - سەيسىلىرىگە ئۇچراپ تۇراتتى.

فېئوداللىق تۈزۈمنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە شەكلى، قەدىمكى جەمئىيەتكە سېلىشتۇرغاندا ئېكسپىلاتاتسىيە كۈچىنىڭ تەرەققىياتىنى بىر قەدەر چوڭ ئىمكانىيەتلەر بىلەن تەمىنلىدى. تېرىلغۇ ئۈسكۈنىلىرى كۆنساناپ ئۆزگەردى. سودىگەرچىلىك ۋە سانائەت، قول ھۈنەرۋەنچىلىك تەدرىجىي مۇقىم ھالەتتە ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلدى. V ئەسىردە ئەڭ قەدىمكى تۆمۈر تاۋلاش پېچلىرى بارلىققا كەلدى، مېتال ئېرىتىش - تاۋلاش كەسپى بىر قەدەر تەرەققىي قىلدى. مېتاللارنىڭ سۈپىتى خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. شامال تۈگمىنى، سۇ تۈگمىنى، توقۇمىچىلىق ستانوكلىرى بارلىققا كەلدى. مېتال ئېرىتىش

گەسپىنىڭ تەرەققىي قىلىشى پارتلاتقۇچ دورا ئىشلىتىلمەيدىغان قورالارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى كېڭەيتىشتىن تاشقىرى بىرىنچى قېتىملىق ئوت چاچار ئەسۋابلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئۈزلۈكسىز تۈردە ئۆزگەرتتى.

فېئودالىزم جەمئىيىتىدىكى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەر فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ ھەربىي ئىشلار تەشكىللىنى بىۋاستە بەلگىلىدى. خۇددى ماركس كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك: «يەرگە ئىگىدارلىق قىلىشتىكى تەبىقە تۈزۈلمىسى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان قوراللىق ياساۋۇل ئىشلىتىش تۈزۈمى ئاقسۆڭەكلەرنى يانچىلارنى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە قىلدى.»① فېئودالىق تۈزۈمنىڭ ئاخىرىدا غەربىي ياۋروپا دۆلەتلىرى ئەسكىرىي تۈزۈمدە ياللانما ئەسكەر تۈزۈمى بىلەن، مەجبۇرىي ئەسكەر ئېلىش تۈزۈمىنى بىرلەشتۈرگەنىدى. فېئودالىلار قوشۇننى تولۇقلاش ئۈچۈن، ئاقسۆڭەكلەردىن ئاتلىق ئەسكەرلەرنى تەشكىللەپ، خەلق ئەسكىرى قوشۇنلىرىنى قۇراتتى. ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا چارروسىيە دائىمىي قوشۇن، گۋاردىيە قىسىملىرىنى تەشكىللەپ ھۆكۈمەت تەرەپتىن ئايلىق مۇئاش بېرىش تۈزۈمىنى ئورناتتى.

XII ئەسىردىن XV ئەسىرگىچە فېئودالىلارنىڭ قوشۇنلىرى پىلتىلىك مىلتىق، قارامىلتىق، كالىبىرى 20 مىللىمېتىردىن يۇقىرى بولغان، ئېغىرلىقى 15 كىلوگراملىق چېقىن مىلتىقلار بىلەن قوراللاندۇرۇلدى. بىراق، ئوت قوراللىرىنىڭ راۋاجى بەك ئاستا بولدى. XV ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ زەمبىرەكلەرنى زەمبىرەك جازىسىغا قويۇپ ئىشلىتىدىغان بولدى. 1521 - يىلى ئېغىرلىقى 10 — 7 كىلوگرام، كالىبىرى 22 مىللىمېتىرلىق، ئېتىش يىراقلىقى 200 دىن

① «ماركس - ئېنگېلس تاللانما ئەسەرلىرى»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 1 - توم، 1 - كىتاب، 47 - 48 - بەتلەر.

300 مېترغا يېتىدىغان، خاراب قىلىش كۈچى ناھايىتى زور بولغان چېقىن مىلتىقلار ئىشلەپچىقىرىلدى. كېيىن سىگنال ئوقى، ئالدىن تەييارلانغان ھەر خىل پارتلاتقۇچ دورىلاردىن ياسالغان پارتلىتىش ئەسۋابلىرى كەشىپ قىلىندى، ئېتىش تېزلىكى ھەر مىنۇتىغا بىر پايدىن ئاتالايدىغان ھەر خىل زەمبىرەكلەر بارلىققا كەلدى.

فېئودالىق تۈزۈمدىكى دۆلەتلەر قۇرۇقلۇق، دېڭىز ئارمىيىسىنى ئىشلەتتى، قۇرۇقلۇق ئارمىيە پىيادىلەر ھەم ئاتلىق ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپاتتى. فېئودالىق مۇناسىۋەت شەكىللەنگەن دەسلەپكى ۋاقىتلاردا قوشۇننىڭ ئاساسىي كۈچى پىيادە ئەسكەرلەر بولۇپ، سان جەھەتتىمۇ كۆپ سانىنى ئىگىلەيتتى. دېھقانلار يانچىلارغا ئايلىنىپ قالغاندىن كېيىن پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ رولىمۇ پەسىيىشكە باشلىدى. «ھەربىي خىزمەت ئۆتەش قۇل ۋە يانچىلارنىڭ قىلىدىغان ئىشى دەپ كەمسىتىلەتتى، شۇ سەۋەبتىن، پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ سۈپىتىمۇ مۇقەررەر يوسۇندا ئۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا تۆۋەنلەپ كەتتى. X ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئاتلىق ئەسكەرلەر ياۋروپانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بىرلەشمە جەڭلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى ھەقىقىي بەلگىلەيدىغان بىردىنبىر ئەسكىرىي تۈرى بولۇپ قالدى.»① 1618 - يىلدىن، 1648 - يىلغىچە بولغان 30 يىللىق ئۇرۇش جەريانىدا، شۋېتسىيە ھەربىي بازا، ھەربىي ئىسكىلاتلارنى قۇرۇپ، ئارمىيىنى تۈرلۈك ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش تۈزۈمىنى تۇرغۇزدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە: بەزى مىللەتلەر، مەسىلەن، سىلاۋىيانلار، ئەرەبلەر، فەرەڭلەر، موڭغۇللار باشلانغۇچ كوممۇنا تۈزۈمىدىن بىۋاستە فېئودالىق تۈزۈمگە ئۆتۈپ، قۇلدارلىق

① «ماركس - ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 14 - توم، 364 - بەت.

تۈزۈمنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇللىرىنى ئاتلاپ ئۆتۈپ كەتتى. بۇ مىللەتلەر سىنىپلارنىڭ شەكىللىنىشى جەريانىدا ئۆز دائىرىسىنى كېڭەيتىش بىلەن دەسلەپكى فېئودالىق تۈزۈمدىكى چوڭ دۆلەتلەرنى قۇرۇپ چىققانىدى. مەسىلەن، ئەرەب خەلىپىلىكى، موڭغۇل ئىمپېرىيىسى قاتارلىقلار. دەسلەپكى فېئودالىق تۈزۈمدىكى دۆلەتلەر ئىشلەتكەن ئەسكەر سانى ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، فېئودالىلارنىڭ دائىملىق ئارمىيىسى مۇھاپىزەتچى ئەتەرەتلەر بىلەن خەلق ئەسكەرلىرىدىن تەشكىللىنەتتى. ھەر قېتىمقى ئەسكەر چىقىرىپ ئاتلىنىشقا 10 مىڭدىن ئەتۇق پالۋان، باتۇرلار قاتناشتۇرۇلاتتى. سەپەرگە چىقىش ۋاقتى دائىرە ۋە مەقسەتكە قاراپ بەلگىلىنەتتى. ئاز بولغاندا بىرنەچچە ئاي، كۆپ بولغاندا ئىككى - ئۈچ يىل بولاتتى. يىراققا سەپەر قىلىش ئارىلىقى دائىم نەچچە يۈز كىلومېتىر، گاھىدا ھەتتا نەچچە مىڭ كىلومېتىر كېلەتتى. فېئودالىق مۇناسىۋەتنىڭ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلىشى سىياسىي جەھەتتىن فېئودالىلارنىڭ بۆلۈنۈشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، دائىم ستراتېگىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان نىزا، تالاش - تارتىش ۋە ئىچكى ئۇرۇشلارنى پەيدا قىلىپ تۇردى.

XVI ئەسىردىن XVII ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىقتا قوراللىق كۈچلەرنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشى بىلەن ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرىدا تۈپكى ئۆزگىرىشلەر بولۇپ، ھەربىي ئىشلار تارىخىدا بىرىنچى قېتىملىق ئىسلاھات بولدى. ئېنگېلس «ئوت ئالغۇچ قوراللارنىڭ ئىشلىتىلىشى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى ھۆكۈمرانلىق قىلىش ۋە قۇل قىلىش سىياسىي مۇناسىۋەتلىرى ئۈچۈنمۇ ئۆزگەرتىش رولىنى ئوينىدى»① دېگەنىدى.

① ئېنگېلس: «دىيۇرىڭغا قارشى»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 314 - بەت.

ئارمىيىنىڭ قۇرۇلۇشى، شتاتى، قوراللىنىشىدا، شۇنىڭدەك جەڭنى تەشكىللەش ۋە جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرىدا ئىسلاھاتلار بولدى.

بىرلىككە كەلگەن قوماندانلىق ۋە بىرلىككە كەلگەن تەمىنلەش دائىم ئەسكەرلەرنى ھۆكۈمرانلارنىڭ ئۆزىنى قوغدايدىغان مۇستەقىل ئەترەتكە ئايلاندۇرۇپ قويدى. ئاتلىق ئەسكەرلەر جەڭ مەيدانلىرىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان ھامان، پىيادە ئەسكەرلەر مۇھىم ئارمىيىلىك رولىنى يەنە جارى قىلدۇرۇشقا باشلىدى. بىر يېڭى ئەسكىرىي تۈرى بولغان توپچى ئەسكەرلەرنىڭ بارلىققا كېلىشى ئوت قوراللىرىنىڭ كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىشى، ئۇرۇشتا دۈشمەنلەرنىڭ ئىلگىرىلىشىنى توسۇش. جەڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

تاكتىكا جەھەتتە: فېئودالىق تۈزۈمنىڭ تەرەققىي تاپقان ئەڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىلا، پىيادە ئەسكەرلەر تۈرلۈك كىچىك ئەترەتلەردىن تەشكىللەنگەن قىسىمنىڭ ئاساسىي كۈچى ھېسابلىناتتى. جەڭ ۋاقىتلىرىدا ئۇلار تۈرلۈك شەكىلدىكى تاكتىكىلىق تۈزۈملەر ئارقىلىق دۈشمەن لىنىيىلىرىگە قاراپ ئىلگىرىلەيتتى، جەڭ قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرغاندا سەپنىڭ ئالدىغا مەرگەنلەردىن تەركىب تاپقان، ئوقيا بىلەن قوراللانغان تۇرشاۋۇل قىسىملار قويۇلاتتى. مەركەز قىسىمغا ئاساسىي كۈچلەر ياكى چوڭ پىيادە قىسىملار ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. بۇ خىلدىكى چوڭ پىيادە قىسىملارنىڭ ئوڭ - سول قاناتلىرىغا ئارىلاش تەشكىل قىلىنغان قىسىم ياكى ئاتلىق قىسىملار قويۇلاتتى. ئوڭ - سول قاناتلارغا قويۇلغان ئاتلىق قىسىملار بەزىدە دۈشمەننىڭ ئوڭ ياكى سول تەرىپىدىن ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم باشلاپ دۈشمەنگە ئەجەللىك زەربە بېرىش، ئۇنى تارمار قىلىش، ئۇنىڭ جەڭ سەپلىرىنى بۇزۇ-

ۋېتىش ئارقىلىق دۈشمەننىڭ ئېتراپ قاچقان ئەسكەرلىرىگە قوغلاپ زەربە بېرەتتى.

قىسىملارنىڭ تاكتىكا تەرەققىياتىدا زاپاس قوشۇن ۋە پىيادە قوشۇنلارنى تۇرغۇزۇش ھەممىدىن مۇھىم بولغان بىر ئىلگىرىلەش بولدى. تاكتىكا تەرەققىياتى تۈرلۈك ئوت قوراللىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. XIV ئەسىردىن XV ئەسىرگىچە توپچى ئەسكەرلەر قىسىملىرى مۇھىم شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىش ۋە ئىستىھكاملارنى خاراب قىلىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەشتىن تاشقىرى، كېچىلىك جەڭلەردىمۇ ئۆزىنىڭ رولىنى ئاكتىپ جارى قىلدۇرىدىغان بولدى.

ھەربىي ساپيورلۇق ئوتتۇرا ئەسىرلەردە خېلى تەرەققىي قىلدى، ساپيور قىسىملار ئالدى بىلەن شەھەرلەرنىڭ سېپىل، ئىستىھكاملىرىنى بۇزۇش، شەھەرنىڭ مۇداپىئە ئاكوپلىرىنى ياساش، قۇرۇش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئاتقۇرىدىغان بولدى.

XIV ئەسىردىن ئىلگىرى دېڭىز ئۈستىدىكى ھەربىي ھەرىكەتنىڭ دائىرىسى چەكلىك بولاتتى. ئۇرۇشتا پالاقلىق كېمە ئىشلىتىلەتتى. ئۇنىڭدا، ئازغىنا ئادەم ئولتۇراتتى. دېڭىز ئۇرۇشىدا دۈشمەن كېمىسىگە ئۆز كېمىسىنى ئۇرۇش، ھەر خىل پارتلايدىغان ئەسۋابلارنى تاشلاپ، بىرنەچچە تىرىك ئەسىرلەرنى قولغا چۈشۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلاتتى. كومپاس ئىجاد قىلىنغاندىن كېيىن كىشىلەر يەلكەنلىك كېمە ياسىيالايدىغان بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە تۈرلۈك زەمبىرەكلەرنى كېمىنىڭ ئۈستىگە ئورنىتىپ، دېڭىز ئۈستىدە جەڭ قىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتتى. شۇنىڭ بىلەن دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ رولى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. XVII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەلكەنلىك كېمە ھەربىي كېمىلەرنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندى، شۇنىڭ بىلەن، زەمبىرەكلەر دېڭىز

ئۇرۇشىدا ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى بەلگىلەيدىغان بولدى.

فېئوداللىق تۈزۈم بارلىققا كېلىپ ئومۇميۈزلۈك گۈللەنگەن ۋاقىتلىرىدا، ھەربىي ئىشلار نەزەرىيە جەھەتتىن ناھايىتى تۆۋەن ئورۇندا تۇراتتى. فېئوداللىق تۈزۈم يىمىرىلىش ھارپىسىدا ئەڭ دەسلەپكى ئۇستاپلار بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. قىسىملارنىڭ ھەربىي تەلىم - تەربىيە ۋە جەڭلەردە ئىشلىتىلىدىغان پرىنسىپلار تېخىمۇ مۇنتىزىملاشتى.

4 - بۆلۈم كاپىتالىزم تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار

كاپىتالىستىك جەمئىيەت ئىنسانىيەت تارىخىدىكى كىشىنى - كىشى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان، ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرىگە بولغان كاپىتالىستىك خۇسۇسىي مۈلۈكچىلىكنى ئاساس قىلغان ئەڭ ئاخىرقى بىر ئىجتىمائىي فورماتسىيە.

XVII ئەسىردىن XVIII ئەسىرگىچە ياۋروپا دۆلەتلىرى ئارمىيىسىنى تولۇقلاشتا ياللانمىلىق تۈزۈمى بىلەن مەجبۇرىيەت ئۆتىگۈچى ئەسكەرلىك تۈزۈمىنى قوللاندى، ئوفىتسېرلىق خىزمىتىنى پەقەت ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ۋەكىللىرى، مۇھىمى ئاقسۆڭەكلەر زىممىسىگە ئالاتتى. ئەسكەرلىككە بولسا جەمئىيەتتىكى ئەڭ چۈشكۈنلەشكەن ئۇنسۇرلار چاقىرىلغاندىن تاشقىرى يەنە چەت ئەل كىشىلىرىمۇ ئېلىناتتى. ئوفىتسېرلار بولسا ئاقسۆڭەكلەردىن تولۇقلىنىپ تۇراتتى. شۇڭلاشقا غەربىي ياۋروپادىكى ھەرقايسى دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ مىللىي تەركىبى ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى.

XVII ئەسىردە چاررۇسىيە فېئوداللىق تۈزۈمىدىكى دۆلەتكە ئايلىنىپ، دەسلەپتە مۇنتىزىملاشقان قۇرۇقلۇق ئارمىيە،

دېڭىز ئارمىيىسىنى قۇرۇپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن چاررۇسىيە XVII ئەسىر ۋە XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتەش تۈزۈمىنى تۇرغۇزۇپ، دۆلەت ھەر يىلىدا ئاساسلىقى دېھقانلاردىن مەلۇم ساندىكى كىشىلەرنى ئارمىيىگە قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆمۈرۋايەت ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتۈشىنى يولغا قويدى.

كاپىتالىزمنىڭ غەلىبىسى ياللانما ئەسكەرلىك تۈزۈمىنى تاشلاپ، ئومۇميۈزلۈك ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۈزۈمىنى تۇرغۇزدى. غەرب دۆلەتلىرى ئىچىدە ئالدى بىلەن ھەربىي مەجبۇرىيەت تۈزۈمىنى يۈرگۈزگەن ھۆكۈمەت — فرانسىيە ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى بولۇپ، ئۇلار 1789 -، 1794 - يىللىرى فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلابى جەريانىدا بۇ تۈزۈمنى يولغا قويغانىدى، بۇ تۈزۈمگە ئاساسەن يېشى 20 دىن 21 ياشقىچە، سالامەتلىكى ياخشى بولغان ئەرلەر ھەربىي خىزمەت مەجبۇرىيىتى ئۆتەيدىغانلىقى، ۋاقتى بەش يىلدىن يەتتە يىلغىچە بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن زاپاسلىقتا ئۆتەيدىغانلىقى بەلگىلەنگەنىدى.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا ماشىنىسازلىق سانائىتى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلىپ، كۆپ ساندىكى تۈرلۈك قورال - ياراقلار ئىشلەپچىقىرىلغاچقا، ئارمىيىنىڭ جەڭ قىلىش ئىقتىدارى تېز سۈرئەتتە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئارمىيىنىڭ تەشكىلىي شتاتى، ئارقا سەپ، ساپيور خىزمەتلىرىدىمۇ يېڭى ئىلگىرىلەشلەر بولدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە: XVI ئەسىردىن XVIII ئەسىرگىچە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى بىرقەدەر يېتەرسىز بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسكەر چاقىرىش ۋە تەلىم - تەربىيە ياللانما ئەسكەرلەردىن بولغانلىقتىن، ماددىي جەھەتتە تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىش ئىشلىرىدا

ئوخشاشلا قىيىنچىلىقلار مەۋجۇت ئىدى. مەسىلەن، ياۋروپادىكى يەتتە يىللىق ئۇرۇش (1756 - يىلدىن 1763 - يىلغىچە) باشلىنىش ۋاقتىدا، فرانسىيىنىڭ 212 مىڭ كىشىلىك ئارمىيىسى بار ئىدى. ئاۋستىرىيىنىڭ پەقەت 90 مىڭدىن كۆپرەك ئەسكىرى بار ئىدى. چاررۇسىيە يېڭى ئەسكىرىي خىزمەت ئۆتەش تۈزۈمىنىڭ ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ 330 مىڭ ئەسكەرنى ئىشقا سېلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولدى، زۆرۈر تېپىلغاندا، ئۇ 50 مىڭدىن 100 مىڭغىچە ئەسكەر بىلەن نەچچە يۈزلىگەن زەمبىرەكلەرنى تەشكىللەپ جەڭ قىلىۋاتقان قىسىملارنى تولۇقلاش، ياردەم بېرىشكە قادىر ئىدى. بۇ دۆلەتلەرنىڭ قوماندانلىق ئورگانلىرى ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ جەڭدە دۈشمەننى يوقىتىش قاتارلىق جىددىي ۋەزىپىلەرنى ئورۇنداشتا يېتەرلىك ئىقتىدارغا ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا ستراتېگىيىلىك ھەرىكەتنىڭ مەقسىتى، نىشانى دۈشمەنلەرنى يوقىتىشتىن باشقا يەنە، دۈشمەن تۇپرىقىنى ئىگىلەش ئىدى. قوماندانىنىڭ مەقسىتى قەتئىي يوقىتىش جېڭى قىلماستىن بەلكى دۈشمەننىڭ تۇپرىقىنى ئىگىلەش بولغانلىقتىن، تاكتىكا جەھەتتە دۈشمەننىڭ قاتناش لىنىيىلىرىگە، ماددىي ئەشيا بازىلىرىغا، تۈرلۈك ئامبار - ئىسكىلاتلىرىغا ھەر خىل ئۇسۇللار ئارقىلىق تەھدىت سېلىپ، دۈشمەننى چېكىنىشكە مەجبۇرلاش ئۇسۇلى قوللىنىلاتتى. دۈشمەننىڭ يان تەرەپلىرى بىلەن قاتناش لىنىيىسىگە ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئەسكەرلەرنى يۆتكەپ، دۈشمەننى قىستاپ چېكىنىشكە مەجبۇرلاش، ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلماي، دۈشمەننىڭ مەلۇم يەرلىرىنى ئاسانلا ئىگىلىۋېلىش ئۇسۇلى شۇ ۋاقىتلاردا ھەرىكەتچان تاكتىكا دەپ ئاتىلاتتى.

XVIII ۋە XIX ئەسىرنىڭ ئارىلىقىدا چوڭ ئارمىيىلەر بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. ستراتېگىيىلىك ئاساسىي ئالاھىدىلىك بىرقانچە ئاتاقلىق باش قوماندانلارنىڭ ھەرىكىتىدە مە-

سىلەن، سۇۋوروۋ بىلەن كوتوزوۋ، ناپولېئون قاتارلىقلارنىڭ
ھەرىكىتىدە ناھايىتى ئوچۇق ئىپادىلىنىشكە باشلىدى. ئۇلار
ھۇجۇمنى ھەربىي ھەرىكەتنىڭ ئەڭ مۇھىم تۈرى دەپ ھېساب-
لىدى. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ھەرىكەتچان ئۇرۇشنىڭ مەقسىتى
ئەڭ پايدىلىق ئۇسۇل ۋە يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ دۈش-
مەن ئارمىيىسىنى تارمار قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.
ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ ھەل قىلغۇچ يۆنىلىشكە ئۇرۇن-
لاشتۇرۇش ئۇسۇلى لىنىيىلىك مۇداپىئەدە ئەسكىرىي كۈچنى
تارقاق ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى. ئېنگېلس
ھۇجۇمچى ئەسكىرىي كۈچنى ۋە قورالLارنى مەركەزلەشتۈرۈپ
ئىشلىتىش XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە XIX ئەسىرنىڭ دەس-
لىپىدىكى ستراتېگىيىلىك ئالاھىدىلىكتۇر دېگەنىدى.
چوڭ ئارمىيىگە ئىگە دۆلەتلەر ياللانما ئەسكىرىي تۈ-
زۈمدىكى دۆلەتلەر بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا، ئىمكان قەدەر بىر
قېتىملىق ئومۇمىي ھەل قىلغۇچ جەڭ بىلەن دۈشمەن ئارمىيە-
سىنى تارمار كەلتۈرۈشكە تىرىشاتتى. فرانسىيە ئىنقىلابىي
ئارمىيىسى ئاۋستىرىيە، فرانسىيە قاتارلىق باشقا فېئوداللىق
تۈزۈمدىكى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىسى بىلەن جەڭ قىلغاندا، بۇ
نۇقتىنى ئىشقا ئاشۇرغانىدى. چارروسىيە مارشالى كوتوزوۋ
1812 - يىلى دۆلەتنى قوغداش ئۇرۇشىدا يېڭى ئۇرۇش قى-
لىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ دۈشمەن ئارمىيىسىگە قاقشاتقۇچ
زەربە بېرىش، ئاخىرىدا ستراتېگىيىلىك زاپاس كۈچلەرنى
كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىپ ئارمىيىنىڭ كۈچىنى تەدرىجىي يو-
سۇندا ئاشۇرۇش ئارقىلىق ناپولېئونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئا-
خىرقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەنىدى. ئۇرۇشتا چوڭ تىپتىكى
ئارمىيىنى ئىشقا سېلىش بۇ دەۋردىكى ئالاھىدىلىكتۇر.
مېتاللۇرگىيە، ماشىنىسازلىق سانائىتى، قاتناش - تران-
سپورت ۋە ئالاقىلىشىش ئەسلىھەلىرىنىڭ ئۈچقاندەك تەرەققىي

قىلىشى ستراتېگىيە سەۋىيىسىنىڭ تېخىمۇ تەرەققىي قىلىشىغا
سەۋەبچى بولدى. تۆمۈريوللارنىڭ ياسىلىشى قىسىملارنى
ھەرىكەتلەندۈرۈش، ستراتېگىيىلىك يېيىلىش، ئورۇنلاشتۇرۇشنى
ئۆزگەرتىش، ماددىي تەمىنات، زاپاس قىسىملارنى يۆتكەش
قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا يېڭى شەرت - شارائىتلار
بىلەن تەمىنلىدى. تېلېگرافنىڭ كەشىپ قىلىنىشى ئالاقە ئاپ-
پاراتلىرىنى تەشكىللەشتە زور ئوڭايلىقلارنى ياراتتى.
ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتى دېڭىز ئارمىيە-
سى ھەربىي ئىلمىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەرگە سەۋەبچى بولدى.
دېڭىز ئارمىيە ئۇرۇش پاراخوتلىرىنىڭ تۇنجى ئاشقانلىقتىن
پاراخوتلارنىڭ دېڭىزدا ئۇرۇش قىلىش ئىقتىدارى ياخشىلاندى،
دېڭىز ئارمىيە ئۇرۇش پاراخوتلىرى XVIII ئەسىردىن باشلاپ
چوڭ ئوكيانلارغا كىرەلەيدىغان، قاتناش لىنىيىلىرىدە پائال
ھەرىكەت قىلىپ، تېگىشلىك ئورۇنلارنى قامال قىلالايدىغان،
يىراقتا يۈرۈش قىلىش، مۇستەملىكىلەرنى تالان - تاراج
قىلىشنى كاپالەتلەندۈرەلەيدىغان بولدى.
XVIII ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن XIX ئەسىرنىڭ
ئالدىنقى يېرىمىغىچە بولغان ئارىلىقتا كېمىلەرنىڭ ئارتېللىرىيە
ئوت كۈچى كۈچەيتىلدى، فلوتنىڭ ھەرىكەتچانلىق ئىقتىدارى
كۆنسېرى ئاشتى.
ئارمىيە تۈرلىرى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، ئەڭ ئالىي
قوماندانلىق ھەربىي ھەرىكەتلەرگە پەقەت سىستېما ئارقىلىق
قوماندانلىق قىلالايدىغان بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، XVIII
ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئارمىيە قومان-
دانلىق شتابىنىڭ ۋەزىپىسى بىلەن قۇرۇلمىسى پۈتۈنلەي كې-
ڭەيتىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا باش شتاب تەسىس قىلىندى. باش
شتابنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى: ستراتېگىيىلىك ئۇرۇش پىلانلىر-
نى تۈزۈش، زاپاس كۈچلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ ئارمىيىنى تو-

لۇقلاش، قوشۇنلارنىڭ ستراتېگىيىلىك يېيىلىشىنى كاپالەت-
لەندۈرۈش دەسلەپكى ستراتېگىيىلىك زاپاس قوشۇنلارنى قۇ-
رۇپ چىقىشتىن ئىبارەت ئىدى.
غەرب دۆلەتلىرى ئارىسىدا يۈز بەرگەن 30 يىللىق ئۇرۇش
(1618 — 1648 - يىلى) جەريانىدا شەكىللەنگەن ئۇرۇش قىلىش
ئۇسۇلى تارىختا لىنىيىلىك تاكتىكا دەپ ئاتالدى. بۇنداق تاكتىكا
1789 -، 1794 - يىلىغا قەدەر ياۋروپا ئۇرۇش مەيدانلىرى-
دا ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ئىگىلىدى. لىنىيىلىك تاكتىكىنىڭ
كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىشى شۇ ۋاقىتتىكى ئارمىيىنىڭ سۈپىتى
بىلەن قورال - ياراق، تېخنىكىسىنىڭ جەڭگىۋارلىقى تەرىپى-
دىن بەلگىلىنەتتى. يالLانما ئەسكەرلەر مۇستەقىل، تەشەببۇس-
كارلىق بىلەن جەڭ قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە ئەمەس ئىدى.
ئۇلار پەقەت مېخانىك ھالدىكى ئىستىرويى تەلىم - تەربى-
يىسى، ئادەتتىكى مەشىق بىلەنلا چەكلىنەتتى.
ئۇ ۋاقىتلاردا جەڭنىڭ ئاقىۋىتىنى ئالدى بىلەن زالىپ
ئېتىلغان مىلتىق - زەمبىرەكلەر بەلگىلەيتتى. ئەڭ كۆپ سان-
دىكى مىلتىقلارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، تۈز ۋە
ئوچۇق يەرلەر تاللىناتتى. ئۇدۇل تەرەپنى بويلاپ كىچىك
ئىككى - ئۈچ لىنىيە تەشكىل قىلىناتتى، ھەر بىر لىنىيە ئۈچ
ياكى تۆت قاتاردىن تەركىب تاپاتتى. ھەر بىر لىنىيىنىڭ
ئارىلىقى تەخمىنەن 50 تىن 200 قەدەمگىچە بولاتتى، جەڭ
سەپلىرى ئۈچ خىل ئارمىيە تۈرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، يەنى:
پىيادىلەر، ئاتلىق ۋە توپچى قىسىمدىن تەركىب تاپاتتى،
جەڭ سەپلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا پىيادىلەر، ئاتلىقلار ئۈچ
قاتار قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى، قىسىم تەركىبىدىكى
توپچى قىسىمنىڭ دالا زەمبىرەكلىرى ئىككى قاناتتىكى تەبىئىي
ياكى ئادەم كۈچى بىلەن ياسالغان ئېگىزلىكلەرگە ئورۇن-
لاشتۇرۇلاتتى.

لىنىيىلىك ئۇرۇش سەپلىرىنىڭ ئاجىزلىق نۇقتىسى ئىككى
قاناتتۇر. پىيادىلەر پەقەت ئۇدۇل پەرەپكە ئېتىشنىلا ئىشقا
ئاشۇرالايتتى. يان تەرەپتىن كەلگەن ئوشتۇمتۇت زەربىگە
تاقابىل تۇرالمايتتى.
XIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا
زور ئارمىيە تۈرلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى مۇداپىئەلىك ستra-
تېگىيە بىلەن لىنىيىلىك تاكتىكا ئىدىيىسىگە ئۇزۇل - كېسىل
خاتىمە بەردى. ئۇرۇشتا كالوننا بىلەن كۆندىلەڭ سەپ
تاكتىكىسى ئىشلىتىلىدىغان بولدى. قىسىملار كۆندىلەڭ سەپ
ۋە كالونىلىق تۈزۈم ئارقىلىق ئاتاكىغا ئۆتۈپ قوچاقلاشما
جەڭ قىلىش — بۇ خىل يېڭى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ
ئالاھىدىلىكى ئىدى. XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا
چارروسىيە ئارمىيىسىنىڭ ئىچىدە، شۇنىڭدەك ئامېرىكا خەلقى-
نىڭ مۇستەقىللىك ئۇرۇشلىرىدا بۇ ئالاھىدىلىك ناھايىتى
ئوچۇق ئىپادىلەنگەنىدى. XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا
فرانسىيە ئىنقىلابىي ئۇرۇشى ۋاقتىدا كالونىلىق تۈزۈم بىلەن
كۆندىلەڭ سەپ بىرلەشكەن بىر خىل تاكتىكا شەكىللىنىپ
چىقتى. ئېنگېلس ئېنىق قىلىپ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى:
«تارقاق ئەسكەرلەر بىلەن پىيادە ئەسكەرلەر كالونىسىنىڭ
ماسلىشىشى ئاساس قىلىنغان مۇنداق ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى
شۇنىڭ ئۈچۈن زۆرۈر بولدىكى، ئالدى بىلەن فرانسىيە ئىن-
قىلابىدا ئەسكەرلەرنىڭ تەركىبىدە ئۆزگىرىش بولدى.»①
بۇ خىل ئۇسۇللارنى قوللىنىپ جەڭ قىلغاندا، جەڭ
قىلىش تۈزۈمى پىيادىلەر، ئاتلىقلار، زەمبىرەكچىلەرنى ئۆز
ئىچىگە ئالاتتى. لېكىن ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغىنى يەنىلا
پىيادىلەر ئىدى. پىيادىلەر ئاساسىي كۈچ بولۇپ، مەركەزلەر-
دىن تەركىب تاپاتتى. مۇھىم ئاساسىي كۈچ بولغان پىيادىلەر

① ئېنگېلس: «ديۈرىڭغا قارشى» ئۇيغۇرچە نەشرى، 318 - بەت.

سوقۇش سېپىنىڭ مەركىزىدىن ئورۇن ئالاتتى. توپچى قىسمىنىڭ ئوت ئېچىش نۇقتىلىرى ئاساسىي كۈچ بولغان پىيادىلەرنىڭ ئالدى ياكى يان تەرەپلىرىدە بولاتتى. ئاتلىقلار ئاساسىي كۈچنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئورۇنلىشاتتى.

ئاساسىي كۈچ بىلەن توپچى قىسمىنىڭ ئاساسلىق ئوت ئېچىش نۇقتىلىرىنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن، ئالدىنقى تەرەپكە بىرنەچچە 100 مېتر ئارىلىقتا يېنىك قوراللانغان پىيادىلەر (مەرگەنلەر) چىقىرىلاتتى. مەرگەنلەر يېيىلما سەپلەرنى قوللىنىپ كۈچىنىڭ بارىچە دۈشمەننىڭ قوماندانلىرى بىلەن توپچى قىسىملىرىنىڭ ئاتقۇچىلىرىنى نىشانغا ئېلىپ يوقىتاتتى.

پىيادىلەر ئاتاكىغا ئۆتۈشتىن بۇرۇن، توپچى قىسىم قاتتىق ئوت كۈچى ھازىرلىقى ئېلىپ باراتتى. پىيادىلەر ئاتاكىغا ئۆتۈۋاتقاندا، ئاتلىقلار يان تەرەپتىن بارلىق كۈچى بىلەر ياردەم قىلىپ، جەڭ نەتىجىسىنى كېڭەيتەتتى.

بۇنداق جەڭ قىلىش بىرخىل يېڭى، قەتئىي، كەسكىن خاراكتېرگە ئىگە ئىدى. ئارمىيە ئېگىز - پەس، ئويمان - چوڭقۇر يەر تۈزۈلۈشلىرىدە جەڭ قىلىپ، كۈچىنى مۇھىم يۆنىلىشكە مەركەزلەشتۈرۈپ، جانلىق، ھەركەتچان تاكتىكا بىلەن دۈشمەنگە قوغلاپ زەربە بېرەتتى. بۇ چاغدا ئارمىيىنىڭ سەپ تۈزۈلۈشى فرونت چوڭقۇرلۇقىغا قاراپ روشەن ھالدا كېڭىيىپ، زاپاس قىسىملارنىڭ رولى تولۇق جارى قىلىناتتى.

1812 - يىل 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئېلىپ بېرىلغان مەشھۇر پولگىنو ئوپېراتسىيىسىدە، رۇس ئارمىيىسىنىڭ كالونىنلىق يېيىلىش تاكتىكىسىنى قوللانغانلىقى بۇنىڭغا تولۇق مىسال بولالايدۇ. بۇ قېتىملىق ئوپېراتسىيىدە روسىيىنىڭ ئاتاقلىق قوماندانى كوتوروۋ باشچىلىقىدىكى چاررۇسىيە قوشۇنلىرى ناپولېئون قوماندانلىقىدىكى فرانسىيە ئارمىيە-

نىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ، ئۇلارنى ئېچىنىشلىق ئېغىر زىيانلارغا ئۇچراتقانىدى.

لېكىن، بۇ خىل تاكتىكىدا ئوخشاشلا چوڭ كەمچىلىكلەر مەۋجۇت ئىدى: ئارمىيىنىڭ قاتار كالونىسى ئاسانلا توپچى قىسمىنىڭ ئوت كۈچىنىڭ ۋە پىيادە قىسىملارنىڭ ئېغىر زەربىسىگە ئۇچرايتتى. ئۇنىڭدىن باشقا پىيادە ئەسكەرلەر ئاساسىي كۈچىنىڭ ئوت كۈچى بىلەن ئېتىشنى بىرلەشتۈرۈشى تەس ئىدى. توپچى قىسىم ئوت كۈچى ھازىرلىقى ئېلىپ بارسىمۇ، لېكىن قوچاقلاشما جەڭدە بۆسۈپ زەربە بېرىشكە ياردەم قىلالمايتتى.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا، ئارمىيە كەڭ كۆلەمدە ناردىزلىق قوراللار بىلەن قوراللاندۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇرۇش مەيدانلىرىدا كالونىنلىق جەڭ قىلىشنى قوللىنىشقا ئىمكان قالمىدى. تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، كالونىنلىق تۈزۈم بىلەن دۈشمەنگە يېقىنلاشقاندا، دۈشمەن تەرەپنىڭ توپچى قىسمى پىيادىلەرنىڭ نىشانلاپ زالىپ ئېتىشىدىن پۈتۈنلەي يوقىتىلىش ئىمكانىيىتىمۇ بار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قىرىم ئۇرۇشى، فرانسىيە - چاررۇسىيە ئۇرۇشى ۋە چاررۇسىيە - تۈركىيە (1877 -، 1879 - يىللاردىكى) ئۇرۇشلىرىنىڭ ھەممىسىدە يېيىلما لىنىيىلىك تاكتىكا قوللىنىلدى.

ئارمىيىنىڭ جەڭ سەپلىرىدە يېڭى - يېڭى تاكتىكىلار قوللىنىلىدىغان بولدى: دۈشمەنگە يېقىنلىشىشتا، پىيادىلەر تارلىنىپ ھەرىكەتلىنىپ، مۇئەييەن ئېتىش ئارىلىقىغا يەتكەندە، يېيىلغان لىنىيىلەرنى ھاسىل قىلىپ، بىر تەرەپتىن ئېتىش، بىر تەرەپتىن يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ بۆلۈك ئالغا، بۆلۈك سولغا، بۆلۈك ئوڭغا، بۆلۈك ئارقىغا قاتارلىق سەپ شەكىللىرى بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان بولدى. پىيادىلەرنىڭ ئاساسىي كۈچى دۈشمەن ئىستىھكامىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن،

توپچى قىسىملار ئاتاكىغا ئۆتۈش ئوت كۈچى بىلەن ئۆز قىسىملىرىنىڭ ئۈستىدىن ھالقىپ دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىگە ئوت ئاچاتتى، ئاتلىق قىسىملار بولسا، سوقۇش جەريانىدا دۈشمەننى كۆزىتىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ يان تەرىپى بىلەن ئارقا تەرەپلىرىگە ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرىش ئارقىلىق پىيادە ئەسكەرلەر قولغا كەلتۈرگەن جەڭ نەتىجىسىنى كېڭەيتەتتى.

يېيىلغان ئەسكىرىي سەپ ھەربىي قوراللارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق ئىدى. تۈرلۈك يەر تۈزۈلۈشى، بۇنداق سەپ شەكلىنى قوللىنىپ ھەر خىل پەسىللەردە جەڭ قىلغاندا ئوت كۈچىنى جارى قىلدۇرۇپ ھەرىكەتچانلىق بىلەن ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرىشنى بىرلەشتۈرگىلى بولاتتى. ناردىزلىق قوراللارنىڭ ئىشلىتىلىشى يېڭى جەڭ تۈزۈملىرىنى قوللىنىش، ئارمىيىنىڭ تەلىم - تەربىيە، جەڭگە كاپالەتلىك قىلىش جەھەتلەردىكى ھەمكارلىشىش ھەرىكەتلىرىگە بولغان تەلەپنى ھەسسىلەپ ئۆستۈردى.

يېڭى تىپتىكى قوراللارنىڭ تەسىرىدە، مۇداپىئەلىك جەڭ قىلىش تاكتىكىسىدىمۇ ئۆزگىرىشلەر بولدى. كېچىلىك مۇداپىئەلىك جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرىدىمۇ بىر قەدەر تەرەققىياتلار بولدى. توپلاردىن دۆۋىلەپ ياسالغان يالغۇز كىشىلىك ئاكوپ، يانتۇ سوزۇلغان يىلان باغرىلىق قاتناش ئاكوپلىرى، زاپاس ئەترەتلەرنىڭ ئاكوپ ۋە بىلىندازلىرى ياسىلىپ، تېخىمۇ كەڭ كۆلەملىك پايدىلىنىشقا، تەشكىللەشكە ئەپلىك بولغان مۇداپىئە رايونلىرىنى قۇرۇپ چىقىشقا ئوڭايلىق يارىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن ساپيور قىسىملىرىنىڭ جەڭدىكى رولى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

مۇنتىزىملاشقان ئارمىيىنىڭ تەلىم - تەربىيە ئۇسۇللىرى بىلەن جەڭ قىلىش نۇقتىئىنەزەرلىرى بەزى ئۇستاپ، تەلىم - تەربىيە قوللانمىلىرىدا ئەكس ئېتىشكە باشلىدى.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا، ھەربىي پەندە ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى. ئىلمىي كوممۇنىزمنىڭ ئىجادچىسى ماركس بىلەن ئېنگېلس ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى تاپتى. ئۇلار ماتېرىيالىستىك دىئالېكتىكا ئاساسىدا ھەقىقىي ئىلمىي بولغان ئۇرۇش تەلىماتىنى تۇرغۇزۇپ چىقتى.

ماركسىزم نەزەرىيىسى تارىخىي تەجرىبىلەرنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق ھەربىي ئىلىمنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى ئىلمىي ئۇسۇللار بىلەن تەمىنلىدى. ماركس بىلەن ئېنگېلس دانالىق بىلەن تۈرلۈك ھەربىي - نەزەرىيە ئەسەرلىرىنى يېزىپ چىقتى. ماركسىزمنىڭ ئىجادچىلىرى ئۆتكەن دەۋرلەردىكى ئۇرۇش تارىخى ھەم ھەربىي تەلىمات تارىخىنى چوڭقۇر تەھلىل قىلىش بىلەن بىرگە XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدىكى ئۇرۇشلارنىڭ تارىخىي تەجرىبىلىرىنى، بولۇپمۇ 1848 -، 1849 - يىللاردىكى ئىنقىلاب ۋە پارىژ كوممۇنىسى ۋاقتىدىكى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ تەجرىبىلىرىنى تەپسىلىي تەھلىل قىلىپ چىقتى.

شۇنداق قىلىپ ماركس بىلەن ئېنگېلس ئۆزىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن ئىنقىلاب قىلغان پرولېتارىيات سىنىپىنىڭ ھەربىي ئىشلار نەزەرىيىسىنىڭ ئاساسىنى تۇرغۇزۇپ بەردى.

5 - بۆلۈم جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى ئۇرۇش ۋە ھەربىي قوراللار

جاھانگىرلىك دەۋرىدىكى ئۇرۇشنىڭ ئالاھىدىلىكى، جەڭ قىلىش ئۇسۇلى XIX ۋە XX ئەسىرلەردىكى ئۇرۇشلاردا مەيدانغا كەلدى. بۇنى ئەركىن رىقابەت جەريانىدىكى كاپى-

تالىزمنىڭ جاھانگىرلىككە قاراپ تەرەققىي قىلغانلىقىدەك تارىخىي شەرت - شارائىت بەلگىلىگەنىدى. لېنىن ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىدە جاھانگىرلىكنىڭ ماھىيىتى بىلەن ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدە چوڭقۇر ئانالىز ئېلىپ باردى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: «جاھانگىرلىك كاپىتالىزمنىڭ تەرەققىي قىلىپ شۇنداق بىر دەرىجىگە يەتكەن باسقۇچكى، ئۇنىڭدا مونوپول تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋە پۇل مۇئامىلە كاپىتالىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئورنىتىلغان، چەتكە كاپىتال چىقىرىش گەۋدىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان خەلقئارا ترېستلار دۇنيانى بۆلۈۋېلىشقا باشلىغان، ئەڭ چوڭ كاپىتالىست دۆلەتلەر دۇنيادىكى ھەممە زېمىننى پۈتۈنلەي بۆلۈشۈپ بولغان بولىدۇ.»①

كاپىتالىزمنىڭ جاھانگىرلىك باسقۇچىغا ئۆتۈشتىكى ئىقتىسادىي ئاساسى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئۇچقاندەك تېز تەرەققىي تېپىشى بىلەن تېخىمۇ كۈچىيىشكە باشلىدى. يېڭى ئېنېرگىيە مەنبەلىرى تېپىلدى. گېنېراتور ۋە ئىچىدىن ياندىغان دۋىگاتېل كەشىپ قىلىندى. سانائەت بىرلەشمە كارخانىلىرى ۋە يېڭى سانائەت تۈرلىرى — ئېلېكترلەشكەن سانائەت، ماشىنىسازلىق سانائىتى، تراكتور ئىشلەپچىقىرىش سانائىتى، خىمىيۋى سانائەت ۋە قاتناش - ترانسپورت تېز تەرەققىي تاپتى. ئىشلەپچىقىرىشنىڭ مۇھىم ئالاقىلىشىش قورالى بولغان تېلېگراف، تېلېفون ئىجاد قىلىندى.

مۇھىمى، قۇدرەتلىك كاپىتالىستىك دۆلەتلەر ئىقتىسادىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن تەڭ كاپىتال مەركەزلىشىپ، ئوتتۇرا، كىچىك كارخانىلارنى يېمىرىپ تاشلاپ، مۇستەملىكىلەرنى

① لېنىن: «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى». 2 - توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 810 - بەت.

تالان - تاراج قىلدى. ئىشچىلار سىنىپىغا قارىتا ئېكسپلاتاتسىيىنى كۈچەيتتى. غايەت چوڭ مونوپول تەشكىلاتلار ترېست، سىندىكات، كارتېللار قۇرۇلۇپ بىرلىكتە ماسلاشتى. جاھانگىرلىك بىلەن ئەمگەك ۋە كاپىتال ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت، ھەرقايسى جاھانگىر دۆلەتلەر بىلەن مۇستەملىكە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ۋە ھەرقايسى كاپىتالىستىك كۈچلۈك دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ئىنتايىن كەسكىنلەشتى. جاھانگىرلىكنىڭ كەلتۈرۈپ چىقارغان ئېغىر ئىقتىسادىي كرىزىسى بىلەن ئىجتىمائىي توقۇنۇش، ئەكسىيەتچى كۈچلەر بىلەن ھەربىي مىلىتارىزمنىڭ كۈنسايىن ئۆسۈشى قىرغىنچىلىق خاراكتېرىدىكى ئۇرۇشلارغا سەۋەبچى بولدى.

جاھانگىرلىكنىڭ ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ئەھۋال ئۇرۇش ۋە ھەربىي تەلىماتقا ھەل قىلغۇچ خاراكتېردە تەسىرىنى كۆرسەتتى. لېنىن جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى بارلىق ئۇرۇشلارنى ئىنتايىن ئىنچىكىلىك بىلەن ئانالىز قىلىپ، ئۇرۇشلارنىڭ ئوخشاش ئالامەتلىرى بىلەن چوڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى خۇلاسىلەپ، خەلق ئاممىسىنىڭ كۈنسايىن كۈچىيىۋاتقان ھەل قىلغۇچ رولىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ياللانما ئەسكەر ياكى خەلقتىن يېرىم - ياتا ئايرىلغان گورۇھۋازلارغا تايىنىپ ئۇرۇش قىلغان زامان ئاللىقاچان كەلمەسكە كەتتى. ھازىرقى ئۇرۇشنى خەلق ئېلىپ بارىدۇ.»①

جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى ھەر قېتىملىق ئۇرۇشلاردا ھەر خىل تىپتىكى تېخنىكىلىق ھەربىي قوراللار كەڭ مىقياستا ئىشلىتىلدى. ئارمىيىنىڭ جابدۇقلىنىشىنىڭ كۈنسايىن ئۆسۈشى كۆپ مىقداردىكى پىلىموت، مىنامىيوت، مۇھىم جاي، ئەجەللىك يېرىگە زەربە بېرىدىغان ياكى توسۇپ زەربە بېرىدىغان زەمبىرەكلىرى، ئوت پۈركەيدىغان ئېتىش ئەسۋابلىرى،

① لېنىن: «لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 8 - توم، 32 - بەت.

برونېۋىك ماشىنىلار، تانكا، ئۇرۇش ئايروپىلانلىرى، سۇ ئاستى پاراخوتلىرى قاتارلىق ھەر خىل تېخنىكىلىق ئەسكىرىي ئەسۋابلارنىڭ ئۇرۇشتا كەڭ ئىشلىتىلىشىگە زېمىن ھازىرلىدى. ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىلىرى ماتورلىشىش، ماشىنىلىشىش جەريانىنى باشلىدى. لېنىن مۇنداق دەپ يازىدۇ: «تارىختا بىرىنچى قېتىم كەڭ، زور تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى كەڭ كۆلەمدىكى ۋەيرانچىلىق، مىليونلىغان خەلقنى ھاياتىدىن ئايرىش ئۈچۈن ئىشلىتىلدى.»①

جەڭگىۋارلىقى يۇقىرى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتى چوڭ بولغان مۇرەككەپ تېخنىكىلىق ھەربىي قوراللار ئارمىيىنىڭ تەلىم - تەربىيە سەۋىيىسى بىلەن جەڭگىۋارلىق روھىي سۈپىتىگە ئىنتايىن يۇقىرى تەلەپلەرنى قويدى. لېنىن بۇرۇنلا يەنى 1905 - يىلى ئۇرۇش يۇقىرى سۈپەتلىك ئادەملەرنى تەلەپ قىلىدۇ، دەپ كېلىپ مۇنداق كۆرسەتكەنىدى: «تەشەببۇسكارلىق روھىغا، ئاڭلىقلىقىغا ئىگە بولمىغان ئەسكەر ۋە دېڭىزچىلارنىڭ ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا غەلىبىگە ئېرىشىشى مۇمكىن ئەمەس.»①

بۇنىڭدىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇشنىڭ ئەڭ مۇھىم بولغان مۇنداق بىرنەچچە ئالاھىدىلىكى بار: ئۇرۇشقا كەڭ كۆلەمدىكى خەلق ئاممىسى سۆرەپ كىرىلىدۇ؛ ئىككى تەرەپتىن بىرنەچچە مىليون كىشىلىك ئارمىيە تەشكىل قىلىنىدۇ، ئۇلار زور مىقداردىكى، ھەر خىل تىپتىكى تېخنىكىلىق قورال - جابدۇقلارنى ئىشلىتىدۇ؛ قوراللىق ئۇرۇشنىڭ دائىرىسى، بۇزغۇنچىلىقى ئۇرۇشنىڭ كۈچى بىلەن ئۈزلۈكسىز ئۆسىدۇ، ئىقتىسادىي ئامىل بىلەن روھىي ئامىلنىڭ رولى يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ. بۇ خىل ئالاھىدى-

①② لېنىن: «لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 27 - توم، 396 - بەت.

لىك بولسا دېئالېكتىكىنىڭ بىرلىكى بولۇپ، ئوخشاش مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، ئۇلار ئۇرۇش قىلغان ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن ئېيتقاندا ھەممىسىگە بىر مەيدان سىناقتۇر.

جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشلار ئامېرىكا بىلەن ئىسپانىيىنىڭ ئۇرۇشى (1898 - يىلى)، ئەنگلىيە بىلەن بورلارنىڭ ئۇرۇشى (1899 -، 1902 - يىلى)، ياپونىيە - چاررۇسىيە ئۇرۇشى (1904 -، 1905 - يىلى) بولۇپ، بۇ ئۇرۇشلار بۇرۇنلا بۆلۈنۈپ بولغان دۇنيانى يېڭىباشتىن بۆلۈش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلاردۇر.

ئامېرىكا تىنچ ئوكيان، ئاتلانتىك ئوكيان ۋە جەبىلتارىخ بوغۇزى قاتارلىق مۇھىم ئىقتىسادىي ۋە ستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە جايلار بىلەن ئىسپانىيىگە قاراشلىق ئاراللارنى ئىگىلىۋېلىش ئۈچۈن ئارالدا ئولتۇرۇشلۇق خەلقلەرنىڭ ئىسپانىيە مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى كۈرىشىگە ياردەم بېرىش باھانىسى بىلەن 1898 - يىلى 4 - ئايدا ئىسپانىيە بىلەن سوقۇشۇشقا باشلىدى. 1898 - يىلى 8 - ئايدا ئىسپانىيە ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلدى.

ئەنگلىيە بىلەن بورلارنىڭ ئۇرۇشى ئەنگلىيىنىڭ ترانسۋائال بىلەن ئورانگې بۇ ئىككى بور جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالتۇن ۋە سىماب ئىشلەپچىقىرىشنى ئىگىلىۋېلىش مەقسىتىدە ئېلىپ بارغان ئۇرۇش ئىدى. بورلار ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىكىنى قوغداش ئۈچۈن، خەلق ئەسكەرلىرىنى ئاساس قىلىپ، ئومۇمىي سانى 600 مىڭ كىشىلىك قوشۇننى تەشكىللەپ، شۇ ۋاقىتتىكى ئەڭ ياخشى قوراللار بىلەن قوراللاندۇردى. بورلار ئەپچىللىك بىلەن يېڭى قوراللارنىڭ جەڭگىۋارلىق قۇدرىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، 1890 - يىلى ئەنگلىيىنىڭ تاجاۋۇزچى ئەسكەرلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربىلەرنى بەردى.

1900 - يىلى ئەنگلىيە 200 مىڭدىن ئارتۇق قوشۇن چىقىرىپ بورلار بىلەن ئۇرۇش قىلدى. ترانسۋائال بىلەن ئورانگې ئىككى دۆلەتنى ئىشغال قىلىۋالدى. بورلار ئۇرۇش تاكتىكىسىنى پارتىزانلىق ئۇرۇشقا ئۆزگەرتتى. ئىككى يىل ئىچىدە ئەنگلىيە ئارمىيىسى كۆپىيىپ 450 مىڭغا يەتكەن بولسىمۇ، بورلار قەھرىمانلارچە قەتئىي كۆرەش قىلدى. ئەمما ئەنگلىيىلىكلەر تىنچ ئاھالىلەرگە قارىتا ئىنچىكىلىق تۈردە قاتتىق باستۇرۇش، قىرىش - چېپىش يۈرگۈزگەنلىكتىن، بورلار 1902 - يىلى نائىلاج قارشىلىشىشنى توختاتتى.

1904 - 1905 - يىلدىكى ياپون - چاررۇسىيە ئۇرۇشى جاھانگىرلىك تۈزۈمى دەۋرىدىكى ئۇرۇشنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ بەردى. بۇ ئۇرۇشنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى سەۋەب چاررۇسىيە بىلەن ياپونىيە جاھانگىرلىكىنىڭ چاۋشيەن، جۇڭگونىڭ شەرقىي - شىمالىدىكى ئۈچ ئۆلكىسى ۋە يىراق شەرقتىكى باشقا رايونلارنى ئۆزىنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىشنى مەقسەت قىلغانلىقى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئۇرۇش ئادالەتسىز تالان - تاراجلىق خاراكتېرگە ئىگە ئۇرۇش ئىدى.

چاررۇسىيە دۈشمەننىڭ كۈچىنى سەل چاغلىدى. بۇ مەزگىلدە دۆلەتنىڭ مەركىزىي رايونلىرى بىلەن سوقۇش رايونلىرىدىكى تۆمۈريوللار تۇتاشتۇرۇلۇپ پۈتمىگەن، چاررۇسىيە دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ مۇھىم بازىسى لۈيشۈن پورتئاتوردىكى مۇداپىئە ئاكوپلىرى ياسىلىپ بولمىغانىدى. سوقۇش باشلىنىش بىلەن چاررۇسىيە يىراق شەرققە جەمئىي 100 مىڭ كىشى ئەتراپىدىكى پىيادە ئەسكەرنى جەڭ پاراخوتلىرىدىن 57 نى ئەۋەتتى. ستراتېگىيىلىك پىلانغا ئاساسەن، چاررۇسىيە دەسلەپكى بىرنەچچە ئاي ئىچىدە مۇداپىئەدە تۇرۇپ، ئەسكىرىي كۈچ ۋە قوراللارنى يۆتكەپ بولۇپ ئاندىن كېيىن ھۇجۇمغا ئۆتمەكچى

ئىدى. بۇنداق بولغاندا، دۈشمەن ئارمىيىسىنى يىمىرىشكە پايدىلىق بولاتتى.

ياپونىيە 370 مىڭ كىشىلىك قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى ۋە كۈچلۈك دېڭىز ئارمىيە (73 دانە سوقۇش پاراخوتى بار ئىدى)سىگە ئىگە ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە بىرونلانغان پاراخوت، كرېيسېر، تورپېدا قاتارلىق سوقۇش پاراخوتلىرى يىراق شەرقتىكى چاررۇسىيىنىڭ سوقۇش پاراخوتلىرىدىن ئېشىپ كېتەتتى. ياپونىيە ستراتېگىيىلىك پىلان بويىچە چاررۇسىيىنىڭ لۈيشۈنكودا تۇرۇۋاتقان تىنچ ئوكيان فلوتىغا ئۇشتۇمتۇت زەربە بېرىش ئارقىلىق دېڭىز ئۈستۈنلۈكىنى تارتىۋېلىپ، قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنى قۇرۇقلۇققا چىقىرىش ئارقىلىق چاررۇسىيىنىڭ چوڭ ئارمىيىسى يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلى بىلەن مانجۇرىيىنى بېسىۋالماقچى بولدى.

ئۇرۇش 1904 - يىل 1 - ئاينىڭ 26 - كۈنى يېرىم كېچىدە پارتلىدى. ئۇ ۋاقىتتا چاررۇسىيە تىنچ ئوكيان فلوتى ھېچقانداق جەڭ ھازىرلىقى ئېلىپ بارمىغانىدى. ياپونىيە فلوتىنىڭ ئاساسىي كۈچى ئارقا تەرەپتىن ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، چاررۇسىيىنىڭ ئىككى دانە جەڭ پاراخوتى بىلەن بىر دانە كرېيسېرىنى پاچاقلاپ تاشلىدى.

ياپونىيە دېڭىزدا ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغاندىن كېيىن، ھېچقانداق توسالغۇسىز ھالدا قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنى قۇرۇقلۇققا چىقاردى. ياپونىيىنىڭ بەش گورۇپپىۋى ئارمىيىسى دەرھال يېيىلىپ پايدىلىق يەر شارائىتىنى ئىگىلىۋالدى.

شۇ ۋاقىتتا يىراق شەرقتە تۇرغان چاررۇسىيە ئارمىيىسىنىڭ ئومۇمىي ئەسكەر سانى 300 مىڭغا يېتىپ، 1904 - يىلنىڭ ئاخىرىدا بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى گورۇپپىۋى ئارمىيە قىلىپ تەشكىللىدى.

ئۇرۇش جەريانىدا ياپونىيە دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇقتا بولغان

جەڭلەردە باشتىن - ئاخىر تەشەببۇسكارلىقنى قولدىن بەرمىدى. لۈيشۈنكۈنى تالىشىش جەڭلىرى (1904 - يىلى 5 - ئايدىن 12 - ئايغىچە) دە چاررۇسىيە، ياپونىيىنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى بىرنەچچە قېتىم چوڭ كۆلەمدىكى جەڭلەرنى ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، چاررۇسىيىنىڭ بېشى گاڭگىراپ ئەس - ھوشىنى يىغۋالالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قوماندانلىقنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىدىن لۈيشۈنكۈنى مۇداپىئە قىلىش ئۇرۇشى چاررۇسىيە ئارمىيىسىنىڭ يېڭىلىشى بىلەن ئاخىرلاشتى.

چاررۇسىيە ھۆكۈمىتى ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن بالتىق دېڭىزى فلوتىنى يىراق شەرققە ئەۋەتتى. ئەمما 1905 - يىلى 5 - ئايدا بۇ دېڭىز فلوتى سوسىماغا كەلگەندە ياپونىيە پاراخوتلىرىنىڭ ئاساسىي كۈچىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، تارمار بولۇش بىلەن پۈتۈن فلوت غەرق بولۇپ كەتتى. ھەربىي جەھەتتىن تەكرار مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەملىكەت ئىچىدىكى ئىنقىلابنىڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلۈشى چاررۇسىيە ھۆكۈمىتىنى ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان سۈلھ شەرتنامىسىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر قىلدى.

چاررۇسىيىنى سوقۇشتا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان باش جىنايەتچى ئەكسىيەتچى چاررۇسىيە پادىشاھلىق تۈزۈمى ئىدى. بۇ تۈزۈم ھەممە تەرەپنىڭ (بۇنىڭ ئىچىدە ئارمىيىمۇ بار بولۇپ) مەملىكەتنىڭ ئالغا قاراپ تەرەققىي قىلىشىغا توسقۇنلۇق قىلغانىدى. لېنىن: «رۇسىيە خەلقى ئەمەس، بەلكى مۇستەبىتلىك تۈزۈم شەرمەندىلەرچە مەغلۇپ بولدى» دېگەنىدى①.

1914 - يىلدىن 1918 - يىلغىچە ئېلىپ بېرىلغان 1 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشى جاھانگىرلارنىڭ زىددىيىتىنىڭ كەسكىنلىشىشىنىڭ نەتىجىسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن 1 - دۇنيا ئۇرۇشى ئادالەتسىز ئۇرۇش ئىدى.

① لېنىن: «لېنىن ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 8 - توم، 35 - بەت.

كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەت ھۆكۈمەتلىرى خېلى بۇرۇنلا ئۇرۇشقا ھازىرلىق قىلغانىدى. ئۇلار ئۇرۇش باشلىنىشتىن خېلى بۇرۇنلا ئىككى چوڭ ھەربىي گۇرۇھ بولۇپ شەكىللەنگەنىدى. گېرمانىيە، ئاۋستىرىيە ۋە ئىتالىيە ئۈچ دۆلەت بىرلىشىپ ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر بولدى؛ ئەنگلىيە، فرانسىيە، چاررۇسىيە ئۇلارغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ھەربىي بىرلەشمە قۇرۇپ، ئۆزلىرىنى ئانتانتا دۆلەتلىرى دەپ ئاتىدى. ئۇرۇش باشلىنىش ھارپىسىدا، ئۇرۇش جەريانىدا كۆپلىگەن دۆلەتلەر بۆلۈنۈپ بۇ ئىككى ھەربىي بىرلەشمىگە قاتناشتى. ئىتالىيە كېيىن ئۆزگىرىپ ئانتانتا تەرەپكە ئۆتتى. ياۋروپادىكى كۈچلۈك دۆلەتلەر ئۇرۇش تەييارلىقى ۋاقتىدا، چوڭ، كۈچلۈك ئارمىيەلەرنى قۇرۇش بىلەن قالماستىن، ناھايىتى چوڭ ساندىكى زاپاس ئارمىيەلەرنى توپلىدى. مەسىلەن، چاررۇسىيىنىڭ ئەسكىرى 1 مىليون 360 مىڭغا يېتىپ، تەلىم - تەربىيە ئالغان زاپاس ئەسكىرى 5 مىليون 650 مىڭ ئادەمگە يەتتى؛ گېرمانىيە ئارمىيىسى 788 مىڭ بولۇپ، زاپاس ئەسكىرى 4 مىليون 9000 ئادەم ئىدى.

جەڭ باشلانغان ۋاقىتتا ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ قوراللىنىشى مۇنداق بولدى: ئەسكەرلەر نەيزە بېكىتىلگەن بەش ئاتار مىلتىق، پىلىموت ۋە ھەر خىل زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللاندۇرۇلدى. ئەمما قىسىملاردا ئېغىر پىلىموتلار ناھايىتى ئاز ئىدى. ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ پولكلىرىدا ئارانلا سەككىزدىن ئېغىر پىلىموت بار ئىدى. دالا زەمبىرەكى قىسىملىرى 75 — 77 مىللىمېترلىق كانۇن توپ بىلەن قوراللاندۇرۇلغانىدى. بۇلارنىڭ ئەڭ يىراق ئېتىش ئارىلىقى 7 — 8 كىلومېتر ئىدى، 105 — 155 مىللىمېترلىق كانۇن توپ بىلەن گائۇبىتسانىڭ سانى ناھايىتى ئاز ئىدى. مەسىلەن، چاررۇسىيە ئارمىيىسىدە 7030 دانە زەمبىرەك بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئېغىر تىپتىكى كانۇن توپ بىلەن گائۇبىتسا ئاران 240 دانە ئىدى. فرانسىيىنىڭ زەمبىرەكى

4800 دانە بولۇپ، ئېغىر تىپتىكى زەمبىرەكى ئاران 300 دانە ئىدى.

گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ توپچى قىسىملىرى بىرقەدەر كۈچلۈك سانىلاتتى. ئەمما، گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ 9388 دانە زەمبىرىكىنىڭ ئىچىدە ئېغىر تىپتىكى زەمبىرىكى 1396 دانىدىن ئاشمايتتى. ئارمىيە دەسلەپتە، ئاز ساندىكى بىرونېۋىكلار بىلەن جابدۇقلاندۇرۇلغان بولۇپ، ئادەتتە بۇنداق بىرونېۋىكلار مۇھىم چارلاشقا ئىشلىتىلەتتى. بەزى دۆلەتلەر ئاز ساندىكى ئايروپىلانلارنى ئىشقا سالدى، بۇنىڭ ئىچىدە چاررۇسىيىنىڭ 263 دانە، گېرمانىيىنىڭ 233 دانە ئايروپىلانى بار ئىدى. ئەمما بۇ ئايروپىلانلارغا قورال ئورۇنلاشتۇرۇلمىغان بولۇپ، پەقەت چارلاش بىلەن ئالاقە ئىشلىرىغىلا ئىشلىتىلەتتى.

چوڭ تىپتىكى ھەربىي كېمىلەر بىلەن ئاۋىئاماتكىلار ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچىنىڭ ئاساسى ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە يېنىك تىپلىك قوراللانغان ئاۋىئاماتكا، قوغلىغۇچى پاراخوتلار، تورپېدا قاتارلىقلار بار ئىدى. سۇ ئۈستىدىكى ھەربىي كېمىلەردىن تاشقىرى يەنە ئاز ساندىكى سۇ ئاستى پاراخوتلىرى بىلەن سۇ ئۈستىدىكى ئايروپىلانلارمۇ بار ئىدى.

كۆپ ساندىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىي كۈچى قۇرۇقلۇق ئارمىيە بىلەن دېڭىز ئارمىيىسىدىن تەشكىللىنەتتى. قۇرۇقلۇق ئارمىيە پىيادە، ئاتلىق، زەمبىرەكچىلەر، كەسپىي ئەسكەر (ساپيور ئەسكەر)، ئالاقىچى ئەسكەر بىلەن ئارقا سەپ خىزمەتچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئايروپىلان ۋە بىرونلاشقان قىسىم (بىرونېۋىك ماشىنا قىسمى)، بىرونلاشقان ئوت چاچار ماشىنىلار ئۇ ۋاقىتلاردا ساپيور ئەسكەرلەر شتاتىغا كىرگۈزۈلەتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئارمىيىنىڭ بىرلىككە كەلگەن شتاتى بىرلەشمە ئارمىيە بولۇپ، ھەر بىر بىرلەشمە ئارمىيە تەركىبىدە

بىرنەچچە كورپۇس ۋە دىۋىزىيىلەر بولاتتى. بىر پىيادە دىۋىزىيە تەركىبىدە بىرنەچچە بىرىگادا (ھەر بىر بىرىگادىدا ئىككى پولك)، بىر توپچى قىسىم بىرىگادىسى، بىردىن ئۈچكىچە ئاتلىق ئەسكەرلەر ئىسكادرونى، بىردىن ئىككىگىچە ساپيورلار لىيەنى ۋە باشقا نۇرغۇن ئارقا سەپ خىزمەتچىلىرى بولاتتى. بىر دىۋىزىيىنىڭ ئومۇمىي ئادەم سانى 16 مىڭدىن 21 مىڭ كىشى ئەتراپىدا ئىدى. ئارمىيىنىڭ بۇ خىل شتاتلىق تۈزۈم نۇقتىئىنەزەرى شۇ چاغدىكى پەقەت كۆپلىگەن پىيادە ئەسكەرلەرنى ئىشلەتكەندىلا جەڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغىلى بولىدۇ دەيدىغان نۇقتىئىنەزەرنى ئىپادىلەپ بەرگەنىدى. بۇ خىل نۇقتىئىنەزەردىكىلەر توپچى قىسىم بىلەن پىلىموتلارنىڭ رولىغا سەل قارايتتى.

ھەرقايسى دۆلەتلەر قوراللىق كۈچلىرىنى ئىشقا سېلىش ئۈچۈن، XIX ئەسىردە شەكىللەنگەن نەزەرىيە، ئۇقۇم ۋە نۇقتىئىنەزەرلەر بويىچە ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈشتى. ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ باش شتابلىرى ھەرىكەتچان ئۇرۇشنى قىلىشنىلا ئويلايتتى. ئۇستاب ۋە نەزەرىيە ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسىدە ھۇجۇم جېڭى شەرھلىنەتتى. مۇداپىئە مەسىلىسىگە يېتەرلىك ئېتىبار بېرىلمەيتتى. كۈنساناپ ئېشىپ بېرىۋاتقان ئوت كۈچى تولۇق تەسەۋۋۇرغا ئېلىنمايتتى. ئارمىيىنىڭ تەلىم ـ تەربىيىسىدە پەقەت زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان سەپ تۈزۈمى بىلەن جەڭ قىلىش تەكىتلىنىپ، يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق دۈشمەنگە يېقىنلىشىش قاتارلىق مەشغۇلاتلار ئېلىپ بېرىلمايتتى.

بۇرژۇئازىيە ھەربىي ئالىملىرىدا جاھانگىرلىك ئۇرۇشى دەۋرىدىكى دەسلەپكى بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشنىڭ تەجرىبىلىرىنى ۋاقتىدا خۇلاسىلەش ئىقتىدارى يوق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەرقايسى دۆلەتلەر 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ سترا-

تېگىيىلىك تەييارلىق پىلانىنى تۈزۈش ۋاقتىدا، ھەممىسى يېڭى ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ئامىللارنى ئەستايىدىل ئويلىمىغانىدى. ئىگىلىكنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش بىلەن ھەربىي ۋەزىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ھەربىي بۇيرۇتمىلارنى زاكاز قىلىش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھېچ بىرى پىلانغا كىرگۈزۈلمىگەنىدى، ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرغۇچىلار بىر تەرەپلىمە ھالدا گراژدانلارنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈش، ئەسلىھەلەرنى توپلاش بىلەن ئالدىنقى سەپنىڭ ئېھتىياجىنى تولۇق قاندۇرغىلى بولىدۇ دەپ ئويلايتتى.

بۇ چاغدا ئانتانتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرسىمۇ، ھەرقايسى دۆلەتلەر ستراتېگىيىلىك پىلانلىرىنى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل تۈزۈيتتى؛ ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئۆزئارا مەسلىھەتلەشمەيتتى. ئانتانتىغا ئەزا دۆلەتلەردە بىرلىك يوق ئىدى. ستراتېگىيىلىك ھەمكارلىقنى تەشكىللەشتە جىقراق جەڭ قىلىش ۋەزىپىسى بىلەن ھەربىي ئېغىرچىلىقنى ئانتانتا تەركىبىدىكى باشقا دۆلەتلەرگە ئىتتىرىپ قويۇشقا تىرىشاتتى. ئۇلار دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچى ئورۇنلاشقان رايونلاردا خورىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىپ، دۈشمەننى تارمار كەلتۈرۈش ئارقىلىق قىسقا ۋاقىتنىڭ ئىچىدىلا تېزدىن غەلىبىگە ئېرىشىش مۇمكىن دەپ تونۇشاتتى. ئەمما دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچى ھەققىدە، دۈشمەن تەرەپنىڭ بىرنەچچە مىليون زاپاس ئەسكىرىي كۈچىنىڭ بارلىقى ھەققىدە ئويلاشمايتتى. بۇنىڭدىن ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ستراتېگىيىلىك پىلانلىرىدا بىر خىل قارامىلىق ئامىلىنىڭ ساقلانغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

1914 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئاۋستىرىيە سېربىيىگە ھۇجۇم قىلدى، 8 ـ ئايدا گېرمانىيە، فرانسىيە، چاررۇسىيە، ئىتالىيە ئۇرۇشقا قاتناشتى، شۇنىڭ بىلەن 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى رەسمىي پارتلىدى.

ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن ياپونىيە گېرمانىيىگە ئۇرۇش ئېلان قىلىپ، جوڭگونىڭ شەندۇڭ ئۆلكىسىنى بېسىۋالدى، ئىتالىيە ئانتانتا دۆلەتلەر تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئامېرىكا بىلەن جۇڭگومۇ ئانتانتا دۆلەتلەر تەرەپتە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. تۈركىيە بىلەن بۇلغارىيە ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر تەرەپتە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. ئۇرۇش ئوتى ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقا قىتئەلىرىگە تۇتىشىپ كەتتى، ياۋروپا ئاساسىي ئۇرۇش مەيدانى بولدى.

بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ مەغلۇبىيىتى، ئانتانتا دۆلەتلەرنىڭ غەلىبىسى بىلەن ئاياغلاشتى. 1918 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى گېرمانىيە تەرەپ تەسلىم بولۇش شەرتنامىسىگە ئىمزا قويدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش تۆت يىل ئۈچ ئاي 10 كۈن داۋام قىلدى. جەمئىي 34 دۆلەت بۇ ئۇرۇشقا قاتناشتى. 1 مىليارد 500 مىليوندىن ئارتۇق ئادەم ئۇرۇشقا سۆرەپ كىرىلدى. ئۇرۇش جەريانىدا 10 مىليون ئادەم ئۆلدى، 20 مىليون ئادەم يارىدار بولدى. كەتكەن ئومۇمىي راسخوت تەخمىنەن 2 مىليارد ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى.

گېرمانىيە ۋە باشقا ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئۇرۇشتا ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن جاھانگىر دۆلەتلەر جاھانگىرلىك شەرتنامىلىرىگە ئىمزا قويدى. مۇشۇ شەرتنامىلەرگە ئاساسەن سوقۇشتا مەغلۇپ بولغان دۆلەتلەرنىڭ مۇستەملىكىلىرى ۋە بىر قىسىم زېمىنلىرى ھەرقايسى غەلىبە قىلغان دۆلەتلەر تەرىپىدىن بۆلۈشۈۋېلىندى. ئەمما 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى جاھانگىرلار ئوتتۇرىسىدا ئەزەلدىن داۋام قىلىپ كەلگەن زىددىيەتلەرنى ھەل قىلالمىدى. ئەكسىچە يېڭى ۋە تېخىمۇ ئېغىر زىددىيەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، كېيىنكى ھەربىي توقۇنۇشلارنىڭ مەنبەسى بولۇپ قالدى.

ئۇرۇش يىللىرىدا ھەربىي ئىشلار تەلىماتىدىمۇ چوڭ ئىلگىرىلەشلەر بولدى. ھەربىي قورال - ياراقنىلا ئالساق، ئۇرۇش قىلغان ھەرقايسى دۆلەتلەر 70 مىليوندىن ئارتۇق ئادەمنى سەپەرۋەرلىككە كۆتۈردى. بۇ 70 مىليون ئادەمنى قوراللاندۇرۇش ئۈچۈن 3 مىليون 600 مىڭ دانە مىلتىق، 1 مىليون 75 مىڭ پىلىموت، 152 مىڭ دانە تۈرلۈك كالىبىرلىق زەمبىرەك، 182 مىڭ ئايروپىلان، 9200 تانكا ۋە باشقا قوراللار ئىشلەپ چىقىرىلدى.

ستراتېگىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا، ھەربىي ھەرىكەتنىڭ دائىرىسى كۆزگە كۆرۈنەرلىك ھالدا كېڭىيىپ، بۇرۇنقىچىلىق كۈچى زورايغانلىقتىن، ئەسلىدىكى ستراتېگىيىلىك نۇقتىئىنەزەرلەرنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كەلدى. ھەرقايسى دۆلەتلەر ستراتېگىيىلىك پىلان تۈزگەندە، دەسلەپتە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي يوشۇرۇن كۈچى بىلەن ستراتېگىيىلىك زاپاس ئارمىيىسىنىڭ ھەممىسىنى مۆلچەرلەپ پىلانغا كىرگۈزۈپ، قۇرۇقلۇق، دېڭىز ئارمىيە كۈچىنىڭ ئۆز ئالدىغا جەڭ قىلىش ۋە بىرلىشىپ جەڭ قىلىش تەشكىلىنى قۇرغانىدى. بىرنەچچە يىل جەڭ قىلغاندىن كېيىن، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيە باش شتابلىرى ستراتېگىيىلىك پىلان تۈزۈشتە ھەر تەرەپلىمىلىك مول تەجرىبىلەرگە ئىگە بولدى. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر بىلەن ئانتانتا دۆلەتلەر ئىچىدە ھەرقانداق بىر تەرەپ ۋە ياكى ئۇرۇشقا قاتناشقان دۆلەتلەرنىڭ ھەرقاندىقى ئۇرۇش ۋەزىيىتىگە ئاساسەن ھەرقانداق بىر ستراتېگىيىلىك پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرالمىدى. چۈنكى، ھەرقايسى جاھانگىر دۆلەتلەر ئىچىدىكى ئۆتكۈر زىددىيەتلەر تۈپەيلىدىن، ستراتېگىيىلىك پىلان پرىنسىپلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

گېرمانىيە ئارمىيىسى 1914 - يىلى ياز پەسلىدىكى

جەڭلەردە، شۇنىڭدەك 1918 - يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلىدىكى جەڭلەردە كۆپ قېتىم غەلىبىلىك جەڭلەرنى قىلسىمۇ، ئەمما ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىشكە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتەلمىدى. ئۇنداق شارائىتتا پەقەت ئۈزلۈكسىز ھالدا بىر قاتار ستراتېگىيىلىك جەڭ ئوپېراتسىيىسى ئېلىپ بارغاندىلا ئاندىن ئومۇمىيۈزلۈك جەڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيتتى.

بۇ قېتىمقى چوڭ ئۇرۇشنىڭ تەجرىبىلىرى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ئۇزۇنغا سوزۇلغان قوراللىق توقۇنۇشتا، ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان ستراتېگىيىلىك زاپاس ئارمىيە پاك - پاكىز خورىتىلىپ تۈگىتىۋېتىلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن چوڭ مىقداردىكى يېڭى ئەسكىرىي كۈچ ۋە ھەربىي قورال - ياراقلارنى ئۈزلۈكسىز ھالدا تەييارلاشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، ئۇرۇش بارلىق ئىقتىسادىي مەنبە بىلەن يېتەرلىك ئادەم كۈچىنى زاپاس تەييارلاپ قويۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

تاكتىكا جەھەتتە: سوقۇشتا زور مىقداردىكى پىلىموت، تېز ئاتىدىغان زەمبىرەك، ئايروپىلان، تانكا، زەھەرلىك گاز ۋە باشقىلار بىلەن يېڭى تىپتىكى قوراللار، ھۇجۇم جېڭى بىلەن مۇداپىئە جەڭلىرىنى ئېلىپ بېرىش ئۇسۇللىرىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

ئۇرۇشنىڭ دەسلىپىدە سەپ تەشكىلى ئارقىلىق ھۇجۇم جېڭىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۇسۇللىرى قوللىنىلغاندا، كونساپ كۈچىيىۋاتقان ئوت كۈچى قاتارلىق بۇ ئەھۋاللار ئۈستىدە ئەتراپلىق ئانالىز يۈرگۈزۈلمىدى. ھۇجۇمنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسىنى پىيادە ئەسكەرلەر ئىشقا ئاشۇراتتى. ئۇستاب تەلىپى بويىچە پىيادىلەردىن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش، ئەسكىرىي كۈچنى توپلاش، جەڭ نەتىجىسىدىن پايدىلىنىش قاتارلىق ئۈچ خىل پرىنسىپ بويىچە جەڭ قىلىش تەلەپ قىلىناتتى. دۈش-

مەننىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغان، توغرىسىغا تەشكىللەنگەن مۇداپىئە سېپىدىكى قوشۇنلىرىغا نىسبەتەن پەقەت مانېۋىر ئۇرۇشى قىلىش تەلەپ قىلىناتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئۇدۇل تەرەپتىن بۆسۈپ كىرىش بىلەن دۈشمەننىڭ ئوڭ - سول ئىككى قانىتىدىن ئايلىنىپ ئورىۋېلىش بولسا ھۇجۇم جېڭىدىكى ئەڭ ياخشى ھەرىكەتچان ئۇرۇش شەكلى دەپ قارىلاتتى.

پىيادە ئەسكەرلەر ھۇجۇمغا ئۆتسە ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن توپچى قىسىملار ياردەم قىلاتتى. لېكىن ئاتلىقلار ئاتاكىغا ئۆتكەندە، ئاسانلا دۈشمەن پىلىموتلىرىدىن ئېتىلغان ئوققا دۇچ كېلەتتى. ئاندىن پىيادىلەرنىڭ مىلتىقلىرىدىن ئاتقان زالىپ ئوقلىرى ۋە زەمبىرەكلەرنىڭ توپ ئوتى ئاستىدا چېكىنىشكە مەجبۇر بولاتتى. دالا زەمبىرەكلىرى ئوقىنىڭ ماسكىروپكا قىلىنغان ئاكوپ بىلىنداژلاردا ياتقان پىيادىلەرنى ئۆلتۈرۈش، يارىلاندۇرۇشى ئانچە زور بولمايتتى. مۇداپىئەدە تۇرغان تەرەپ ئىمكانىيىتىنىڭ بارىچە ئوت كۈچىنى ھۇجۇم قىلغۇچىلارغا نەتىجىلىك زەربە بېرەلەيدىغان جايلارغا تەشكىللەپ ئورۇنلاشتۇراتتى.

ئارمىيىنىڭ قوراللىنىشىدا زەمبىرەك، ئايروپىلان، تانكا ۋە باشقا تېخنىكىلىق ئەسۋابلار داۋاملىق كۆپەيگەنلىكتىن، 1917 -، 1918 - يىللىرىدىن باشلاپ شەكىللەنگەن كۆپ خىلدىكى ئارمىيە تۈرىنىڭ بىرلىشىپ جەڭ قىلىش تاكتىكا پرىنسىپلىرىنى يەنى پىيادىلەرنى ئىشلەتكەندە زەمبىرەك، تانكا، ئايروپىلان ۋە ساپيور قىسىملىرىنىڭ ئۆزئارا ماسلىشىپ بىرگە جەڭ قىلىشتەك جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرىنى مەيدانغا كەلتۈردى.

1 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلىشىش ھارپىسىدا ھەرقايسى تەرەپ ئۇرۇشتا كەڭ كۆلەملىك يېيىلغان سەپ شەكلىنى

بىكار قىلغاندىن باشقا، ئۇرۇشتا يېڭى بىر خىل جەڭ قىلىش شەكلىنى تەدرىجىي قوللىنىشقا باشلىدى: يەنى ئادەم سانى ئانچە كۆپ بولمىغان كىچىك پىيادە ئەترەت (بەن - پەي) بىر كىچىك گۇرۇپپا بولۇپ، زەمبىرەك ياكى ئېغىر پىلىموتلارنىڭ ئۈزلۈكسىز دۈشمەن تەرەپنى باشتۇرۇپ ئاتقان ئوت كۈچىدىن كېيىن تانكىغا ئەگىشىپ ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. بۇ خىل كىچىك گۇرۇپپىنىڭ ھەرىكەتلىنىشى ئاسان، دۈشمەن چوڭقۇرلۇقىغا قاراپ ئىچكىرىلەپ كىرىپ ھۇجۇم ۋەزىپىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى قولايلىق بولۇپ، تانكىغا ئەگىشىپ جەڭ قىلىدىغان كىچىك تىپتىكى توپچى قىسىم بىلەن زىچ ماسلىشالايتتى. ئەمما بۇنداق ھۇجۇم تاكتىكىسىدا ھۇجۇم جېڭىگە قوماندانلىق قىلىش مۇرەككەپ بولۇپ، ھەر دەرىجىلىك شۆبە ئەترەتلەرنىڭ ئۆزئارا ۋە يۇقىرى بىلەن ئۈزمەي ئالاقىلىشىشىنى تەلەپ قىلاتتى.

توپچى قىسىم ئوت كۈچىنىڭ ئېشىشى بىلەن ئېتىش ئارىلىقىنىڭ ئۇزارغانلىقىغا ئەگىشىپ، ئاۋىئاتسىيىنىڭ تەرەققىياتى ھەم كەڭ كۆلەمدىكى خىمىيىۋى گاز ۋە تانكىلارنىڭ ئۇرۇشتا ئىشلىتىلىشى مۇداپىئەنى تەشكىللەش ۋە جەڭ ئۇسۇللىرىغا ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كەلدى. قىسىملارنىڭ جەڭگىۋار سەپلىرى دەسلەپتە چوڭقۇرلۇققا قاراپ بىرنەچچە ئىشلونغا (شوتا شەكلىدە) بولۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، چوڭقۇرلۇقنى بويلاپ چېچىلاڭغۇ لىنىيە بويىچە سەپ تۈزىدىغان بولدى. پىيادىلەرنىڭ ئاپتوماتىك قوراللارنى ئىشلىتىشى دۈشمەن قىسىملىرىنىڭ جانلىق كۈچىنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىش بىلەن بىللە ئۆز تەرەپ ئوت كۈچىنىڭ زىچلىقىنى يۇقىرى كۆتۈردى. بۇرۇنقى بىر لىنىيە بىر قاتاردىكى يالغۇز كىشىلىك ئاكوپلار قاتناش ئاكوپلىرى ئارقىلىق باشقا يالغۇز كىشىلىك ئاكوپلار بىلەن تۇتاشتۇرۇلىدىغان بولدى. مۇداپىئە چوڭقۇرلۇ-

ۋىنىڭ ئۈزلۈكسىز چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ ئىككى ياكى ئۈچ يوللۇق قاتناش ئاكوپلىرىدىن مۇداپىئە رايونلىرى تەشكىللىنىدىغان بولدى. بۇ يوشۇرۇنۇشقا ئەپلىك جايلارغا ئىككىنچى ئېشلون ۋە زاپاس قوشۇنلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، قايتارما ئاتاكىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشنى ۋە فرونت چوڭقۇرلۇقىغا ئۈزلۈكسىز ئەسكەر يۆتكەپ قارشىلىقنى كۈچەيتىشنى مەقسەت قىلاتتى.

1 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ قوراللىق كۈچلىرى تەشكىلىدە چوڭ ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كېلىپ، ھەر خىل ئارمىيە خىللىرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلىرى مەيدانغا كەلدى ھەر بىر ئارمىيە خىلى كەسپىي ئەسكەرلەرنىڭ نىسبىتى، رولى، ۋەزىپىلىرىدە ئۆزگىرىشلەر بولدى. بىرلىشىپ جەڭ قىلىش تاكتىكىسىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ھەر بىر ئارمىيە خىللىرىنىڭ تاكتىكىسمۇ تەلۇقلىنىپ يېڭىلىنىشقا يۈزتۇتتى.

ئىككىنچى باب

سۇن ۋۇ ۋە «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى»

1 - بۆلۈم قەيسەر قوماندان — سۇن ۋۇ

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى تىلغا ئالغىنىمىزدا، بۇ داڭلىق ھەربىي ئەسەرنىڭ ئاپتورى سۇن ۋۇنى ئەسلىمەي تۇرالمايمىز. XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، پرۇسسىيىلىك كارل.فون.كلاۋسېۋىتىز «ئۇرۇش توغرىسىدا» دېگەن بىر كىتابنى يېزىپ چىققانىدى. بىراق، غەربئەللىرىدىكى ھەربىي ساھەدىكىلەرنى ھەيران قالدۇرغىنى شۇكى، ئۇنىڭدىن 2300 نەچچە يىل ئىلگىرىلا جۇڭگودا «ئۇرۇش توغرىسىدا» دېگەن كىتابتىن قىلچە قېلىشمايدىغان داڭلىق ھەربىي ئەسەر — «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» بارلىققا كەلگەنىدى. بۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى جۇڭگونىڭ قەدىمكى زاماندىكى بۈيۈك ھەربىي ئالىمى سۇن ۋۇ ئىدى.

سۇن ۋۇ ئەمىنىيە دەۋرىدىكى چى بەگلىكلىك ئىدى، ئۇ ئەمىنىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، كېيىن قالايمىقانچىلىقتىن قېچىپ چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا - تۆۋەن ئېقىنىدىكى ۋۇ بەگلىكىگە كېلىپ قالىدۇ.

سۇن ۋۇ ياشىغان ئەمىنىيە دەۋرى — جۇڭگو تارىخىدىكى يېڭى تۈزۈم بىلەن كونا تۈزۈم ئالمىشىۋاتقان مەزگىل ئىدى. ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، جۇ سۇلالىسى بارا - بارا زاۋاللىققا يۈزلەندى. ھەرقايسى بەگلىكلەر ئاستا - ئاستا باش كۆتۈرۈپ چىقىپ، ھاكىمبەگلىك تالىشىپ، يېغا قوپۇشتى. تارىخ كىتابلىرىدا قەيت قىلىنىشىچە، ئەمىنىيە دەۋرى مەزگىلىدە، چوڭ - كىچىك ھەربىي ھەرىكەتلەردىن 480 نەچچە قېتىم سادىر بولغان. جەمئىيەت شىددەتلىك داۋالغۇش ئىچىدە ئىلگىرىلەپ، بىرلىككە كېلىشنىڭ ئالدىدا تۇرماقتا ئىدى. بۇ ئەھۋال ئاستىدا ھەرقايسى سىنىپلار ياكى ئىجتىمائىي گۇرۇھلارنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مەزھەپلەرمۇ كەينى - كەينىدىن مەيدانغا كېلىپ، «ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» ۋەزىيىتى شەكىللەندى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى سۇن ۋۇنىڭ ھەربىي ئىشلار جەھەتتە ئەسەر يېزىپ، تەلىمات تىكلىشى ئۈچۈن شەرت - شارائىت يارىتىپ بەردى.

ۋۇ بەگلىكىدە تۇرۇپ قالغان سۇن ۋۇ ئۆتكەنكى ئۇرۇشلارنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، چوڭقۇر مۇتالىئە يۈرگۈزۈپ، باش كۆتۈرمەستىن ئەسەر يېزىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ. بەگلىكلەر ئوتتۇرىسىدىكى رېئال ئۇرۇشلار ئۇنى ئۇرۇشنىڭ قانۇنىيىتىنى ئويلاشقا ۋە يەكۈنلەشكە جەلپ قىلىدۇ. زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىسىدا، ئاخىر ئۇ 13 بابلىق «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دېگەن مەشھۇر ئەسەرنى يېزىپ چىقىدۇ. لېكىن ئۇ ئەينى چاغدا تېخى نامى چىقمىغان بىر كىشى ئىدى.

سۇن ۋۇ تۇرۇۋاتقان ۋۇ بەگلىكى ئەسلى چۇ بەگلىكىگە بېقىندى دۆلەت ئىدى. ۋۇ بەگلىكى بىرقەدەر ئىلغار بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، چۇ

بەگلىكىنىڭ كونتروللۇقىدىن بارا - بارا قۇتۇلۇپ چىقىدۇ. مىلادىدىن 514 يىل بۇرۇن، ۋۇ بېگى خې لۇ (مىلادىدىن بۇرۇن 496 — ؟) ئۆزىنىڭ ئەقىلچىسى ۋۇزىشۇنىڭ ياردىمىدە بەگلىك ئورنىغا چىقىپ ھاكىمبەگلىك جېدىلىگە قاتناشماقچى بولىدۇ. ئەمما ۋۇ بەگلىكى چەت رايونغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن، بۇ دۆلەتتە ئىختىساسلىق كىشى ناھايىتى ئاز ئىدى. شۇڭا، ۋۇزىشۇ چى بەگلىكىدىن كەلگەن بىرەيلەننىڭ ئۇرۇش دەستۇرى يازغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، دەرھال ۋۇ بېگىگە مەلۇم قىلىدۇ. ۋۇ بېگى بۇنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولىدۇ ۋە دەرھال سۇن ۋۇ يازغان 13 بابلىق «ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى ئالغۇزۇپ كېلىپ، ئىنچىكىلەپ ئوقۇيدۇ. كىتابتىكى مۇپەسسەل چۈشەنچىلەر ئۇنى جەلپ قىلىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ۋۇ بېگى خې لۇ بۇ تالانتلىق زاتنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەكچى بولۇپ، سۇنزىنىڭ يېنىغا بارىدۇ.

ۋۇ بېگى سۇن ۋۇ بىلەن كۆرۈشۈپلا: «ئەپەندىنىڭ 13 بابلىق ئۇرۇش دەستۇرىنى كۆرۈپ چىقتىم، مەن ئەسكەر ئىشلىتىشكە ئامراق ئادەم ...» دەيدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان سۇن ۋۇ قىلچە تارتىنماستىن: «ئەسكەر ئىشلىتىش چاقچاق قىلىدىغان ئىش ئەمەس، بېگىم بۇنداق دېگەندىن كېيىن، مەن ھېچنېمە دېيەلمەيدىغان بولدۇم» دەيدۇ. ۋۇ بېگى بۇنى ئاڭلاپ دەرھال ئۇنىڭغا چۈشەنچە بېرىپ، ئۆزىنىڭ ئەزەلدىن بۇنداق ئېسىل ئۇرۇش دەستۇرىنى كۆرۈپ باقمىغانلىقىنى ئېيتىدۇ ۋە سۇن ۋۇنىڭ كىچىك كۆلەمدە مەشق ئۇيۇشتۇرۇپ كۆرسىتىشىنى سورايدۇ. سۇن ۋۇ ۋۇ بېگىگە ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسىنى مەشىققە ئۇيۇشتۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ.

بۇ مۇساپىرنىڭ قابىلىيىتىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن، ۋۇ بېگى خې لۇ سۇن ۋۇنى ئوردىدىكى كېنىزەكلەرنى تەشكىللەپ

مەشق قىلدۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ.

ۋۇ بەگلىكنىڭ پايتەختىدىكى بىر باغچىدا، بۇرغا - كاناي، ناغرا - دۇمباق سادالىرى ئىچىدە بايراقلار جەۋلان قىلىپ تۇراتتى. بۇ يەردە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغانلار باتۇر - ئەزىمەتلەر بولماستىن، بەلكى 180 نەپەر ناتىۋان، لېۋەن قىزلار ئىدى.

ۋۇ بېگى كۆزىتىش سەھنىسىدە ئولتۇراتتى. ئۇ گەرچە سۈن ۋۇنىڭ ئۇرۇش دەستۇرىغا قول قويغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەمەلىي قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىنى ئانچە بىلمەيتتى. ئۇ بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىقتىدارىنى تەپسىلىي كۆزىتىپ باقماقچى بولىدۇ.

سۈن ۋۇ كېنىزەكلەرنى ئوڭ - سول ئىككى سەپكە بۆلۈپ، ۋۇ بېگى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئىككى كېنىزەكنى بۇ ئىككى سەپكە باشلىق قىلىدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن كېنىزەكلەردىن ئوڭ - سول قولنى ۋە ئالدى - كەينىنى بىلىدىغان - بىلمەيدىغانلىقىنى سورىغاندا، كېنىزەكلەر بىردەك بىلىمىز، دەپ جاۋاب بېرىشىدۇ. سۈن ۋۇ: «سىلەر ئالغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندا ئۇدۇل يۆنىلىشكە قاراپ ئىلگىرىلەيسىلەر؛ سولغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندا، سول قول يۆنىلىشكە، ئوڭغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندا، ئوڭ قول يۆنىلىشكە قاراپ ئىلگىرىلەيسىلەر؛ ئارقىغا دېگەن بۇيرۇقنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كەينىڭلارغا قاراپ چېكىنىسىلەر» دەيدۇ. كېنىزەكلەر «چۈشەندۇق» دەپ جاۋاب بېرىشىدۇ. سۈن ۋۇ ئۇلارغا ئارمىيە ئىنتىزامىغا قاتتىق رىئايە قىلىشنى تاپىلاپ: «ھەربىي بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا بويسۇنمىغانلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ» دەپ تەكىتلەيدۇ.

سۈن ۋۇ دىققەت قىلىدىغان ئىشلارنى چۈشەندۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، دۇمباق چېلىپ ئوڭ تەرەپكە قاراپ ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. كېنىزەكلەر بۇ ناتونۇش مۇساپىرنى كۆزگە ئىلمايدۇ. قىزلارنى مەشققە سېلىشنىڭ ئۆزى بىر يېڭىلىق، ئۇنىڭ

ئۈستىگە، داقا - دۇمباقلارنىڭ چېلىنىشى، بايراقلارنىڭ جەۋلان قىلىشى ئۇلارنىڭ كۈلكىسىنى تېخىمۇ كەلتۈرىدۇ. كېنىزەكلەر ئۆزىنى تۇتالماي قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كېتىدۇ.

سۈن ۋۇ بۇنىڭغا ئانچە باش قاتۇرۇپ كەتمەي، بۇنى ئۆزىنىڭ چۈشۈرگەن بۇيرۇقىنىڭ تازا ئېنىق بولمىغانلىقىدىن كۆرۈپ، سەۋەبلىكنى ئۈستىگە ئالىدۇ. ئۇ مەشق قىلىپ كۆرمىگەن قىزلارنى سەپكە تۇرغۇزۇپ مەشق قىلدۇرۇشتا ھەممىنى ئالدىن ئېنىق تاپشۇرۇش كېرەك دەپ قاراپ، ئىنتىزامنى قايتا تەكىتلەپ، ئاندىن داقا - دۇمباقلارنى چېلىپ سولغا ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئىككى سەپنىڭ باشلىقى ۋۇ بېگىنىڭ ئامراق بانۇلىرى بولغانلىقتىن، بۇيرۇققا يەنىلا پىسەنت قىلمايدۇ. داقا - دۇمباق چېلىنغان ھامان كېنىزەكلەر يەنە بىر قېتىم قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ سەپنى بىردىنلا قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا سۈن ۋۇ: «ئىنتىزام ۋە بۇيرۇق قايتا - قايتا تەكىتلەندى، ئۇنىڭغا بويسۇنمىغانلىق جىنايەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ» دەپ ھەربىي ئىنتىزامنى چىڭ تۇتۇش ئۈچۈن ئىككى سەپ باشلىقىغا قائىدە بويىچە چارە كۆرۈشنى بۇيرۇق قىلىدۇ.

كۆزىتىش سەھنىسىدە ئولتۇرۇپ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرغان ۋۇ بېگى بۇنىڭدىن قاتتىق چۆچۈپ كېتىدۇ. چۈنكى بۇ ئىككى كېنىزەك ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان بانۇلىرى ئىدى. ئەگەر ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالسا ئۇنىڭ كۈلىدىن تاماقمۇ ئۆتمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئالمان - تالمان ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇ ئىككىسىنىڭ بېشىنى ئالماسلىق ھەققىدە سۈن ۋۇغا بۇيرۇق يەتكۈزىدۇ. لېكىن سۈن ۋۇ كەسكىن ھالدا: «مەن بۇيرۇققا بىنائەن سەركەردىلىككە تەيىنلەندىم. ئارمىيە ئىچىدە بەگنىڭ بەزى بۇيرۇقلىرىنى قوبۇل قىلمىسىمۇ بولىدۇ» دەپ ھېلىقى ئىككى بانۇنى قائىدە بويىچە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىدۇ. ئاندىن باشقىدىن ئىككى كېنىزەكنى سەپ باشلىقلىقىغا قويىدۇ.

ئىككى ئادەمنىڭ بېشى ئېلىنغانلىقتىنمۇ ياكى سۈن ۋۇنىڭ ئىنتىزامنى قاتتىق تۇتۇشتەك جاسارىتىدىن بولغانمۇ قانداق، داقا - دۇمباق چېلىنغان ھامان كېنىزەكلەر بىر رەتلىك سەپ بولۇپ ئالدىغا، ئوڭ - سولغا ئىلگىرىلەشتە بولسۇن ياكى مېڭىش - توختاشتا بولسۇن قېلىپلاشتۇرۇپ قويۇلغاندەك قىلچە قالايمىقان بولمايدۇ. بۇرۇنقىدەك كۈلۈشلەرمۇ كۆرۈنمەيدىغان بولىدۇ.

تەلىم - تەربىيە جەريانىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەن ھامان ئۇنى قاتتىق ئىجرا قىلىش سۈن ۋۇنىڭ شىجائىتىنى ۋە دادىللىقىنى نامايان قىلىدۇ. ۋۇ بېگى گەرچە ئامراق ئىككى بانۇسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقتىن كۆڭلى بىئارام بولۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا سۈن ۋۇنى مۇھىم ۋەزىپىگە تەيىنلەيدۇ. دېمەك، يۇقىرىقى قىسقىغىنا مىسالدىن شۇنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، سۈن ۋۇ ھەربىي نەزەرىيە جەھەتتىنلا ئەمەس، بەلكى ھەربىي ئىشلار ئەمەلىيىتىدىمۇ يەنى ئەسكەر باشقۇرۇش ۋە ئارمىيىگە قوماندانلىق قىلىشتىمۇ يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە ئىدى.

2 - بۆلۈم «سۈنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى»

ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەن «سۈنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» — «مۇھارىبىيە تەدبىرلىرى»، «ئۇرۇش قىلىش ھەققىدە»، «ھۇجۇمنى پىلانلاش ھەققىدە»، «ۋەزىيەتنى پەملەش ھەققىدە»، «كۈچ تەييارلاش ھەققىدە»، «ھىيلە - نەيرەڭ ۋە چىنلىق ھەققىدە»، «پايدىلىق شارائىتنى تاللاش ھەققىدە»، «ئەھۋالغا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرۇش ھەققىدە»، «ھەربىي يۈرۈش ھەققىدە»، «يەر تۈزۈلۈشى ھەققىدە»، «ھەرخىل يەر تۈزۈلۈشى

شارائىتىدا ئەسكەر ئىشلىتىش ھەققىدە»، «ئوت ئارقىلىق ھۇجۇم قىلىش ھەققىدە» ۋە «ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش ھەققىدە» قاتارلىق 13 بابتىن تۈزۈلگەن. بۇ 13 بابلىق ئۇرۇش دەستۇرىدا سۈن ۋۇ ئومۇمىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بىر يۈرۈش ھەربىي قانۇنىيەتلەرنى مۇجەسسەملەپ كۆرسەتتى. ئۇنىڭ بۇ نەزەرىيىلىرى تا ھازىرغىچە ئىلمىي قىممىتىنى يوقاتقىنى يوق.

سۈن ۋۇ «مۇھارىبىيە تەدبىرلىرى» دېگەن بابتا ئۇرۇشنى تەتقىق قىلىش ۋە پىلانلاشنىڭ مۇھىملىقىنى، شۇنداقلا ئۇرۇشتىكى غەلىبە قىلىش ۋە مەغلۇپ بولۇشنى بەلگىلەيدىغان ئاساسىي شەرتنى سۆزلەپ كېلىپ، تۆۋەندىكى بەش تەرەپتىن قارىمۇقارشى ئىككى تەرەپنىڭ ھەرخىل شەرت - شارائىتىنى سېلىشتۇرۇپ تەھلىل قىلىش لازىم دەيدۇ: بىرىنچىدىن، كىشىلەرنىڭ رايى؛ ئىككىنچىدىن، ھاۋا رايى؛ ئۈچىنچىدىن، يەر تۈزۈلۈشى؛ تۆتىنچىدىن، سەركەردە؛ بەشىنچىدىن، قائىدە - تۈزۈم. بۇ بەش تەرەپنى سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ. بىراق، ئۇنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، ھەقىقىي ئىگىلىۋېلىشقا ماھىر بولغاندىلا ئۇرۇشتا غەلىبە قازانغىلى بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا غەلىبە قازانغىلى بولمايدۇ؛ ئۇ تۆۋەندىكى يەتتە جەھەتتىن تەھلىل قىلىپ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇرۇشتىكى غەلىبە قىلىش، مەغلۇپ بولۇش ئەھۋالىنى توغرا مۆلچەرلەش كېرەك دەيدۇ: يەنى، قايسى تەرەپنىڭ پۇشتىپاناھى بىرقەدەر دانا؟ قايسى تەرەپنىڭ سەركەردىسى بىرقەدەر قابىلىيەتلىك؟ قايسى تەرەپ پايدىلىق ھاۋا رايى ۋە يەر تۈزۈلۈشىگە ئىگە؟ قايسى تەرەپ قائىدە - تۈزۈملەرنى ھەقىقىي تۈردە يولغا قويالىغان؟ قايسى تەرەپنىڭ ئارمىيىسى كۈچلۈك؟ قايسى تەرەپ خىل قوشۇنغا ئىگە؟ قايسى تەرەپنىڭ مۇكاپاتلاش - جازالاش تۈزۈمى قاتتىق؟ قاتارلىقلار. ئۇ يۇقىرىقى جەھەتلەردىن سېلىشتۇرغاندىن كېيىن، ئاندىن كىمنىڭ غەلىبە قازىنىدىغانلىقىنى ۋە كىمنىڭ مەغلۇپ بولىدىغان

لىقىنى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولىدۇ، دەپ كۆرسىتىدۇ. ئۇ يەنە
مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: ئۇرۇشنىڭ ئۆزى بىر خىل
رەقىۋازلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھۇجۇم قىلا-
لايدىغان چاغدا، ھۇجۇم قىلالمايدىغان بولۇۋېلىش، دۈشمەننىڭ
قېشىدا ھەرىكەت قىلماقچى بولغاندا، يىراق يەردە ھەرىكەت
قىلىدىغان بولۇۋېلىش لازىم. پايدىغا ئامراق دۈشمەنلەرگە
قارىتا، ئۇنىڭغا ئازراق نەپ بېرىش؛ قالايمىقان ھالەتتە تۇرغان
دۈشمەنگە قارىتا، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭغا زەربە بېرىش،
كۈچلۈك دۈشمەنگە قارىتا، ئۇنىڭدىن قاتتىق مۇداپىئە كۆرۈش
ياكى ئۇنىڭدىن قېچىش؛ ئاسان غەزەپلىنىدىغان دۈشمەنگە قارىتا،
چىشىغا تېگىپ ئۇنى غەزەپلەندۈرۈش؛ قارشى تەرەپنى كۆزگە
ئىلمايدىغان دۈشمەنگە قارىتا، ئۇنى تېخىمۇ مەغرۇرلىنىدىغان
قىلىش؛ تولۇق دەم ئالغان دۈشمەنگە قارىتا، ئامال قىلىپ ئۇنى
ھالسىرىتىش؛ ئىچكى جەھەتتە ئىتتىپاقلاشقان دۈشمەنگە قارىتا،
ئۇلارنىڭ ئارىسىنى بۇزۇش لازىم. كۈتمىگەن يەردىن چىقىپ
دۈشمەنگە زەربە بېرىش لازىم. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇشتا
غەلىبە قىلىشتىكى تەدبىرلەردۇر. بىراق، بۇ تەدبىرلەرنى ئىشتىن
ئاۋۋال كونكرېت بەلگىلىۋالماسلىق كېرەك.

3 - بۆلۈم ھۇجۇمنى پىلانلاش مەسىلىسى ھەققىدە

ھۇجۇمنى پىلانلاش مەسىلىسى ئۈستىدە توختال-
غاندا، سۈن ۋۇ دۈشمەن ئۈستىدىن پەم - پاراسەت
ئىشلىتىپ غەلىبە قىلىشنى تەكىتلەيتتى. ئۇ
ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلغۇچىغا قارىمۇ قارشى ئىككى تەرەپنىڭ
ئەھۋالىغا بولغان چۈشەنچىسى بىلەن ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش-

مەغلۇپ بولۇش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىنچىكە ۋە ئېنىق
سۆز بىلەن كۆرسىتىپ، ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشنىڭ ئومۇ-
مىي قانۇنىيەتلىرىنى ئېچىپ بەردى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەت-
كەنىدى: ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپ دۈشمەننى باش ئەگدۈرگەن-
لەر، ھۇجۇم قىلماي تۇرۇپ شەھەرنى دۈشمەندىن تارتىۋالغان-
لار، ئۇزاق ئۇرۇش قىلمايمۇ دۈشمەن دۆلەتنى يوقىتالىغانلار
ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر كىشىلەردۇر. بۇنداق بولغاندا، ئارمىيە
كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىمايدۇ - يۇ، لېكىن غەلىبىنى قولغا
تولۇق كەلتۈرەلەيدۇ. مانا بۇ ھۇجۇمنى پىلانلاشنىڭ قائىدىسى.
سۈن ۋۇ ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىۋالغان ھالەتتە دۈشمەن بىلەن
جەڭ قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ناچار ھالەتتە تۇر-
غاندا دۈشمەن بىلەن ئېلىشىشقا قارشى تۇراتتى. بۇ نۇقتىئى-
نەزەرنى چىقىش قىلىپ ئەسكەرنى ئىشقا سېلىشتا، دۈشمەندىن
ئون ھەسسە كۆپ بولغاندا، تۆت تەرەپتىن مۇھاسىرىگە
ئېلىپ، ئۇنى تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىش؛ دۈشمەندىن
بەش ھەسسە كۆپ بولغاندا، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىش؛ دۈش-
مەندىن بىر ھەسسە كۆپ بولغاندا، ئۇنى بۆلۈۋېتىش، دۈش-
مەننىڭ ئەسكىرىي كۈچى بىلەن تەڭ بولغاندا، ئامال قىلىپ
دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشقا ماھىر بولۇش، دۈشمەندىن
ئاجىز بولغاندا، ئۇنىڭدىن قېچىش؛ ھەممە جەھەتتە دۈشمەن-
دىن ناچار بولغاندا، ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلىشتىن ساقلى-
نىش لازىم. ئەگەر ئاجىز ئارمىيە كۈچلۈك دۈشمەن بىلەن
ئېلىشسا ئۇ چوقۇم دۈشمەنگە يەم بولىدۇ، دېگەنگە ئوخشاش
ئەسكەر ئىشلىتىش تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى، ئۇ
يەنە بەش خىل ئەھۋالنى مىسال قىلىپ، ئۇنى غەلىبە قىلىش-
قىلماسلىقنى ئالدىنئالا بىلىشتىكى ئۆلچەم قىلغانىدى. بۇ
بەش خىل ئەھۋال: قانداق ئەھۋال ئاستىدا ھۇجۇم قىلىش،
قانداق ئەھۋال ئاستىدا ھۇجۇم قىلماسلىقنى بىلىدىغانلار

غەلىبە قىلىدۇ؛ ئەسكىرىي كۈچكە ئاساسلىنىپ ئوخشاشمايدىغان
ئۇرۇش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىشنى بىلىدىغانلار غەلىبە قىلىدۇ؛
يۇقىرى - تۆۋەن بىر نىيەتتە بولغانلار غەلىبە قىلىدۇ؛ تەي-
يارلىقسىز تۇرغانلارغا تەييارلىق بىلەن ھۇجۇم قىلغانلار
غەلىبە قىلىدۇ؛ قوماندانلىق قىلىش قابىلىيىتى يۇقىرى ھەم-
دە بەگلەر چات كىرىۋالمىغان سەركەردىلەر غەلىبە قىلىدۇ.
بۇلار غەلىبىنى ئالدىنئالا پىلانلاشنىڭ يولىدۇر.

4 - بۆلۈم يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىش ھەققىدە

«سۈن زىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دېگەن كىتابتىكى
«يەر تۈزۈلۈشى ھەققىدە» دېگەن بابتا يەر تۈزۈلۈشىدىن
تولۇق پايدىلىنىشنىڭ مۇھىملىقى ۋە ئارمىيىنىڭ ھەرخىل يەر
تۈزۈلۈشى شارائىتىدىكى ھەرىكەت قىلىش پرىنسىپىنى شەرھ-
لەپ ئۆتىدۇ. ئۇ، يەر تۈزۈلۈشىنى ئەسكەر ئىشلىتىشنىڭ
پايدىلىق شەرتى دەپ قاراپ، نۇرغۇن جەھەتلەردىن يەر تۈ-
زۈلۈشى بىلەن ئۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى دىئالېكتىكىلىق مۇناسى-
ۋەتنى كۆرسىتىپ، سەركەردىلەرنى يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق
قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىشكە ئۈندەيدۇ. ئۇ، يەر تۈزۈلۈشىنى
ئالتە خىلغا بۆلۈپ مۇنداق بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتىدۇ:
بىرىنچىدىن، بىزمۇ بارالايدىغان، دۈشمەنمۇ بارالايدىغان
يەر شەكلىگە دۇچ كەلگەندە، چوقۇم ئېگىز يەر ۋە كۈنگەي
تەرەپنى ئالدىن ئىگىلىۋېلىش ھەمدە ئوزۇق - تۈلۈك، يەم -
خەشەك يولىنىڭ راۋان بولۇشىنى ساقلاش لازىم. شۇنداق
قىلغاندا مۇبادا، دۈشمەن بىلەن ئۇرۇش قىلىپ قالغاندا يەر
شارائىتى بىز تەرەپ ئۈچۈن پايدىلىق بولىدۇ؛ ئىككىنچىدىن،

بارماق ئاسان، قايتماق تەس بولغانلىكى يەر شەكلىگە دۇچ
كەلگەندە، دۈشمەن بىخۇت تۇرغاندىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭغا ھۇجۇم
قىلىپ، دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش لازىم. دۈشمەن ھوشيار
تۇرغاندا بىز ھۇجۇم قىلساق، غەلىبە قىلالمايمىز ھەم قاي-
تىپمۇ كېلەلمەيمىز. بۇ بىز ئۈچۈن پايدىسىز؛ ئۈچىنچىدىن،
بىز ئۈچۈنمۇ، دۈشمەن ئۈچۈنمۇ پايدىسىز يەر شارائىتىغا دۇچ
كەلگەندە، دۈشمەن ئالدىمىزغا ئۇلارغا ھۇجۇم قىلماسلىقىمىز
لازىم. ئەڭ ياخشىسى، قوشۇنلارنى باشلاپ بۇ يەردىن ئايرىل-
غان بولۇۋېلىپ، دۈشمەننى ئالداپ چىقىرىپ، ئاندىن تۇيۇق-
سىز ھۇجۇم قىلىش لازىم. بۇنداق بولغاندا بىز ئۈچۈن
پايدىلىق بولىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، تار يولدا يول ئېغىزلىرىنى
دۈشمەندىن بۇرۇن ئىگىلىۋېلىشقا تىرىشىش لازىم. يول ئېغىز-
لىرىنى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن ئۇنى كۆپ ئەسكەر بىلەن
ساقلاپ دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇش لازىم. ئەگەر دۈشمەن
بىزدىن ئاۋۋال يول ئېغىزىنى ئىگىلىۋېلىپ، كۆپ ئەسكەر بىلەن
ساقلاپ تۇرغان بولسا، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلماسلىق لازىم.
مۇبادا دۈشمەن يول ئېغىزىنى ساقلاشقا كۆپ ئەسكەر قويمى-
غان بولسا، يول ئېغىزىنى تېز ھۇجۇم بىلەن تارتىۋېلىش
لازىم؛ بەشىنچىدىن، يەر شەكلى خەۋپلىك جايلاردا، ئېگىز
ھەم كۈنگەي جايلارنى دۈشمەندىن ئاۋۋال ئىگىلىۋېلىش لازىم.
مۇبادا، دۈشمەن بىزدىن ئاۋۋال ئىگىلىۋالغان بولسا، ئۇنىڭغا
ھۇجۇم قىلماي، تەشەببۇسكارلىق بىلەن چېكىنىش لازىم؛ ئال-
تىنچىدىن، دۈشمەنگە يىراق ھەمدە ئىككى تەرەپنىڭ ئەسكە-
رىي كۈچى تەڭ بولغاندا، جەڭ ئېلان قىلماسلىق كېرەك.
زورلۇق بىلەن جەڭ قىلساق، بىز ئۈچۈن پايدىسىز بولىدۇ.
يۇقىرىقىلار يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىشقا ئائىت پرىنسىپلار-
دۇر؛ بۇ، سەركەردىلەرنىڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتى، بۇنى ئەستا-
يىدىل ئويلىماي بولمايدۇ.

5 - بۆلۈم ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش ھەققىدە

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دېگەن كىتابتىكى «ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش ھەققىدە» دېگەن بابتا سۇنزى ئايغاقچىلار (رازۋېتچىكلار) نى ئىشقا سېلىشنى ئۇرۇشتىكى مۇھىم بىر ئىش دەپ قاراپ، پۈتۈن ئارمىيە رازۋېتچىكلار تەمىنلىگەن ئاخبارات بويىچە ھەرىكەت قوللىنىش كېرەكلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: ئەسكەر چىقىرىپلا دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشتىكى مۇھىم سەۋەب شۇكى، ئىشتىن ئاۋۋال دۈشمەن ئەھۋالىنى پۇختا ئىگىلەش لازىم، ئەمما دۈشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەشتە خۇراپىيلىققا ئىشەنمەسلىك، كۆز ئالدىدىكى ئىشلارنى بۇرۇن ئۆتكەن ئىشلارغا ئوخشاتماسلىق لازىم. دۈشمەن ئەھۋالىنى بىلىدىغان ئادەملەردىن ئاخبارات ئېلىش لازىم.

ئايغاقچىلارنى ئىشقا سېلىش مەسىلىسى ئۈستىدە دۈشمەننى گاڭگىرىتىپ، قەيەردىن قول سېلىشنى بىلمەيدىغان قىلىپ قويۇش ئۈچۈن، سۇن ۋۇ مۇنداق بەش خىل ئايغاقچىنى ئىشقا سېلىشنى تەكىتلەيدۇ: بىرىنچىدىن، دۈشمەن دۆلەتتىكى پۇقرالاردىن پايدىلىنىپ، ئاددىي كىشىلەرنى ئايغاقچىلىققا قويۇش؛ ئىككىنچىدىن، دۈشمەن دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرىنى پۇل ۋە ياكى سەتەڭلەر ئارقىلىق ئازدۇرۇپ سېتىۋېلىپ، ئۇنى ئايغاقچى قىلىش؛ ئۈچىنچىدىن، دۈشمەن تەرەپ بىز تەرەپكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلارنى سېتىۋېلىپ ئۇلاردىن پايدىلىنىش؛ تۆتىنچىدىن، ئارىنى بۇزۇش ئۈچۈن بىز تەرەپ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق دۈشمەن تەرەپكە قەستەنگە ئەھۋال بىلدۈرۈش، دۈشمەننى

ئالداپ ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزىنىڭ مېيىدا قورۇغۇزۇش؛ بەشىنچىدىن، سادىق ئايغاقچىلارنى دۈشمەن تەرەپكە ئەۋەتىش. ئايغاقچى ئىشلەتكەندە گۇمانلانماسلىق، گۇمانلىق ئادەمنى ھەرگىزمۇ ئايغاقچىلىققا سالماسلىق. ئايغاقچىلارنى تاللىغاندا سەزگۈر، قەيسەر ۋە ئىنچىكە ئىش قىلىدىغان، دۈشمەنگە ئالدانمايدىغان كىشىلەردىن تاللاش ۋەھاكازالار.

6 - بۆلۈم ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىغا ئەھمىيەت بېرىش

سۇن ۋۇ ئۆزىنىڭ 13 بابلىق بۇ ئەسىرىدە ستراتېگىيە، تاكتىكا توغرىسىدا بىر يۈرۈش مۇپەسسەل قانۇنىيەتلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى.

سۇن ۋۇنىڭ قارىشىچە، يۇرتدارچىلىقتا ئادىل قانۇننى يولغا قويغاندىلا ئاندىن ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ. ئۇ، ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش – مەغلۇپ بولۇشنى بەلگىلەيدىغان «بەش ئامىل» نى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە غەلىبە قىلىش ئۈچۈن، دۆلەتنىڭ مۇئەييەن ماددىي كۈچىگە، پايدىلىق ھاۋارايى ۋە يەر تۈزۈلۈشىگە، قوشۇننى باشقۇرۇش ۋە مەشىق قىلدۇرۇشقا ھەمدە توغرا ھەربىي قوماندانلىققا تايىنىش كېرەك. سۇن ۋۇ «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزۈڭنىمۇ بىلسەڭ ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەن ئىدىيىنى ئۇرۇش يېتەكچىلىكىنىڭ پۈتۈن جەريانىغا سىڭدۈرۈش لازىم دەپ قارايدۇ. ئۇرۇش قىلىش فاڭجېنى جەھەتتە، ئۇ «ئۇرۇشتا تېز غەلىبە قىلىش، ئۇزاققا سوزۇلدۇرماسلىق» نى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇرۇش شەكلى جەھەتتە، ئۇ «ھەرىكەتچان ئۇرۇش ئارقىلىق دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش» نى «شەھەرگە ھۇجۇم

قىلىش» تىن ئەلا بىلەتتى، «ئامال بولماي قالغاندا ئاندىن شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش كېرەك» دەپ قارايتتى. ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش مەسىلىسىدە، ئۇ «دۈشمەننى بۇرۇندىن يېتىلەشكە ماھىر بولغانلارلا ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىشقا ئۇستا بولالايدۇ»، «دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش فاڭجېنىنى دۈشمەن ئەھۋالىغا ئاساسلىنىپ بەلگىلەش لازىم» دەپ قاتتىق تەكىتلەيتتى. ئۇنىڭ قەدىمكى زاماندىلا سىياسىي دىپلوماتىيە، پسىخولوگىيە قاتارلىق ئامىللارنى ئۇرۇش بىلەن بىرلەشتۈرگەنلىكى ھازىرقى زاماندىكى «ئومۇمىي ئۇرۇش» نىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگە ئىدى. ھەرخىل تاكتىكا ۋە سەرگەردە تاللاش، ئارمىيىنى مەشىق قىلدۇرۇش، يەر تۈزۈلۈشىگە ئۇيغۇنلىشىش، ھەتتا جاسۇس ئىشلىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇ كامالەتكە يەتكەنىدى. ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، گەرچە جەمئىيەت زور دەرىجىدە ئىلگىرىلەپ، قورال – جابدۇقلار كونىراپ يېڭىلىنىپ، ئۇرۇشنىڭ كۆلىمى ۋە ئۇسۇلىمۇ بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدىغان بولۇپ قالسىمۇ، لېكىن سۇن ۋۇ يۈكسەك دەرىجىدە يىغىنچاقلىغان بۇ ستراتېگىيە، تاكتىكا پرىنسىپلىرى يەنىلا ئەمەلىي قىممەتكە ئىگە. مانا بۇ «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» گە تا بۈگۈنگىچە كىشىلەرنىڭ ئېتىبار بېرىشىنىڭ سەۋەبى.

سۇن ۋۇ ئۇرۇشنى بايان قىلغاندا، ھەربىي ساھەسىدىكى نۇرغۇن زىددىيەتلەر كاتېگورىيىسىنى، مەسىلەن: ئۆز بىلەن دۈشمەن، ئاز بىلەن كۆپ، كۈچلۈك بىلەن ئاجىز، ھۇجۇم بىلەن مۇداپىئە، ئىلگىرىلەش بىلەن چېكىنىش، يېڭىش بىلەن يېڭىلىش قاتارلىقلارنى كۆرسىتىپ بەردى. ئۇ يەنە ئەسكىرىي كۈچنىڭ راست – يالغانلىقى، جەڭگىۋارلىق روھىنىڭ يۇقىرى – تۆۋەنلىكى، قىسىملارنىڭ جىددىي ياكى راھەتپەرەسلىكى، ئۇرۇشنىڭ توغرا – خاتالىقى قاتارلىق مەسىلىلەرگىمۇ ناھايىتى

زور ئەھمىيەت بېرەتتى. ئۇ، زىددىيەتنىڭ قارىمۇ قارشى ئىككى تەرەپنىڭ مۇئەييەن شارائىتتا ئۆزئارا ئالمىشىدىغانلىقىغىمۇ كۆزى يەتكەنىدى. ئۇنىڭ «قاتتىق تۈزۈم قالايمىقانچىلىقتىن ھاسىل بولىدۇ؛ كۈچلۈكلۈك ئاجىزلىقتىن ھاسىل بولىدۇ» دېگەندەك ئاددىي دىئالېكتىك ئىدىيىلىرى گەرچە مۇكەممەل نەزەرىيە بولۇپ شەكىللەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن سۇن ۋۇنىڭ ھەربىي مەسىلىلەرگە بولغان تونۇشىنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىشى ئۈچۈن زور رول ئوينىدى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» بىر نادىر ھەربىي نەزەرىيىۋى ئەسەر، شۇنداقلا ئۇ بىر قالتىس پەلسەپىۋى ئەسەر.

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» VII ئەسىرلەردە ياپونىيىگە تارقالدى، ياپونلار بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى سۇن ۋۇنى «ھەربىي ئالىملارنىڭ ئۇستازى»، «شەرق مۇھارىبىسىنىڭ پېشۋاسى»؛ بۇ كىتابنى «دۇنيا بويىچە تۇنجى ھەربىي كىتاب» دەپ تەرىپلىگەن. ياپونىيىدە VIII ئەسىردىن ھازىرغىچە بۇ كىتاب ئۈستىدە يېزىلغان تەتقىقات ئەسەرلىرىلا 100 پارچىدىن ئېشىپ كەتتى.

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» XVIII ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ياۋروپاغا تارقىلىپ، فرانسۇز، نېمىس، رۇس ۋە چېخ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. ناپولېئون ئۇرۇش مەزگىلىدىمۇ بۇ كىتابنى يېنىدىن ئايرىمىغان، گېرمانىيە پادىشاھى ۋىلگېلم II 1 – دۇنيا ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دىكى «قوماندان خاپا بولغاندا، ئەسكەر چىقارماسلىق، ئوفىتسېرلار غەزەپلەنگەندە جەڭ قىلماسلىق كېرەك» دېگەن سۆزنى كۆرۈپ بۇ كىتابنى بۇرۇنراق كۆرمىگەنلىكىگە كۆپ ئەپسۇسلانغان. 2 – دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ياۋروپادا «سۇنزىنىڭ ھەربىي

ئىشلار دەستۇرى» ئالاھىدە ئەتىۋارلانغان. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئەنگلىيىنىڭ مەشھۇر ستراتېگىيىچىسى لىددېرخات بۇ كىتابنى قايتىدىن ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلغان ۋە ئۇنىڭ كىرىش سۆزىگە «... بۇ ئەسەر ئۇرۇشنى تەتقىق قىلىشقا دائىر دەسلەپكى مەشھۇر ھەربىي ئەسەردۇر» دەپ يازغان. ئەنگلىيىنىڭ ھاۋا ئارمىيە مارشالى سلېسى 1963 - يىلى يازغان «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» غا باھا» دېگەن ئىلمىي ماقالىسىدە: «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى ھەربىي ئاكادېمىيىلەرنىڭ دەرسلىكى قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان. 1978 - يىلى ئامېرىكىنىڭ مەشھۇر «مېگە ئىسكىلاتى» ستانفورت تەتقىقات ئورنىنىڭ ستراتېگىيىنى تەتقىق قىلىشقا مەسئۇل رەھبىرى ۋە ياپونىيىنىڭ كوئىئوتو سانائەت داشۆسىنىڭ پروفېسسورى سانخاۋشۆ «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دىكى «پەم - پاراسەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش» دېگەن ماقالىسىنىڭ روھىغا ئاساسەن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ «كۈچ باراۋەرلىكى» نى ئىشقا ئاشۇرۇش ستراتېگىيىسىنى «سۇنزىنىڭ يادرو ستراتېگىيىسى» دەپ ئاتىغان. 1982 - يىلى يېڭىدىن نەشر قىلىنغان ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ «ئۇرۇش قىلىش پروگراممىسى» دا «سۇنزىنىڭ ئۇرۇش دەستۇرى» دىكى «كۈتۈلمىگەن يەردىن چىقىپ تەييارلىقسىز تۇرغان يېرىگە ھۇجۇم قىلىش» دېگەن سۆز ئۇرۇش قىلىشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى قىلىنغان. ئامېرىكىنىڭ ھەربىي ساھەسىدىكىلەر سۇنزىنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى توپلاپ، ئۇنى ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە داشۆلىرىدە ستراتېگىيە ئىلمىدە ئوقۇتۇش ماتېرىيالى قىلغان.

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى زامان مۇھارىبىسىدىلا ئەمەس، بەلكى دۇنياۋى ھەربىي ئىشلار تارىخىدىمۇ

مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

ئېنگېلس: «يېڭى ھەربىي ئىلىم يېڭى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى»① دېگەنىدى. ئەمىنىيە دەۋرى بىلەن يېغىلىق دەۋرىنىڭ ئارىلىقى قۇللۇق تۈزۈمىدىن فېئوداللىق تۈزۈمگە ئۆتۈۋاتقان ئىجتىمائىي چوڭ ئۆزگىرىش دەۋرى ئىدى. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، قۇللۇق تۈزۈمىدىكى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى جەمئىيەتنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە توسالغۇ بولىدىغان ئاسارەتكە ئايلىنىپ قالغانىدى. قۇللارنىڭ قارشىلىقى، قوزغىلاڭلىرى ۋە ئۇرۇشلىرى گاھ كۆتۈرۈلۈپ، گاھ پەسىيىپ ئۈزۈلمەي داۋام قىلىپ، قۇلدارلار ھۆكۈمرانلىقىغا زەربە بەردى ۋە ئۇنى تۈپ يىلتىزىدىن تەۋرىتىۋەتتى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا تارىخنىڭ ئىلگىرىلىشىنى ئالغا سۈرىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ ئىدى. قۇللار ئىنقىلابى ياراتقان ۋەزىيەت ئاستىدا، يېڭى فېئوداللىق تۈزۈمىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان يېڭىدىن روناق تاپقان پومېشچىكلار سىنىپى قۇلدارلار سىنىپىدىن ھوقۇق تارتىۋېلىش كۆرىشىنى قانات يايدۇردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشلار كۆپىيىپ، ئۇنىڭ كۆلىمىمۇ كۈندىن - كۈنگە كېڭىيىپ كەتتى. مانا بۇ «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نىڭ مەيدانغا كېلىشىدىكى ئىجتىمائىي تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش؛ شۇنداقلا سۇنزىنىڭ ئىدىيىسىنى بەلگىلىگەن ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەت ئىدى.

ماۋ زېدۇڭ «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» ھەققىدە مۇنداق دېگەنىدى: «جۇڭگونىڭ قەدىمكى زامانىدىكى چوڭ ھەربىي ئالىمى سۇن ۋۇنىڭ كىتابىدا ئېيتىلغان ‹دۈشمەننىمۇ، ئۆزۈڭنىمۇ بىلسەڭ، ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن› دېگەن

①«ماركس - ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، خەنزۇچە نەشرى، 7 - توم، 562 - بەت.

سۆز ئۆگىنىش ۋە ئىشلىتىشتىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتتىكى تەرەققىيات قانۇنىيەتلىرىنى بىلىشنى ھەمدە بۇ قانۇنىيەتلەرگە ئاساسەن ئۆز ھەرىكىتىنى بەلگىلەپ، كۆز ئالدىمىزدىكى دۈشمەننى يېڭىشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان؛ بىز بۇ سۆزگە سەل قارىماسلىقىمىز لازىم.»① ماۋ زېدۇڭنىڭ بۇ سۆزى بىزگە «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نىڭ ئەڭ ئاساسىي جەۋھىرىنى كۆرسىتىپ بەردى. شۇنداقلا قەدىمكى تارىخىي مىراسلارنى تەنقىدىي ھالدا قوبۇل قىلىش ۋە قەدىمكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتتە ئۈلگە كۆرسىتىپ بەردى.

ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلغۇچى ئۇرۇشنىڭ غەلىبە قىلىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشىنى بەلگىلەيدىغان تۈرلۈك چارە - تەدبىرلەرنى پىششىق بىلىش بىلەن بىللە تاكتىكا، تېخنىكا، قاتناش، ئالاقە - سىگنال، ماسلىشىش، ئارقا سەپ، ترانسپورت قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق - تەھلىل ئېلىپ بېرىپ، دۈشمەن تەرەپ بىلەن ئۆز تەرەپنىڭ ياخشى - يامان شارائىتلىرىنى مۆلچەرلەپ سېلىشتۇرۇشى لازىم. مۇشۇنداق قىلغاندىلا، كىمنىڭ غەلىبە قىلىدىغانلىقى، كىمنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقىنى بىلىۋالغىلى ھەم ئۇرۇشتىن ئىلگىرى ھۇجۇم قىلغىلى ۋە ئۇرۇش قىلىشنىڭ توغرا فاڭجېنىنى تۈزۈپ چىققىلى بولىدۇ.

①«جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ ستراتېگىيە مەسىلىسى»، «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»، 1 - توم، 337 - بەت.

7 - بۆلۈم مەملىكىتىمىز تارىخىدا ئۆتكەن ئۈچ مەشھۇر ھەربىي سەركەردىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جۇگې لياڭ (مىلادى 181 — 234 - يىل) ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرىدىكى ئاتاقلىق سىياسىئون ۋە ھەربىي مۇتەخەسسىس. ئۇ دەسلەپتە ليۇ بېيگە مەسلىھەتچى بولغان. كېيىن ليۇ بېي پادىشاھ بولغاندا ئۇ ۋەزىر بولغان.

مىلادى 207 - يىلى، جۇگې لياڭ ليۇبېينىڭ ئۈچ قېتىم تەكلىپ قىلىشى ئارقىلىق ليۇ بېي بىلەن كۆرۈشكەندىلا، ئۆزىنىڭ جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرىنى بايان قىلىپ، ليۇ بېي ئۈچۈن شىمالدا ساۋ ساۋغا قارشى تۇرۇش؛ شەرقتە سۈن چۈەن بىلەن بىرلىشىپ جىڭجۇ ۋە يىجۇنى بازا قىلىش؛ ئىچكى جەھەتتە ئىسلاھ يۈرگۈزۈپ، ئارمىيىنى تەرتىپكە سېلىش؛ غەربىي جەنۇبتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ جۇڭگونى تەدرىجىي ھالدا بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدا ستراتېگىيىلىك پىلاننى تۈزۈپ چىقتى. كېيىن، ئۇ ئارقا - ئارقىدىن خىزمەت كۆرسىتىپ، ليۇ بېينىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشتى.

جۇگې لياڭ ھەربىي قانۇن - تۈزۈم بويىچە ئارمىيە باشقۇرۇپ، ئىنتىزامنى قاتتىق تۇتاتتى. مەسىلەن، ۋېي پادىشاھلىقىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا، سەركەردە ماسۇ بۇيرۇق بويىچە ئىش قىلماي مەغلۇپ بولىدۇ. ئۇ ھەربىي قانۇننى قەتئىي ئىجرا قىلىپ، ماسۇنىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ، ھەمدە ئادەمنى خاتا ئىشلەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۈچ

دەرىجە چۈشۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ يەنە قوشۇنلارنىڭ بىر رايونغا بارغاندا بۇلاڭچىلىق قىلماسلىقى، زىرائەتلەرنى نابۇت قىلماسلىق ۋە ئوۋ ئوۋلىماسلىقنى بەلگىلەپ، ئامىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ. ئۇ ئۇرۇشتا قوماندانلىق قىلىش جەھەتتە، گەرچە ساۋ ساۋغا يېتەلمىسىمۇ، مۇھارىبە ئىشلىرىدا يەنىلا ناھايىتى يۇقىرى ئىقتىدارغا ئىگە ئىدى. ئۇ سۇن ۋۇنىڭ «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزۈڭنىمۇ بىلسەڭ ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەن پرىنسىپى بويىچە، سەركەردىلەر «دۈشمەننىڭ ھېيلىسىگە دىققەت قىلىش، خەتەرلىك يوللارنى بايقاش، خەۋپلىك جايلاردىن چەتلەپ مېڭىش، ئىككى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش لازىم». بۇنىڭدىن باشقا يەنە، «دۈشمەننىڭ كۈتمىگەن يېرىدىن چىقىپ ھۇجۇم قىلىش، ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن ھۇجۇم قىلىش، دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىدىن ئاجىز يېرىگە ھۇجۇم قىلىش» قاتارلىق تاكتىكىلارنى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتەلەيدىغان بولۇشى كېرەك دەپ قارايتتى. ئۇ يەنە روھىي ھۇجۇم قىلىشقا، ئەسىرلەرگە كەڭچىلىك قىلىشقا ئەھمىيەت بېرەتتى. كۆپچىلىك بىلىدىغان «مىڭ خۇنى يەتتە قېتىم تۇتۇپ يەتتە قېتىم قويۇپ بېرىش» ھېكايىسى بۇنىڭ كۈچلۈك مىسالىدۇر. ۋېي پادىشاھلىقى بىلەن ۋۇ پادىشاھلىقىنىڭ مۇناسىۋىتىنى بىر تەرەپ قىلغاندا، ئۇ، پايدا ـ زىياننى مۆلچەرلەپ، زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ، بىرلىشىشكە بولىدىغان كۈچلەر بىلەن بىرلىشىپ، شۇ پادىشاھلىقى ئۈچۈن پايدىلىق شارائىت ياراتقانىدى.

ساۋ ساۋ (مىلادى 155 — 220 - يىل) ئۈچ پادىشاھلىق مەزگىلىدىكى ئاتاقلىق سىياسىئون ۋە ھەربىي مۇتەخەسسىس. ئۇ، شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى زالىملار ئۆز ئالدىغا يەر ئىگىلىۋېلىشتەك تارىخىي شارائىتتا تەپرىقچىلىققا قارشى تۇرۇپ، پۈتۈن جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈش

لۇشيەنىدە چىڭ تۇرغانىدى. ئۇ ئەسكەر چىقىرىپ دوڭ جۇ توپىلىڭىغا قارشى تۇرغانىدى. ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ تاۋ چيەن، لۈ بۇ، يۈەن شۇ، يۈەن شاۋ، ليۇبياۋ ۋە جياڭ شۇ قاتارلىقلارنى يوقىتىپ، ئوتتۇرا ۋە شىمالىي جۇڭگودىكى كەڭ رايونلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ تارىختا ئىلغار رول ئوينىغانىدى.

ساۋ ساۋ «ئەسكەرلەر يەر ئىگىلەپ تېرىقچىلىق قىلىش بىلەن ئۇرۇشنى بىرلەشتۈرۈش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، تېرىقچىلىق سىياسىتىنى يۈرگۈزگەن. كېيىن ھەربىي ئوزۇق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن. ئارمىيە ئىچىدىمۇ تېرىقچىلىقنى قانات يايدۇرغان. بۇ ئەينى ۋاقىتتا ئىلغار رول ئوينىغانىدى.

ساۋساۋ جۇگې لياڭدىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدىغان ھەربىي مۇتەخەسسىس ئىدى. ئۇ قاتتىق ھەربىي تۈزۈم بويىچە ئەسكەر باشقۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ، ئاز بىلەن كۆپنى يېڭىپ، ئاجىز بىلەن كۈچلۈكنى يېڭىپ، بىرقەدەر مول ئۇرۇش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ چىققانىدى. ئۇ دوڭ جۇغا دەسلەپكى جازا يۈرۈشى قىلغاندا، ئەسكىرى ناھايىتى ئاز ئىدى. كېيىن بىرنەچچە يۈز مىڭغا كۆپەيگەن. كۆپەيگەن بۇ ئەسكەرلەر ئاساسەن ئۇرۇش ئەسىرلىرىدىن قوبۇل قىلىنغانىدى. بۇنىڭدىن ساۋ ساۋنىڭ ئەسىرلەرنى بىر تەرەپ قىلىش سىياسىتىنىڭ ئۈنۈملۈك بولغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇ، ئۆز قولى بىلەن مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش تۈزۈمىنى تۈزۈپ ۋە ئۇنى قاتتىق ئىجرا قىلاتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئىنتىزامدا ياخشى، ئۇرۇشتا كۈچلۈك بولاتتى. ساۋ ساۋ «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» نى پىششىق بىلەتتى. يۈكسەك ھەربىي ئىنتىزامغا ئىگە ئىدى، ھەربىي دىئالېكتىكىنى بىلەتتى. شۇڭا، كىشىلەر ئۇنى ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر دەيتتى. گۈەندۇ ئۇرۇشىدا، ساۋ ساۋ گۈەندۇغا چېكىنىپ بارغاندا، ئەسكىرى ئون مىڭغا يەتمەيتتى ۋە ئوزۇق - تۈلۈكى تۈگەپ قالغانىدى. مۇشۇ خىل

ئەھۋال ئاستىدا، ئۇ، يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ تەييارلىقسىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئاز ساندىكى يېنىك قوراللانغان ئەسكەرلەر بىلەن يۈەن شاۋ قوشۇنىنىڭ لاۋازىمەتلىكلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلاپ، ئۇنىڭ يۈز مىڭدىن ئارتۇق كۈچلۈك ئارمىيىسى ئۈستىدىن غەلىبە قىلغانىدى. ماۋ زېدۇڭ: «جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ ستراتېگىيە مەسىلىسى» دېگەن ئەسىرىدە، ئۇنى «ئاجىزلار ئالدىدا بىرقەدەم چېكىنىپ، ئارقىدىن تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ غەلىبە قىلغان» دېگەنىدى. شۇنداقلا بۇمۇ جۇڭگو ئۇرۇش تارىخىدا ئاجىز ئارمىيە كۈچلۈك ئارمىيە ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ داڭلىق ئۇرۇش مىساللىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

سىما راڭجۇ ئەمىنىيە مەزگىلىدىكى چى بەگلىكىنىڭ ئاتاقلىق سەركەردىسى بولۇپ، فامىلىسى تيەن، ئىسمى راڭجۇ، چى جىڭگۇڭ مەزگىلىدە يې يىڭنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن سەركەردە بولۇپ، ھەربىي ۋە سىياسىي ھوقۇقنى قولىدا تۇتقانىدى.

سىما راڭجۇ جەمئىيەت قۇللۇق تۈزۈمدىن فېئوداللىق تۈزۈمگە ئۆتۈۋاتقان مەزگىلدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، سەركەردە بولۇش مەزگىلىدە ئارمىيىنى ھەربىي قانۇن بويىچە باشقۇرۇش، ئىنتىزامنى قاتتىق تۇتۇش، مۇكاپاتلاش ۋە جازالاشتا ئېنىق بولۇشقا ماھىر ئىدى. ئۇ: «سەركەردە بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالغان كۈنى ئۆيىنى، ئارمىيىدە تۇرغاندا بالا ـ چاقىسىنى، ئۇرۇش ۋاقتىدا ئۆزىنى ئۇنتۇپ كېتىش كېرەك» دېگەنلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلىكى كىشىنى، مەيلى كىم بولمىسۇن، ھەربىي تۈزۈم بويىچە بىر تەرەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. جۇاڭ جا دېگەن بىرى پادىشاھنىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلىپ، ھاكاۋۇرلۇق بىلەن ھەربىي ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىپ، قىسىم بەلگىلىگەن ۋاقىتتا ئۆز جايىغا يېتىپ بارالمىغان. سىما راڭجۇ

قانۇن بويىچە جۇاڭ جانىڭ كاللىسىنى ئېلىۋەتكەن.

سىما راڭجۇ ئارمىيە باشقۇرۇش ۋە ئۇرۇش قىلىش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ «ئەسكەرنى قانچىلىك ئىشلىتىشتە ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراش؛ قىسىمنىڭ ئىلگىرىلەش ياكى چېكىنىشىدە، مۇداپىئە ۋە پوزىتسىيىلىرىنىڭ مۇستەھكەم بولۇش - بولماسلىقىغا قاراش؛ قىسىم جىددىي ھالەتكە چۈشۈپ قالغاندا ھولۇققان، ھولۇقمىغانلىقىغا قاراش؛ قىسىم بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغاندا ئىرادىسى بوشاپ كەتكەن، كەتمىگەنلىكىگە قاراش كېرەك؛ قىسىم ھەرىكەت قوللانغاندا ئاجىزلىقلارنى ئالدىنئالا كۆرۈش، ھۇجۇمغا ئۆتكەندە تەييارلىقنى تولۇق ئىشلەش كېرەك» دېگەنلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ يەنە «ئۇرۇش ئارقىلىق ئۇرۇشنى توختىتىش»، «دۇنيا تىنچ بولغان بىلەن ئۇرۇش ئۇنتۇلسا يەنە خەتەرلىك يۈز بېرىدۇ» دېگەنىدى. ئەينى ۋاقىتتا گەرچە ئۇ ئۇرۇشنىڭ مەنبەسى ۋە خاراكتېرىگە تولۇق چۈشىنىپ يېتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ يۇقىرىقى كۆز قاراشلىرىدىن ئاددىي ھەربىي دىئالېكتىكا ئىدىيىسىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

ئۈچىنچى باب

تارىختىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەربىي ستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى

قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي تەشكىلاتلىرى ھەربىي خاراكتېرگە ئىگە ئىدى. بۇنداق خاراكتېر كېيىنكى چاغلاردا قۇرۇلغان، بەش ئەسىرگە يېقىن داۋاملاشقان ئۇيغۇر قارا خانىيلار سۇلالىسى مەزگىلىدە ۋە پۈتۈن تېمۇرىيلەر دەۋرىدە ھەم 160 يىل داۋام قىلغان يەركەن سەئىدىيە خانلىقى مەزگىلىدە بارغانسېرى روشەن ئىپادىلىنىشكە باشلىدى.

IX ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرى، موڭغۇل دالاسىدا يۈز بەرگەن ئېغىر تەبىئىي ئاپەت تەۋەسىدىكى قىرغىزلارنىڭ ئىسيان كۆتۈرۈشى ئىچكى نىزا توپىلىدىن، ئۇيغۇر ئورقۇن خانلىقى مۇنقەرز بولدى. مۇشۇ قېتىمقى تەبىئىي ۋە سۈنئىي ئاپەتتىن ئامان قالغان ئۇيغۇرلارنىڭ 15 قەبىلىسى پان تېكىننىڭ رەھبەرلىكىدە، غەربتىكى قېرىنداشلىرىدىن پاناھلىق ئىزدەپ جۇڭغارىيە ۋە تارىم ۋادىسىغا يۆتكەلدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇيغۇرلار بالا ساغۇن بىلەن قەشقەرنى مەركەز قىلغان ھالدا يەنە بىر قۇدرەتلىك فېئوداللىق سۇلالە — قارا خانىيلار سۇلالىسىنى قۇرۇپ چىقتى.

بۇ بابتا قاراخانىيلارنىڭ ھەربىي ستراتېگىيە — تاكتىكىسى ئۈستىدە نۇقتىلىق توختىلىپ، قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇرۇش ستراتېگىيىسى ۋە تاكتىكىسى ھەققىدىكى نۇقتىئىنەزەرلىرى ئۈستىدە قىسقىچە چۈشەنچە بېرىپ ئۆتىمىز.

1 - بۆلۈم قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋەزىيىتى

مەلۇمكى، كۆك تۈركلەردىن كېيىن بارلىق تۈركىي قەبىلىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، كەڭ موڭغۇل دالاسىدا زور خاقانلىق قۇرغان ئۇيغۇرلار 840 - يىلى ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي سالاھىيىتىنى يوقىتىپ قويغانلىقتىن، قېرىنداش ئۇيغۇر قەبىلىلىرى بىر مەركىزىي ھاكىمىيەتكە تەۋە بولماستىن، مۇستەقىل بەگلىكلەر ھالىتىدە ياشاشقا باشلىدى. مىلادى 845 - يىلى كول بىلگە قادىرخان شىمالدا بالقاشتىن، جەنۇبتا كەشمىرگىچە، شەرقتە كۇچادىن، غەربتە خارازىمگىچە بولغان. 3 مىليون كۋادرات كىلومېتر قۇرۇقلۇق تېررىتورىيە ئۈستىدە ئۇيغۇرلار تەركىبىدىكى قارلۇق، ياغما، چىگىل، توخسى ۋە باشقا ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، قۇدرەتلىك قاراخانىيلار سۇلالىسىنى قۇرۇپ چىقتى.

مىلادى 962 - يىلى ئالىپ تېكىن شىمالدا پەرغانە، ماۋرا ئۇننەھىردىن جەنۇبتا بەلۇجىستان سىنەگىچە، شەرقتە ئاگىرادىن غەربتە رەي ھەم دانىغىچە بولغان 3 مىليون (كېڭەيگەن ۋاقتىدا 4 مىليون 900 مىڭ) كۋادرات كىلومېتر زېمىندا غەزنەۋىيلەر دۆلىتىنى قۇردى. بۇ خاقانلىق 225 يىل سەلتەنەت سۈرۈپ ئاندىن يىقىلدى؛ ئورنىغا گۈرلۇقلار (قارا خىتايلار) ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى.

مىلادى 1040 - يىلى كاسپىي دېڭىزى بىلەن ئارال كۆلى ئارىسىدىكى «ئۈستۈن يۇرت» دەپ ئاتالغان رايوندا ياشاۋاتقان ئوغۇزلارنىڭ قېنىق قەبىلىسىنىڭ بېگى سەلچۇق ئوغۇللىرى ئوغۇزلارنىڭ «سۇ باشى» (باش قوماندان) لىرى ئىدى. سەلچۇق بەگنىڭ نەۋرىسى چاغرى تېكىن 1037 - يىلى مەرۋىينى ئېلىپ، ئۆزىنى «مەلكۇل مۇلك» (ھۆكۈمدارلارنىڭ ھۆكۈمدارى) دەپ ئاتىدى، ئارقىدىنلا بەلخىنى ئالدى. بىر يىلدىن كېيىن ھىرات ئۇنىڭدىن كېيىن نىشاپۇر ئېلىندى. چاغرى تېكىننىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئىنىسى تۇغرۇل تېكىن نىشاپۇردا ئۆزىنى «سۇلتان» دەپ ئېلان قىلدى. دەندانىكان ئۇرۇشىدا غەلىبە قازانغان سەلچۇقلار پۈتۈن خوراساننى غەزنەۋىلەردىن تارتىۋالدى. شۇنىڭدەك سەلچۇقلار غەربكە سىلجىپ، كىچىك ئاسىيادىمۇ ئۆز ھاكىمىيەتلىرىنى قۇرۇشقا باشلىدى. سەلچۇقلار 117 يىل سەلتەنەت سۈرۈپ، 1154 - يىلى سۇلتان سەنجەرنىڭ ئۆلۈمى بىلەن بۇ ئىمپېراتورلۇق ئاخىر قارا خىتايلار تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىندى.

دېمەك، ئوتتۇرا ئاسىيادا تۈركىي قوۋملار تەرىپىدىن قۇرۇلغان بۇ ئۈچ ئىمپېراتورلۇقنىڭ سىياسىتى كېڭىيىش سىياسىتى بولغاچقا، داۋاملىق ئۇرۇش ئىچىدە ياشىدى. قاراخانىيلار يەنە ئۆزلىرىنىڭ ئۇيغۇر بۇددىست قېرىنداشلىرى بولغان خوتەن تاتلىرى ۋە تۇرپان تاتلىرى بىلەنمۇ كۆپ ئۇرۇشلارنى قىلدى.

مۇشۇنداق مۇرەككەپ بىر خەلقئارا ۋەزىيەت ئىچىدە ياشىغان قاراخانىيلار سىرتقا نىسبەتەن كېڭىيىش ۋە مۇداپىئەلىنىش، ئىچكى جەھەتتە يۈز بېرىپ تۇرغان ئىسيانلارنى باستۇرۇپ، ئىمپېراتورلۇقنىڭ تېررىتورىيىسىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ھەربىي كۈچنى كۈچەيتىشكە مەجبۇر ئىدى. قارا خانىيلار كۈچەيگەن دەۋردە سامانىلار دۆلىتىنى يىقىتتى (مىلادى 999-يىلى)،

ئاجىزلاشقان دەۋردە قارا خىتايلار تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىندى (مىلادى 1212 - يىلى).

2 - بۆلۈم قارا خانىيلار دەۋرىدىكى ھەربىي تەشكىلات

پۈتۈن مىللەت قوشۇن بولۇشتىن ئىبارەت خۇسۇسىيەتنى ئۇيغۇر - تۈركىي قەبىلىلىرى پۈتكۈل تارىختا داۋام قىلدۇرۇپ كەلگەن. قەدىمكى قەبىلىلەردە سىياسىي قۇرۇلۇشلارنىڭ ئەسلى خاراكتېرى ھەربىي بولغاچقا، قارا خانىيلار دەۋرىدىمۇ ۋە ئۇلارغا زاماندىش بولغان ياكى كېيىنكى دەۋردە ياشىغان ئۇيغۇرلار قۇرغان خانلىقلاردىمۇ بۇنداق ھالەت داۋاملاشقان.

قارا خانىيلارنىڭ ھەربىي تەشكىلاتى ھەققىدە مەنبەلىرىمىزنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان مەلۇماتلىرى يالغۇز قارا خانىيلار دەۋرى ھەربىي تەشكىلاتىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىش جەھەتتىنلا ئەمەس، باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ بەزى ھەربىي ئاتالغۇلىرىنىڭ مەنىسىنى ۋە مەنبەلىرىنى بىلىش جەھەتتىنمۇ پايدىلىقتۇر.

قوشۇننىڭ تەركىبى

قارا خانىيلار قوشۇنىنىڭ تەركىبى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1) ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى؛
2) خاس قوشۇن؛
3) خاندان ئەزالىرى بىلەن ۋالىيلارنىڭ ۋە باشقا دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى؛
4) چىگىل، قارلوق، ئوغراق ۋە باشقا قەبىلە تەشكىل-

لەرگە تەۋە ئەسكەرلەر.

1. ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى (ياتغاق ۋە تۇرغاقلار)

ساراي مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ۋەزىپىسى ھۆكۈمدارنى ھەم سارايىنى قوغدايتتى. سەلچۇقىلاردا ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى «غولامانى ساراي» دېيىلەتتى. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ بايانىچە قارا خانىيلاردا بۇ ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى قەلئە مۇھاپىزەتچىلىرىگە ئوخشاش «ياتغاق» دەپ ئاتىلاتتى. بۇلار ھۆكۈمدارنى، سارايىنى ۋە ھەر قانداق بىر قەلئەنى كېچىسى ساقلايتتى يەنى، ياتغاقلار ساراي مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ كېچىدە نۆۋەتچىلىك قىلىدىغان بىر قىسمىنى تەشكىل قىلاتتى. بۇ مەسىلىنى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ: «كونۇن تۇردى تۇرغاق تۈنۈن ياتغاقىن» (كۈندۈزى تۇرغاق، كېچىسى ياتغاق نۆۋەتچىلىك قىلدى) دېگەن بېيىتى بىلەن ناھايىتى ئوبدان سۈرەتلىگىلى بولىدۇ. ياتغاقلارنىڭ ۋەزىپىسى ھۆكۈمدارلارنى يالغۇز سارايدىلا ئەمەس، ساراي ئېشىدىمۇ مۇھاپىزەت قىلىش ئىدى.

تۇرغاقلارغا كەلسەك، بىردىنبىر مەنبە بولغان «قۇتادغۇبىلىك» تىكى مۇناسىۋەتلىك خاتىرىلەرگە قارىغاندا، بۇلارمۇ سارايىنى ۋە ھۆكۈمدارنى كۈندۈزى قوغدايدىغان مۇھاپىزەتچىلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭمۇ سارايدا ۋەساراي ئېشىدا ھۆكۈمدارنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋەزىپىسى بارلىقى ئېنىق بۇ ئىككى ئاتالمىنىڭ ئۇيغۇرچە ئىكەنلىكى تۈپەيلىدىن، بۇ ئەسكىرىي تەشكىلات قاراخانىيلاردىن بۇرۇنقى تۈركىي قەبىلىلەردە ئىشلىتىلگەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

2. خاس قوشۇن

قارا خانىيلاردا خاس قوشۇننىڭمۇ ساراي مۇھاپىزەتچىلىرىگە ئوخشاش، ھۆكۈمدارغا قاراشلىق ئىكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەردىن تەشكىل قىلىنغانلىقى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن. لېكىن بۇقوشۇننىڭ سانى ھەققىدە ئېنىق بىر نەرسە

دېگۈدەك ئەھۋالدا ئەمەسمىز. بىر خاتىرىدە: «غەربىي قارا خانىيلار ھۆكۈمدارلىرىدىن مۇھەممەت ئارسلانخاننىڭ (1103 — 1182) خاس قوشۇنى 12 مىڭ تۈرك قۇللىرىدىن تەشكىل قىلىنغانىدى»① دېيىلگەن.

مۇھەممەت ئارسلانخاننىڭ سەلچۇقىلار ھاكىمىيىتىگە كىرگەن بىر دەۋرگە ئائىت بۇ رەقەم بىز تىلغا ئېلىۋاتقان دەۋردە، بولۇپمۇ دۆلەتنىڭ ئىككىگە ئايرىلىشىدىن بۇرۇن قارا خانىيلار ھۆكۈمدارلىرىنىڭ خاس قوشۇنى تېخىمۇ كۆپ بولۇشى مۇمكىنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ قوشۇننىڭ 12 مىڭ كىشىلىك چوڭ بىر قوشۇن ئىكەنلىكىگە ئائىت بىر قەئىدىگە قارىساق، بۇ ساننىڭ خاس قوشۇننى ئاساس قىلغان ھالدا، تۈرلۈك قوماندانلار قارىمىقىدىكى ئەسكىرىي بىرلىكلەر ئۈچۈن ئادەتتە بىر ئۆلچەمنى ئىپادىلىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. ئەينى ۋاقىتتا، دۆلەت قوشۇننى ئېھتىياجلىق نەرسىلەر بىلەن تەمىنلەيتتى، مائاشلىرىنى بېرەتتى، مۇناسىۋەتلىك دەپتەرلەرنى تۇتاتتى، ئەسكەرلەرنى يوقلىما قىلىپ تۇراتتى.

قاراخانىيلاردا مۇشۇنداق ئىشلارنى قىلىدىغان مەخسۇس بىر دىۋاننىڭ بارلىقى مەلۇم. مەھمۇد قەشقەرى: ئەسكەرلەرنىڭ نامىنى ۋە كۆرسەتكەن خىزمىتىنى خاتىرىلەيدىغان دەپتەر «ئاي بېتىك» دېيىلەتتى، دەپ قاراخىيلاردا بۇ ئىشلارنى باشقۇرىدىغان بىر ئورگان بارلىقىنى قەيت قىلىدۇ. «ئۇنىڭ ئاتى ئايدىن ئۆچۈرۈلدى» دېگەن جۈملىسىگە قارىغاندا، بۇ دەۋردە ئەسكەرلەرگە ئايدا بىر مائاش بېرىلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ، شۇنىڭدەك «بۇ ئات (ئىسىم) دائىم ئەسكەرلىككە يېزىلىدىغان ئادەمدۇر» دېگەن جۈملىسىدىن يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان دىۋاننىڭ مۇئەييەن ۋاقىتتا ئەسكەرلەرنى يوقلىما

① قىۋامەددىنى بۇرسلان: «ئىراق ۋە خوراسان سەلچۇقىلىرى تارىخى» ئىستانبۇل 1943، 239 - بەت.

قىلىپ، ئۇلارنىڭ ياكى تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن خىزمەتتىن ئايرىلغانلارنىڭ ئاتلىرىنى ئۆچۈرىدىغانلىقىنى، كەم سانلارنى يېڭىدىن تولدۇرىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. قاراخانىيلار بىلەن رامانداش ياشىغان سەلچۇقىلاردا «غولامانى ساراي» دەپ ئاتىلىدىغان ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى ۋە باشقا مائاشلىق خاس ئەسكەرلەر بولاتتى. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، قاراخانىيلاردا ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى، خاس قوشۇنلارغا ھەر ئايدا ياكى مۇئەييەن ۋاقىتلاردا مائاش بېرىلەتتى. كېيىن غەربىي قاراخانىيلاردىكى خاس قوشۇنلار سۇيۇرغال ئىگىلىرى بولۇپ كەتكەنىدى.

3. خاندان ئەزالىرى بىلەن ۋالىيلارنىڭ ۋە باشقا دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى.

قاراخانىيلار دەۋرىدە دۆلەتنىڭ مەلۇم رايون ياكى ۋىلايەتلىرىنى ئىدارە قىلىشقا مەسئۇل بولغان خاندان ئەزالىرىنىڭمۇ ئايرىم قوشۇنلىرىنىڭ بولغانلىقى مەلۇمدۇر. قاراخانىيلارنىڭ سىياسىي تارىخىدىكى ۋەقەلەر بۇ جەھەتنى ئوچۇق كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

(1) دۆلەتنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشىگە سەۋەب بولغان ۋەقەلەر مەزگىلىدە غەربىي قىسمىنى ئىدارە قىلىۋاتقان ئىلىگ ناسىرنىڭ ئوغۇللىرى شەرقىي قىسمىنى ئىدارە قىلىۋاتقان يۈسۈپ قادىرخاننىڭ ئوغۇللىرىغا قارشى جەڭ قىلدى.

(2) كېيىنچىرەك ئەبۇ ئىسھاق ئىبراھىم شەرقىي قاراخانىيلارنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىكى شاش، مىڭلاق، تۇنھاس ۋە پەرغانىنى ھەربىي كۈچ بىلەن ئالغانىدى.

(3) شەرقىي قاراخانىيلارنىڭ چوڭ خاقانى سۇلايمان ئارسلانخان ئۆزىنىڭ قېرىندىشى، ئىرازئىسپىجاب ھاكىمى مۇھەممەت خان بىلەن ئۇرۇشتى، نەتىجىدە سۇلايمان

ئارسلانخان يېڭىلدى.

(4) ئىبراھىم بىن مۇھەممەت خان (1057 — 1059)، بارسخان ھاكىمى ئىنال تېكىن بىلەن ئۇرۇشتى، نەتىجىدە ھاياتىدىن ئايرىلدى. بۇ ئىچكى ئۇرۇشلاردا قاراخانىيلارنىڭ خاندان ئەزالىرى بىر - بىرىگە قارشى ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي قوشۇنلىرىنى ئىشقا سېلىشقانىدى.

(5) 1990 - يىلى سەمەرقەندنى ئىگىلىگەن ئاتباشى ھاكىمى ياقۇپ تېكىننىڭ، يەنە شۇ يىللاردا قەشقەر خانىنى ئەسىر ئالغان كانىتا ئەلئەسىنىڭ قوماندانى تۇغرۇل ئىنال تېكىننىڭ ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن ھەرىكەت قىلغانلىقى مەلۇمدۇر.

(6) ئىبنۇل ئەسىر: «پالەچ بولغان ئىبراھىم تامغاچ بۇغراخان سەلتەنەتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى تەختىنى ئوغلى شەمسۇلمۇلىككە ئۆتكۈزۈپ بەرگىنىدە، باشقا ئوغۇللىرى توغان خاننىڭ دادىسى بىلەن قېرىندىشىنى سەمەرقەندە مۇھاسىرىگە ئالغانلىقىنى، 500 نەپەر غۇلامى بىلەن شەھەردىن تۇيدۇرماي چىققان شەمسۇلمۇلىك ناسىرنىڭ شىبىخۇن (تۈن ھۇجۇمى) قىلىپ، غاپىل ياتقان قېرىندىشى توغان خانىنى تۇتقۇن قىلغانلىقىنى...» نەقىل كەلتۈرىدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا، شەمسۇلمۇلىكنىڭ دادىسى ساق ۋاقتىدىلا شەخسىي غۇلاملىرى بارلىقىنى، قېرىندىشى توغان خاننىڭمۇ ئۇلارنى مۇھاسىرە قىلغۇدەك خۇسۇسىي ھەربىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا خاندان ئەزالىرىنىڭ ئىدارە قىلىۋاتقان رايونىنىڭ چوڭ كىچىكلىكىگە قاراپ ھەربىي كۈچ ئىشلەتكەنلىكى مەلۇمدۇر. دۆلەتنىڭ سىياسىي تارىخىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرگە قارىغاندا، مەركىزىي ئىدارە كۈچلۈك ۋاقىتلاردا، خاندان ئەزالىرى ئۇرۇشلارغا ئۆز قوشۇنى بىلەن كېلىپ قاتنىشىپ، قاراخانىي-

لارنىڭ چوڭ قوشۇننى مەيدانغا كەلتۈرەتتى. مەركىزىي ئىدارە زەئىپ يىللاردا بولسا، ئۇز ئالدىغا ھەرىكەت قىلىشاتتى.

يەنە بىر تەرەپتىن، خاندان ئەزالىرىدىن باشقا ۋالىيلارنىڭ ۋە باشقا دۆلەت ئەربابلىرىنىڭمۇ ھەربىي كۈچلىرى بولاتتى. مەنبەلىرىمىزدە ھۆكۈمدار ھۇزۇرىغا ئاتلىق ۋە پىيادە مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلىرى بىلەن كەلگەن كىشىلەرنىڭ دەرىجىسى بويىچە يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ «ئەسھابى ـ ئەتراپ، ئەزىزانى دەرگاھ ۋە نەۋبەتسالاران» (ئەتراپ جايلارنىڭ باشلىقى، ساراي ئەزالىرى، نەۋبەتچىلار باشلىقى) دەپ كۆرسىتىلىشى ھۆكۈمداردىن باشقا يەنە كىملەرنىڭ ئەسكەرگە ئىگە ئىكەنلىكلىرىنى كۆرسىتىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ۋەزىر، ھاجىپ ۋە قوۋۇقچىباشىغا ئوخشاش دۆلەت ئادەملىرىنىڭ قول ئاستىدا غۇلاملار بولغانلىقىغا دائىر خاتىرىلىرى خاندان ئەزالىرى بىلەن دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ قول ئاستىدا مائاشلىق قىسىملارنىڭ بولغانلىقىغا قىلىنغان ئىشارەتتۇر.

4. چىگىل، قارلۇق، ئوغراق ۋە باشقا قەبىلە تەشكىلاتلارغا تەۋە ئەسكەرلەر

قاراخانىيلار دۆلىتى تېررىتورىيىسى ئىچىدە ياشىغۇچى بەزى قەبىلىلەر تەشكىلاتىغا قاراشلىق ھەربىي قوشۇنلار ئۆزۈندىن بېرى قاراخانىيلارنىڭ دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ كەلگەنىدى. قاراخانىيلار قوشۇنىدا چىگىللەر مۇھىم كۈچ ھېسابلىناتتى. مەسىلەن: 1089 — 1090 - يىللاردا غەربىي قاراخانىيلار قوشۇنىدىكى چىگىللەرنىڭ قوماندانى ئەييۇد دۆلەتنىڭ قاراخانىيلار بىلەن سەلجۇقلارنىڭ سىياسىي مۇناسىۋەتلىرىدە رول ئوينىغانلىقىنى

بىلىمىز①. چۈنكى مەنبەيىمىزدە چىگىللەرنىڭ قوماندانىنى ساھىبۇل جەيش (قوشۇن قوماندانى) دېمەستىن، «مۇقەددەمۇل چىگىلىيە» (چىگىللەرنىڭ ئالدىنقى قىسىم قوماندانى) دەپ ئاتىغانلىقىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.②

ئىسسىقكۆلدىن ئىسپىجابنىڭ جەنۇبىغىچە ۋە ئۆيەردىن چۇ ۋە ئىلى دەرياسى بويلىرىغىچە سوزۇلغان كەڭ رايوندا ياشىغان قارلۇقلارنىڭمۇ ئۆزۈندىن بېرى قاراخانىيلار قوشۇنىدا بولغانلىقى مەلۇمدۇر. چۈنكى قاراخانىيلارنىڭ قوشۇنىدا قارلۇقلار مۇھىم ئورۇن تۇتاتتى. مەسىلەن، ئەلى تېكىننىڭ ئەسلى مەركىزى بولغان بۇخارا ئەتراپىدىكى «خارلۇخ — ئوردۇ» نامىدىكى بىر ئەسكىرى قارارگاھ بۇنىڭ تىپىك مىسالىدۇر.③ XII ئەسىردە ماۋرائۇننەھرگە كۆچكەن نۇرغۇن قارلۇقلار بۇ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ قاراخانىيلار ھۆكۈمدارلىرىغا قارشى سىياسىي كۈرەشكە كىرىشىدۇ.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ پىكرىگە ئاساسلانغاندا، قاراخانىيلار بىلەن تات ئۇيغۇرلىرى (بۇددىست ئىدىقۇتلۇقلار) نىڭ چېگرا رايونلىرىدا ياشىغان ئوغراقلار بۇددىست ئۇيغۇرلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلارغا قاراخانىيلار تەرەپدارلىرى بولۇپ قاتناشقانىدى.

1041 - يىللاردا قاراخانىيلار دۆلىتىنىڭ شەرقىي شىمالىدا ياشىغۇچى ياباقۇلارنىڭ تەھلىكىسىگە قارشى ۋاقىتلىق بولسىمۇ، قاراخانىيلار تەۋەلىكىگە كىرگەن باسمىل ۋە چۈمۈللارمۇ ياباقۇلارنىڭ مەشھۇر قوماندانى بۆكە-

① پىرتساك: «قاراخانىيلار». 263 - بەت.
② «ئەل كامىل». 173 - بەت.
③ پىرتساك: «قاراخانىلار». 259 - بەت.

بۇدراچنىڭ يېڭىلىپ ئەسىر ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۇرۇشلاردا، قاراخانىيلار قوشۇنىدا تۇرۇپ جەڭ قىلىشقانىدى. ياباقۇلار تەھلىكىسى بىر تەرەپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلار قاراخانىيلار تەۋەلىكىدىن چىققان بولسىمۇ، يېڭىلىپ قايتىدىن قاراخانىيلار تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغانىدى.

3 - بۆلۈم يۇرۇش ھالىتىدىكى قوشۇننىڭ نامى

يۇرۇشلەرنىڭ ماھىيىتىگە قاراپ، قوماندانلىق ئىشىنى شەخسەن ھۆكۈمدار ياكى خاندان ئەزالىرى بولغان شاھزادىلەر بىلەن سۇ باشلار (قوماندان) ۋە باشقا بەگلەر ئۈستىگە ئالاتتى. قەدىمكى ئۇيغۇرلاردىكىگە ئوخشاشلا، قاراخانىيلاردىمۇ قوشۇننى باشقۇرۇش ئىشى «سۇ باشلىماق» دېيىلەتتى. قوماندان مەنىسىدىكى سۇ باشىمۇ بۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك. «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئۇچرايدىغان «سۇ باشلار ئەر»، «سۇ باشلار كىشى» ۋە «سۇ باشچىسى» قاتارلىق ئاتالمىلارنىڭ توغرىدىن - توغرا «سۇ باشى» مەنىسىدە ئىكەنلىكى شۈبھىسىز.

يۇرۇش قارارىنى بەرگەن ھۆكۈمدار مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرگە ئەسكەرلىرىنى توپلاپ كېلىشلىرى ئۈچۈن بۇيرۇقلار ئەۋەتەتتى. مەھمۇد قەشقەرى ئەسىرىدىكى «خان بەگكە ئەسكەرلىرىنى توپلاشقا بۇيرۇق بەردى» دېگەن جۈملە دەل مۇشۇ ئەھۋال بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەينى مەنبەدە ئەسكەرلەرنىڭ تەرەپ - تەرەپتىن ئېقىپ كېلىپ توپلانغانلىقىنى ئىپادىلىگەن خاتىرىلەر، يۇرۇش مەقستى بىلەن ئەسكىرىي كۈچلەرنىڭ بىر يەرگە يىغىلغانلىقىنى ئىپادىلىگەن خاتىرىلەر، يۇرۇش مەقستى

بىلەن ئەسكىرىي كۈچلەرنىڭ بىر يەرگە يىغىلغانلىقلىرىنى بىلدۈرىدۇ. يۇرۇش ئۈچۈن ئەسكەرلەر يىغىلغان يەر «تىرىلگۈ يەر» دېيىلەتتى. دېمەك، ئەسكەر ۋە قوشۇن ئورنىغا «سۇ» ئاتالمىسىنى قوللانغان تۈركىي خەلقلەر ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپلىكىنى سۇغا ئوخشىتاتتى، نۇرغۇنلىغان قوشۇننىڭ سۇ ئاققاندەك يۈرۈشىنى «سۇ ئاقتى» دەيتتى.

قەيتلەرگە ئاساسەن، قاراخانىيلار قوشۇنىنىڭ سانى ھەققىدە كەسكىن بىرنەرسە دېگىلى بولمايدۇ. 1041 — 1042 - يىللاردا بېكەچ ئارسلان تېكىن قوماندىسىدا ئەۋەتىلگەن بىر قوشۇننىڭ سانىنى مەھمۇد قەشقەرى 40 مىڭ دەپ يازىدۇ. XI ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا يۈسۈپ خاس ھاجىپ 4000 ئەسكەرلەرنى بىر قوشۇن دەپ يازىدۇ. قاراخانىيلار بىلەن زاماندا ياشىغان سەلجۇقلار قوشۇنىدىمۇ ئەسكىرىي قىسىملارنىڭ سانىدا كۆپ پەرق يوق ئىدى.

1. قوشۇننىڭ تەرتىپى ۋە قۇرۇلۇشى

يۇرۇشكە چىققان قوشۇن مەلۇم تەرتىپ ۋە نىزام ئىچىدە ھەرىكەت قىلاتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قوشۇن قوماندانىغا «ئوڭغا - سولغا ۋە ئالدىغا - ئارقىغا ئىشەنچلىك كىشىلەرنى قوي» دەپ قىلغان تەۋسىيىسى شۈبھىسىزكى، بۇ تەرتىپ ئىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. بۇ دەۋردە ھەرىكەت ھالىتىدىكى قوشۇننىڭ بىر بۆلۈمى ئالدىنقى قىسىملىققا ئايرىلاتتى. بۇلار يول ئۈستىدە ئەسكەر ۋە پىستۇرما قويۇلغان ئەسكەرلەرنىڭ بار - يوقلۇقىنى چارلايتتى؛ بۇلار «يەزەك» دېيىلەتتى. بۇ يەزەكلەردىن چىقىرىلغان ئاتلىق چارلىغۇچى گۇرۇپپا ھەممىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ چارلاش ئىشلارنى ئېلىپ بېرىپ، تىل تۇتقاچقا «تۇتغاق» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ ھەقتە يۈسۈپ خاس ھاجىپ:

«قوماندان يەزەك ۋە تۇتـغاقلارنى تاللاپ چىقرىشـى لازىم، بۇلار ئېھتىيات بىلەن كۆز ـ قۇلاقلىرىنى يىراقلارغا قارىتىشى كېرەك» دەيدۇ. دېمەك، قاراخانىيلارنىڭ قوشۇنىدا ئالدىنقى قىسىملارغا ئەھمىيەت بېرىلەتتى. يەزەكلەر بىلەن تۇتـغاقلار ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ، ئوكۇشلۇق شارائىتتا دۈشمەنگە ھۇجۇممۇ قىلاتتى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئالدىنقى قىسىملاردىن كېيىن «يورتۇغلار» نى تىلغا ئالىدۇ. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئالدىنقى قىسىملىرىدىن كېيىن مۇھاپىزەتچى قوشۇن، دۆلەت ئەربابلىرى، ھۆكۈمدار ماڭاتتى. مەھمۇد قەشقەرى يۈرۈشكە ياكى ئادەتتىكى سەپەرگە خاقان بىلەن بىرگە چىققان دۆلەت ئەربابلىرى مۇھاپىزەتچى قىسىملارنى «يۇرتۇغ» دەيدۇ. بۇ يۇرتۇغلار ساراي مۇھاپىزەتچىلىرى ۋە باشقا مۇھاپىزەتچى قوشۇنلاردىن تەشكىل قىلىناتتى. سەپەر ئۈستىدە ھېچكىم ئارقىدا قالمايتتى، تۈۋەن دەرىجىلىكلەر چوڭلارغا ئارىلاشمايتتى، يىراقتا تۇرۇشقا تېگىشلىكلەر يېقىن كەلمەيتتى، كىشىلەرنىڭ سارايدىكى ئورنى قانداق بولسا سەپەردىمۇ شۇنداق بولاتتى. سەپەردە ھۆكۈمدارنىڭ ئالدىدا بايراق ـ تۇغچىلار، گۇرزە (چوماق) لىق ئەسكەرلەر ۋە باشقا قوراللىقلار ماڭاتتى. ھۆكۈمدارلار سەپەردە بىردىن يېتىلەك ئات ئالاتتى. بۇ «قوش ئات» دېيىلەتتى. ھۆكۈمدارلارنىڭ ئارقىسىدىن خاس قوشۇنلار بىلەن ئۇرۇشقا قاتناشقان باشقا بەگلەرنىڭ ئەسكەرلىرى ماڭاتتى. قوشۇننىڭ ئاتچىسى، ئوك ۋە سولدا ئامانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل قىسىملار بولاتتى.

2. قونالغۇ ۋە ئوردوگاھ

مەھمۇد قەشقەرى قاراخانىيلار دەۋرىدە، ھەرىكەت ئۈستىدىكى قوشۇننىڭ سەپەردە قونالغۇ قىلغان ئوردوگاھلىرىنى

«توي»، خاقاننىڭ ئوردوگاھ قىلغان يېرىنى «خان توي» دەپ يازىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئوردوگاھ قۇرۇش ھەققىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار توغرىلۇق تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ: قوماندان ئوردوگاھ قۇرۇشتا قوغدىنىشقا ئەپلىك يەر تاللىشى، ئەسكەرلەرنى بىر يەرگە توپلىيالىشى، تارقاقلىشىشنى توسۇشى، ئوردوگاھنى سۇيى ۋە ئوتى قولاي يەرنى تاللاپ قۇرۇشقا دىققەت قىلىشى لازىم.

ئوردوگاھلاردا، بولۇپمۇ كېچىسى ئامانلىق تەدبىرلىرى بەك مۇھىم بولغاچقا، پارول قوللىناتتى. پارول ئۇ زامانلاردا «ئىم» دېيىلەتتى. قوماندانلار ئەسكەرلەر ئارىسىغا قورال ياكى قۇش ئىسىملىرىنى ئىم قىلىپ بېرەتتى. مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئەسىرىدە بىر ـ بىرىگە ئۇچرىشىپ قالغان ئىككى قىسىمنىڭ تونۇشۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئىم قوللىنىلغانلىقتىن ئىشارەت بېرىپ «ئىم بىلسە ئەر ئۆلمەس» دېگەن ماقالىنى مىسال كەلتۈرىدۇ. ئەسلىدە ئىم تۈركىي خەلقلەردە قەدىمدىن بار ئادەت ئىدى. كۆپىنچە كېچە نۆۋەتچىلىرى «ئىم» قوللىناتتى. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ: «ئەسكەرلەردىن ساقچىلار (نۆۋەتچىلەر) قويۇلۇشى، بۇلار ئويغاق، ھوشيار تۇرۇشى لازىم» دەپ يېزىشلىرى بۇنى ئوچۇق كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئوردوگاھلاردا قىلىنغان بۇ ئامانلىق تەدبىرلىرىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى ئالدى بىلەن دۈشمەن ھۇجۇمىدىن (كېچە باسقۇنىدىن) قوغدىنىش ۋە تىل تۇتۇشتىن ئىبارەت ئىدى. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قارىشىچە، ياخشى بىر قوماندان دۈشمەن ھۇجۇمىغا قارشى ھەر ۋاقىت ھوشيار ۋە تەدبىرلىك بولغىنىدەك، دۈشمەندىن بۇرۇنراق ھەرىكەتلىنىپ تىل تۇتۇپ، قارشى تەرەپنىڭ ۋەزىيىتى ھەققىدە مەلۇمات ئىگىسى بولۇپ تۇرۇشى كېرەكتۇر. ئۇ زامانلاردا تىل تۇتۇش «تىل ئىنچىگىنىماق» دېيىلەتتى.

3. كېچە ۋە كۈندۈز ھەرىكەتلىرى

(1) كېچە ھەرىكەتلىرى:

ئۇيغۇرلار ئۇرۇش ۋاقتىدا كېچىلىك ھەرىكەتلىرىگە بەك ئەھمىيەت بېرەتتى. يۇسۇپ خاس ھاجىپ: «دۈشمەننى تىنىچ قويماسقا تىرىشقىن، مۇمكىن بولسا كېچىدە باس، چۈنكى تۈن قاراڭغۇسىدا ئەسكەرلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىنى كىم بىلەتتى» دەيدۇ. ئۇيغۇرلاردا، شۇنىڭدەك قاراخانىيلاردىمۇ كېچىسى دۈشمەن ئوردوگاھىنى باسقان ئەسكەرلەر «ئاقىنچى» دېيىلەتتى. ئاقىن سۆزىنى سەل (كەلكۈن) مەنىسىدە ئىزاھلىغان مەھمۇد قەشقەرى كېچىدە تۇيۇقسىز سەلگە ئوخشاش باستۇرۇپ كەلگەن ئەسكەرلەرنى «ئاقىنچى كەلدى» دەپ ئىشارەت بەرگەنىدى: ھەش ـ پەش ـ دېگۈچە ئۇرۇشتا غەلىبە قازىنىشنى خالايدىغان قوماندان، بەگلەر مۇشۇ مەقسەتتە ئاقىنچى ئاتتۇراتتى، يەنى كېچە باسقۇنى ئۈچۈن قىسىملىرىنى ئەۋەتەتتى. ئەۋەتىلگەن ئاقىنچىلارنىڭ كېچە باسقۇنى قىلىپ، دۈشمەننى تۇيۇقسىز تۇتۇش ئۈچۈن نىشانلانغان جاي «باسىغ»، دۈشمەن ئوردوگاھىغا ئۇشتۇمتۇت كېچە باسقۇنى قىلىدىغان ئەسكەرلەر «باسىمچى» دېيىلەتتى.

يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «ياغ ئوت كۆتۈرۈشتە ئوت يىلدىرادى» (دۈشمەن ئوت ياققاندەك ئوتقاشلار ۋالىلداپ يورىدى) دېگىنىگە قارىغاندا، كېچە ئۇرۇشلىرىدا مەيداننى يورۇتۇش ئۈچۈن گۈلخانلار ۋە ئوتقاشلار يېقىلغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «چۇۋى» سۆزى ھەققىدىكى ئىزاھاتىدىن قارىغاندا «چۇۋى» جىنلاردىن بىر قىسىمنىڭ نامى ئىدى. ئەينى چاغدىكى ئۇرۇشۇۋاتقان ئىككى تەرەپنىڭ جىنلىرىمۇ ئۆز ئەسكەرلىرى تەرىپىنى ئېلىپ كېچىسى ئۇرۇشىدۇ،

قايسى تەرەپنىڭ جىنلىرى يەڭسە، شۇ تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرى يېڭىدۇ. بىر تەرەپنىڭ جىنلىرى قاچسا، شۇ تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ قاچىدۇ. ئەسكەرلەر كېچىسى جىنلارنىڭ ئاتقان ئوقىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن چېدىرلاردا ياتىدۇ، دەيدىغان بۇ رىۋايەت ئۇيغۇرلاردا كەڭ تارقالغانىدى.

كېچە ئۇرۇشىنىڭ تارىخى ئۇيغۇرلاردا ئەڭ ئەدىمكى زامانلارغىچە بېرىپ تاقىلىدۇ. ھونلار دەۋرىدىمۇ كېچە يۈرۈشلىرى بولاتتى. كېچىلىك ئۇرۇشلاردا يامغۇر يېغىپ، يايى كىرىچلىرى ھۆل بولۇپ كېتىشنى نەزەردە تۇتۇپ، ئايدىڭ كېچىلەردە يۈرۈش قىلغانلىقى تارىخىي قەيتلەردىن مەلۇمدۇر.

(2) كۈندۈز ھەرىكەتلىرى

ئۇيغۇرلار بىر قوشۇننى ئۇرۇش ھالىتىگە كەلتۈرۈش ئىشىنى «چەرىك تۈزمەك»، ئۇرۇشقۇچى ئىككى قوشۇننىڭ بىر ـ بىرىگە قارىمۇ قارشى ھالەتتە سەپ بولۇپ تىزىلىشىنى «چەركەشمەك» دەيتتى. بۇ سۆز ئۇرۇش سەۋەبلىرىدىگە يەنى ئەسكەرلەر قاتارىغا بېرىلگەن «چەرىك» ياكى «چەرىگ» نامى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەسكەر مەنىسىدىكى «چېرىك» دېگەن سۆزنىڭمۇ بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى بىلىنمەكتە.

ئۇرۇش مەزگىلىدە بۇ سەپلەرنىڭ بېشىدا تۇرۇپ ئەسكەرلەرنى باشقۇرىدىغان، تىنچ شارائىتتا ئۇلارنى تەرتىپ ـ ئىنتىزام ئىشلىرىغا باشلايدىغىنى «چاۋۇش»، ئۇرۇش مەيدانىغا بېرىپ، تېخى سەپلەرگە كىرىپ كۆرمىگەن باشقۇرغۇچىلار «چۇاچ» دېيىلەتتى.

جەڭ مەيدانلىرىنىڭ مۇۋاپىق يېرىگە خاقانلىق چېدىرى قۇرۇلاتتى. كېيىن تۇغلار ۋە باشقا ئۇرۇش ئالامەتلىرى تىكىلەتتى. ئاخىرىدا سەپلەر تىزىلىپ، تەييار بولغاندىن كېيىن، داۋۇللار (ناغرا ـ دۇمباقلار)، بۇرغۇلار چېلىناتتى. ئاندىن رەسمىي جەڭ سەپلىرى تۈزۈلەتتى.

يەنە، ئۇرۇش باشلىماستىن ئىلگىرى يىگىتلەر ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقىنى يىپەك بىلەن باغلايتتى. ئۇلار بۇنى يىگىتلىك ئالامىتى ھېسابلىشاتتى. بۇ ئادەتنى قۇيرۇق تۈگمەك، «ئات چەرمەتمەك» دېيىشەتتى.

1071 - يىلى 26 - ئاۋغۇست جۈمە كۈنى، ۋىزانتىيە ئىمپېراتورى، مەغرۇر رومانىس دىئوگېنىس بىلەن مالا گىرتتا جەڭ قىلىپ غەلىبە قازانغان ئوغۇزلار سۇلتانى ئالپ ئارسلان جەڭگە كىرمەستىن بۇرۇن ئېتىنىڭ قۇيرۇقىنى تۈگكەنىدى. بۇ ئادەت پۈتۈن ئۇيغۇرلاردا كەڭ تارقالغان بولۇپ، ھازىرمۇ ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز خەلقىنىڭ ئوغلاق تارتىش، بەيگە، قىزقوۋۋار ... ھەرىكەتلىرىدە ئاتنىڭ قۇيرۇقى تۈگۈلىدۇ.

يىگىتلىك ئالامەتلىرىدىن يەنە بىرى «باتراك» دەپ ئاتىلىدىغان، ئۇچىغا يىپەك لېنتا باغلىنىدىغان نەيزە ئىدى. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ كۆرسىتىشىگە قارىغاندا، يىگىتلەر جەڭ كۈنلىرى ئۆزلىرىنى مۇشۇنىڭ بىلەن تۇتاتتى. نەيزە ۋە بايراقلارنىڭ ئۇچىغا تاقىلىدىغان بۇ يىپەك پارچىلىرى «تاڭغۇق» دېيىلەتتى. بۇ «تاڭغۇق» سۆزى «تونۇتماق» سۆزى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. بۇنى چوڭقۇرراق ئۆگىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، جەڭ كۈنلىرىدە يىگىتلەر ئۆزلىرىگە ۋە ئاتلىرىغا يىپەك لېنتىلارنى چىگەتتى ياكى ياۋا كالىلارنىڭ (قوتازلارنىڭ) قۇيرۇقلىرىنى بەلگە قىلىۋالاتتى. قاراخانىيلار دەۋرىدە بۇلار «بەچكەم» دېيىلەتتى.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ رەقىپ قوشۇنلار قارىمۇقارشى كەلگەن ۋاقىتتا دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئۆز قوشۇنىدىن كۆپلۈكىنى كۆرۈپ، غەلىبە قىلىشقا كۆزى يەتمەي ئەندىشىگە چۈشكەن قوماندانلارغا مۇمكىن بولسا كېچىسى ھۇجۇم قىلىشنى،

بولمىسا مۇجمەل تەكلىپىنى بېرىپ، دۈشمەننى ئويلاشقا مەجبۇر قىلىش كېرەكلىكىنى تەۋسىيە قىلىدۇ. يەنە سۈلھ مۇمكىن بولماي، دۈشمەن ئۇرۇش قىلىمىز دەپ تۇرۇۋالسا، قوماندان ئىشنى سوزماي، زىھرلىق (زەنجىر قوياق) كىيىمنى كىيىپ، ئەسكەرلىرىنى توپلاپ جەڭگە كىرىشى كېرەك. بولمىسا قارشى تەرەپ ئەھۋالنى بىلىپ قالىدۇ، يېڭىشكە توغرا كېلىدۇ، دۈشمەنگە يەڭگىل ھالەتتە ھۇجۇم قىل، ئېغىر نەرسىلىرىڭ دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتمىسۇن... دەيدۇ.

قاراخانىيلار دەۋرىدە، دۈشمەن بىلەن دەسلەپ ئۇچرىشىدىغان قىسىملارغا دەرىجىسى يۇقىرى، ئۆزىنى تونۇتقان تەجرىبىلىك قوماندانلار قويۇلاتتى. دەرىجىسى كىچىكرەك ياش يىگىتلەر ھەرقانچە غەيرەتلىك بولسىمۇ، بىرەر قېتىم ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغان ھامان غەيرەتلىرى بوشاپ كېتەتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قارىشىچە، سەپنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىدىغان، ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ئوبدان تەتقىق قىلالايدىغان ئەلەمدارلار (ئەلەم باشلار) بولاتتى، سەپلەر بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭاتتى.

ئۇرۇش باشلىنىشتىن ئىلگىرى قوماندانلار ئەسكەرلەرگە سەپەرۋەرلىك نۇتقى سۆزلەيتتى. جەڭچىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتىنى يۈكسەك يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرەتتى. ئۆزلىرى سەپنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. جەڭگە بىۋاستە قاتنىشىپ قوماندانلىق قىلاتتى. مەسىلەن، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان 1071 - يىلى بولغان مالازگىرت جېڭىدە 200 مىڭ كىشىلىك ۋىزانتىيە قوشۇنىغا قارشى 50 مىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەر بىلەن جەڭگە چىققان سۇلتان ئالپ ئارسلان ئۈستىدىكى كىيىمىنى سېلىۋېتىپ ئاق كىيىم كىيدى، ئېتىنىڭ قۇيرۇقىنى تۈگدى، ياي ۋە ئوقىنى قالدۇرۇپ، قىلىچ ۋە قالقاننى ئالدى. بۇ ھەرىكىتى بىلەن ئالدىنقى سەپلەردە جەڭ قىلىدىغان

لىقىنى، شېھىت بولسا ئاق كىيىم بىلەن كۆمۈلۈشىنى ئىشارەت قىلاتتى. كېيىن قوماندانلىرى بىلەن رازىلىق ئېلىشىپ، شاھادەتكە ئېرىشسە ئوغلى مەلىكشاھقا بەيئەت قىلىشلىرىنى ۋەسىيەت قىلدى ۋە مۇنۇلارنى سۆزلىدى.

— بىز ئاز، دۈشمەن كۆپ بولسىمۇ، پۈتۈن مۇسۇلمانلار غەلىبىمىز ئۈچۈن دۇئا قىلىۋاتقان مۇشۇ پەيتتە، ئۆزۈمنى دۈشمەن ئۈستىگە ئاتىمەن، يا غەلىبە قىلىمەن، يا جەننەتكە كېتىمەن. خالىغانلار مېنىڭ بىلەن كەتسۇن، خالىمىغانلار قايتسۇن، بۈگۈن بۇ يەردە بىرمۇ سۇلتان يوق، مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا بىر ئەسكەرمەن. ۋەتەن ئۈچۈن ئۆلۈمگە رازىمەن...

بۇ خىتاب ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋار روھىنى تېخىمۇ جۇشقۇنلاتتى. مالازگىرت تۈزلەڭلىكى شۇ كۈنى تەنتەنىلىك جۈمە نامىزىغا سەھنە بولدى، ئۇرۇشتىن بۇرۇن پۈتۈن قوشۇن غەلىبە ئۈچۈن دۇئا قىلىشتى...

بىز توختىلىۋاتقان قاراخانىيلار دەۋرىنىڭ جەڭلىرىدە ئۇزاقتىن ئوق ئېتىپ جەڭ قىلىش ئادەت ئىدى. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئەسىرىنىڭ قوماندانلارغا دائىر بۆلۈمىدىكى: «ئالدىغا ۋە ئارقىغا ئىشەنچلىك كىشىلەرنى قوي، بىر قىسمىنى ئوڭغا ۋە سولغا يەرلەشتۈر، كېيىن پىيادە ئوقچىلارنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزۈڭ ئالدىدا يۈگۈر، ئالدى بىلەن يىراقتىن ئوق ئېتىپ ئۇرۇشۇش لازىم، سەپلەر يېقىنلاشقاندا نەيزە بىلەن ئۇرۇشۇش كېرەك» دېگەن مەزمۇندىكى ئىبارىلىرى بۇ جەھەتنى شەرھلەيدۇ ھەم ئۇرۇش تاكتىكىسى ۋە قوراللارنىڭ قوللىنىلىشى جەھەتتىنمۇ مەلۇمات بېرىدۇ. ئۇرۇشتا ئوقچىلار ئومۇمەن پىيادە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار پىيادە ئەسكەر دېگەن مەنىدە «ياداغ» دېيىلەتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ جەڭنىڭ نەيزىلىشىش باسقۇچى ئۈچۈن: «سەپلەر يېقىنلىشىپ، ئەرلەر بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشقاندا، ھەممە ئۆز قارشىسىدىكى

بىلەن ئۇرۇش قىلىش ۋە نەيزە تارتىش كېرەك. سەپلەر تارقىلىپ كەتكەندە، قىلىچ ۋە پالتا بىلەن جەڭ قىل، چىش - تىرناقلىرىڭنى ئىشقا سال، ياقىدىن ئال، يېپىش، تىركەش، دۈشمەنگە ھەرگىز ئامان بەرمە، ئۇنى ئۆلتۈر ياكى ئۇرۇشۇپ شۇ يەردە ئۆل» دەيدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىمۇ جەڭگە كىرىشىپ كەتكەن ئىككى قوشۇننى تەسۋىرلەيدىغان بىر رۇبائىدا: «يىگىتلەر بىر - بىرىگە ھومىيىشىپ، ئۆچ ۋە ئىنتىقامنى ئالماقنى ئىزدەيدۇ، ئۇرۇش قىزىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بىر - بىرىنىڭ ساقاللىرىغا ئېسىلىدۇ، ئىنتىقام ئوتلىرى كۆزلىرىدە يانىدۇ» دېيىلگەنىدى.

يەنە ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇرۇشلاردىن، ئۇرۇش باشلانغاندا، قوشۇنلاردىن بىر قىسمىنىڭ ئېھتىيات قىسىملىرى قىلىپ ئايرىلغانلىقى بىلىنىدۇ. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئۇرۇشتا كۆزلىگەن زۆرۈر يەرگە ئەۋەتىلىدىغان ياردەم قىسىملىرى ۋە كۈچەيتىش قىسىملىرىنى «يەتوت» دەپ يازغىنىدىن زاپاس قىسىملار بارلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

قاراخانىيلار قوشۇنىدا تەتبىق قىلىنغان ئاساسىي ئۇرۇش تاكتىكىلىرى ھەققىدە ئارتۇق مەلۇماتلىرىمىز يوق. مەھمۇد قەشقەرى ئۇرۇشتا «ئولكارچەرگ» دەپ ئاتىلىدىغان بىر جەڭ ھىيلىسىنى تىلغا ئالىدۇ. بۇنىڭدا ئەسكەرلەر قىسىم - قىسىملارغا ئايرىپ ماڭدۇرۇلۇپ، يەنە ئۆز جايىغا كەلتۈرۈلەتتى. بۇ خىل ھىيلە بىلەن كۆپرەك غەلىبە قازىنىلاتتى. بۇنداق ئۇسۇل كۆپ قوشۇن قاتناشقان جەڭلەرگە ئۇيغۇن كېلەتتى. ئومۇمەن تۈركىي خەلقلەردە تارىختىن بېرى «بۆرە ئويۇنى» دېيىلىدىغان ساختا چېكىنىپ، دۈشمەننى پىستىرما چەمبىرىكى ئىچىگە ئالغاندىن كېيىن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ يوقىتىش تاكتىكىسى قوللىنىلاتتى. بۇ ئۇسۇل **«تۇران تاكتىكىسى»** دەپ ئاتىلاتتى.

يەنە ئۇرۇش مەيدانلىرىنىڭ ئەلەپلىرىگە قاراپ قىسىم
لاردا ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھەرىكەت قىلىش ئەركىنلىكى
بولاتتى، قىسىملار ئاي شەكلىدە تىزىلاتتى. قارا خىتايلارنىڭمۇ
بۇ ئۇسۇلدىن پايدىلانغانلىقىنى پەخرى مۇدەببىر ئۆز ئەسىرىدە
يازغانىدى. ئىبنول ئەسىر ئۆز ئەسىرىدە: «1006 - يىلى
ئىلىگ ناسىرخان بىلەن يۈسۈپ قادىرخان خۇراساننى ئېلىش
ئۈچۈن سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋى بىلەن قىلغان ئۇرۇشتا
سۇلتان مەھمۇدنىڭ قوشۇنلىرى پىللىرى بىلەن قارا خانىلار
قوشۇنىنىڭ مەركىزىگە ھۇجۇم قىلدى. ئالدى بىلەن ئىلىگ
ناسىرخان ئىدارىسىدىكى مەركەز (قەلب) نى بۇزۇپ غەلىبە
قولغا كەلتۈرۈلدى...» دەپ يازىدۇ. بۇنىڭدىن قاراخانىيلار
قوشۇنىنىڭ تۈزۈلۈشى «مەيمەنە» (ئوڭ تەرەپ)، «قەلب»
(مەركەز)، «مەيسەرە» (سول تەرەپ) شەكلىدە تىزىلغانلىقىنى
بىلىش مۇمكىن.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ جەڭدىكى نەيرەڭلەر ئۈستىدە
توختالغاندا: بىر قوماندان «قىزىل تۈلكىدەك ھىيلىگەر
بولۇشى كېرەك» ھەم «ھەر نەرسىدىن بۇرۇن ھىيلە -
نەيرەڭگە باش ئۇرۇشى كېرەك» دەيدۇ. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ
دۈشمەننىڭ ئالدىدىن چىقماي، ئوڭ تەرەپتىن قىلغان ھۇجۇمى
نى «بۆگۈرلەمەك» دېگىنىگە قارىغاندا، بۇمۇ بىر ھىيلە بولسا
كېرەك.

قارا خانىلاردا دۈشمەن سەپلىرىنى بۇزۇش «چەرىگ
سۆلمەك»، دۈشمەننى تارمار قىلىش «ياغى تارماق» ياكى
«ياغى سىماق» دېيىلەتتى. بۇ ئاتالغۇلار ئۇيغۇرلاردىن باشقا
تۈركى خەلقلەردە، بولۇپمۇ سەلجۇقلاردا قوللىنىلاتتى. ئۇلار
«سۆكمەك»، «ياغى سىمان» — دەپ ئىشلىتەتتى.

مەغلۇپ بولغان قوشۇن «سۇ سانچىلدى» ياكى «سۇ
سىندى» دېيىلەتتى، غالىب قوشۇنىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى

قاچقان مەغلۇبلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلايتتى. بۇنى «ياغى
سوڭداماق» دەيتتى، ئېلىنغان ئەسىرلەرنى «ئەر ياغقا
ئېلىندى» دەيتتى، ئەسىرلەر ئومۇمەن «بولۇك» ياكى «تۇتگۇن»
دېيىلەتتى. ئەسىرلەر قۇتۇلۇش پۇلى تۆلەپ ئازادلىققا
ئېرىشەتتى. بۇ يولۇگ» دېيىلەتتى.

ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن، خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە
دەرھال مۇكاپات بېرىلىپ كۆلدۈرۈلەتتى، ئەسىر ئالغانلار
تەقدىرلىنەتتى. مەجرۇھلارنى بېقىپ داۋالىتاتتى. ئەسىرگە
چۈشكەنلەر بولسا قۇتقۇزۇلاتتى. ئۆلگەنلەر ھۆرمەت بىلەن
دەپنە قىلىنىپ، بالا - چاقىلىرىغا پېنسىيە بېرىلەتتى، شۇڭا
ئەسكەرلەر جەڭدە پىداكارلىق بىلەن جەڭ قىلاتتى.

بۇ دەۋردە زور كۆلەملىك مەيدان ئۇرۇشلىرىدىن باشقا،
كۆپىنچە شەھەرلەرنى ئېلىش ئۈچۈن مۇھاسىرە ئۇرۇشلىرى
بولاتتى. مەسىلەن: غەربىي قاراخانىيلاردىن شەمسۇلمۇلئولك
ناسىرخان تەخت دەۋاسى قىلىپ چىققان قېرىندىشى شۇ
ئەيىبكە قارشى بۇخارانى قورشىغانلىقىنى بىلىمىز.

قاراخانىيلار مۇھاسىرە قىلغان يەرنى «ئەگىرمەك»،
شەھەرنى مۇھاسىرە قىلىشنى «كەنت ئەگىرمەك» دەيتتى.
شەھەرنى قامال قىلغان ۋاقىتلاردا، قوماندانلارنىڭ ۋە
بەگلەرنىڭ ناتونۇش كىشىلەرنى شەھەرگە كىرگۈزمەسلىكى
ئۈچۈن ھەم دۈشمەننى كۆزىتىش ئۈچۈن مۇھىم يوللارغا،
سېپىل بۇرجەكلىرىگە كۆزەتچىلەر قويۇلاتتى. مەھمۇد قەشقەرى
نىڭ كىتابىدا تىلغا ئېلىنىشىچە بۇ تەدبىر «يول كەرمەك»
(يول ئەتمەك) دېيىلەتتى. سېپىل بۇرجىكى «ئوكەك»، سېپىل
قورغانلىرى «ئۆگەكلىك تام» دېيىلەتتى.

ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغان ھۆكۈمدار ياكى بەگلەر
ئۇرۇشتىن قايتىشىدا خاس ئەسكەرلەردىن باشقىسىنى يۇرتلىرى
غا قايتۇراتتى. بۇنىڭغا «بەگ سۇسىن ياسدى» ياكى «بەگ

سۇسىن تاردى» (بەگ ئەسكەرلىرىنى تارقاتتى) دېيىلەتتى،
يالغۇز قەلئە - قورغانلارنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ئەسكەرلەر،
قوماندانلىرىنىڭ ئەمرىدە قالاتتى. بۇلارمۇ «ياتاقلار»
قاتارىغا كىرەتتى

4. خەۋەرلەشمەك

قارا خانىيلار دەۋرىدە ھۆكۈمدارلارنىڭ پەرمان ۋە
مەكتۇبلىرىنى چەت جايلارغا تېز يەتكۈزۈپ بېرىدىغان
«ئەشكىنچى» لەر ۋە يوللارغا مۇناسىۋەتلىك پوچتا تەشكىلات
لىرى ھەربىي مەقسەتلەر ئۈچۈنمۇ قوللىنىلاتتى. يەنە بىر
تەرەپتىن، ھەربىي ئورۇنلار قەبىلە بىلەن ئايماقلارنىڭ
دۈشمەننىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇملىرىدىن تېز خەۋەردار بولۇپ،
قارشى تەدبىر كۆرۈشلىرى ئۈچۈن باشقا بىر خەۋەرلىشىش
ئۇسۇلىنىمۇ تەتبىق قىلىدىغانلىقى مەلۇمدۇر. مەھمۇد قەشقەرى
نىڭ بايان قىلىشىچە، ئالاقە ۋە خەۋەرلىشىش مەقسىتىدە،
تاغ چوققىلىرىغا ۋە باشقا ئېگىز يەرلەرگە «قارگۇچى» ياكى
«قارگۇ» دەپ ئاتىلىدىغان تۇرغا ئوخشاش ئېگىز قۇرۇلمىلار
ياسىلاتتى. دۈشمەن كەلگەنلىكىنى بۇ تۇرلاردا يېقىلغان
سىگنال ئوتلىرى بىلەن خەۋەر قىلىشاتتى.

4 - بۆلۈم ھەربىي تەشكىلاتلار ۋە ھەربىي ئۇنۋان - دەرىجىلەر

1. ھەربىي بىرلىكلەر ۋە قوماندانلارنىڭ ئۇنۋان - دەرىجىلىرى

(1) ئوتاغ.

قاراخانىيلار قوشۇنىدا، ھۇنلار دەۋرىدىن بېرى ئۇيغۇر-

لاردا ئومۇمىيلىشىپ كەلگەن ئونلۇق سىستېمىنىڭ ئاددىي مۆل
چەرلىگەندىمۇ تۆۋەن پەللىدىكى بىرلىكلەردە تەتبىق قىلىنى
دىغانلىقى ھەققىدە يازما خاتىرىلەر بار. بۇ خاتىرىلەرگە
قارىغاندا، ئەڭ تۆۋەن ئەسكىرىي بىرلىك «ئوتاغ» بولۇپ،
باشلىقى «ئوتاغ باشى» دېيىلەتتى. بۇ قەدىمكى ئۇيغۇرچە
ئۇنۋان غەزنەۋىيلەر، سەلجۇقىيلار، ئېلخانىيلار، قارا قويلۇق
لار ۋە مەملۇكلەر تەشكىلاتىدىمۇ بار بولۇپ، كېيىنكى ئۈچ
ئەلدە باشقىچىرەك تەلەپپۇزدا ئىشلىتىلەتتى. ئىسمىغا قارىغاندا،
بۇ دەرىجىدىكى ئوفىتسېرنى تولۇق بىر چېدىر (ئوتاغ) ئەس
كەرگە يەنى 8 — 10 كىشىگە قوماندانلىق قىلاتتى دېيىش
مۇمكىن. بۇنداق بولغاندا، ئۇ بۈگۈنكى «بەنجاڭ» غا ئوخ
شايتتى. قاراخانىيلار قوشۇنىدا دەسلەپكى دەرىجىدە ھېسابلان
غان «ئوتاغ باشى» مەملۇكلەردىكى «ئونلار ئەمىرى» گە
ئوخشايتتى. بىرىدە «ئونبېشى» دېيىلسە، يەنە بىرىدە «ئونلار
ئەمىرى» دېيىلەتتى.

(2) ھايىل

ئوتاغدىن كېيىن ھايىل بولۇپ، كوماندىرى «ھايىل
باشى» دېيىلەتتى. ھايىلنىڭ قانچە كىشىلىك بىرلىك ئىكەن
لىكىدە مەنبەلىرىمىزدە ئېنىق بىر مەلۇمات بولمىسىمۇ، زامان
داش بولغان سەلجۇقىيلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلاتىغا قارى
غاندا، ھايىل تەشكىلىدە 40 — 50 كىشىنىڭ بولۇشى ئېھ
تىمالغا يېقىندۇر. قاراخانىيلار قوشۇنىدىكى ئەسكىرىي تەشكى
لاتنىڭ سەلجۇقىيلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلاتىدىن پەرقلىق
ئىكەنلىكى ئېنىق. چۈنكى سەلجۇقىيلاردا «ئوتاغ باشى»،
«ھايىل باشى» ۋە «ھاجىب» دەپ ئاتىلىدىغان تۆۋەن دەرىجىلىك
ئوفىتسېرلاردىن ھاجىبنىڭ 50 كىشىلىك بىر ئەسكىرىي بىر-
لىككە كوماندىرلىق قىلغانلىقى مەلۇمدۇر. بۇلارغا قاراپ
قاراخانىيلاردىكى ھايىل باشى 40 — 50 كىشىگە كوماندىر-

لىق قىلاتتى، دېيىشكە بولىدۇ.

(3) ئون ئوتاغ

قاراخانىلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلات تۈزۈلۈشىدە «ئوتاغ»، «ھايىل» دىن كېيىن «ئون ئوتاغ» تىلغا ئېلىنىدۇ. بۇ ھەقتە يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «ئەگەر ئەرسە ھايىل ياساغا ئون ئوتاغ، ئەلىگە تارگومالىن قىلىچ توتگۇياغ» (ساڭا ھايىل ياكى ئون ئوتاغ دەرىجىسى تەگسە، ئېلىڭنى تارقىتىپ، قىلىچ ۋە ئوقيانى قولۇڭغا ئېلىشىڭ كېرەك) دەيدۇ. قاراخانىيلاردا تۆۋەندىن ساناپ ئۈچىنچى دەرىجىدە ھېسابلانغان ئون ئوتاغ تەشكىلاتىدا 80 — 100 ئەسكەر بولغانلىقى، كوماندىرنىڭ «ئون ئوتاغ باشى» دېيىلگەنلىكىمۇ مەلۇمدۇر. بۇلارنى زاماندىش مەملۇكلەر قوشۇنىدىكى «يۈزلەر ئەمىرى» گە ئوخشىتىش مۇمكىن. بۇ ئون ئوتاغمۇ قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسكىرىي تەشكىلاتىنىڭ ئاساسىي بولغان ئونلۇق سىستېمىنىڭ قاراخانىيلار قوشۇنىدا داۋاملاشتۇرۇلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

(4) سۇ باشى

«ئون ئوتاغ» كوماندىرلىرىدىن كېيىن «سۇ باشى» كېلىدۇ. بۇ ئۇنۋان ئەمىر مەنىسىدە بولۇپ، قاراخانىيلارنىڭ ئەسكىرىي تۈزۈمىدە «پۈتۈن قوشۇننىڭ قوماندانى» مەنىسىدە كېلىدۇ. XI ۋە XII ئەسىرلەردە ياركەنت رايونىدىن تېپىلغان بىر پارچە يەر خېتىدە بىرقانچە سۇ باشى تىلغا ئېلىنغان. دېمەك، پۈتكۈل قوشۇنغا ھۆكۈمدار قوماندانلىق قىلىۋاتقان بىر دەۋردە باشقىلارنىڭ باش قوماندان بولۇشىمۇ ئەقىلغا سىغمايدۇ. ئەمما ئېلىپ بېرىلغان ھەربىي ھەرىكەتنىڭ ماھىيىتىگە قاراپ ھەرقانداق بىر يەرگە ئەۋەتىلگەن قوشۇنغا ھۆكۈمداردىن باشقا خاندان ئەزاسى بولغان بىر شاھزادىنىڭ ياكى سۇ باشىنىڭ قوماندانلىق قىلغانلىقى مەلۇمدۇر. بۇنى

داق ئەھۋالدا سۇ باشىنى دۆلەتنىڭ باش قوماندانى دېگىلى بولمايدىغانلىقى ئوچۇقتۇر.

سۇ باشىلارنىڭ قوماندىسى ئاستىدىكى ئەسكىرىي قۇۋۋەتنىڭ سانى ھەققىدە ئېنىق بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىدە: «قوشۇنلارنى مەغلۇپ قىلغان قەھرىمان 4000 ئەسكەر دەل بىر قوشۇن ئىدى» ۋە «...1200 كىشىلىك قوشۇن چوڭ قوشۇندۇر» دەپ، سۇ باشىلارنىڭ قوماندىسىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ مىنىمۇم ۋە ماكسىمۇم چېگرىسىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. غەربىي قاراخانىلاردىن ئارسلانخاننىڭ مەملۇكلەردىن تەشكىل قىلىنغان 1200 كىشىلىك بىر قوشۇنى بارلىقىنى يۇقىرىدا تىلغا ئالغانىدۇق. شۇنىڭدىن قارىغاندا، قاراخانىيلارغا زاماندىش سەلچۇقىلارنىڭ سۇ باشىلىرى بولغان ئەمىرلەر قوماندانلىق قىلغان ئەسكىرىي بىرلىكلەردە ئەڭ ئاز دېگەندە 4000، ئەڭ كۆپ دېگەندە 10 مىڭ كىشى بولغانلىقى بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىمىزگە ياردەم بېرەلەيدۇ.

كۆرۈلدىكى 80 — 100 كىشى بىر ئەسكىرىي بىرلىك بولغان ئون ئوتاغدىن كېيىن، 4 — 10 — 12 مىڭ كىشىلىك ئەسكىرىي بىرلىكلەر يەنى 1000 ياكى بىرقانچە 1000 كىشىلىك ئەسكىرىي بىرلىكلەر ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلگەن. لېكىن ئون ئوتاغ قوماندانى بولغان ئوفىتسېرنى مەملۇكلەردىكى يۈزلەر ئەمىرىگە ئوخشاش، يەنى 1000 كىشىلىك بىر قوشۇننىڭ قوماندانى دەپ چۈشەنسەك، بىرلىكلەر تىزىمىدىكى بۇ بوشلۇق تولدۇرۇلغان بولىدۇ. شۇنىڭدەك ئۇ زاماندىكى قوشۇنلاردا ھازىرقى زامان قوشۇنلىرىغا ئوخشاش نۇرغۇنلىغان تۆۋەنكى بىرلىكلەر ئورنىغا ئاددىي بىر تەشكىلاتنىڭ مەۋجۇت بولغانلىقى ئېنىقتۇر. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئون ئوتاغلاردىن ھايىللار، ھايىل ۋە ئون ئوتاغلاردىن قوشۇنلارنىڭ تەشكىل بولغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

2. سۇ باشىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ۋەزىپىلىرى

يۈسۈپ خاس ھاجىپ قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىدىغان سۇ باشىنىڭ قانداق خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولۇشى، ۋەزىپىلىرىنىڭ نېمىلەر ئىكەنلىكى ھەققىدە بەزى مەلۇماتلارنى بېرىدۇ. ئۇنىڭ بۇ توغرىدىكى پىكىرلىرى، شۈبھىسىزكى، دەۋرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىشتىكى چۈشەنچىنى كۆرسىتىپ بېرىشكە پايدىلىق.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قارىشىچە، قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىش، ھەربىي تەلىم بېرىش، دۈشمەننى يېڭىش ناھايىتى چوڭ ئىش ھېسابلىناتتى. شۇڭا مۇنداق مۇھىم ئىشنى ئۈستىگە ئالىدىغان كىشىنىڭ مۇستەھكەم ئىرادىلىك، تەجرىبىلىك، يۈرەكلىك كىشىلەردىن تاللىنىشى، يەنە ياخشى بىر قوماندان مەرت، جەسۇر، ماھىر مەرگەن، رەھىمدىل، مېھماندوست بولۇشى كېرەك ئىدى. بولۇپمۇ مەردلىك ئۆز ئەتراپىغا مۇنەۋۋەر كىشىلەرنى توپلاش ئۈچۈن زۆرۈر. شۇنىڭ ئۈچۈن، سۇ باشىنىڭ پۈتۈن مېلىنى ئەسكەرلەرگە تارقىتىپ بېرىشى، شۇ يول بىلەن ئەتراپىغا نۇرغۇن دوستلارنى، ئەردەشلەر (قوراللىق يولداش) نى توپلىشى زۆرۈر. ئۆزى بىر ئات، بىر نەچچە قۇر كىيىم، بىر نەچچە دانە قورالغا قانائەت قىلىشى، بالا - چاقىلىرى ئۈچۈن مال - دۇنيا توپلىماسلىقى، يەر - زېمىن، باغ - ۋاران قىلىپ پۇل توپلىماسلىقى، پۈتۈن ئارزۇسىنى قىلىچ بىلەن تېپىشى، ئېلىشى ۋە ئالغانلىرىنى يەنە بېرىپ، بەگلىكى بىلەن شۆھرەت قازىنىشى لازىم. يەنە ئۆزىنى سۆيدۈرۈش ئۈچۈن مەردلىك بىلەن ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ، يولداشلارغا يېگۈزۈپ - ئىچكۈزۈپ، كىيدۈرۈشى، ئۇلارغا ئات، ئېگەر - جابدۇق، ئوغلان (قۇل)، دېدەك ھەدىيە قىلىشلىرى

كېرەك. چۈنكى، مال ئېلىشنىلا ئادەت قىلىۋالغان خەسىس كىشىلەردىن ئادەملەر قاچىدۇ.

يەنە قوماندانىدىن تەلەپ قىلىنىدىغان بىر خۇسۇسىيەت ئۇ، غۇرۇر ئىگىسى بولۇشى لازىم. چۈنكى، غۇرۇرلۇق قوماندان شەرەپ ئۈچۈن دۈشمەنگە قارشى تۇرىدۇ، ئىنتىقامنى ئالماي قالمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ياخشى بىر قوماندان ئېھتىياتلىق ۋە ھوشيار بولۇپ، مەغرۇرلانماسلىقى كېرەك. ياخشى تەبىئەتلىك، كەمتەر بولۇش ئۆزىنى خەلققە سۆيدۈرۈش نۇقتىسىدىن زۆرۈردۇر. چۈنكى، قوشۇن قوماندانى كەمتەر بولماي، مەغرۇر بولسا، شۈبھىسىزكى، بۇ غۇرۇر تۈپەيلى ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ قويىدۇ - دە، دۈشمەندىن قامچا يەيدۇ. قوماندانىنىڭ ناملىق ۋە شۆھرەتلىك بولۇشى ئۈچۈنمۇ ئالدى بىلەن جەسۇر، مەرد بولۇش بىلەن ھەيۋەتلىك، چاچ - ساقىلى كېلىشكەن بولۇشى لازىم. شۇنىڭدەك قوماندان ھەربىي مەسىلەرگە يېتىش ئۈچۈن سىياسەت بىلەنمۇ كەڭ تۈردە شۇغۇللىنىشقا توغرا كېلىدۇ.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇلارنى كۆرسەتكەندىن كېيىن، دۈشمەنگە قارشى يۈرۈشكە چىقىپ، قوشۇننى ئاگاھلىق ئىدارە قىلالايدىغان بىر سۇ باشىدىن مۇنۇ بەش - ئالتە خۇسۇسىيەتنىمۇ تەلەپ قىلىدۇ.

— ئۇرۇشتا ئارسلان يۈرەكلىك، جەڭدە قاپلان بىلەكلىك بولۇشى كېرەك.

— تۆگكۆزدەك كاج، بۆرىدەك كۈچلۈك، ئېيىقتەك قورقۇنچلۇق، ياۋا قوتازدەك ئىنتىقامچى بولۇشى كېرەك؛

— ئەينى ۋاقىتتا قىزىل تۈلكىدەك ھىيلىگەر بولۇشى، نار تۆگىدەك ئۆچ ئالغۇچى، ھىيلە - نەيرەڭ يوللىرىنى بىلىشى لازىم. چارىسىنى تاپقان كىشىگە ئارسلانمۇ باش ئېگىدۇ؛

ئۆزىنى سېغىزخاندىنمۇ ھوشيار تۇتۇشى، قىيا - قوزغۇندەكدائىم يىراقنى كۆزىتىشى كېرەك.

— ئارسلاندەك ئەخلاقنى يۈكسەك تۇتۇشى، ھۇقۇشتەك كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈشلىرى لازىم. سۆزلىگەنلىرى توغرا بولۇشى، سۆزلىرىگە كاپالەت قىلىشى لازىم. ئىنسان بۇ سۈپەتلىرى بىلەن جەڭچى ۋە ئىشنىڭ ئەھلى بولىدۇ. جەڭچى ھەرۋاقىت قوراللىق كىشىلەر بولۇپ، ئۆز دۈشمىنىنى ئۇرىدۇ ھەم غەلىبە قىلىدۇ.

5 - بۆلۈم ھەربىي قوراللار

مەھمۇد قەشقەرى بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ تەپسىلاتلىرىغا قارىغاندا، قاراخانىيلار قوشۇنىنىڭ ئاساسىي ھۇجۇم قوراللىرى ئوقيا، قىلىچ، پالتا، نەيزە ۋە خەنجەر بولۇپ، مۇداپىئە قوراللىرى قالقان، زىرھ ۋە دۇبۇلغا ئىدى. نىزامى ئارزۇ بىلەن سەدرۇكىن ئەل - ھۈسەيىنىنىڭ خاتىرىلىرىگە قارىغاندا، گورۇزىمۇ قاراخانىيلارنىڭ ھۇجۇم قوراللىرى ئىدى. يەنە مۇھاسىرىلەردە مەنجانىق، ئارادەر(؟) ۋە باشقا قوراللارنى ئىشلەتكەن بولىسىمۇ، بۇ ھەقتە مەلۇماتىمىز كەم.

قاراخانىيلار دەۋرىدە «تولۇم» سۆزى قوراللارنىڭ ئومۇمىي ئىسمى سۈپىتىدە قوللىنىلاتتى. قوللىنىشقا «تولۇم مانماق»، قوراللىق كىشى بولسا «تولۇملۇغ ئەر» دېيىلەتتى. مەھمۇد قەشقەرى دۇبۇلغىسىز، زىرھىسىز ئەسكەرنى «باشناق ئەر» دەپ ئاتىغان. تۆۋەندە قوراللار ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمىز.

1. ئوقيا

بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئادەتتىكى ئەنئەنىۋى قورالى بولۇپ، ئوقيا تارىخىمىزنىڭ بېشىدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئەينى نامى

بىلەن ئىشلىتىلىپ كېلىنمەكتە. بىز توختىلىۋاتقان قاراخانىيلار دەۋرىدە، ئوقيا ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغان كاسىپلار بار ئىدى، ئوقچى، ماھىر نىشانلار «ئاتىم» ياكى «ئاتىم ئەر» دېيىلەتتى، ئوق ياساشقا تەييارلانغان ياغاچلار «قوغوچ» دەپ ئاتىلاتتى. ئوق ياساشتا ئالدى بىلەن بىر باشاق كېرەك بولاتتى. باشاق ئالدى تىلىنىپ ئوق ئۇچى ئۇنىڭ تۆشۈكىگە بېكىتىلەتتى. باشاقنىڭ ئوق ئۇچى بېكىتىلىدىغان تۆشۈكلۈك قىسمى «بۆرى» ياكى «باشاق بۆرىسى»، ئوقنىڭ ياغاچ قىسمى بىلەن باشاقنى بىر - بىرىگە ياخشى بېكىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان ئىنچىكە تىلىنغان تاسمىسى «تىلى» دېيىلەتتى. ئوقلارنىڭ بەزىلىرى زەھەرلەندۇرۇلگەن بولۇپ، زەھەرلەندۇرۇلگەن بۇ ئوقلار «قاتۇغلۇق ئوق» دەپ ئاتىلاتتى. ئوقنىڭ ئارقىسىغا يىپپىشتۇرۇلىدىغان ۋە نىشانغا تەگكۈزۈشنى تەمىنلەيدىغان پەيلەر ئومۇمەن «يوگ»، پەيلەرنى ئوققا يىپپىشتۇرۇش «يېلىملىمەك»، ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال «يېلىم»، ئوقلارغا يىپپىشتۇرۇلغان ئۇزۇنراق پەيلىك ئوقلار «قاپا يوگكوگ ئوق» دېيىلەتتى. ئوققا «يوگ» ۋە «باشاق» تىن باشقا «سوقىم» دەپ ئاتىلىدىغان نەرسە بېكىتىلەتتى. موكىسىمان كېسىلگەن ياغاچنىڭ ئىچى ئويۇلۇپ، ئۈچ تەرىپى تىلىنىپ ئوق ئۈستىگە بېكىتىلەتتى، مۇقىم بېكىتىلگەن ئوق ئېتىلغاندا ئاۋاز چىقىراتتى. سۈپەتلىك ئوق ياساش ئۈچۈن يوگ ۋە باشاق بېكىتمىگەن قوغۇشلارغا ياغ سۈركىلەتتى. بۇ «قوۋشاماق» دېيىلەتتى.

ئومۇمەن تۈركىي قوۋملار، جۈملىدىن قاراخانىيلاردا ئوق ئېتىش تەلىمىنى باشلىغانلار ئۈچۈن بەزى ھادىسىلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسىتىدە باشاقسىز ئوق ئاتتۇرغانلىقى مەلۇم. ئوق ئىچىدىكى باشاقنىڭ ئورنىغا يۇملاق تاختاي پارچىسى بېكىتىلگەن بولۇپ، بۇ ئوقلارغا «قالۋا»، «ئۇلۇن» غا ئوخشاش

نام بېرىلگەنلىكى مەلۇم. نورمال ئوقلاردىن باشقا يەنە تىك ۋە يىراقلارغا ئايرىم ئۇسۇللار بىلەن ئاتقىلى بولىدىغان ئوقلار بارلىقىنى بىلىمىز. بۇ ئۇسۇل بىلەن ئېتىشتا ئاتقۇچى ئوگدىسىغا يېتىپ ئوق ئاتاتتى. بۇنداق ئېتىش «چورام»، ئېتىلغان ئوق «چورام ئوقى» دېيىلەتتى. ئوق بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئاتالغۇلاردىن يەنە ئوقنىڭ ئارقىسىغا پەي يىپپىشتۇرۇش ئىشى «ياپچۇرماق» ياكى «ياپشۇرماق» دېيىلگەنلىكىنىمۇ بىلگىلى بولىدۇ. ئوق بىلەن نىشانغا ئېلىشنى «كۆزلىمەك» ياكى «كۆزگەرمەك»، ئوقچىنىڭ ئەگرى ئوقنى توپلىشى «ئوق كۆنگەرمەك»، ئوق باشاقنىڭ تاشقا ياكى باشقا قاتتىق نەرسىلەرگە تېگىپ گاللىشىپ قېلىشى «تىنگماق»، نەدىن، كىمنىڭ ئاتقانلىقى مەلۇم بولمىغان ئوق «ئازوق ئوق» دېيىلگەنلىكىنىمۇ كۆرۈۋالالايمىز. مانا بۇلار XI ئەسىر قاراخانىيلار دەۋرىدە كىشىلەرنىڭ ئوق بىلەن قانچىلىك دەرىجىدە شۇغۇللانغانلىقىنى كۆرسىتەلەيدۇ.

مەھمۇد قەشقەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا مۇنداق بىر رىۋايەتنى نەقىل كەلتۈرىدۇ: «...ماڭا مۇھەممەت چاغرى تونقاخان ئوغلى نىزامىدىن ئىسراپىل توغان تېكىن ئۆز ئاتىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، مۇنداق دېگەنىدى: زۇلقەرنەيىن ئۇيغۇر ئېلىگە يېقىنلاشقانىدا، تۈرك خاقانى ئۇنىڭغا قارشى 4000 ئادەم ئەۋەتكەن. ئۇلارنىڭ قالپاقلىرىنىڭ قاناتلىرى لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىكەن، ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئاتىدىكەن. زۇلقەرنەيىن بۇلارغا ھەيران قاپتۇ ۋە دايىنان خىن خزنىن inanhuzhurand — بۇلار باشقىلارغا مۇھتاج بولماي، ئۆز ئوزۇقىنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار ئىكەن؛ بۇلارنىڭ قولىدىن ئوۋ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. قاچان خالىسا شۇ چاغدا ئېتىپ

يېيەلەيدۇ، دەپتۇ...»①

يايغا كەلسەك، ئوققا بەك ئەھمىيەت بەرگەن تۈركىي قوۋملەرنىڭ ئوقنى ئېتىش ئۈچۈن ئىشلەتكەن يايغىمۇ ئوخشاشلا ئەھمىيەت بەرگەنلىكلىرىدە شۈبھە يوق. بۇ دەۋردە ئومۇمەن «يا» شەكلىدە تەلەپپۇز قىلىنغان يايىنىڭ تىرناق شەكلىدىكى ياغاچ بىلەن ئوقنى ئېتىشقا يارايدىغان كىرىچتىن ئىبارەت ئىكەنلىكى مەلۇمدۇر. يايىنى كىرىچلەش «ياسغىرلىماق»، يايىنىڭ ئوتتۇرىسى «تاغىر» ياكى «باغرى»، باغىر قىسمىنى تۈزەش «باغىرلاماق» دېيىلەتتى.

يايىنىڭ تۈرلىرىگە كەلسەك، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يايدىن باشقا «قارۋىيا» دېيىلىدىغان ئىنچىكە ياي بىلەن «يەتەن» دېيىلىدىغان تاختا يايىنىڭ ئىسمىنى بىلىمىز. لېكىن تاختا يايىنىڭ قانداق مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغانلىقى ھەققىدە مەنبەلىرىمىزدە مەلۇمات يوق ئېھتىمال ئېتىش تەلىمىدە قوللىنىلىدىغان ياي بولۇشى مۇمكىن. يايلار كۆپىنچە قېيىن ياغىچىدىن ياسىلاتتى.

جەڭدىكى يۈرۈش ۋاقىتلىرىدا، ئوقلارنىڭ چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن، قاراخانىلار قوشۇنىدا مەخسۇس ئۇزۇن ئوقدانلاردا ياي غىلاپلىرى بولاتتى. ئوقداننى «كىش»، ياي غىلىپىنى «ياسىخ» دەيتتى. بۇنىڭدىن باشقا بىر خىل ياي غىلىپى «قوزۇتكۇغ»، ياي بىلەن ئوقنى بىرلىكتە سېلىپ قورغاق ساقلايدىغان قاپ «كىشى قوروككوغ» دېيىلەتتى.

2. نەيزە (سونگو)

قاراخانىلار دەۋرىدە نەيزە - سونگو، سونگونىڭ ئىچىدىكى تۆمۈرى ئوقنىڭ ئۇچىدىكىگە ئوخشاشلا «باشاق»

① «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1980 - يىل نەشرى، 151 - بەت.

دېيىلەتتى. نەيزىنى باشاقلاشنى «سونگو باشاقلىماق»، باشاقلانغان نەيزىنى «باشاقلانغان سونگو» دەيتتى. باشاقلاش ئىشى ئوقيانىڭكىگە ئوخشاشلا ئىدى. نەيزىگە ھەمدە ئوقلارغا بېكىتىلىدىغان بىر تۈرلۈك يېپى باشاق «ياسىج»، ئۇرۇشتا ئىككى كىشىنىڭ بىر - بىرىگە قارشى نەيزىلىشىشى بولسا «سونگوشمەك» دېيىلەتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ نەيزىدىن باشقا «سىتا» دەپ ئىشلەتكەن سۆزىنى رەشىد رەھمەت ئارات نەيزە دەپ تەرجىمە قىلغان بولسىمۇ، بۇ توغرۇلۇق قولىمىزدا مەلۇمات يوق، نەيزە بويىنىڭ بىر ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى بولۇپ قوللىنىلغانلىقىنى بىر «سونگو تورقى» بىر نەيزە بويى دېيىلىدىغانلىقىنى بىلسەكمۇ، زادى بۇ ئۇزۇنلۇقنىڭ قانچىلىك مىقداردا ئىكەنلىكىنى بىلمەيمىز. مەسىلەن: تۇرمۇشتا «كۈن نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەندە دېيىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بىر نەيزە بويى قانچىلىك كېلىدۇ، بۇنى بىر نەرسە دېيىش تەس. ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقا، يەڭگىل نەيزە ئىشلەتكەنلىكىنى م.ئا.كويمەن ئۆزىنىڭ «ئەسكىرىي تەشكىلات» ناملىق ئەسىرىنىڭ 44 - بېتىدە بايان قىلىدۇ.

3. قىلىچ

ئومۇمەن، تۈركى خەلقلەر پولات تاۋلاپ قىلىچ ياساشنى «قىلىچ توقماق» (قىلىچ سوقماق) دەيتتى. قاراخانىيلار دەۋرىدە ياسىلىپ ئىشلىتىلگەن قىلىچلارنىڭ شەكلى، ئۇزۇنلۇقى، ۋەزنى ۋە باشقىلار ھەققىدە كۆپ مەلۇماتىمىز يوق. قاراخانىيلار ھۆكۈمدارلىرىدىن شەمسۇل ناسىرخاننىڭ سەلجۇقىلار سۇلتانى مەلىكشاھقا تەھدىت سېلىش ئۈچۈن 50 پاتمان① ئېغىرلىقتىكى بىر چوماق، ئون پاتمان ئېغىرلىقتىكى قىلىچ ئەۋەتىپ: «بىز

① پاتمان — 1283 گرام.

بۇ قىلىچ بىلەن ئۇرۇش قىلمايمىز، ئوينايمىز» دېگەنلىكىنى سەئەدۇدىن ئەل ھۈسەيىن خاتىرىلىگەن، بۇنى ئۆلچەم تەرىقىسىدە قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ سىمۋول خاراكتېرىدە ئېيتىلغانلىقى شۈبھىسىز، ئەلۋەتتە. قىلىچنىڭ تۈرلۈك قىسىملىرىغا بېرىلگەن ئاتلارغا كەلسەك، قىلىچ سېپى بىلەن قىلىچنى ساپلاش «قىلىچ ساپلىماق»، قىلىچنىڭ ئۈستىدىكى يولسىمان ئويۇق «قول» ياكى «قىلىچ قولى» دېيىلەتتى. مەھمۇد قەشقەرى: «قىلىچنىڭ قولى» (ئويۇق) كۆپىنچە ئالتۇندىن ئىشلىنەتتى، قىلىچنىڭ پارقىراق تۇتۇلۇشىغا دىققەت قىلىناتتى، قىلىچنىڭ داتلىشىپ قېلىشى «توتوقماق» دېيىلەتتى - دەيدۇ. قىلىچنىڭ دېتىنى چىقىرىپ پارقىرىتىش «قىلىچ قوندىماق» دېيىلەتتى.

قىلىچ، خەنجەر، پىچاقلارنىڭ سېپى «سورقاچ» دەپ ئاتىلىدىغان لاك دەرىخىنىڭ يېلىمى بىلەن بېكىتىلەتتى. قىلىچ، پىچاق، خەنجەرلەر قىنلار (غىلاپ) ئىچىدە ساقلىناتتى. قىن شۇ دەۋرىدىمۇ «قىن» دەپ ئاتىلاتتى. قىلىچنى قىنىدىن سۇغۇرۇش «سۇچلۇنماق»، قىنىدىن سۇغۇرۇلغان قىلىچ «يالىڭىخ قىلىچ» دېيىلەتتى. قىلىچ ئېسىش بولسا باشقا قوراللارنى ئاسقانغا ئوخشاش «مانىماق» سۆزىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ «قىلىچ مانىماق» دېيىلەتتى. قىلىچ قىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش غىلاپسىمان نەرسىلەرنى ئىشلەپچىقىرىشقا ياغاچ ۋە بۇيۇملارنى ئويۇش ئۈچۈن ئۇچى ئەگرى «ئەگدۈر» دېيىلىدىغان مەخسۇس پىچاق ئىشلىتىلەتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ ئەسىرىنىڭ كۆپ يەرلىرىدە قىلىچتىن بەھس قىلىدۇ. دېمەك، قاراخانىيلار دەۋرىدە قىلىچنىڭ كەڭ تارقالغان ئۇرۇش قورالى ئىكەنلىكى شۈبھىسىز.

4. پالتا

يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۇرۇش ھەققىدە سۆزلىگىنىدە، كۆپ جايلاردا پالتىنى تىلغا ئالىدۇ. بۇنىڭدىن قاراخانىيلار قوشۇنىدا پالتىنىڭ كەڭ قوللىنىلىدىغان قورال ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شۇ دەۋرنىڭ جەڭلىرىدە، پالتا قوللىنىش قاراخانىيلار قوشۇنىنىڭ بىر خۇسۇسىيىتى دېيىشكە بولىدۇ، چۈنكى، زاماندىش بولغان سەلجۇقىلار قوشۇنىدا بۇ قورالدىن پايدىلانغانلىقى ھەققىدە مەلۇماتىمىز يوق. ھالبۇكى، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدا سەپلەر بىر - بىرىگە يېقىنلىشىپ ئارىلاشما جەڭ بولغاندا قىلىچ ۋە پالتا بىلەن ئۇرۇشۇشنى تەۋسىيە قىلىشى ھەمدە «قىلىچ بىلەن پالتا مەملىكەتنىڭ مۇھاپىزەتچىسى»، «قىلىچ ۋە پالتا بىلەن دۈشمەننى يەڭگىن...»، «قىلىچ ۋە پالتىنى ئۆزۈڭگە مۇھاپىزەتچى قىل!»، «بەزىلەر ئۇرۇشتا قىلىچلىنار، پالتا بىلەن چېپىلار» ۋە «قىلىچ، پالتا، ئوقيا، كۈچ ۋە جاسارەت بار بولسىلا، يىگىت كىشى مال ئۈچۈن ئەندىشە قىلماسلىق كېرەك» دېگەنگە ئوخشاش ئىبارىلەرنى قوللىنىشى جانلىق پاكىتتۇر. بۇ ئەنە شۇ دەۋردە پالتىنىڭ قانچىلىك كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر قورال ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن، شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، پالتىنىڭ شەكلى، ۋەزنى ۋە باشقىلار ھەققىدە مەلۇماتىمىز كەم.

5. خەنجەر

ئۇرۇش قوراللىرى ئىچىدە خەنجەر قاراخانىيلار دەۋرىدە «بۇگدە» دېيىلەتتى: بۇگدەنىڭ شەكلى ھەققىدە مەنبەلەردە

بىر نەرسە دېيىلمىگەن. بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇگدەنىڭ سېپى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان «سورقاچ» دېيىلىدىغان لاك دەرىخىنىڭ يېلىمى بىلەن يېپىشتۇرۇلاتتى. شۇنىڭدەك قىلىچنىڭ تېگىگە ئوخشاشلا قول ۋە ئويۇق چىقىرىلاتتى، بەزىدە بۇگدە ئورنىغا بۇگدەنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان «بىچەك» (پىچاق) قوللىنىلاتتى. بۇ ئاتنىڭ بىچەك (پىچاق) بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى مەلۇمدۇر. پىچاققا قىن (غىلاپ) تىكىش ئىشى «بىچەك قىناماق» ياكى «قىنلاماق» دېيىلەتتى.

6. چوماق

يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە مەھمۇد قەشقەرى ئۆز ئەسەرلىرىدە گورۇز (چوماق) ھەققىدە مەلۇمات بەرمىگەن، نىزامى ئەرۇزى بىلەن سەدرىددىن ئەل - ھۈسەيىن قاراخانىيلار قوشۇنىنىڭ ھۇجۇم قوراللىرى ئىچىدە چوماق ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى يېزىشقانىدى. نىزامى ئەرۇزى غەرىبىي قاراخانىيلاردىن خىزىرخان توغرۇلۇق يازغان خاتىرىلىرىدە: «... ئۇ قانداق بىر يەرگە بارسۇن، ئېتىنىڭ ئالدىدا باشقا قوراللىرىدىن بۆلەك، 700 ئالتۇن ۋە كۈمۈش گورۇز (چوماق) لۇق ئەسكەر ئېلىپ يۈرەتتى» دەپ يازىدۇ. سەدرىددىن ئەل - ھۈسەيىن شەمسۇلمۇلك خاننىڭ مەلىكشاھقا تەھدىت سېلىپ، 50 پاتمان ئېغىرلىقتا بىر چوماق، ئون پاتمان ئېغىرلىقتا بىر قىلىچ ئەۋەتىپ، بىز بۇ قىلىچ بىلەن ئۇرۇشمايمىز، ئوينايمىز دېگەنلىكى، بۇنىڭغا مەلىكشاھنىڭ مەيدانغا ئاتلىق چىقىپ، چوماقنى يەتتە قېتىم بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ، 80 قەدەم نېرىغا تاشلىغانلىقى، قىلىچ بىلەن بىر قېتىمدىلا بىر تۆگىنىڭ بوينىنى ئىككىگە بۆلۈپ تاشلىغانلىقى، ئارقىدىنلا خان ئەلچىسىنىڭ بىر يايىنى ئېتىپ: «بىزگە قامچا ۋە ياي يېتەر» دەپ جاۋاب

بەرگەنلىكىنى يازىدۇ. پروفېسسور ئىبراھىم كافەس ئوغلى سەلچۇقىلار قوشۇنىدا: «دەببۇس ـ داران، گورزداران ۋە ھارا تەكىنى داران» دەپ ئاتىلىدىغان چوماقچىلارنىڭ بارلىقىنى يازىدۇ. قاراخانىيلار قوشۇنىدا چوماق كەڭ قوللىنىلغان بىر خىل قورال بولۇپ، شۇ دەۋرنىڭ جەڭلىرىدە خېلى مۇھىم رول ئوينىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

7. دۇبۇلغا

دۇبۇلغا توغرۇلۇقمۇ كۆپ مەلۇماتىمىز يوق. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەپسىلاتىغا قارىغاندا، قاراخانىيلار دەۋرىدە تۈركىي خەلقلەر دۇبۇلغىنى «ئىشۇك» ياكى «يىشۇك» دېيىشەتتى. قارشى تەرەپتىن قوغدىنىش ئۈچۈن باشقا كىيىدىغان بۇ تۆمۈر دۇبۇلغىنى كىيىشتىن بۇرۇن باشنى ئاغرىتمايدىغان تىۋتىلىق دوپپا كىيىلەتتى. بۇ «كەرۈك» دېيىلەتتى.

8. زىرھ (زەنجىر ساۋۇت)

ئومۇمەن، زىرھنى تۈركىي خەلقلەر «يارىق» دېيىشەتتى. يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ خاتىرىسىگە قارىغاندا، ئۇ دەۋردە زىرھ «قوياغ» دېيىلەتتى. يارىقنىڭ ئىككى تۈرلۈك بولغانلىقى بىلىنمەكتە، پۈتۈن بەدەننى ئاساسىي جەھەتتىن قوغدايدىغان زىرھ يارىق، مەيدىنى قوغدايدىغان كىرولىك «سايىيارىق» دېيىلەتتى.

مەھمۇد قەشقەرى: «جەڭچىنىڭ زىرھ كىيىشىنى» «ئەرنىڭ يارىقلانمىسى» دەيدۇ. «يارىقلىغ ئەر» زىرھى بار (زىرھ كىيگەن) كىشى دېگەن بولىدۇ. تۆمۈرچىلىك خېلى بۇرۇن باشلانغان تۈركىي خەلقلەردە، زىرھنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە

كەڭ قوللىنىلغان مۇداپىئە قورالى ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ، لېكىن بۇنىڭدىن ھەممىلا ئەسكەر زىرھلىق ئىدى دېگەن مەنە چىقمايدۇ. چۈنكى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «دۇبۇلغىسى» كۆكىيلىكى بولمىغان» ئەسكەرنى «باشناق ئەر» دېيىشىدىن بۇنى ئۇققىلى بولىدۇ.

9. قالقان (سىپەر)

قالقان — قاراخانىيلار دەۋرىدە تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئۇرۇشتا قوللانغان ئاساسىي مۇداپىئە قوراللىرىنىڭ بىرى ئىدى. مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەپسىلاتىغا قارىغاندا، ئۇرۇشتا دۈشمەندىن قوغدىنىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان تۈرلۈك بۇيۇملار «تۇرا قالقان» دېيىلەتتى. يۈسۈپ بالا ساغۇنىنىڭ قارىشىچە «تۇرا» سۆزى كۆپرەك سۆپەر (قالقان) مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، يەنە مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۇرا قالقان» سۆزىگە بەرگەن ئىزاھاتىدىن قارىغاندا، بۇ دەۋردە مەدەن (مېتال) قالقاندىن باشقا، تېرە قالقاننىڭمۇ قوللىنىلغانلىقى مەلۇم، لېكىن بۇ ھەقتە ئېنىق بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ.

XI ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا قاراخانىيلار قوشۇنىدا ئىشلىتىلگەن قوراللار ھەققىدە مۇشۇنچىلىك مەلۇماتقا ئىگىمىز، ئەمما بۇ دەۋرنىڭ مۇھاسىرە قوراللىرى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇماتىمىز يوق. لېكىن ئاخىرىدا ئېھتىيات قورالى سۈپىتىدە قوللىنىلغان قىلىچ ـ قامچىنىمۇ تىلغا ئېلىپ قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىدە تىلغا ئالغان بۇ ئىسىم ھەققىدە ھېچقانداق يەشمە بەرمىگەن. مەھمۇد قەشقەرى بۇ ئاتالمىنى «ئىچىدە قىلىچ بار قامچا» دەپ ئىزاھلايدۇ. بۇ ئىزاھاتقا قارىغاندا، ئىككى پارچە قىلىپ ياسالغان قامچا سېپىنىڭ ئىچىگە بىر كىچىك قىلىچ ئورالغان بولۇپ زۆرۈر تېپىلغاندا ئىشلىتىلەتتى.

تۆتىنچى باب

ئۇرۇش ھىيلە بىلەن بولىدۇ

قەدىمكىلەردە «جەڭنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ» دېگەن سۆز بار. يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك» تە: «ياۋنى يوقاتماقتا ئىككى قورال كېرەك، بۇ ئىككى قورالدىن ياۋ زاۋال كۆرىدۇ. ئەڭ ئاۋۋال ھىيلە ئىشلىتىش كېرەكتۇر، ياۋ ئالدانغانلىقىدىن يۈزى قىزارسۇن. ئىككىنچى، سەگەكلىك — ئويغاقلىق لازىمدۇر. كىم سەزگۈر، ساق بولسا ئۈستۈن كېلىدۇ (ئۇتۇپ چىقىدۇ)» دەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدى. ۋەتىنىمىزنىڭ «36 ئامال» دېگەن كىتابى قەدىمكىلەرنىڭ مول ئۇرۇش تەجرىبىلىرى ئاساسىدا مۇجەسسەملەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا دىئالېكتىكا جانلىق، ئوبرازلىق، مېغىزلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىلگەن. بۇ بابتا مۇشۇ «36 ئامال» تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلىدۇ.

1 - بۆلۈم غالىب كېلىش ئامالى

1. قايمۇقتۇرۇش ئامالى

قايمۇقتۇرۇش — يالغاننى راست قىلىپ كۆرسىتىپ، قارشى تەرەپنى قايمۇقتۇرۇشتا قوللىنىپ كېلىنگەن بىر خىل

چارە. ئۇ، ئاساسەن جەڭدە قوشۇنلارنىڭ توپلىنىش، ھۇجۇم باشلاش ۋاقتى قاتارلىقلارنى تۇيدۇرماستىن، ئۆزىنى يوشۇرۇپ، كۈتمىگەن يەردىن چىقىش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىپ كېلىنگەن.

مىلادى 589 - يىلى سۈي سۇلالىسى چېن ئوردىسى (مىلادى 557 — 589 - يىلى) غا كەڭ ـ كۆلەمدە ھۇجۇم قوزغىماقچى بولىدۇ. ئۇرۇشتىن ئىلگىرى، سۈي سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى خې رۇي چاڭجياڭ دەرياسى بويىدىكى گارنىزون قوشۇنلىرىنى مۇداپىئەدىن يۆتكىلىشكە ئۇيۇشتۇرىدۇ. قىسىملارنى دەرھال ئەنخۇي ئۆلكىسىدىكى خىشەن دېگەن جايغا يىغىلىشنى ھەمدە نۇرغۇن بايراقلارنى قاداپ، دالىغا كۆپلىگەن چېدىرلارنى تىكىپ قويۇشنى بۇيرۇيدۇ. چېن ئوردىسى دەسلەپتە، سۈي سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى ھۇجۇم قىلىپ كىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ قاراپ، دەرھال ئىلكىدىكى بارلىق قوشۇنلارنى مۇداپىئەگە ئۇرۇنلاشتۇرىدۇ. كېيىن سۈي سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرىنىڭ مۇداپىئەدىن يۆتكىلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپىدۇ. شۇڭا قوشۇنلىرىنى يەنە قايتۇرۇپ كېتىدۇ. بىراق، سۈي سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئالدىنقى ھەرىكىتىنى يەنە تەكرارلايدۇ. چېن ئوردىسىنىڭ قوشۇنلىرى ئۇنىڭغا بارا ـ بارا ئادەتلىنىپ قېلىپ مۇداپىئە كۆرمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. چېن ئوردىسىنىڭ قوشۇنلىرى ھوشيارلىقنى بوشىتىپ قويغاندىن كېيىن، سۈي سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى خې رۇي قوشۇنلارنى باشلاپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ چاڭجياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈپ جىنجياڭ شەھىرىنى بىر يولىلا ئىشغال قىلىۋالىدۇ.

كۆزگە چېلىقىپ تۇرسىمۇ كارى بولماسلىق، دائىم كۆرۈپ تۇرغان نەرسىلەردىن گۇمان قىلماسلىق — كىشىلەر جەمئىيەتتىكى تۈرلۈك ئەھۋاللارنى كۆزەتكەن چاغدا سادىر بولۇپ تۇرىدىغان بىر خىل ئىللەتتۇر، قايمۇقتۇرۇش — دەل ئاشۇن-

داق خاتا تۇيغۇدىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىدىغان بىر خىل
چارە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
بۇ خىل ئامال ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدىمۇ كەڭ قوللـ
نىلماقتا. مەسىلەن، 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە،
گىتلېر گېرمانىيىسى فرانسىيىگە چاقماق تېزلىكىدە ھۇجۇم
قىلىشتىن ئىبارەت ھەربىي ھەرىكەتنى يوشۇرۇپ، ئىتتىپاقداش
دۆلەتلەرنىڭ باشلىقلىرىنى بىخۇدلاشتۇرۇش ئۈچۈن، فرانسىيىگە
تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشىنىڭ باشلىنىش ۋاقتىنى ئۇدا 29 قېتىم
ئۆزگەرتكەن ھەمدە ئۆزگەرتىلگەن ۋاقىتنى غەرب دۆلەتلىرـ
نىڭ ھۆكۈمەتلىرى ۋە قوماندانلىق شتابلىرىنى تۈرلۈك يوللار
بىلەن خەۋەرلەندۈرۈپ، ئۇلاردا تەدرىجىي ھالدا نورمال
ئەھۋالغۇ دەيدىغان تۇيغۇ پەيدا قىلىپ، غەربنىڭ ھۆكۈمەت
ۋە ئارمىيە باشلىقلىرىنى ھوشيارلىقىنى يوقىتىش ھالىتىگە
كەلتۈرۈپ قويغان. گىتلېر رەسمىي ھۇجۇم قوزغاش ھارپىسىدا،
ئەنگلىيە، فرانسىيىنىڭ ئاخبارات ئورگانلىرى گېرمانىيە ئارمـ
يىسىنىڭ فرانسىيە چېگرىسىغا قاراپ يۆتكىلىۋاتقانلىقى
ھەققىدە كۆپلىگەن خەۋەرلەرنى بەرگەن بولسىمۇ، ئەنگلىيە ـ
فرانسىيە دائىرىلىرى ئۇنى يەنىلا بىر قېتىملىق «سىناق
ئۇرۇشى» دەپ قاراپ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىمىغان؛ تۆتىنچى
قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىنىڭ ھارپىسىدا، ئەرەب بىرـ
لەشمە جۇمھۇرىيىتى مەقسىتىنى يالغان ھەرىكەت بىلەن
يوشۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللانغان. ئۈچىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا
شەرق ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئەرەب بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتى
ھەر يىلى مانېۋىر ئۆتكۈزۈپ، قوشۇنلىرىنى سۈۋەيش قانىلى
ئەتراپىغا يۆتكەپ تۇردى. كۇندۇزى قانالنىڭ غەربىي قىرغـ
قىغا بىر لوينى يۆتكىسە، گۇگۇمدا ئىككى يىڭنى قايتۇرۇپ
كېلىپ، بىر يىڭنى يوشۇرۇن قالدۇرۇپ قويۇپ، ئىسرائىلىيە
دائىرىلىرىدە ئەرەبلەر نورمال مانېۋىر ئېلىپ بېرىۋاتقان تۇخـ

شايدۇ، دەيدىغان خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىغان. شۇ ئارقىلىق
ئىسرائىلىيىنى بىخۇدلاشتۇرۇپ، ئەرەب بىرلەشمە جۇمھۇرىيىتىنى
ئۈچ خىل ئارمىيىنى مەخپىي يىغىشنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىش
ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان.

2. ۋېي بەگلىكىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ، جاۋ بەگلىكىنى قۇتقۇزۇش

مەزكۇر ئامال يېغىلىق دەۋرىدىكى مالىك (ھازىرقى
خېبېي ئۆلكىسى دامىن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا) دا
بولغان ئۇرۇشتا بارلىققا كەلگەن. ئۇنىڭدا
زىياندىن قېچىپ پايدىغا ئىنتىلىش، دۈشمەننى
ھەرىكەتچانلىق بىلەن يوقىتىش ئۈچۈن، دۈشمەن
جەزمەن قۇتقۇزىدىغان جايغا ھۇجۇم قىلىپ، قۇتقۇـ
زۇشقا كەلگەندە دۈشمەنلەرنى يوقىتىش؛ دۈشمەننى ھۇجۇم
بىلەن چېكىندۈرۈپ، چېكىنىپ كېتىۋاتقان دۈشمەننى يوقىتىشـ
تىن ئىبارەت تاكتىكىلىق ئىدىيە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. مىلادىدىن
354 يىلى ئىلگىرى، ۋېي بەگلىكى جاۋ بەگلىكىنىڭ پايتەختى
خەندەنگە ھۇجۇم قىلىدۇ. ئىككى تەرەپ بىر يىلدىن ئارتۇق
ئۇرۇشىدۇ، جاۋ بەگلىكى ئاجىزلاپ، ۋېي بەگلىكى ھالسىرايدۇ.
چى بەگلىكى جاۋ بەگلىكىنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، جاۋ
بەگلىكىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تيەنجىنى سەركەردىلىككە، سۈنـ
بىڭنى مۇشاۋۇرلۇققا بەلگىلەپ، 80 مىڭ كىشىلىك قوشۇن
ئەۋەتىدۇ. تيەن جى خەندەننى بىۋاستە ئالماقچى بولىدۇ.
سۈن بىڭ: «چىگىش يېپنى يېشىشتە، قوپاللىق قىلىشقا بول
مايدۇ؛ مۇشتلىشىۋاتقانلارنى ئاجرىتىشتا بىۋاستە ئارىلىشىپ
مۇشت ئاتقىلى بولمايدۇ؛ ھازىر ۋېي بەگلىكىنىڭ خىل قوشۇنـ
لىرى جاۋ بەگلىكىگە توپلاندى، ئىچكى قىسىم ئاجىزلاپ كەتتى،

شۇڭا ئاساسىي كۈچىدىن چەتلەپ ئۆتۈپ، ئاجىز يېرىگە ھۇجۇم
قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ۋېي بەگلىكىنى ئارقا تەرەپتىن
ئەندىشە قىلىدىغان قىلىشىمىز كېرەك» دەپ قارايدۇ. تيەن جى
سۈن بىڭنىڭ چارىسىنى قوبۇل قىلىپ، قوشۇنلىرىنى باشلاپ
ئۇدۇل ۋېي بەگلىكىنىڭ پايتەختى كەيفېڭغا قاراپ ئاتلىنىدۇ.
ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇنى بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ھامان،
ئالدىراپ - تېنەپ قايتىپ كېلىدۇ. چى بەگلىكىنىڭ قوشۇنى
ئۇلارنىڭ ھېرىپ - چارچاپ كەتكەنلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئال
دىن تاللاپ قويۇلغان مالىڭ ئۇرۇش قىلىش رايونىدا قايتىپ
كېلىۋاتقان دۈشمەنگە زەربە بېرىپ، ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇـ
نىنى مەغلۇپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن جاۋ بەگلىكى مۇھاسىرىـ
دىن قۇتۇلىدۇ.
مالىڭ ئۇرۇشىدا چى بەگلىكىنىڭ قوشۇنى شۇنىڭ ئۈچۈن
ۋېي بەگلىكىنىڭ كۈچلۈك قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلالىدىكى،
بىرىنچىدىن، ۋېي بەگلىكى بىلەن جاۋ بەگلىكىنىڭ خۇددى
بېلىقچى قۇشنىڭ قۇلۇلە بىلەن تۇتىشىپ ماجالى كەتكەندەك
پايدىلىق پەيت تۇتۇۋېلىنغان؛ ئىككىنچىدىن، ئۇرۇش قىلىش
يۆنىلىشى توغرا تاللانغان، دۈشمەننى ھاسىرىتىپ، پاسسىپ
ھالەتكە ۋە دۇمبال يەيدىغان ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويغان. 1947 -
يىلى 8 - ئايدا، جياڭ جيېشى ئازاد رايونلىرىمىزغا كەڭ كۆـ
لەملىك ھۇجۇم قىلغاندا، ليۇ بوچېڭ، دېڭ شياۋپىڭلار باشـ
چىلىقىدىكى قوشۇنلىرىمىز ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ھاكىمىيەتنى
قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ دابيېشەن
تېغىغا يۈرۈش قىلدى. ئىچكى سەپتىن تاشقى سەپكە يۆتكـ
لىپ ئۇرۇش قىلىپ، ئۇرۇشنى جياڭ جيېشى كونتروللۇقىدىكى
رايونلارغا كېڭەيتىپ، پۈتكۈل ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى بىراتلا
بۇرىغاندى. بۇنى ۋېي بەگلىكىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ جاۋ
بەگلىكىنى قۇتقۇزۇشتىن ئىبارەت چارىنىڭ تەتبىقلىنىشى ۋە
تەرەققىياتى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

3. پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىش كۆرۈش (باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرۈش)

بۇ چىرىك فېئودال بيۇروكراتلار بىر - بىرىدىن پايدىـ
لىنىش، بىر - بىرىگە ئورا كولاشتا ئىشلىتىلىپ كەلگەن ھىيلە ـ
مىكىر. ئۇنى ھەربىي ئىشلارغا تەتبىقلىغاندا، ئۈچىنچى تەرەپـ
نىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىش، جۈملىدىن دۈشمەننىڭ ئىچكى
قىسمىدا زىددىيەت پەيدا قىلىشقا ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا
ماھىر بولۇشنى تەكىتلەشتىن ئىبارەت.
تارىخىي كىتابلاردا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىش كۆرۈشـ
تىن ئىبارەت ئۇرۇش قىلىش مىساللىرى ئىنتايىن كۆپ. مەسىلەن:
دۆلىتىمىزنىڭ ئەمىنىيە دەۋرىدە جىن خۇەنگوڭ كۇي بەگلىكىگە
ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ. قوشۇن چىقىرىشتىن ئىلگىرى، ئۇ
كۇي بەگلىكىدە قەلەمگىمۇ، ئەلەمگىمۇ ماھىر بولغان زېرەك،
ئىش قىلىشتا كەسكىن ئەمەلدارلىرىدىن قانچىلىك بارلىقىنى
سۈرۈشتۈرۈپ تىزىملىكىنى ئېلىپ، كۇي بەگلىكىنى ئالغاندىن
كېيىن، ئۇلارغا ئەمەل بېرىدىغانلىقىنى ھەمدە كۇي بەگلىكـ
نىڭ يەر - زېمىنىنى ئۇلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىدىغانلىقى
ھەققىدە ۋەدە بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، جىن خۇەنگوڭ
شەھىرىنىڭ سىرتىدا نەزىر - چىراق سۇپىسى ياساپ، ھېلىقى
تىزىملىكنى سۇپا ئاستىغا كۆمۈپ، توڭگۇز ئۆلتۈرۈپ تەنتەنىلىك
مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، تەڭرىگە لەۋزىمىدىن مەڭگۈ يانمايمەن
دەپ قەسەم بېرىدۇ. كۇي بەگلىكىنىڭ بېگى بۇنىڭدىن خەۋەر
تاپقاندىن كېيىن قاتتىق چۆچۈپ كېتىپ، ۋەزىرلىرىنىڭ ئەلگە
ئاسىيلىق قىلىشىدىن گۇمانلىنىپ غەزەپكە كېلىدۇ - دە،
ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلايدۇ. نەتىجىدە، جىن خۇەنگوڭ پۇرـ
سەتتىن پايدىلىنىپ، ھەش - پەش دېگۈچە ھېچقانداق كۈچ

سەرپ قىلمايلا كۆپ بەگلىكنى ئالىدۇ. مەسىلەن: ئىككىنچى
دۇنيا ئۇرۇشىدا، گىتلېر نورۋېگىيىگە تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشتىن
ئىلگىرى، سىياسىي ئالدامچىلىق ۋە جاسۇسلۇق ھەرىكىتى ئار-
قىلىق، نورۋېگىيىدە كۆپلىگەن ھېسداشلىق بىلدۈرگۈچىلەرنى
توپلاپ، بىرلەشمە پارتىيە ئۇيۇشتۇرغان. كېيىن ئۇلارنى 5 -
كالوننىغا ئۆزگەرتىپ نورۋېگىيىنىڭ شۇ چاغدىكى ھۆكۈمىتىگە
قارشى قويۇپ، گېرمانىيىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىدە ئىچكى
جەھەتتىن ماسلىشىدىغان ھەربىي كۈچ قىلىۋالغانىدى.

4. راسلىنىپ تۇرۇپ ھالسىرىغان دۈشمەنگە زەربە بېرىش (دەم ئېلىپ كۈچ توپلىماق)

راسلىنىپ تۇرۇپ ھالسىرىغان دۈشمەنگە زەربە بېرىشنىڭ
ئەسلى مەنىسى — ئۇرۇشتا پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشىگە تايىنىپ،
بىر تەرەپتىن مۇداپىئە كۆرۈپ، بىر تەرەپتىن دەم ئېلىپ
دەرمان توپلاپ، ھۇجۇم قىلغۇچىلار قاتتىق چارچىغان، لەشكەر-
لىرىنىڭ روھىي چۈشكۈنلەشكەن پەيتتە ئاندىن مۇداپىئەدىن
ھۇجۇمغا ئۆتۈش دېگەنلىك. بۇ ئىپتىلۋاتقان «راسلىنىپ
تۇرۇش» — ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش دەپ ئۇرۇش پۇرسىتى-
نى پاسسىپلىق بىلەن كۈتۈپ تۇرماستىن، بەلكى كوماندىرلار-
نىڭ سۇبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ،دۈشمەننى
ئاكتىپلىق بىلەن ئۇياق - بۇياققا دوقۇرتىپ ۋە ئۇنى ھال-
سىزلاندۇرۇپ، ئۇرۇش پۇرسىتىنى يارىتىش كېرەكلىكىنى كۆر-
سىتىدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ يېغىلىق دەۋرىدە، ۋېي بەگلىكىنىڭ
سانغۇنى ياڭ جۈەن قوشۇن باشلاپ خەن بەگلىكىگە ھۇجۇم
قىلىدۇ. چى بەگلىكىنىڭ باش سانغۇنى تيەن جى بىلەن
مۇشاۋۇر سۇن بىڭ قوشۇن باشلاپ ۋېي بەگلىكىگە ھۇجۇم
قىلىپ، خەن بەگلىكىنى قۇتقۇزىدۇ. سۇن بىڭ ئەسكەر كۈچى

ئازىيىپ كەتتى دېگەن تۇيغۇ پەيدا قىلىش ئۈچۈن، قازان -
قومۇچلارنىڭ بىر قىسمىنى تاشلاپ مېڭىش چارىسىنى قوللى-
نىپ، مالىڭداۋ دېگەن جايغا پىستۇرما قويۇپ، ياڭ جۈەننى
قارامىلىق بىلەن قوغلاشقا ئالداپ، ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇن-
لىرىنى مەغلۇپ قىلىدۇ.

ھازىرقى زاماندىكىلەردىن ئېلىپ ئېيتساق، 1930 - يىل-
نىڭ ئاخىرىدىن 1931 - يىلنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا
جۇڭگو قىزىل ئارمىيىسى بىرىنچى قېتىملىق «قورشاپ يوقىتىش»
قا قارشى كۈرەشتە، ئاساسلىق كۈچنى لۇڭگاڭ رايونىدىكى
ئالدىن تاللانغان ئۇرۇش مەيدانىغا مۇددەتتىن بۇرۇن يىغىپ
پەيت كۈتۈش بىلەن بىللە، بىر قىسىم ئەسكىرىي كۈچنى چې-
قىرىپ دۈشمەننى مۇھاسىرە دائىرىمىزگە ئالداپ كىرگۈزۈپ،
دۈشمەننىڭ 9000 دىن ئارتۇق ئادىمىنى بىر يولىلا يوقات-
قانىدى. تۆتىنچى قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا، مىسىر
ئارمىيىسى بالىۋ مۇداپىئە لىنىيىسىدىن بۆسۈپ ئۆتكەندىن كې-
يىن، ئىسرائىلىيە ئۆزىنىڭ كوزىر ئارمىيىسى 190 - بىرونېېر-
ىگادىسىغا فېردىيان كۆۋرۈكىنى ۋەيران قىلىۋېتىش توغرىسىدا
بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، مىسىر ئارمىيىسىنىڭ داۋاملىق ئىلگىرىلىشى-
نى توسۇۋالماقچى بولىدۇ. مىسىر ئارمىيىسى ئىسرائىلىيە ئار-
مىيىسىنىڭ ئۇرۇش بۇيرۇقىنى قولغا چۈشۈرۈۋالغاندىن كېيىن.
ئىككىنچى پىيادە ئەسكەرلەر دىۋىزىيىسىگە 190 - بىرىگادى-
نىڭ ئىلگىرلەش يۆنىلىشىدە مۇداپىئە لىنىيىسى قۇرۇپ، يوشۇر-
نۇپ پۇرسەت كۈتۈپ تۇرۇش توغرىسىدا جىددىي بۇيرۇق چۈ-
شۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ساپيورلارغا فېردىيان كۆۋ-
رۈكى ئەتراپىدا يالغان كۆۋرۈك ياساپ، ئارقىدىكى قىسىملار
زور تۈركۈملەپ مۇشۇ يەردىن ئۆتىدىغاندەك قىلىپ كۆرسىتىپ،
دۈشمەننى ئالداپ دامغا چۈشۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرى-
دۇ. ئىككىنچى پىيادە ئەسكەرلەر دىۋىزىيىسى 190 - بىرىگا-

دىنىڭ تاپانچىسىز ھالدا قارىسىغا ئىلگىرىلەيدىغان، ئۆزىنى
قالتىس چاغلايدىغان ئاجىزلىقىغا ئاساسەن، ئالدىن ماڭغۇچى
يىگىنى بىر تەرەپتىن توسۇپ زەربە بېرىپ، بىر تەرەپتىن
چېكىنىپ، دۈشمەننى زەربە بېرىش رايونىغا ئالداپ كىرگۈ-
زۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ دۈشمەننى پۈتۈنلەي يوقات-
قانىدى. بۇمۇ راسلىنىپ تۇرۇپ ھالسىرىغان دۈشمەنگە زەربە
بېرىش چارىسى بولۇپ، بۇنىڭدا ھازىرقى زامان شارائىتىدا
پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ تانكا يوقىتىشتىن ئىبارەت يېڭى ئۇرۇش
مىسالى كۆرسىتىلگەن.

پالاكەتتىن پايدىلىنىپ ئۆز غەرىزىگە يېتىش (توپىلاڭدا توقاچ ئوغرىلاش)

پالاكەتتىن پايدىلىنىپ ئۆز غەرەزىگە يېتىش (توپىلاڭدا
توقاچ ئوغرىلاش) نىڭ ئەسلى مەنىسى — خەق ئوت ئاپىتىگە
دۇچ كېلىپ قالايمىقانچىلىقتا چۈشۈپ قېلىپ، يېتىشەلمەيۋات-
قان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بولاڭچىلىق قىلىش. ئۇنىڭدا
باشقىلار خېيىم - خەتەردە ياكى قىيىنچىلىقتا قالغان پەيتتىن
پايدىلىنىپ ئۆز غەرىزىگە يېتىشكە ئوخشاش ئەخلاقسىزلىق
ھەرىكەت تەمسىل قىلىنىدۇ. يېغىلىق دەۋرىدە، ۋۇ بەگلىكى
بىلەن يۆبەگلىكى ئۆزئارا ئۇرۇش ئېلان قىلىشىۋۇن
يۆ بەگلىكىنىڭ پادىشاھى گۇ جيەن ۋۇ بەگلىكىنىڭ داڭ-
دار سەركەردىسى ۋۇزىشۇ سۇيىقەستكە ئۇچرىغان ۋە ئەلدە يۈز
بەرگەن ئېغىر قۇرغاقچىلىق دەستىدىن «قىسقۇچ پاقا ۋە شال-
لارمۇ قۇرۇپ كەتكەن» پەيتتىن پايدىلىنىپ، ۋۇ بەگلىكىگە
قايتۇرما زەربە بېرىشنى پىلانلايدۇ. ئۇلار يەنە ۋۇبەگلىكىنىڭ
بېگى فۇجيەن شىمالىي تەرەپكە بېرىپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتى-
كى ھەر قايسى بەگلىكنىڭ بەگلىرى بىلەن سېرىق كۆل دې-
گەن جايدا باش قوشۇۋاتقان، ئەلنىڭ ئىچكى قىسمى بوش

قالغان پەيتتىن پايدىلىنىپ دەرھال قوشۇن چىقىرىپ، ئومۇم-
يۈزلۈك ھۇجۇم قىلىپ ۋۇ بەگلىكىنى تېزلىكتە يوقىتىدۇ.

6. ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن زەربە بېرىش

بۇ ئامال — ساختا قىياپەت بىلەن دۈشمەندە خاتا تۇي-
غۇ پەيدا قىلىپ، ھۇجۇم يۆنىلىشىنى يوشۇرۇشتا ئىشلىتىلىدى-
غان تەدبىر. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە، ۋۇ، چۇ قاتار-
لىق يەتتە سويۇرغاللىقتا توپىلاڭ يۈز بېرىدۇ. خەن سۇلالى-
سىنىڭ سانغۇنى جۇيافۇ قەلئەنى چىڭ ساقلاپ، ئۇرۇش قى-
لىشنى رەت قىلىدۇ. ۋۇ بەگلىكىنىڭ قوشۇنلىرى شەھەرنىڭ
شەرقىي جەنۇبىغا يالغان ھۇجۇم قىلغاندا، جۇيافۇ غەربىي
شىمالىي تەرەپتىكى مۇداپىئەنى كۈچەيتىش توغرىسىدا بۇيرۇق
چۈشۈرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ۋۇ بېگى ئاساسىي قوشۇنلىرىنى
چىقىرىپ غەربىي شىمال تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. نەتىجى-
دە دەككىسىنى يەپ، ھۇجۇم قىلىپ كىرەلمەيدۇ. بۇ — قوماند-
انلارنىڭ كاللىسىنى سەگەك تۇتۇپ، قارشى تەرەپنىڭ ساخ-
تا «شەپە» سىدىن قايمۇقۇپ قالماسلىقنى كۆرسىتىدىغان ئۇ-
رۇش مىسالى.

1798 يىلى 5 ئايدا، ناپولېئون مىسىرغا يۈرۈش قىلىپ،
يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا «ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ تاجىس-
دىكى گۆھەر» ھېسابلانغان ھىندىستاننى بېسىۋالماقچى بو-
لىدۇ. ئۇ، قوشۇن چىقىرىشتىن بۇرۇن، ئوتتۇرا دېڭىزدىكى ئەن-
گلىيە فلوتىنىڭ توسۇپ زەربە بېرىشىگە ئۇچراپ قېلىشتىن
ئەندىشە قىلىپ، تۈرلۈك ۋاستە ئارقىلىق، فرانسىيىنىڭ ئوتتۇ-
را دېڭىز فلوتى ئاتلانتىك ئوكيانغا كىرىپ ئىرلاندىيىدە قۇ-
رۇقلۇققا چىقماقچى بولۇۋاتىدۇ دەپ يالغان ئاخبارات تارقى-
تىدۇ. ئۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن فرانسىيىنىڭ بىر فلوتى

ئىرلاندىيىگە بارماقچى بولۇپ، ئەنگلىيىلىكلەرنى بىر قېتىم چۆچۈتكىنى راست ئىدى. شۇ قېتىمدا، ئەنگلىيە فلوتىنىڭ كوماندىرى نارسۇن ناپالېئوننىڭ ئۆزىنىڭ ھويلىسىغا يېتىپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ، كورابىللىرىنى جەبىلتارىق بوغۇزىغا يۆتكەپ، بوغۇزدىن ئۆتمەكچى بولغان فرانسىيە فلوتىغا توسۇپ زەربە بېرىشكە تەييارلىنىدۇ. دەل شۇ پەيتتە، ناپالېئون پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تۇلۇن ھەربىي پورتىدىن يولغا چىقىپ، مىسىرغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. نارسۇن ئالدانغانلىقىنى سېزىپ دەرھال يەلكەن چىقىرىپ تېزلىك بىلەن قوغلايدۇ. ئەپسۇسكى، دېڭىزدا فرانسىيە فلوتىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ. بۇ چاغدا نارسۇن ناپالېئون ئالدى بىلەن ئىستانبولغا بېرىشى مۇمكىن، دەپ مۆلچەرلەپ، يەنە شۇ جايغا قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئۇنىڭ كېتىشىگە فرانسىيە فلوتى ئالېكساندىرىيىگە يېتىپ كېلىپ، قۇرۇقلۇققا ئوڭۇشلۇق بىلەن چىقىپ مىسىرنى بېسىۋالىدۇ. ناپالېئون ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ بۇياقتىن زەربە بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىدۇ.

2 - بۆلۈم قايمۇقتۇرۇش ئامالى

7. تېرە تاراقشىتىپ قۇرۇق ھەيۋە قىلىش (يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىش)

تېرە شاراقشىتىپ قۇرۇق ھەيۋە قىلىش (يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىش) نىڭ مەزمۇنى — بىرەر نەرسىنى ئاساسسىز ئويدۇرۇپ چىقىپ، تۆھمەت چاپلاپ زىيانكەشلىك قىلىش. مەزكۇر ئامالنىڭ ھەربىي ئىشلاردا تەتبىقلىنىشى — راست

بىلەن يالغاننى ئارىلاشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، دۈشمەننى خاتا مۆلچەرلەيدىغان ۋە خاتا ھەرىكەت قىلىدىغان ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇشتىن ئىبارەت. بۇ ئامالنى توغرا ئىشلىتىش ئۈچۈن دۈشمەن قايمۇقۇپ قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ دەل پەيتىدە، ئۇستىلىق بىلەن ساختىپەزلىكنى ئەمەلىيەتكە، يوقنى بارغا، يالغاننى راستقا ئۆزگەرتكەندىلا، دۈشمەنگە كۈتمىگەن يەردىن زەربە بەرگىلى بولىدۇ. مەسىلەن: تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە لىن فۇچاۋ ئۆز قارمىقىدىكى سانغۇنلىرىغا ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ چىشەن ناھىيىسىنى مۇھاسىرىگە ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. شەھەرنى ساقلاۋاتقان سەركەردە جاڭ شۈن ئۇزاق مۇھاسىرە ئىچىدە قالغان ۋە ئازچىلىق كۆپچىلىككە تەڭ كېلەلمەيدىغان ئەھۋال ئاستىدا، لەشكەرلىرىگە 1000 دىن ئارتۇق قارانچۇق ياساپ قارا چاپان كىيگۈزۈپ، بېلىدىن باغلاپ كېچىدە سېپىلدىن چۈشۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. لىن فۇچاۋنىڭ لەشكەرلىرى سېپىلدىن چۈشۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ كۆلەڭگىسىگە قاراپ، شەھەردىكىلەر مۇھاسىرىنى تۇيۇقسىز بۆسۈپ ئۆتمەكچى ئوخشايدۇ، دەپ قاراپ، قارانچۇق تەرەپكە قارىتىپ تەرەپ - تەرەپتىن ئوق ئاتىدۇ. نەتىجىدە، جاڭ شۈن بىر نەچچە يۈز مىڭ ئوققا ئىگە بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، جاڭ شۈن كېچىدە سېپىلدىن راست ئادەم چۈشۈرىدۇ. لىن فۇچاۋنىڭ لەشكەرلىرى بولسا جاڭ شۈن يەنە «ئوق يىغىش ئۈچۈن قارانچۇق چۈشۈرۈۋاتىدۇ» دەپ قاراپ، يىراقتا تۇرۇپ مازاق قىلىپ، ئۇرۇشقا قىلچە تەييارلىق كۆرمەيدۇ. جاڭ شۈننىڭ سېپىلدىن چۈشكەن 500 لەشكىرى پىداكار ئەترەت تەشكىل قىلىپ، تۇيۇقسىز لىن فۇچاۋنىڭ لاگېرىغا ھۇجۇم قىلىپ، بىخارامان ياتقان دۈشمەننى تازا باپلايدۇ.

بۇ ئامال ھازىرقى زامان ئۇرۇشلىرىدىمۇ كەڭ قوللىنىل-

ماقتا. مەسىلەن: ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ۋاقتىدىكى شاڭگەنلىڭ ئۇرۇشىدا، پىدائىي قىسىملىرىمىز مەلۇم قىسىمنىڭ 8 - لىيەنى لەخمە ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋالغاندىن كېيىن، كۈرەشنىڭ مەركىزىي نۇقتىسىنى لەخمىنىڭ سىرتىغا يۆتكەش ئۈچۈن، دۈشمەنلەر كېچىدە چارچاپ قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يالغۇز ئەسكەر ياكى گۇرۇپپىلار بويىچە تەشەببۇسكارلىق بىلەن دۈشمەنگە پاراكەندىچىلىك سېلىش ياكى زەربە بېرىش قارارىغا كېلىدۇ، ئۇلار تەشمە ئاكوپتىن چىقىش ئالدىدا، دۈشمەننىڭ پات - پات يېنىپ تۇرىدىغان يورۇتقۇچى بومبىسىنىڭ نۇرىدىن پايدىلىنىپ ھۇجۇم نىشانىنى ۋە ھەرىكەت يولىنى تاللاپ، ئاندىن كېيىن سىرتقا قارىتا كونسېرۋا قۇتىسى قاتارلىق جاراڭلايدىغان نەسلەرنى تاشلايدۇ. دەسلەپتە دۈشمەن ئاڭلىغان ھامان ھەرىكەتكە كېلىپ، ئىنتايىن سەزگۈرلۈك بىلەن ئاۋاز چىققان جايغا قاراپ ئوت ئاچىدۇ. مۇشۇنداق قىلىپ بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاپ، دۈشمەنلەرنى ئۇدا دامغا چۈشۈرۈپ قاتتىق چارچىتىپ، بارا - بارا بىخۇدلاشتۇرۇپ قويىدۇ. مۇشۇ پەيتتىن پايدىلىنىپ زەربىدار گۇرۇپپىمىز تېزلىكتە لەخمە ئاغزىغا يوشۇرۇنۇپ بېرىپ، دۈشمەننىڭ لەخمە ئاكوپىغا ئون نەچچە مېتىر كېلىدىغان جايدىكى ئىككى پوتەينى پارتلىتىۋېتىدۇ ۋە دۈشمەن ئەھۋالنى بىلىپ بولغىچە ئۇلار ئۆز ئورنىغا بىخەتەر قايتىپ كېلىدۇ.

8. ئۆتكەلدىن يوشۇرۇن ئۆتۈش

مەزكۇر ئامال — ئۇدۇل تەرەپتىن يالغان ھۇجۇم قىلىش يالغان ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت قايمۇقتۇرۇش ۋاستىسى ئارقىلىق ھۇجۇم يۆنىلىشىنى ۋە بۆسۈپ ئۆتۈش

نۇقتىسىنى يوشۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ يېغىلىق دەۋرىدە چۇ بەگلىكى بىلەن خەن بەگلىكى ئۇرۇش ئېلان قىلغان چاغدا، شياڭ يۈ ئۆزىنى ھاكىمبەگ دەپ ھېسابلايدۇ، ليۇ باڭ خەنجۇڭغا كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۇ، جاڭ خەننىڭ تاجاۋۇزچىلىقىدىن ساقلىنىش ۋە شياڭ يۈنى بىخۇتلاشتۇرۇش ئۈچۈن گۇەنجۇڭدىن خەنجۇڭغىچە بارىدىغان ئاسما تاختاي يولنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدۇ. مىلادىيىدىن 206 يىل ئىلگىرى، ليۇ باڭنىڭ سەركەردىسى خەن شىن «شەرققە يۈرۈش» قىلىشقا قوشۇن چىقارماقچى بولۇپ، ئالدى بىلەن نۇرغۇن لەشكەر چىقىرىپ ئاسما تاختاي يولنى ياساپ ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ھۇجۇمغا شۇ يەردىن ئۆتىدىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالىدو. ئەمەلىيەتتە خەن شىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ مەخپىي ھالدا چېنسر يولنى بويلاپ ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ باۋجى ناھىيىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىگە ئايلىنىپ بېرىپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغاپ جاڭ خەننى بىراقلا مەغلۇپ قىلىدۇ.

قەدىمكىلەر غەپلەتتە قالدۇرۇپ غەلىبە قازىنىشتىن ئىبارەت ئۇرۇش قىلىش چارىسى نورمال ئۇرۇش قىلىش پرىنسىپىدىن كېلىدۇ، دۈشمەن نورمال بولغان ئۇرۇش قىلىش پرىنسىپى بويىچە ھەرىكەت غەرىزىمىزنى ھۆكۈم چىقىرىدىغان قىلىنغاندىلا، دۈشمەننى غەپلەتتە قالدۇرۇپ غەلىبە قىلىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. 1944 - يىلى 6 - ئايدىكى ئامېرىكا - ئەنگلىيە ئىتتىپاقچى ئارمىيىسى فرانسىيىنىڭ نورماند دېگەن جايدا ئېلىپ بارغان قۇرۇقلۇققا چىقىش ئۇرۇشىنى ھازىرقى زامان شارائىتىدا ئېلىپ بېرىلغان بىر قېتىملىق «ئۆتكەلدىن يوشۇرۇن ئۆتۈش» ئۇرۇشى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. تەبىئىي شارائىتتىن ئېيتقاندا، ئەنگلىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدىكى كالايىس بوغۇزىدىن ئۆتۈپ قۇرۇقلۇققا چىقىش لامانىش بوغۇزىدىن ئۆتۈپ نورماندىدىن

10

قۇرۇقلۇققا چىقىشقا قارىغاندا يېقىن، قاتناش قولايلىق، هاۋا ئارمىيىسىنىڭ ياردەم قىلىشىغىمۇ ئەپلىك بولۇپ، ئىنتايىن ياخشى هۇجۇم قىلىش يۆنىلىشى ئىدى. گېرمانىيە ئارمىيىسى دەل ئاشۇنداق ئەهۋالنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىتتىپاقداش ئارمىيە يېقىندىكىنى تاشلاپ، يىراقتا يۇگۇرىدۇ دەپ قاراپ، ئاساسلىق مۇداپىئە كۈچىنى كالايىس رايونىغا قويىدۇ. ئىتتىپاقداش ئارمىيىمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئازدۇرۇش هىيلىسىنى قوللىنىدۇ. مەسىلەن: ئۇلار كالايىسنىڭ قارشى قىرغىقىدىكى ئېرلاندىيىنىڭ شەرقىي قىسمىدا ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ «بىرىنچى گۇرۇپپىۋى ئارمىيە» دېگەن نامنى ئويدۇرۇپ چىقىپ، يالغاندىن رادىئو تورى قۇرۇپ، هەمدە گېنېرال باتۇننى مەزكۇر گۇرۇپپىۋى ئارمىيىنىڭ قوماندانى دېگەن يالغان ئاخبارات تارقىتىپ، گېرمانىيە ئارمىيىسىدە بۇ قۇرۇقلۇققا چىقماقچى بولىۋاتقان ئاساسلىق كۈچنىڭ ئۆزى بولسا كېرەك دېگەن خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىدۇ. ئىتتىپاقداش ئارمىيە يەنىلا ئەنگلىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبى قىسمىدىكى هەر قايسى پورت ۋە تېمزا دەرياسىنىڭ ئېغىزلىرىدا قۇرۇقلۇققا چىققۇچى دېگىز فىلوتى تەقلىد قىلىپ، زور مىقداردىكى قۇرۇقلۇققا چىققۇچى يالغان كورابىللارنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. هەمدە ماددىي ئەشيا ـ ماتېرىياللارنى توپلايدىغان مەيدان قاتارلىقلارنى هازىرلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىرلەشمە ئارمىيە كالايىس رايونىغا بولغان بومباردىماننى كۈچەيتىپ، نورماندىنى ئىلگىركىدەكلا سەپ بويىچە بومباردىمان قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن گېرمانىيە ئارمىيىسىنى تېخىمۇ خاتا تۇيغۇغا سېلىپ، نورماندىدىكى قۇرۇقلۇققا چىقىش ئۇرۇشىنىڭ ئۇشتومتۇتلۇقىنى شەكىللەندۈرىدۇ.

٩. چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرۈش

بۇ ئامالدا دۈشمەننىڭ ئۆتكۈرلىشىۋاتقان زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلىرىغا قوللىنىدىغان «تاغدا ئولتۇرۇپ يولۋاس سوقۇشىشىنى تاماشا قىلىش» تىن ئىبارەت پوزىتسىيە كۆرسىتىلىدۇ.

دۈشمەننىڭ ئىچكى زىددىيىتى ناھايىتى كەسكىنلىشىپ، بىر ـ بىرىنى چەتكە قېقىشتىن ئىبارەت كەيپىيات بارغانسېرى ئاشكارىلانغان چاغدا، پۇرسەتتىن پايدىلىنىشقا ئالدىراپ كەتمەسلىك كېرەك. ئالدىراپ كەتكەندە، كۆپ ھاللاردا دۈشمەنلەرنىڭ ۋاقىتىنچە ئىتتىپاقلىشىۋېلىشى ئۈچۈن ھەيدەكچىلىك رول ئوينايدۇ ـ دە، ئۇلارنىڭ قايتۇرما زەربە بېرىش كۈچىنىڭ كۈچىيىپ كېتىشىگە سەۋەب بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، مەقسەتلىك ھالدا بىر ئاز يول قويۇپ، دۈشمەننىڭ ئىچكى زىددىيىتىنى داۋاملىق تۈردە ئۆتكۈرلىشىشكە قاراپ تەرەققىي قىلغان، ئۆزئارا قىرغىنچىلىققا چۈشكەن ئەھۋال كېلىپ چىققاندىلا، دۈشمەننى ئاجىزلىتىپ، ئۆزىنى رورايتىشتىن ئىبارەت ھەربىي مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ. ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، يۈەن شاڭ بىلەن يۈەن شى ساۋساۋ تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن، بىر نەچچە مىڭ ئادەمنى باشلاپ، گۇڭ سۇنكاڭغا قېتىلىدۇ. شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە بەزىلەر ساۋساۋغا سەپەرنى غەلبىسىرى داۋاملاشتۇرۇپ، گۇڭ سۇنكاڭنى باپلاپ، يۈەن شاڭ، يۈەن شى ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسىنى تىرىك تۇتۇپ كېلىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىدۇ. ساۋساۋ بۇنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ: گۇڭ سۇنكاڭغا يۈەن شاڭ، يۈەن شى ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسىنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرگۈزۈپ، كاللىسىنى ئېلىپ كېلىشنى ئويلاۋاتىمەن، دەپ جاۋاب بېرىدۇ. دەرۋەقە، ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، گۇڭ سۇنكاڭ يۈەن شاڭ،

يۈەن شى ئىككىسىنىڭ كاللىسىنى كۆتۈرۈپ ساۋساۋنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. سەركەردىلەر ساۋساۋدىن بۇنىڭ سىرىنى سورىغاندا، ساۋساۋ گۇڭ سۇنكاڭ ئەزەلدىن يۈەن شاڭ، يۈەن شىلەرنىڭ ئۆزىنى باپلىشىدىن قورقىدۇ. شۇڭا يۈەن شاڭ، يۈەن شى ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ تەسلىم بولسا، گۇڭ سۇنكاڭ جەزمەن گۇمانلىنىدۇ. ئەگەر بىز قوشۇن چىقىرىپ ئالدىراپ ـ تېنەپ هۇجۇم قىلىدىغان بولساق، ئۇلار ئۆزئارا بىرلىشىۋالامدۇ، دەپ جاۋاب بېرىدۇ.

«سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دا مۇنداق دېيىلىدۇ: ئۇرۇش مەنپەئەت تالىشىشتىن ئىبارەت، غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلىپ، بىر نەچچە شەھەرنى ئالغان تەقدىردىمۇ، ئەمەلىي مەنپەئەتكە ئېرىشەلمىسە، ئەكسىنچە پۇقرالارغا جاپا سېلىپ، مال ـ مۈلۈككە زىيان يېتىدۇ. قوشۇن ئۇزۇن مۇددەت سىرتتا قالسا، ئوخشاشلا پايدا زىياننى قاپلىيالمىغانلىق بولىدۇ. شۇڭا، ھۇجۇم ئۇرۇشى مەسىلىسىگە مۇئامىلە قىلىشتا ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئويلىشىپ، ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىپ، شەخسىي ھېسسىيات بىلەن ئىش كۆرۈشتىن ساقلىنىش كېرەك.

1948 ـ يىلى 6 ـ ئايدا، ئارمىيىمىز چاڭچۇننى مۇھاسىرىگە ئالغاندىن كېيىن، مۇستەھكەم ئىستىھكامغا تايىنىپ، چاڭچۇننى ساقلاپ ياتقان 100 مىڭ كىشىلىك دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ ئاشلىق مەنبەسى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، ھاۋادىن ياردەم قىلىشقىلا قاراپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، شەھەر تەرتىپى ئىنتايىن قالايمىقانلىشىپ، دۈشمەنلەر ئاشلىق تالىشىپ ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشىۋاتاتتى. ئارمىيىمىز دۈشمەننىڭ يەرلىك ئارمىيىسى بىلەن مۇنتىزىم ئارمىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ، شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ ئۇرۇش قىلماي جىم تۇرۇۋالىدۇ. دۈشمەننىڭ چاڭچۇننى ساقلاپ ياتقان ئارمىيىسىنىڭ يۈننەنلىكلەردىن تەركىب تاپقان 60 ـ جۇنى

ئارمىيىمىزنىڭ ھەربىي جەھەتتىكى بېسىمى، سىياسىي جەھەتتىكى قولغا كەلتۈرۈش ۋە جىڭجۇ غەلىبىسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، جۈنجاڭ زېڭ زېشىڭ ئاخىرى جياڭ جېيشىنىڭ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىش بۇيرۇقىنى قەتئىي رەت قىلىپ، 10 ئاينىڭ 17 ـ كۈنى قوشۇنلىرىنى باشلاپ، ھەققەتكە قايتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، جياڭ جېيشى قارمىقىدىكى يېڭى 7 ـ جۈن باشقا قىسىملىرى قېيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقتىن، ئارقا ـ ئارقىدىن تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئارمىيىمىز قان ئاققۇزمايلا چاڭچۇننى قايتۇرۇۋالىدۇ.

10. كۈلۈپ تۇرۇپ جان ئېلىش

كۈلۈپ تۇرۇپ جان ئېلىش ـ ئەسلى مەنىسىدىن ئېيتقاندا، كۆرۈنۈشتە مۇلايىم، ئەمەلىيەتتە قارانىيەت، تىلى ھەسەل، ئىچى زەھەر ئىككى يۈزلىمىچىلىكنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنى ھەربىي ئىشلارغا تەتبىقلىغاندا، ھەربىي ھەرىكەتنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ئومۇمەن سىياسىي، دىپلوماتىيە جەھەتتىكى نىقابلىنىش ۋاسىتىسى ئارقىلىق، قارشى تەرەپنى ئەخمەق قىلىش ۋە بىخۇتلاشتۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ.

ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، لۇي مىڭ گۈەن يۈيىنىڭ خەنچېڭ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغىنىدىن خەۋەر تېپىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جىنجۇ ئايمىقىنى تارتىۋېلىش كويىدا بولىدۇ. شۇڭا ئۆزىنى ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالدىم، ئۆز ماكانىمغا قايتىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىمەن دەپ، ھېچقانداق نامى چىقمىغان لۇسۇننى ئوڭ قول ۋەزىرلىككە تەۋسىيە قىلىپ ئۆزىگە ۋەكالىتەن لۇكۇنى قوغداپ تۇرۇشقا قالدۇرىدۇ. لۇسۇن گۈەن يۈيىنى يەنىمۇ بىخۇتلاشتۇرۇش ئۈچۈن كۆرۈنۈشتە ئىناق ئۆتۈش، ئەمەلىيەتتە ئۇرۇشقا

تەييارلىق كۆرۈشتىن ئىبارەت ئىككى قوللۇق ۋاستىنى قوللىندۇ. لۇسۇن ھوقۇق تۇتقاندىن كېيىن، گوەن يۈيگە دەرھال خەت يېزىپ، گوەن يۈينى تۆھپىسى چوڭ، يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە دەپ ماختاپ، ئۆزىنى ئەمەلگە يارىشا قابىلىيەت يوق تالىپ دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە لۇسۇن يەنە ئاستىرتتىن ساۋساۋ بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىدۇ. دەل گوەن يۈي لۇسۇننى كۆزگە ئىلماي، پۈتۈن زېھنى بىلەن خەنچىڭ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىۋاتقان چاغدا، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق جىنجۇ ئايمىقىنى ئېلىش ئۈچۈن، لۈي مىڭ ئۇرۇش كېمىلىرىنى سودا كېمىلىرىگە ئۆزگەرتىپ، قوشۇنلىرىنى باشلاپ دەبدەبىسىز دەريا بويلاپ يۇقىرى ئۆرلەيدۇ ۋە ئاخىردا گوەن يۈينى مەغلۇپ قىلىدۇ.

سىياسىي جەھەتتىكى نىقاب بىلەن دىپلوماتىيە جەھەتتىكى نىقاب ھازىرقى زامان جاھانگىرلىرىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق قىلىش ئۇرۇشىدا ناھايىتى گەۋدىلىك بولۇپ كەلمەكتە. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا ياپونىيە مىلىتارىستلىرى تىنچ ئوكيان ئۇرۇشىنى قوزغاشتىن بۇرۇن، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى بىلەن ئارقا - ئارقىدىن دىپلوماتىيە سۆھبىتىنى ئۆتكۈزۈشنى باھانە قىلىپ، ئامېرىكا رەھبەرلىرىنى ياپونلۇقلار دىپلوماتىيە يولى بىلەن ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىشنى ھەل قىلىشنى چىن كۆڭلىدىن خالايدىغاندەك يالغان تۇيغۇغا كەلتۈرىدۇ. سۆھبەت يېرىم يىلدەك داۋام قىلىدۇ، ياپونىيە ھۆكۈمىتى پېرىل - خاربور پورتىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشتىن يېرىم سائەت ئىلگىرىلا ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە دىپلوماتىك سۆھبەتنى توختىتىش ھەققىدە ئەڭ ئاخىرقى ئېمراندوم تاپشۇرىدۇ.

11. ئۇنىڭ ئورنىغا بۇنى سەپلەش

ئۇنىڭ ئورنىغا بۇنى سەپلەش — ئومۇمەن دۈشمەن ئۈستۈن ئورۇندا، ئۆز تەرەپ ئاجىز ئورۇندا تۇرغان، ياكى

ئىككى تەرەپنىڭ كۈچى تەخمىنەن تەڭ بولغان ئەھۋال ئاستىدا، كوماندىرلارنىڭ ئاز چىقىم ئارقىلىق زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ماھىر بولۇشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ئۇرۇش — كۈچ - قۇۋۋەت مۇسابىقىسىدىن ئىبارەت. ئۇرۇش كۈچىنىڭ ئۈستۈن تۆۋەنلىكى — مۇقەررەر ھالدا تەشەببۇسكارلىق بىلەن پاسسىپلىقنى بەلگىلەيدىغان ئوبيېكتىپ ئاساس، لېكىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن پاسسىپلىقنىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى يەنىلا سۇبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقنىڭ مۇسابىقىلىشىنى باشتىن كەچۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇرۇشتا سۇبيېكتىپ يېتەكچىلىك توغرا بولىدىغان بولسا، تۆۋەنلىكنى ئۈستۈنلۈككە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. سۇبيېكتىپ يېتەكچىلىك توغرا بولمىسا ئۈستۈنلۈك تۆۋەنلىككە ئايلىنىپ قالىدۇ - دە، ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپنىڭ ئەسلىدىكى تەشەببۇسكارلىق ياكى پاسسىپلىقتىن ئىبارەت ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

قەدىمكىلەر ئۇنىڭ ئورنىغا بۇنى سەپلەش ئۇسۇلىنى قوللانغاندا، كۈچ سېلىشتۇرمىسىنى ھېسابلاشنى ئۆگىنىۋېلىش، ئەمما ئاددىي ھالدا يېڭىش بىلەن يېڭىلىشنىڭ قېتىم سانىنىلا سېلىشتۇرۇپ قالماستىن، بەلكى ئازغىنە ئەسكەر كۈچى ئارقىلىق قارشى تەرەپنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئومۇمىي ۋەزىيەتتىكى تۆۋەنلىكتىن ھەربىر قىسمەنلىكتىكى ئۈستۈنلۈكنى قولغا كەلتۈرۈشكە ماھىر بولۇش كېرەك، دەپ قارايدۇ. دۆلىتىمىزنىڭ ئەمىنىيە مەزگىلىدە، مالىڭ ئۇرۇشىدا، چى بەگلىكىنىڭ ئاساسلىق سەركەردىسى تيەن جى ئەسلىدە ئات بەيگىسى ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۆز قوشۇنىنى جەڭگىۋار كۈچىنىڭ كۈچلۈك ياكى ئاجىزلىقىغا قاراپ ئۈستۈن، ئوتتۇراھال، ئاجىز دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ئاجىز كۈچى بىلەن دۈشمەنىنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قوشۇنىغا، ئاندىن مۇشۇ تەرتىپ بويىچە ئۈستۈن

كۈچى بىلەن دۈشمەنىنىڭ ئوتتۇراھال كۈچىگە، ئوتتۇراھال كۈچى بىلەن دۈشمەنىنىڭ ئاجىز كۈچىگە زەربە بەرمەكچى بولىدۇ. سۇن بىڭ ئۇنى ئاڭلاپ، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ مەقسىتى دۈشمەننى كۆپلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت ھېسابلاپ، ئۇرۇش مەيدانىدىكى ئەھۋالنى مۆلچەرلەپ كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ ئاجىز كۈچى بىلەن دۈشمەنىنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قوشۇنىغا، ئۆزىنىڭ ئوتتۇراھال كۈچى بىلەن دۈشمەنىنىڭ ئوتتۇراھال كۈچىگە زەربە بەرمەكچى بولىدۇ. ئالدىنقىسى دۈشمەن كۈچلۈك ئۆزى ئاجىز ئىكەنلىكىنى، كېيىنكىسى ئىككى تەرەپ تەڭ ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن سۇن بىڭ ئۇنى دۈشمەننى ئىسكەنجىگە ئېلىشقىلا ئىشلىتىپ، قاتتىق تۇتۇشۇپ قېلىشتىن ساقلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە سۇن بىڭ ئۆزىنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قوشۇنىغا تېز ئۇرۇش قىلىپ تېز غەلىبە قىلىش چارىسىنى قوللىنىپ، دۈشمەنىنىڭ ئەڭ ئاجىز قوشۇنىغا زەربە بېرىپ، كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئوتتۇراھال كۈچكە ماسلىشىپ دۈشمەنىنىڭ ئوتتۇراھال كۈچىگە بىرلىشىپ زەربە بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئىككى خىل كۈچ غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، ئاجىز كۈچىگە ماسلىشىپ، دۈشمەنىنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قوشۇنىغا بىرلىكتە زەربە بېرىدۇ. نەتىجىدە، ھەربىر قىسمەنلىكنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدىكى كۈچ سېلىشتۇرمىسىدا مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ تۇرىدۇ. مۇنداق ئالدى بىلەن ئاجىزغا، ئاندىن كېيىن كۈچلۈككە زەربە بېرىپ، بىر - بىرلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى دەل بۈگۈنكى كۈندە ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ يوقىتىش ئۇرۇشى قىلىش پرىنسىپىنىڭ تاكتىكىلىق ئاساسى دەپ ئېيتقىلى بولىدۇ.

مەزكۇر ئامال ئۆزگەرمەس ئامال ئەمەس، بەزىدە ئۆزگەرتىپ ئىشلىتىشكىمۇ بولىدۇ. 1943 - يىلى سوۋېت ئارمىيىسى دېنېپر دەرياسىدىن بۆسۈپ ئۆتۈش ئۇرۇشىدا، ئۇلارنىڭ ئالدىن

ئەۋەتىلگەن 381 - شىنىڭ ئىككى ئالدىنقى يىڭى ئەسلىدىكى پىلان بويىچە كيېۋنىڭ شىمالىدىكى بىر بۆسۈپ ئۆتۈش ئېغىزىدىن دېنېپر دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئالدىنقى پوزىتسىيىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، گېرمانىيە ئارمىيىسى سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ غەرىزىنى سېزىپ قېلىپ، كۆپلىگەن تانكىلىرىنى ئىشقا سېلىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. سوۋېت ئارمىيىسى شۇ زامان پىلانىنى ئۆزگەرتىپ، گېرمانىيە ئارمىيىسىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن دەريادىن ئۆتۈپ بولغان ئالدىنقى يىڭغا پوزىتسىيىنى قەتئىي چىڭ ساقلاپ شىددەتلىك ھۇجۇمنى قانات يايدۇرۇپ، دۈشمەندە ئاساسىي كۈچ دەل مۇشۇ پوزىتسىيىدە ئوخشايدۇ دېگەن خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن دەريادىن ئۆتمەكچى بولۇۋاتقان 381 - شىنىڭ ئاساسىي كۈچىنى 38 - زەربىدار بېگتۇەنگە قوشۇپ ئاساسلىق ھۇجۇم يۆنىلىشىنى كيېۋنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە يۆتكەيدۇ. نەتىجىدە ئالدىنقى ئىككى يىڭ تامامەن گۇمران بولۇش ئالدىدا، سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ ئاساسلىق كۈچى دېنېپر دەرياسىدىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ كېتىدۇ.

12. قولغا چىققاننى يانغا سېلىش

مەزكۇر ئامال - ئۇرۇش پەيتىنى يارىتىدىغان ۋە قولدىن بەرمەيدىغان تەدبىر. بۇ تەدبىرنىڭ ماھىيىتى بولسا، دۈشمەنىنىڭ يوچۇقلىرىدىن پايدىلىنىشتا. «ئازغىنە پايدا» نىمۇ «جەزمەن ئېلىش» ۋە ياكى «جەزمەن ئالماسلىق» نى ئومۇمىي ۋەزىيەتنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ ئويلىشىش، ئازنى دەپ كۆپتىن قۇرۇق قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن ئىبارەت.

ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئىككى تەرەپ كۈچىنىڭ ئازىيىش ۋە

كۆپىيىشى — ساندىن سۈپەتكە قاراپ ئۆزگىرىش جەريانى، بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش — مۇشۇ ئۆزگىرىش جەريانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى ئاكتىپ ۋاستە.

قولغا چىققاننى يانغا سېلىۋېلىش — كۆپىنچە ئاز تۈركۈمدىكى پارتىزانلارنىڭ دۈشمەننىڭ يۈرىكىگە قادىلىپ كىرىۋېلىپ، گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ غايىپ بولۇپ زەربە بېرىشىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭدا، بوشلۇقتىن پايدىلىنىپ دۈشمەننىڭ ئاجىز تەرىپىگە قاراپ كېڭىيىپ، قولايلىق شارائىت يارىتىش مەنىسىمۇ بار. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە، تيەن رۇڭ پادىشاھ بولالمىغانلىقى ئۈچۈن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چى بەگلىكىنىڭ بېگى بولۇۋالىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەنە شىمالىي چى بەگلىكىنىڭ بېگى تيەن ئەننى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. شياڭ يۈ ئۆز زېمىنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، لەشكەر باشلاپ تيەن رۇڭغا ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ چاغدا، خەنجۇڭنى ساقلاۋاتقان ليۇ باڭ خەن شىن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۆتكەلدىن يوشۇرۇن ئۆتۈپ توپىلاڭنى ئوڭۇشلۇق بىلەن تىنجىتىدۇ.

ئوپېراتسىيىلىك ئۇرۇشتا، ئومۇمەن، ھەرىكەت ئۈستىدىكى دۈشمەنلەر ئۆزىنى ئاسانلا ئاشكارىلاپ قويىدۇ. دۈشمەننىڭ ئەسكىرىي كۈچى شىددەت بىلەن تېز ئىلگىرىلىگەندە، سەپ ئۈزۈلۈپ كەتكەنلىكى، قىسىملىرىنىڭ ھەرقايسى يۆلەكلىرىنىڭ ھەرىكەت سۈرئىتى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن، تۇراۋاق كاپالەتلەندۈرۈش ئىشلىرىغا ئاسانلا قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ. شۇڭا، قارشى تەرەپ ئۈچۈن قولغا چىققاننى يانغا سېلىۋېلىش پۇرسىتىمۇ ئاسانلا تۇغۇلىدۇ. ھازىرقى زامان شارائىتىدا بۇنداق ئەھۋاللارغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. تانكا، زەمبىرەكلىك تانكا ۋە پىيادە ئەسكەرلەر برونۋىكدىن تەركىب تاپقان ناھايىتى زور زەربىدار كۈچ جىددىي ئالغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ، دېمەك، ئۇ ھالدا ئۇلارنىڭ ئۆزئارا

ماسلاشماي قېلىشى، ئارقا سەپ تەمىناتىنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشى ۋە يان قانىتىنىڭ ھىمايە قىلىشتىن ئايرىلىپ قېلىشتەك ئەھۋاللاردىن ساقلىنىش تەس. شۇنىڭ ئۈچۈن، چاقماق تېزلىكىدە ئىلگىرىلەۋاتقان برونېۋىك بىكىتۋەنىنىڭ ئارقا تەرىپىدە كۆپ چاغلاردا ۋاقىتلىق بوشلۇق كېلىپ چىقىدۇ.

قولغا چىققاننى يانغا سېلىشنى دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ ھەممىسى قوللىنىدۇ، زېرەك كوماندىر دۈشمەننىڭ بوشلۇقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ يېتەرسىزلىك تەرىپىنى تولۇقلىيالايدىغان بولۇشى كېرەك. «بېرلىننىڭ ئىشغال قىلىنىشى» دېگەن كىنودا مۇنداق بىر ۋەقە تەسۋىرلەنگەن: بېلوروسىيىنىڭ بىرىنچى سەپ زەربىدار قىسىملىرى بېرلىنغا 60 كىلومېتىر كېلىدىغان ئودىر دەرياسىغا يېتىپ كەلگەندە، ئارقىدىكى قىسىملاردىن ئايرىلىپ قالىدۇ، جەڭچىلەر قاتتىق چارچايدۇ، ھەرقايسى شىلارنىڭ كۈچى ئاجىزلىشىپ كېتىدۇ، تانكىلىرى يېقىلغۇ ماي يېتىشمىگەنلىكتىن توختاپ قالىدۇ. بۇ چاغدا، ژۇكوۋ ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە بولغان مۇنداق بىر ۋەقەنى ئەسلەيدۇ: قاتتىق ھەيۋە بىلەن كېلىۋاتقان گېرمانىيە ئارمىيىسى ھۇجۇم قىلىپ موسكۋاغا 30 كىلومېتىر قالغاندا، ئۇ، دۈشمەننىڭ ئۇرۇش سېپى ئۇزۇن، ئارقىدىكى قىسىمدىن يىراق، ھارغان ئوق شالدىن ئۆتەلمەيتۇ دېگەندەك، زەربىدارلىق قۇۋۋىتى قالمىدى، دەپ توغرا ھۆكۈم چىقىرىدۇ، مۇشۇ ھۆكۈمگە ئاساسەن، دۈشمەننىڭ بوشلۇقىدىن مۇۋاپىق پەيتتە پايدىلىنىپ، قىسىملىرىنى يان تەرەپتىن قايتۇرما زەربە بېرىشكە ئۇيۇشتۇرۇپ، گېرمانىيە ئارمىيىسىنى بىراقلا مەغلۇپ قىلىپ، ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىدۇ. كېيىنكى ئەھۋال دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە ئۆزگىرىپ، سوۋېت ئارمىيىسى گەرچە بېرلىنغا خەۋپ يەتكۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن شالدىن ئۆتەلمىگەن ھارغان ئوقتەك بولۇپ قالىدۇ.

شۇڭا، دۈشمەنمۇ ئوخشاشلا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يان تەرەپتىن قايتۇرما زەربە بېرىپ، ئارقىدىكى قىسىملار بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ تاشلايدىغان بولسا، يالغۇز بۆسۈپ كىرگەن سوۋېت قوشۇنلىرى قورشاۋغا چۈشۈپ قېلىپ يوقۇتۇلۇش خەۋىپىگە دۇچ كېلىدۇ. شۇڭا، ئۇ، بىر تەرەپتىن قىسىملىرىنى ۋاقىتنى چەك تۇتۇپ دەم ئالدۇرۇش — تەرتىپكە سېلىشقا ئۇيۇشتۇرىدۇ. بىر تەرەپتىن، كاتا گۇۋنىڭ تانكا قىسىملىرىغا شىمالغا جىددىي يۈرۈش قىلىپ ئىلگىرىلەش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. قىسىملار كۆزلەنگەن نىشانغا يېتىپ بارغاندا، گېرمانىيىنىڭ ياندىن قايتۇرما زەربە بەرگۈچى قىسىملىرىغا يولۇقۇپ قالىدۇ. ژۇكوۋ كەم يېرىنى تولۇقلىۋالغانلىقى ئۈچۈن، ھارغان ئوققا قۇۋۋەت قوشۇلغاندەك، بېرلىنغا ھۇجۇم قىلىش كۈچى كۈسىيىدۇ.

3 - بۆلۈم ھۇجۇم قىلىش ئامالى

13. ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغاش (ئىشارەت بېرىپ قويۇش)

ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغاش دېگەن سۆز قەدىمكى كىتابلاردىن ئېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن مۇنداق دېيىلگەن: تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، داڭتۇ ئايمىقىدا ۋاڭ لۇ ئىسىملىك بىر ئايماق بېگى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ تولىمۇ نەپسانىيەتچى ئادەم ئىكەن. بىر كۈنى ئايماقتىكى پۇقرالارنىڭ ئۇنىڭ سەرمۇنشى (كاتىپلىق ۋە ھېسابات ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئادەم) سىنىڭ پارا يەپ كېتىۋاتقانلىقىنى پۈتۈپ بەگكە مەكتۇپ سۇنۇپتۇ. بەگ مەكتۇپنى ئوقۇپ ئىنتايىن چۆچۈپ كېتىپتۇ -

دە، ئىختىيارسىز ھالدا «سىلەر ئوت - چۆپنى سىدىرلاتقان ئىكەنسىلەر، مەن ئەمدى ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغايمەن» دەپ تەستىق ساپتۇ. كېيىنكى كۈنلەردە بۇ سۆز ھەربىي ئىشلاردا قوللىنىلىدىغان بولدى.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇرۇشنىڭ مۇقەددىمىسى باشلانغان، ئەمما دۈشمەن تەرەپنىڭ ئەسكىرىي كۈچى ئاشكارىلانمىغان ۋاقىتتا، ھەربىي مەخپىيەتلىكنى يوشۇرۇپ تۇرۇش، يەنىلا قارىسىغا ئىلگىرىلەۋەرمەستىن، دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قىسىملىرىنى ئومۇميۈزلۈك ئاقتۇرۇش كېرەك. مىلادىدىن 628 يىل ئىلگىرى، چىن بەگلىكى لەشكەر تارتىپ جىن بەگلىكىگە خۇيپىيايە ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ. خۇيپىيانە ھۇجۇم قىلىش سەپىرىدە دۇچ كېلىش ئېھتىمالى بولغان بىر قاتار قىيىنچىلىقلارنى نەزەرگە ئالماي، يۈرۈش قىلماقچى بولۇۋاتقان چىن بەگلىكى قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانى مىڭ مىڭشى دۈشمەننى سەل چاغلاپ، كۆرەڭلەپ ئۆزى بىلگەنچە ئىش كۆرىدۇ. نەتىجىدە جىن بەگلىكىگە خۇيپىيانە ھۇجۇم قىلىشتىن نۇسرەت قازىنالمايدۇ. چىن بەگلىكىنىڭ قوشۇنلىرى قايتىپ كېلىۋېتىپ شياۋشەن تېغىدىن ئۆتكەندە، قوماندان دۈشمەن ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلىپ كۆرمەستىنلا لەشكەرلىرىنى تۆت تارامغا بۆلۈپ، ئارىلىقنى كەڭ - كەڭ تاشلاپ يۈرۈش قىلىدۇ. ئالدىنقى قىسمى دۈشمەننىڭ مۆكۈنۈپ ياتقان ئاز تولا لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرگەندىن كېيىن، دۈشمەننىڭ قىلتاققا چۈشۈرۈش ھىيلىسى ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى سەزمەي، خەتەرلىك چوققىلار ئارىسىدىكى تار جىلغىنى بويلاپ داۋاملىق بىخارامان ئىلگىرىلەۋېرىپ، ئۇقمايلا دۈشمەننىڭ مۆكۈپ تۇرۇپ زەربە بېرىش چەمبىرىكى ئىچىگە كىرىپ قالىدۇ. قارىسا، ئالدى تەرەپتە «جىن بەگلىكى» دەپ يېزىلغان چوڭ بىر تۇغنىڭ سەلكىن شامالدا جىلۋە قىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرىدۇ. مىڭ مېڭشى

يەنىلا دۈشمەن نەيرەڭۋازلىق قىلىۋاتىدۇ دەپ ھېسابلاپ لەشكەرلىرىگە جىن بەگلىكىنىڭ تۇغىنى يىقىتىپ يول ئېچىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردۇ. تۇغ يىقىلىشى بىلەنلا جىن بەگلىكىنىڭ مۆكۈنۈپ ياتقان لەشكەرلىرى تەرەپ - تەرەپتىن ئېتىلىپ چىقىپ، چىن بەگلىكىنىڭ لەشكەرلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىدۇ. مانا بۇ دۈشمەن ئەھۋالىنى چارلىماي تۇرۇپ قارامىلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىشتىن كېلىپ چىققان بىر چوڭ ساۋاق.

ئوت - چۆپنى مىدىرلىتىپ، ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى قوزغاش ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا ئىككى خىل مەزمۇنغا ئىگە: بىر خىلى، دۈشمەن ئەھۋالى ئايان بولغان، بىراق، ئۆزىمىزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى تېخى پۈتمىگەن چاغدا، دۈشمەنىنىڭ ئاساسىي كۈچىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن ھەرگىزمۇ «ئوت - چۆپنى مىدىرلىتىپ» قويماسلىق (مەسىلەن، دۈشمەنىنىڭ كۆزەتكۈچىلىرىگە تەگمەسلىك، ئاختۇرۇش ئەترەتلىرى چىقارماسلىق قاتارلىقلار) كېرەك. بۇنداق قىلىش ئارمىيىمىزنىڭ مەقسىتىنى يوشۇرۇش، دۈشمەنىنىڭ ئاساسىي كۈچىنىڭ چۆچۈپ كېتىپ ئۆزگىرىش ياسىۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى مەقسەت قىلىدۇ؛ يەنە بىر خىلى، ئالدى بىلەن ساختا ھۇجۇم ياكى ياردەمچى ھۇجۇم قىلىش تاكتىكىسىنى ئىشلىتىپ (ئۇيغۇرلاردا بۇنداق تاكتىكا «بۆرە ئويۇنى» دېيىلىدۇ) «ئوت - چۆپنى مىدىرلىتىپ»، يىلاننى كامىردىن چىقىرىپ يوقىتىش. مەسىلەن، 1951 - يىل 11 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 6 - كۈنىگىچە پىدائىي قىسىملىرىمىزنىڭ مەلۇم قىسمى چاۋشيەننىڭ جىڭدۇڭ دېگەن يېرىنىڭ غەربىي شىمالى ئېگىزلىكىگە قىلغان ھۇجۇم جېڭىدە ئاشۇنداق قىلغان. ئۇ چاغدا دۈشمەن ئىككى دانە كىچىك تەشمە ئاكوپ، 40 تىن ئوشۇق پوتەي ۋە زەمبىرەكتىن مۇداپىئەلىنىدىغان 30 دىن ئارتۇق بىلىنداز

دىن تەركىب تاپقان تايانچ پوزىتسىيىگە تايىنىپ مۇداپىئەلىنىۋاتقانىدى. ھۇجۇم قىلغۇچى قىسىملىرىمىز ئىككى تۈمەن ئاساسىي كۈچ، شۇنىڭدەك قوشۇپ بېرىلگەن بىر قىسىم زەمبىرەكلەر ۋە تانكىلاردىن تەركىب تاپقانىدى. 11 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كېچىدە، ھۇجۇمچى قىسىملىرىمىز ئالدى بىلەن ئىككى پەي ئەسكىرىي كۈچ ئارقىلىق دۈشمەن پوزىتسىيىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىلگىرىلەپ بېرىپ ئوت ئاچىدۇ، 24 مىنۇت داۋام قىلغان جىددىي جەڭ نەتىجىسىدە، دۈشمەن ئىستىھكامدىن چىقىپ جەڭگە كىرىشكە مەجبۇر بولىدۇ. دۈشمەنىنىڭ ئەسكىرىي كۈچى تولۇق ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، ئىككى پەيىمىزنىڭ دەرھال چېكىنىشىگە ئەگىشىپ، 24 كاتيۇشا تەڭلا ئوت ئاچىدۇ، تاغ زەمبىرىكى، دالا زەمبىرىكى (گائۇبىتسا)، پوشكا ۋە تانكا زەمبىرىكىمۇ ئوت ئېچىپ دۈشمەننى بېسىپ تۇرىدۇ، شۇنداق قىلىپ دۈشمەننى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىدۇ، ئارقىدىنلا ھۇجۇمچى قىسىملىرىمىز ئاتاكىغا ئۆتۈپ، دۈشمەنىنىڭ شۇ يەرنى ساقلاۋاتقان ئۈچ لىيەنىنى قويماي يوقىتىدۇ.

14. ئۆلۈككە جان كىرگۈزۈش

ئۆلۈككە جان كىرگۈزۈش ئەسلىدە ھالاك بولغان نەرسىنى باشقا شەكىللەر بىلەن مەيدانغا ئېلىپ چىقىشقا تەمسىل قىلىنىدۇ. بۇ يەردە پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق نەرسىلەردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ھەربىي ئىشلار مۇددىئاسىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇش كۆزدە تۇتۇلغان.

ئۇرۇشتا باشقىلارنى قورال كۈچى ئارقىلىق قوللىغان، ھەمدە باشقىلارنىڭ ئورنىدا ھۇجۇمغا ئۆتكەن ياكى مۇداپىئە كۆرگەن چاغدا، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ باشقىلارنى كونترول قىلىۋېلىش ياكى خەلقنىڭ زېمىننى ئىشغال قىلىۋېلىشىمۇ

ئۆلۈككە جان كىرگۈزۈش دەپ ئاتىلىدۇ. مىلادى 112 - يىلى ساۋ ساۋ لەشكەر تارتىپ خەنجۇڭنى تايانچ قىلىپ تۇرغان جاڭ لوغا ھۇجۇم قىلىدۇ، ئىچكى قىسمىدا بۆلۈنۈش بولۇۋاتقان يىجۇدىكى ليۇ جاڭ گۇرۇھى ساۋ ساۋنىڭ خەنجۇڭنى ئالغاندىن كېيىن ئۆزىگە ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ليۇ بېينى شۇخەنگە كېلىپ يار - يۆلەكتە بولۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ تەكلىپ ليۇ بېيغا خوپ ياقىدۇ. شۇڭلاشقا، ليۇ بېي شۇ يىلى قىشتا لەشكەرلىرىنى باشلاپ شۇ - خەنگە كىرىدۇ. شۇ - خەنگە كىرگەندىن كېيىن، ئىككى يىل جەڭ قىلىش ئارقىلىق شۇ - خەندىكى يىجۇ ئايمىقىنى ئىشغال قىلىپ، دۆلەت قۇرۇپ ئىگىلىك تىكلەش ئاساسىنى قۇرىدۇ.

ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولغان ئەھۋال ئاستىدا، پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق پۇرسەت ۋە نەرسىلەردىن پايدىلىنىپ تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ، مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە ئايلاندۇرۇشمۇ مەزكۇر ئامالنى قوللىنىش دائىرىسىگە كىرىدۇ. 1951 - يىل 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، پىدائىي قىسىملىرىمىزنىڭ مەلۇم قىسىم 2 - يېڭى بۇيرۇقتا بىنائەن خەنجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى پوزىتسىيىسىنى ۋە يىگزىنېڭ چوققىسىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى «584» ئېگىزلىكنى مەھكەم ساقلاش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالىدۇ. دۈشمەن بىلەن ئۇ يەردە بەش كېچە - كۈندۈز قانلىق جەڭ قىلىپ، 1000 دىن ئارتۇق دۈشمەننى يوقىتىدۇ. ئارقىدىن ئوق - دورا يېتىشمىگەنلىكى ۋە قىسىملارنىڭ ئېغىر زىيانغا ئۇچرىغانلىقى تۈپەيلىدىن، پوزىتسىيە قولدىن كېتىدۇ. 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى سائەت سەككىزلەردە ئامېرىكا قوشۇنلىرى بىر يىگدەك ئەسكىرىي كۈچنى ئىشقا سېلىپ ئېگىزلىكنى ئىشغال قىلىۋالىدۇ. بۇ چاغدا، ئاسماننى تۇيۇقسىز تۇمان قاپلاپ، ئالدى تەرەپتىكى ئون مېتىر يىراقلىقتىكى

نىشانلارنىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. بۇ ھال دۈشمەنگە يوشۇرۇن يېقىنلىشىشقا ئىنتايىن پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ، بۇ چاغدا، يىڭ باشلىقلىرى تەھلىل يۈرگۈزۈپ: دۈشمەن ئېگىزلىكنى ئەمدىلا ئىگىلىگەن بولغاچقا، خۇدىنى بىلمەي قالىدۇ، كۆرەڭلەپ بىزنى سەل چاغلايدۇ، مۇداپىئەسى مۇستەھكەم ئەمەس، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھازىرلا قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈش كېرەك، دەپ ھېسابلايدۇ. سائەت سەككىزدىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە، ئىككى يىڭدا قېپ قالغان 26 جەڭچى ئامېرىكا ئەسكەرلىرىچە ياسىنىپ، تۇماندىن پايدىلىنىپ، ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، سول - ئوڭ ئىككى قاناتتىن ئېگىزلىككە قاراپ ئاتلىنىدۇ. ئوڭ يولدىكى قايتۇرما زەربە بەرگۈچى گۇرۇپپىمىز تېز ئىلگىرىلەپ دۈشمەنگە 100 مېتىر قالغان جايغىچە كەلگەندە، دۈشمەنلەرنىڭ ھېچنېمىنى تۇيماي، ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىشىپ تاماق يېۋاتقانلىقىنى بايقايدۇ. ئۇلار كەسكىنلىك بىلەن چاپسان ئىلگىرىلەپ دۈشمەنگە 4 — 5 مېتىر قالغاندا تۇيۇقسىز ئوت ئېچىپ، دۈشمەننى قىمىرلىيالماس قىلىپ قويىدۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە، سول يولدىكى قايتۇرما زەربە بېرىش گۇرۇپپىمىزمۇ تۇيغۇزماي دۈشمەن پوزىتسىيىسىگە بۆسۈپ كىرىدۇ. دۈشمەن قايتۇرما زەربە بېرىش گۇرۇپپىمىزدىن ھاڭ - تاڭ بولۇپ، قويرۇقىنى قىسىپ تىكىۋېتىدۇ. ئون نەچچە مىنۇتلۇقلا جەڭ ئارقىلىق، ئوتتۇز نەچچە دۈشمەننى ئۆلتۈرۈپ ئېگىزلىك قايتۇرۇۋېلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، قايتۇرما زەربە بېرىش جېڭىدە ئاز بىلەن كۆپنى يېڭىش، ئاجىز تۇرۇپ كۈچلۈك ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ ئۆلگىسى يارىتىلىدۇ.

15. يولۋاسنى ئالداپ تاغدىن چۈشۈرۈش

بۇ ئامال دۈشمەننىڭ بۇرنىغا نوقتا سالىدىغان بىر خىل

تەدبىر. بۇ يەردە ئېيتىلغان «يولۋاس» كۈچلۈك دۈشمەنگە قارىتىلغان؛ «تاغ» ئادەتتىكى ئەھۋالدا ئېسىل پوزىتسىيە شارائىتىغا تەمسىل قىلىنىدۇ. كۈچلۈك دۈشمەن پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشىدە تۇرغاندا، يولۋاسقا قانات قوشۇلغاندەك بولىدۇ، تېخىمۇ قۇدرەت تاپىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ بۇرنىغا نۇقتا سېلىپ ئېسىل پوزىتسىيەدىن يېتىلەپ ئېلىپ چىقىدىغان بولساق، ئۇنىڭ كۈچلۈكلۈكى ئاجىزلىققا ئايلىنىدۇ.

ئەمەلىي جەڭلەردە بۇ ئامال ئىككى خىل شەكىلدە قوللىنىلىدۇ: بىر خىلى، دۈشمەننى ئالداپ مۇستەھكەم تايانچ نۇقتىلاردىن مەھرۇم قىلىپ قىلتاققا چۈشۈرۈش؛ يەنە بىر خىلى، دۈشمەننى ئالداپ ئانچە مۇھىم بولمىغان يۆنىلىشكە ياكى دۈشمەنگە نەپ بەرمەيدىغان باشقا بىر جەڭ مەيدانىغا باشلاپ قويۇپ، ئۇدۇل تەرىپىمىزدىكى جەڭ مەيدانىغا كېلىدىغان بېسىمنى يېنىكلىتىش ياكى شۇ جەڭ مەيدانىنى خەۋپتىن خالىي قىلىش. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، ۋۇدۇدىكى چاڭلار توپىلاڭ كۆتۈرىدۇ. خەن سۇلالىسى خاندانلىقى يۇ شۈنى ۋۇدۇنىڭ ۋالىيلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، توپىلاڭنى تىنجىتىشقا ئەۋەتىدۇ. يۇ شۇ لەشكەر تارتىپ ئىلگىرىلەش سەپىرىدە، كۈتمىگەندە چاڭلارنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، جىنساڭدىكى شياۋشەن جىلغىسىدا توسۇلۇپ قالىدۇ. بۇ چاغدا، يۇشۇ لەشكەرلىرىنى ھاپىلا - شاپىلا مۇھاسىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈشكە ئۇيۇشتۇرماستىن، بەلكى لەشكەرلىرىگە ئۆز جايىدا توختاپ تۇرۇش ھەققىدە يارلىق چۈشۈرىدۇ، ھەمدە مەكتۇپ يوللاپ ياردەم تىلەيدىغانلىقى، ياردەم بەرگۈچى ئەسكەرلەر كەلگەندە ئاندىن ئىلگىرىلەيدىغانلىقى توغرۇلۇق سۆز - چۆچەك تارقىتىدۇ. چاڭلار بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، خەن سۇلالىسىنىڭ ياردەم بەرگۈچى لەشكەرلىرى يېتىپ كەلگىچە ئاز - تولا نەرسە توپلىۋالايلى،

دەپ ئويلاپ، تارقىلىپ قوشنا ئايماقلارغا مال - مۈلۈك بۇلاشقا كېتىپ قالىدۇ. يۇشۇ چاڭلارنىڭ تارقىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ ئالغا يۈرۈش قىلىدۇ. ئۇلار كۈندۈزنى كېچىگە ئۇلاپ كۈنىگە 100 نەچچە چاقىرىمدىن جىددىي يۈرۈش قىلىدۇ. ھەر كۈنى قارارگاھقا يېتىپ بارغاندا، لەشكەرلىرىگە ئوچاقلارنى ئالدىنقى كۈندىكىدىن كۆپەيتىشنى بۇيرۇيدۇ. چاڭلار بۇ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن، يۇشۇغا ياردەمگە كېلىدىغان لەشكەرلەر يېتىپ كەلگەنگە ئوخشايدۇ، دېگەن ئويغا كېلىپ، ئۇلارغا چېقىلمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن چاڭلار پاسسىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ. يۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قامالنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئىچكى سەپتىكى ئۇرۇشنى تاشقى سەپتىكى ئۇرۇشقا ئايلاندۇرۇپ، چاڭلارنى مەغلۇپ قىلىدۇ.

مەزكۇر ئامالنى ئىشلەتكەندە، دۈشمەننىڭ خاتا تۇيغۇسىدىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇپ، ئەپچىللىك بىلەن ھەرخىل ساختا ئەھۋاللارنى پەيدا قىلىپ، ئىشنى پايدىلىق تەرەپكە تارتىپ «كالىنى بۇرنىدىن يېتىلەش» لازىم. 1944 - يىل 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى، ئامېرىكا - ئەنگلىيە بىرلەشمە ئارمىيىسى قوزغىغان نورماندىدىكى قۇرۇقلۇققا چىقىش ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى باشلىنىدۇ. بىرلەشمە ئارمىيىنىڭ ھاۋا دېسانت قىسىملىرى فرانسىيىنىڭ كىتىندىن يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدا بىر كۈندىن كۆپرەك جىددىي جەڭ قىلىش ئارقىلىق قۇرۇقلۇققا چىققۇچى قىسىملىرى بىلەن ئۇچرىشىدۇ. بۇ چاغدا، كەلكۈن رايوننىڭ ئارقا تەرىپىدە قېپقالغان ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ئىككى ھاۋا دېسانت دىۋىزىيىسى يەنىلا گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ مۇھاسىرىسىدە قېلىش خەۋپى ئىچىدە تۇراتتى. بىراق، گېرمانىيە ئارمىيىسى كىتىندىن يېرىم ئارىلىدىن قۇرۇقلۇققا چىققان بىرلەشمە ئارمىيە ئالكاۋۇر ھاۋا دېسانت قىسىملىرى ئەمەس،

دېگەن خاتا قاراشتا بولۇپ، ئۇنىڭغا ئېتىبارسىز قارايدۇ. 6 - ئاينىڭ 7 - كۈنىگە كەلگەندىلا، گېرمانىيە ئارمىيىسى ئاندىن زاپاس ئەسكىرىي كۈچىنى كىتىندىن يېرىم ئارىلىدىن كەلكۈن رايونىغا قاراپ ئاتلاندۇرىدۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە، گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ ئېفوكچىنىڭ شىمالىي ۋە غەربىدە زور تۈركۈمدە بىرلەشمە ئارمىيە ھاۋا دېسانتچىلىرىنىڭ بارلىقىدىن خەۋەر تاپىدۇ. گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ زاپاس ئەترىتى دىلغۇل بولۇپ تۇرغاندا، يەنە توساتتىن: بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ 300 دىن ئارتۇق ئايروپىلانى سىنلونىڭ غەربىدىكى رايونلارغا نۇرغۇن پاراشوتچىلارنى تاشلىدى دېگەن خەۋەر يېتىپ كېلىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ، پاراشوتچىلارغا ئوخشاش ياساندۇرۇلغان ياغاچ قورچاقلار ئىدى. گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ مارشالى ئېرۋىن روممېل بۇنى بىرلەشمە ئارمىيىنىڭ سىنلودا كەڭ كۆلەملىك ھالدا دېڭىزدىن قۇرۇقلۇققا چىقماقچى بولۇۋاتقانلىقىنىڭ مۇقەددىمىسى، دېگەن خاتا ئوي بىلەن زاپاس ئەترىتىنىڭ بارلىق كۈچىنى سىنلوغا يۆتكەش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ئىككى ھاۋا دېسانت دىۋىزىيىسى گېرمانىيە ئارمىيىسى غەربكە يۈرۈش قىلغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كەلكۈن رايونىدىن ئۆتۈپ خەۋپتىن قۇتۇلىدۇ.

16. تۇتۇش ئۈچۈن قويۇپ بېرىش

بۇ — پسىخولوگىيە ئۇرۇشى تۈسىنى ئالغان بىر تەدبىر. ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى ئىگىلىگەن ئەھۋال ئاستىدا، كوماندىر ئوڭۇشلۇق تەرەپىنىلا كۆرۈپ قالماستىن، ئۇچراش ئېھتىمالى بولغان يېڭى قىيىنچىلىقلارنىمۇ مۆلچەرلەپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن شارائىت يارىتىپ، غەلىبە قازىنىش ئىشەنچىسى چوڭراق، قولغا كەلتۈرۈش ئاسانراق بولغان،

چىقىم نىسپىي ھالدا ئازراق بولغان، جۈملىدىن روھىي جەھەتتىن دۈشمەننى پارچىلاش ۋە ئاجىزلاشتۇرۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇرۇش ئۇسۇلىنى تاللىشى لازىم. بۇ ھەربىي كۈرەشتىكى ئەڭ يۇقىرى پرىنسىپ، يەنى «ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپلا باش ئەگدۈرۈش» كە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، جۇگېلىياڭ يىزۇلارنىڭ سەردارى مىڭخۇنى يەتتە قېتىم تۇتۇۋېلىپ يەتتە قېتىم قويۇپ بېرىپ، تەدرىجىي ھالدا چەت - ياقا جايلارغا سىلجىپ كىرىدۇ، ھەمدە مىڭخۇنى چىن دىلىدىن قايىل قىلدۇرۇپ، ئۇلىسمۇ قايتا قارشى تۇرمايدىغان قىلىدۇ. جۇگېلىياڭنىڭ يەتتە قېتىم قويۇپ بېرىشىدىكى غەرىزى — زېمىننى كېڭەيتىپ، مىڭخۇنى ئۆلگە قىلىپ تىكلەپ، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باش ئەگدۈرۈش ئىدى. بۇنىڭدا، سىياسىي ئېھتىياج نەزەردە تۇتۇلغان. ئەگەر ئۇرۇش تەلىپى بويىچە بولغاندا، تۇتۇۋېلىنغان دۈشمەننى قايتا قويۇپ بېرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

تۇتۇش ئۈچۈن قويۇپ بېرىش، قاچقۇننى قوغلىماي، دۈشمەنگە ھاياتلىق يولىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، ئۇنى جان تىكىپ جەڭ قىلىش ئىرادىسىدىن مەھرۇم قىلىپ، تەلەيدىن كۆرۈپ جېنىنى ئېلىپ قاچىدىغان، ئۇرۇش قىلماي جېنىنى ساقلايدىغان ئويغا كەلتۈرگەندىلا، بىزگە تېخىمۇ پايدىلىق بولغان ئۇرۇش پەيتىنى ياراتقىلى بولىدۇ. ئازادلىق ئۇرۇش جەريانىدا سەنشى - خېبېي - شەندۇڭ - خېنەن دالا ئۇرۇشى ئارمىيىمىز «سەندۇڭنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى» دە مۇشۇنداق قىلغان. 1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى كېچىدە، ليۇبوچېڭ، دېڭ شياۋپىڭ زور قوشۇنى بىر يولىلا دۈشمەننىڭ خۇاڭخې مۇداپىئە لىنىيىسىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، شەندۇڭنىڭ غەربىي جەنۇبىغا كىرىدۇ. ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى پىلانى بويىچە، بىرىنچى

باسقۇچتا يۈنچىڭ ۋە دىڭتاۋدىكى دۈشمەننىڭ ئۈچ لۈيىنى يوقاتقاندىن كېيىن، دەرھال ئەسكىرىي كۈچنى يۆتكەپ، تۆت كالوننا ئەسكىرىي كۈچ بىلەن لىۋيىڭدىكى دۈشمەن ۋە ياڭشەن بازارلىرىدىكى دۈشمەننىڭ ئۈچ شىسىنى مۇھاسىرىگە ئالدۇ. 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، 1 - ۋە 6 - كالونىمىز دۈشمەننىڭ ئىككى شىسىنى 200 ئۆيلۈكلا ئاھالە جايلاشقان لىۋيىڭ بازىرىغا قورشىۋالدۇ. دۈشمەننى «جاھىللىق بىلەن جان تالىشىدىغان» قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئارمىيىمىز تۇتۇش ئۈچۈن قويۇپ بېرىش ئامالىنى قوللىنىپ، مۇھاسىرە چەمبىرىكىنىڭ بىر تەرىپىنى ئوچۇق قويۇپ، ھاياتلىق يولى قالدۇرغان بولۇپ، دۈشمەننىڭ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈشكە يول قويۇپ، ئۇنى ھەرىكەت جەريانىدا يوقىتىشنى قارار قىلدۇ. بۇنىڭ كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى مۇنداق بولدۇ: 1 - كالون لىۋيىڭ بازىرىنىڭ شەرقىدىن جىفاڭ ئەتراپىدىكى ئوچۇقچىلىق جايلارغا چېكىنىپ، غەلىتە شەكىلدە ئورۇنلىشىپ، دۈشمەننى كۈتۈپ تۇردۇ. 6 - كالون ئۈچ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدۇ. (غەربىي تەرەپنى ئاساسىي ھۇجۇم تەرىپى قىلدۇ) دۈشمەنلەر پاتىپاراق بولۇپ، شەرقىي يول بىلەن قېچىپ جىنىگدىكى دۈشمەنلەرگە يېقىنلاشماقچى بولدۇ. ئىش دەل بىزنىڭ پىلانىمىزدەك بولۇپ، دۈشمەننىڭ قاچقان ئىككى شى ئەسكىرىي كۈچى پۈتۈنلەي يوقىتىلدۇ.

17. «ئالتۇن ئېگەرلىك ئات ئېلىش ئۈچۈن، ئېگەر توقۇملۇق ئات بېرىش»

بۇ سۆزنىڭ ھەربىي جەھەتتىكى ئامالىنىڭ نامى قىلىنىشى ئاساسەن «ئالداپ قاپقانغا چۈشۈرۈش»، «بۇرنىدىن يېتىلەش تاكتىكىسى» غا قارىتىلغان.

قەدىمكىلەرنىڭ قارىشىچە، دۈشمەننى ئېزىقتۇرۇشنىڭ ئاماللىرى ناھايىتى كۆپ. لېكىن، ئەڭ ياخشى ئامال تۇغ - ئەلەملىرىنى كۆتۈرۈپ، داقا - دۇمباقلىرىنى ياڭرىتىپ، قۇرۇق تېرە تاراقشىتىپ دۈشمەننى ئېزىقتۇرۇشنى بىلىشلا بولماستىن، بەلكى ئاكتىپلىق بىلەن ئىنقابلىنىپ، يالغاننى راست قىلىپ كۆرسىتىپ، ئالداپ قاپقانغا چۈشۈرۈشكە ماھىر بولۇشتىن ئىبارەت. مىلادىدىن ئىلگىرى 700 - يىلى، چۇ بەگلىكى جاۋ بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلدۇ. ئۇنىڭ زور قوشۇنى جاۋ بەگلىكى پايتەختىنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. چۇشا دېگەن بىر كەمتەر ئەمەلدار پەم كۆرسىتىپ، جاۋ بەگلىكى كىچىك بەگلىك بولسىمۇ، دۈشمەننى سەل چاغلاپ بىخۇدلىشىشقا بولمايدۇ، دۈشمەنگە سەل قارىغاندا، يىراقنى كۆزلەپ چوڭقۇر ئويلىغىلى بولمايدۇ، مەسىلىگە ئاددىي قاراش كېلىپ چىقىدۇ، دەيدۇ. چۇ بەگلىكى قوشۇنى مۇشۇ ئامال بويىچە ئىشلەيدۇ. بىرىنچى كۈنى 30 ئوتۇنچىنى تاغقا ئوتۇن كەسكىلى چىقىرىدۇ، بۇ ئوتۇنچىلار جاۋ بەگلىكى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىدۇ. ئىككىنچى كۈنى چۇ بەگلىكى يەنە نۇرغۇن قوغدىغۇچىسىز ئوتۇنچىنى يەنە بىر قېتىم تاغقا ئوتۇن كەسكىلى چىقىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تاغ ئاستىغا ئەسكەرلىرىنى يوشۇرۇن ئورۇنلاشتۇرىدۇ. جاۋ بەگلىكىدىكىلەر تۈنۈگۈنكى نەپىنلا ئويلاپ، بۈگۈنكى ھىيلىنى بىلمەي، چۇ بەگلىكىنىڭ ئوتۇنچىلىرىنى تۇتۇش ئۈچۈن شىمالىي دەرۋازىدا لەشكەرلىرىنى ئەۋەتىپ، سەپ تارتىپ تەييار تۇرىدۇ. نەتىجىدە، جاۋ بەگلىكىدىكىلەر تاغقا چىقىش سەپىرىدە چۇ بەگلىكى قوشۇنىنىڭ يوشۇرۇن ھۇجۇمىغا ئۇچرايدۇ. مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ، سولىشىپ قايتقان بىر قىسىم قالدۇق لەشكەرلەر شەھەرنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا قېچىپ كەلگەندە پۈتۈنلەي ئەسىر ئېلىنىدۇ.

«ئېگەر توقۇملۇق ئات بېرىش» — بىر خىل تاكتىكىلىق ئىنقابلىنىش ھەرىكىتى بولۇپ، ھەقىقىي تۈردە «ئالتۇن ئېگەرلىك ئات ئېلىش» مەقسىتىگە يېتىشنىڭ ئاچقۇچى — دۈشمەندە خاتا تۇيغۇ پەيدا قىلىشتا. 1947 - يىلى 5 - ئاينىڭ باشلىرىدا، غەربىي شىمال دالا ئۇرۇشى ئارمىيىمىز دۈشمەننىڭ پەنلۇڭدىكى مۇستەھكەم ئىستىھكاملىرىغا ھۇجۇم قىلىش ئۇرۇشىنى ئەنە شۇنداق ئېلىپ بارغانىدى. شۇ چاغدا دۈشمەنلەر چىڭخۇابيەن، ياڭماخې بويلىرىدا مەغلۇپ بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسىي كۈچى بىر يەرگە توپلىشىۋالغانىدى. پەنلۇڭغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىنى يۆتكەتكۈزۈپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنى مەغلۇپ قىلىشىمىزغا توغرا كېلەتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئارمىيىمىز ئالدى بىلەن ئۇيياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇيياقتىن ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، سۈيدى، مىجى دېگەن جاينىڭ شەرقىدىكى خۇاڭخې دەرياسىنىڭ كېچىكىگە كۆپلىگەن كېمىلەرنى توپلايدۇ، ھەمدە بىرقانچە يوللارغا بۆلۈنۈپ كىچىك فىندۇي بويىچە سۈيدى يۆنىلىشىگە قاراپ يالغان ھەرىكەت قىلىدۇ. دۈشمەنلەر ھاۋا بوشلۇقىدىن بۇ ئەھۋاللارنى رازۋېتكا قىلىپ، خاتا ھالدا ئارمىيىمىزنىڭ ئاساسىي كۈچىنى شەرق تەرەپ ئارقىلىق خۇاڭخې دەرياسىدىن ئۆتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ قاراپ، توققۇز لۈي ئەسكىرىي كۈچى بىلەن شىمالغا يۈرۈش قىلىشنى باشلايدۇ. ئارمىيىمىز يەنە «ئالتۇن ئېگەرلىك ئات ئېلىش ئۈچۈن ئېگەر توقۇملۇق ئات بېرىش» تىن ئىبارەت «بۇرنىدىن يېتىلەش تاكتىكىسى» نى قوللىنىدۇ. يەنى بىر قىسىم ئەسكىرىي كۈچ بىلەن شىمالغا يۈرۈش قىلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە قەدەممە بىر زەربە بېرىدۇ ھەمدە يول ئۈستىدە بەلگە، ماددىي ئەشيا قاتارلىق نەرسىلەرنى تاشلاپ قويۇپ، مەقسەتلىك ھالدا ھەرىكىتىمىزنى ئاشكارىلاپ، دۈشمەننى ئارمىيىمىزنىڭ ئاساسىي كۈچىنى شىمالغا

چېكىنىۋاتىدۇ دەپ خاتا تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويۇپ، توختىماستىن جىددىي قوغلاپ، يۈلىندىكى دىڭ باۋشى قوشۇنى بىلەن ماسلىشىپ، ئارمىيىمىزنىڭ ئاساسىي كۈچىگە جىياشەن، ۋۇباۋ رايونىدا جەنۇب ۋە شىمالىي تەرەپتىن قىسىپ ھۇجۇم قىلىشقا قىزىقتۇرىدۇ. دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچى سۈيدېغا ئالدىراپ يېتىپ كەلگەندە، بىزنىڭ ئاساسىي كۈچىمىز ياردەمسىز ياغۇز قېلىپ پەنلۇڭنى ساقلاۋاتقان دۈشمەنلەرگە ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ چاغدا دۈشمەننىڭ سۈيدېدىكى ئاساسىي كۈچى تايانچىسىز قېلىپ كۈچىنى ئىشقا سالالماي، ياردەم بېرىشكە ئامالسىز قالىدۇ.

18. ئوغرىنى تۇتساڭ چوڭىنى تۇت

بۇ ئامالنىڭ ئاساسىي مەنىسى — ئۇرۇشتا ئاساسىي زىددىيەتنى تۇتۇپ، ئۈزۈل - كېسىل غەلىبە قىلىشقا قارىتىلغان.

قەدىمكىلەرنىڭ قارىشىچە، ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلغاندا، ئومۇمىي ۋەزىيەتنى قەلبىدە پۈكۈپ، باش - ئاخىرىغا نەزەر سېلىپ، جەڭ نەتىجىسىنى غەلىبىسىرى كېڭەيتىشكە ماھىر بولۇش، زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش پەيتىنى ھەرگىز قويۇۋەتمەسلىك كېرەك. كوماندىر دۈشمەننىڭ تارمار قىلىنغانلىقىنى پۈتۈنلەي غەلىبە قازانغانلىق دەپ قاراپ، دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىنى يوقاتمايدىغان، ئۇنىڭ قوماندانىنى تۇتمايدىغان بولسا، يولۋاسنى تاغقا قويۇپ بېرىپ، تۈگىمەس بالاغا قالغاندەك ئىش بولۇپ قالىدۇ.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، جاڭ شۈن بىلەن سۈن زىچى بىر-بىرىگە قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىدۇ. جاڭ شۈننىڭ قوشۇنى دۈشمەن قوشۇنىنىڭ تۇغى ئاستىغىچە ھۇجۇم قىلىپ بېرىپ، كەينى - كەينىدىن دۈشمەننىڭ 50 تىن ئارتۇق سەركەردـ

سنى، 5000 دىن ئارتۇق لەشكىرىنى ئۆلتۈردى، دۈشمەن
قوشۇنى پاتىپاراق بولۇپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا، جاڭ شۈن، سۈن
زىچىنى ئېتىپ ئۆلتۈرمەكچى بولىدۇ، بىراق ئۇنى تونۇمايدۇ.
شۇڭا ئۇچۇن لەشكەرلىرىگە بامبۇكنى ئۇچلاپ، يا ئوقى
قىلىپ ئېتىشنى بۇيرۇيدۇ. قارشى تەرەپ بامبۇك ياغىچىدىن
ياسالغان يا ئوقنى كۆرۈپ، جاڭ شۈن قوشۇنلىرىنىڭ يا ئو-
قى تۈگىگەن ئوخشايدۇ، دەپ خۇش بولۇشۇپ كېتىپ، ئالدى-
راپ ــ تېنەپ سۈن زىچىغا مەلۇم قىلىشىدۇ. نەتىجىدە جاڭ
شۈن دۈشمەن تەرىپىنىڭ باش سەركەردىسىنى تونۇۋالىدۇ ــ دە،
دەرھال قول ئاستىدىكى سەركەردىسى نەن جىيۇنگە ئوقيا ئې-
تىشقا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ئېتىلغان يا ئوقى دەل سۈن
زىچىنىڭ سول كۆزىگە تېگىدۇ. سۈن زىچى ئالدىراپ ــ تې-
نەپ لەشكەرلىرىنى يىغىپ چېكىنىدۇ. دېمەك، ئۇ ئەسىرگە
چۈشۈپ قېلىشقا تاسلا قالىدۇ.

ھازىرقى زامان شارائىتىدا، ئۇرۇشنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇ-
لى جەھەتتە ئۆتمۈشتىكىگە قارىغاندا تۈپتىن ئۆزگىرىش
بولدى. ئوغرىنى تۇتقاندا چوكىنى تۇتۇشنى دۈشمەننىڭ قو-
ماندانلىق ئورۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلىش دەپ چۈشىنىشكە بولى-
دۇ. لېكىن بۇ كۆپىنچە مۇئەييەن شارائىتلاردا ئۇدۇلدىن قى-
لىنىدىغان جەڭگە ماسلىشىدىغان تۇيۇقسىز ھۇجۇم ۋاستىسى
قىلىپ قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن، كۆپچىلىككە تونۇشلۇق بولغان
پىدائىي قىسىملىرىمىزنىڭ «بەيخۇتۇەنگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم
قىلىش» جېڭى بۇنىڭ بىر مىسالى. بەزىدە، ئۇدۇلدىن قىلىنى-
دىغان ھۇجۇمدا دۈشمەننىڭ خاتا تۇيغۇسىدىن پايدىلىنىشنى
«يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىش تاكتىكىسى» قىلىشقىمۇ بولىدۇ.
1948 ــ يىل 7 ــ ئايدا، ئارمىيىمىز شىياڭيالڭ
شەھىرىنى ئېلىشتا مۇشۇنداق قىلغان. شىياڭياڭ شەھىرى مۇ-
ھىم تۈگۈنگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭ شەرق، غەرب، شى-

مال تەرەپلىرى خەنشۇيدىكى تەبىئىي ئىستىھكاملارغا ياندىشىپ
ئىدى، جەنۇب تەرىپى قاتمۇ قات تاغلاردىكى تەبىئىي تو-
سالغۇلارغا يېقىن تۇتىشىپ تۇراتتى. خەنشۇي بىلەن شەھەر-
نىڭ جەنۇبىدىكى چوڭ تاغنىڭ ئارىلىقىدا، شەھەرنىڭ غەر-
بىي دەرۋازىسىغا ئۇدۇل يېتىپ بارىدىغان تار ۋە ئۇزۇن بىر
كارىدور بار ئىدى، شەھەرنىڭ سىرتىدىكى تۆتاش كەتكەن
قاتمۇ قات تاغلاردا نۇرغۇنلىغان ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن پو-
تەيلەر ياسالغان بولۇپ، بۇلار مۇستەھكەم مۇداپىئە سىستې-
مىسىنى شەكىللەندۈرگەنىدى. بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان دۈشمەن-
نىڭ كوماندىرى كاڭ زى ئارمىيىمىزنىڭ «ئاۋۋال تارقاق،
يەككە ــ يېگانە تۇرغان دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىش» تىن ئى-
بارەت ئۇرۇش قىلىش ئالاھىدىلىكىنى پىششىق بىلەتتى، مۇس-
تەھكەم ئىستىھكاملارغا ھۇجۇم قىلىش جېڭى، ئادەتتە ئاۋۋال
تاشقى دائىرىنى تازىلاپ، قاتمۇ قات پوستىنى سويۇپ،
ئاندىن يۈرىكىگە ھۇجۇم قىلىش بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى.
ئارمىيىمىزنىڭ مەلۇم تۇەنى بۇ جاينىڭ يەر قۇرۇلۇشى ئالاھى-
دىلىكى ۋە بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان دۈشمەننىڭ ئادەت كۆز
قارىشىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، ئالدى
بىلەن پىباشەن تېغىنى كېسىپ ئۆتۈپ، شەھەرگە ئەڭ يېقىن
بولغان جىنۇشەن تېغىنى ئېلىپ، مۇھىم يول كارىدورنى ئې-
چىپ «يولۋاسنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ» ئېلىش بىلەن ئۇدۇل
شىياڭياڭ شەھىرىگە قىستاپ بېرىپ، تاشقى دائىرە تاغ چوق-
قىسىدىكى دۈشمەنلەرنى كارغا كەلمەس قىلىپ قويىدۇ. ئان-
دىن كېيىن، شەھەرگە ھۇجۇم قىلغۇچى قىسىملىرىمىز يەنە
ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇ-
لىنى قوللىنىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، كاڭ زىنى
تىرىك تۇتۇپ، شىياڭياڭ شەھىرىنى ئازاد قىلىدۇ، پۈتكۈل
ئۇرۇش سەككىز كۈنلا داۋام قىلىدۇ. گومىنداڭنىڭ «سېپىل ــ

خەندەكلەر بىلەن ئورالغان قەلئە» دەپ ئاتالغان خەنشۇي
مۇداپىئە لىنىيىسىنىڭ ۋەتۆەرىكى چىقىپ كېتىدۇ.

19. قايناۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىش

قازاندىكى سۇ ئوتنىڭ تەپتىدىن قاينايدۇ. ئوتۇن بول-
سا ئوتنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدىغان خام ئەشيادۇر. پورۇقلاپ
قايناۋاتقان سۇنى توختىتىش مۇمكىن ئەمەس. ئەمما، ئوتۇن-
نى تارتىۋېتىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ، ئادەمگە زىيان ــ زەخ-
مەت يەتكۈزمەيدۇ. قايناۋاتقان سۇنى توختىتىشنىڭ ئامالى
ئىككى: بىرى قايناۋاتقان سۇنى سورۇپ توختىتىش، يەنە
بىرى، ئوتنى تارتىۋېتىش. بۇ ئاددىي قائىدە ئۇرۇشقا يېتەك-
چىلىك قىلىشتا قوللىنىلسا، قارشى تۇرۇپ بولمايدىغان دۈش-
مەنگە توغرا كەلگەندە، ئۇنىڭ تىغ ئۇچىدىن ئۆزىنى تارتىپ،
ئامال قىلىپ ئۇنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرغىلى بولىدۇ. شەرقىي
خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، يۈەن شاۋ بىلەن ساۋ
ساۋ ئوتتۇرىسىدا بولغان گۇەندۇئۇرۇشىدا يۈەن شاۋنىڭ 100 مىڭ
لەشكىرى بولۇپ، ئوزۇق ــ تۈلۈك، يەم ــ خەشەكلىرى يې-
تەرلىك ئىدى؛ ساۋساۋنىڭ بولسا 20 مىڭلا لەشكىرى بار
ئىدى، ئوزۇق ــ تۈلۈك، يەم ــ خەشەكلىرى يېتەرسىز ئىدى.
ئەمەلىي كۈچى تەڭپۇڭسىز ئەھۋال ئاستىدا، ساۋساۋ شۈيۈنىڭ
قايناۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىش ھىيلىسىنى قوللى-
نىپ، ئۆزى بىۋاستە 5000 لەشكەرنى باشلاپ يۈەن شاۋنىڭ
ئۇرغۇن ئوزۇق ــ تۈلۈك، يەم ــ خەشەك توپلانغان ئۇۋىسىغا
تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنى دەككە ــ دۈككىگە
سېلىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يۈەن شاۋ قوشۇنلىرى ئۇرۇش قىل-
ماستىنلا قالايمىقانلىشىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا، ساۋ ساۋ پۇر-
سەتنى غەنىيمەت بىلىپ، قوشۇنلىرىنى ھۇجۇمغا ئاتلاندۇرۇپ،

يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنى تىرىپىرەن قىلىۋېتىدۇ.

قەدىمكى ئۇرۇشلاردا، قورال ــ جابدۇقلار ناچار بول-
غانلىقتىن، ئارمىيىنىڭ جەڭگىۋار كۈچى ئاساسلىقى لەشكەرلەر-
نىڭ ئىرادىسى ۋە كۈچ قۇۋۋىتىدە كۆرۈلەتتى. ئارمىيىدە ئو-
زۇق ــ تۈلۈك، يەم ــ خەشەك بولمىسا، ئۇ، جەڭگىۋار كۈچى-
دىن مەھرۇم بولاتتى. شۇڭا، ھەربىي ئالىملار قارشى تەرەپ-
نىڭ ئوزۇق ــ تۈلۈك، يەم ــ خەشەكلىرىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم
قىلىپ، ئۇنىڭ تەمىنلەش يولىنى ئۈزۈپ تاشلاشنى ئەسكەر
ئىشلىتىشنىڭ دانا چارىسى، دۈشمەننى ھالاك قىلىشنىڭ ئا-
ساسى دەپ قارايتتى. ھازىرقى زاماندىكى ئۇرۇشلاردا، قىسىم-
لارنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى يۇقىرى بولغانلىقتىن، ئەس-
كەرلەر ۋە ئات ــ ئۇلاقلارغا يالغۇز ئوزۇق لازىم بولۇپلا قال-
ماستىن، ئايروپىلان، تانكا ۋە ھەر خىل ھەرىكەتچان ئاپتو-
ماشىنىلار يېڭى تىپتىكى قورال ــ جابدۇق قاتارلىقلارنىڭ ھەممى-
سىگىلا «ئوزۇق» لازىم بولىدۇ. بەلكى بۇلارنىڭ يەيدىغان «ئوزۇق»ى
ئالاھىدە كۆپ بولىدۇ. شۇڭا، جەڭ پەيتىنى ئەستايىدىللىق بىلەن
ياخشى تۇتۇپ، دۈشمەننىڭ ئارقا سەپ بازىسى ۋە ئىسكىلات-
لىرىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ماي ئاققۇزۇش تۇرۇبىسىنى
ئۈزۈپ تاشلاش قاتارلىقلارمۇ قايناۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى
تارتىۋېتىش دائىرىسىگە كىرىدۇ.

قايناۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋېتىشنىڭ مەزمۇنى:
ئاساسىي زىددىيەتنى تۇتۇش ھەم ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي
ۋەزىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان ھالقىلىق نۇقتىنى، ھەم دۈش-
مەننىڭ ئاجىز نۇقتىسىنى تۇتۇشتىن ئىبارەت. ئۇرۇشنىڭ ئەھ-
ۋالى ئوخشاش بولمايدىغان بولغانلىقتىن «ئوتنى تارتى-
ۋېتىش» نىشانىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى
مەزگىلىدە، ئاۋىئاماتكىنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلەن دېڭىز
ئۇرۇشى سترولىشىپ كېتىدۇ. ھاۋا بوشلۇقىنى كونترول قىلىش

هوقۇقى دېڭىزنى كونترول قىلىش هوقۇقىغا تەسىر كۆرسەتتـ
دۇ، ھەتتا، ئۇنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، ئاۋىئاماتكىنىڭ مەۋجۇت
بولۇپ تۇرۇش ـ تۇرماسلىقى دېڭىز ئۈستىدە ھاۋا بوشلۇقىـ
نى كونترول قىلىش هوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە ساقلاشـ
تىكى «قازاننى قاينىتىۋاتقان ئوت» قا ئايلىنىپ قالىدۇ.
مىدۋاي ئارىلىدىكى دېڭىز ئۇرۇشىدا، ياپونىيە ئارمىيىسىنىڭ
ئىدىيىدە قاتمال گېنېرالى ئاۋىئاماتكىغا باشقا قىسىملارغا يار-
دەم بېرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرىدۇ. ئۇ، كۈچنى توپلاپ ئال
دىراپ ـ تېنەپ مىدۋاي ئارىلىدا 2 ـ قېتىم ھۇجۇم قىلـ
ماقچى بولۇۋاتقان چاغدا، ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ تىنچ
ئوكيان فىلوتى قوماندانى نىمىز باشچىلىقىدىكى كورابىل
ئەترىتى ياپونىيە سۇ ئاستى پاراخوتلىرىنىڭ مۇھاپىزەت لىـ
نىيىسىدىن تۇيدۇرماي كېسىپ ئۆتۈپ، مىدۋاي ئارىلىنىڭ
شىمالىي يان تەرىپىگە يېنىپ بېرىپ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرىدۇ.
بۇ چاغدا، ئامېرىكا ئارمىيىسى رازۋېتكا ئايروپىلانى ئارقىلىق
ياپونىيە ئارمىيىسى ئاۋىئاماتكىسىنىڭ ئورنىنى بىلىۋالىدۇ ھەمدە
ياپونىيە ئارمىيىسى ئايروپىلانلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلـ
غاندىن كېيىن ئاۋىئاماتكىغا قايتىپ بېرىش ۋاقتىنى قىياس
قىلىپ چىقىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دەرھال 50 تىن ئارتۇق شۇڭـ
غۇپ ئۇچىدىغان بومباردىمانچى ئايروپىلاننى تەشكىللەپ،
ياپونىيە فىلوتىغا نۆۋەت بىلەن چاقماق
تېزلىكىدە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ، ياپونىيىنىڭ تۆت ئا-
ۋىئاماتكىسىنىڭ ھەممىسىنى سۇغا چۆكتۈرۈۋېتىدۇ. ياپونىيىنىڭ
قالايمىقانچىلىق ئىچىدە قالغان نۇرغۇن ئايروپىلانلىرى قونـ
دىغان جاي تاپالماي، ئاسماندا بېشى قايغان يەردە چۆگـ
لەپ يۈرۈپ مېيى تۈگەپ، پايانسىز دېڭىزغا غەرق بولىدۇ.

20 . سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش

سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش ھەربىي جەھەتتە قالايـ
مىقانچىلىق پەيتىدىن پايدىلىنىپ پايدا ئېلىش مەنىسىدە
ئىشلىتىلىدۇ.

بېلىق لاي سۇدا قاياققا ئۈزۈشنى بىلەلمەي قالىدۇ،
گادەملەر قالايمىقانچىلىق ۋەزىيەتتە راست بىلەن يالغاننى
ئاسانلىقچە پەرق ئېتەلمەيدۇ. شۇڭا، نۇرغۇنلىغان پايدىلىنىشـ
قا بولىدىغان يوچۇقلارنىڭ چىقىپ قالىدىغانلىقى مۇقەررەر.
سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش ئەلۋەتتە مىلىتارىستلارنىڭ قاـ
لايمىقان ئۇرۇش بولۇۋاتقان ۋەزىيەتتە. پۇرسەتتىن پايدىلىـ
نىپ ئاجىز ۋە تەۋرىنىپ تۇرغان ئارىسالدى كۈچلەرنى ئۆزىـ
نىڭ قىلىۋېلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. لېكىن تېخىمۇ مۇھىمى
يالغان ئارقىلىق راستنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، تەشەببۇسكار-
لىق بىلەن ھەربىي ھەرىكەت قوللىنىپ «سۇنى قوچۇپ لېيىـ
تىپ» ئاندىن كېيىن يەنە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىش قىـ
لىشنى كۆرسىتىدۇ. يۈەن شاۋ بىلەن ساۋساۋ ئوتتۇرىسىدا
بولغان گۈەندۇ ئۇرۇشىدا، ساۋساۋ لەشكەر تارتىپ يۈەن شاۋـ
نىڭ ئۇۋىسىغا بېرىپ ئاشلىق بۇلىماقچى بولۇپ،
5000 پىيادە ۋە ئاتلىق لەشكەرگە يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىغا
ئوخشاش ياسىنىپ، ئۇلارنىڭ تۇغىنى كۆتۈرۈپ، كېچىدىكى كۆر-
گىلى بولمايدىغان ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يۈەن شاۋ
قوشۇنلىرىنىڭ مۇداپىئە لىنىيىسىدىن تۇيدۇرماي ئۆتۈپ
كېتىش ھەققىدە يارلىق چۈشۈرىدۇ. يول ئۈستىدە يۈەن شاۋ
قوشۇنلىرىنىڭ قاراۋۇللىرى سۈرۈشتە قىلسا، ئۇلارنى يۈەن
شاۋ ئارقا سەپتىكى قوشۇنلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن
ئەۋەتكەن قىسىم دەپ يالغان ئېيتىپ، كۆز بويامچىلىق

قىلىپ ئۆتكەللەردىن ئۆتۈپ، يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ
ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەك توپلانغان ئۇۋىسىغا ئوڭۇشلۇق
يېتىپ بېرىپ. تۇيۇقسىز ئوت قويۇۋېتىدۇ. قاراڭغۇ كېچىدە
ئوت ياقۇنلاپ كۆيۈشكە باشلايدۇ، ئۇ يەرنى ساقلاۋاتقان
يۈەن شاۋ قوشۇنلىرى راست بىلەن يالغاننى ئايرىيالماي،
بىر ھازاغىچە پاتىپاراق بولۇپ كېتىدۇ. ساۋساۋ پەيتنى
غەنىيمەت بىلىپ، ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇم
قىلىشقا قوماندانلىق قىلىپ، يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ ئوزۇق ـ
تۈلۈك، يەم ـ خەشەكلىرىنى قويماي كۆيدۈرۈۋېتىدۇ، ئۇ يەرنى
ساقلاۋاتقان سەركەردىلەر ۋە لەشكەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، تۇيۇقسىز
ھۇجۇمدا بىر يولىلا نۇسرەت قازىنىپ، گۈەندۇ ئۇرۇشىنىڭ
تەشەببۇسكارلىق هوقۇقىنى قولغا كەلتۈرىدۇ. گۈەندۇ
ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ساۋساۋنىڭ
ئۇۋىغا بېرىپ، ئاشلىق بۇلىشى «قايناۋاتقان قازاننىڭ ئوتىنى
تارتىۋېتىش» دېيىلىدۇ. لېكىن شۇ قېتىمقى تۇيۇقسىز ھۇجۇمـ
دىكى نىقابلىنىش ئەھۋالىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، «سۇنى
لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش» دېيىلىدۇ.

يالغان ئارقىلىق راستنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، دۈشمەنچە
ياسىنىپ ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ سۈرەن ـ
شاۋقۇن سېلىش ـ ئادەتتە ئاساسىي قىسىمنىڭ ئۇدۇلىدىن
ھۇجۇم قىلىشقا پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بېرىپ، ئۆزئارا
ماسلىشىشنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈندۇر. كۆپ ھاللاردا،
نىقابلىنىدىغان ئەسكىرىي كۈچ چەكلىك بولىدىغان بولغاـ
لىقتىن، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇشنى ئۇزۇنغا داۋاملاشـ
تۇرۇش قىيىن، شۇڭا ئۇنى ئاساسىي كۈچنىڭ ھۇجۇمىغا
ماسلىشىدىغان ياردەمچى ۋاستە قىلىشقىلا بولىدۇ. 2 ـ
دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، گىتلېر ھالاكەتتىن
قۇتۇلۇش، ھەيۋىسى 1000 گەز چۈشۈپ كەتكەن ئەسكەرلىرىنىڭ

روھىي كەيپىياتىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن، بىرنەچچە ئون مىڭ
قالدۇق ئەسكىرى ۋە 2000 دىن ئارتۇق تانكىسىنى ئەپلەپ ـ
سەپلەپ يىغىشتۇرۇپ، 1944 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئالپ
ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنى قوزغايدۇ. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش
ئوپېراتسىيىسى داۋامىدا، گېرمانىيىنىڭ قارامىلىق بىلەن
ئىش كۆرىدىغان بىر ئوفىتسېرى ئىنگلىز تىلىنى راۋان
سۆزلىيەلەيدىغان 2000 ئەسكەرنى تاللاپ، ئۇلارغا ئامېرىكا
ئەسكەرلىرىنىڭ كىيىمىنى كىيدۈرۈپ، ئولجا ئېلىنغان ئامېرىكا
تانكىسىنى ھەيدەپ، ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن قارا ماشىنا ۋە
جىپقا ئولتۇرۇپ، ئاساسىي كۈچ ئامېرىكا قوشۇنلىرى مۇداپىئە
لىنىيىسىنىڭ ئاجىز قىسمىدىن بۆسۈپ ئۆتۈۋاتقان پەيتتىن
پايدىلىنىپ، ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ئارقا سېپىگە سوقۇنۇپ
كىرىۋالىدۇ. ئۇلار ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ مۇداپىئە مەركىزىدە
تۇرۇۋېلىپ، قاتناشنى ئۈزۈپ تاشلايدۇ. تېلېفون سىملىرىنى
كېسىۋېتىدۇ. قىلچە تەييارلىقسىز تۇرغان ئامېرىكا قوشۇنلىرىغا
ھۇجۇم قىلىدۇ؛ بەزىلىرى ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ئامېرىكا ئەسكەر-
لىرىنىڭ ئورنىدا، قاتناش ئېغىزلىرىدا تۇرۇپ كېلىپ ـ
كېتىۋاتقان ئاپتوموبىل ئەترەتلىرىگە قوماندانلىق قىلىپ.
ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ترانسپورتىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ.
ئۇلاردىن بىر قىسمى مارسىل دەرياسى قىرغىقىغا ئىچكىرىلەپ
بېرىپ، كۆۋرۈكنى تارتىۋېلىپ، ئاساسىي كۈچنى كۈتۈۋالماقچى
بولىدۇ. بەختكە يارىشا گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي
كۈچى توسۇلۇپ قېلىپ، مارسىل دەرياسى بويىغا يېتىپ
كېلەلمەيدۇ. ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنىڭ نىشانى بولغان
ئانتورىنغا تېخىمۇ يېتىپ بارالمايدۇ. گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ
نىقابلىنىۋالغان بۇ ئالاھىدە خىزمەت ئەترىتى بىر مەھەل
زىيان سېلىپ ئاخىرى پاش بولۇپ قالىدۇ.

21. كۆز بوياپ قۇتۇلۇش

كۆز بوياپ قۇتۇلۇش — دۈشمەندىن قۇتۇلۇش، يۆتكىلىپ ياكى چېكىنىپ ئۆزىنى دالدىغا ئېلىش چارىسى. سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، بى زەيىۋ لەشكەر تارتىپ ئالتۇنخانىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن قارشىلاشتى. نۇسرەت قازىنىش قىيىن بولغان ئەھۋالدا، پوزىتسىيىسىدىن چېكىنىپ چىقىش قارارىغا كېلىدۇ. سۇڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ماڭىدىغان چېغىدا، پوزىتسىيىسىدە تۇغنى قالدۇرۇپ قويىدۇ ھەمدە قوينىڭ پۇتىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېسىپ، ئۇنىڭ ئالدى پۇتىنى دۇمباقنىڭ يۈزىگە توغرىلاپ، قوي تېپچەكلىسىلا دۇمباق چېلىنىدىغان قىلىپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئالتۇنخانىنىڭ قوشۇنلىرى خاتا ھالدا سۇڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى يەنىلا ئۇ يەرنى ساقلاپ يېتىپتۇ، دېگەن قاراشقا كېلىپ، بىرنەچچە كۈنگىچە ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەيدۇ، ئۇلار ئەمەلىي ئەھۋالنى ئۇققاندا، سۇڭ سۇلالىسىنىڭ قوشۇنلىرى ئاللىقاچان يىراقلاپ كەتكەنىدى. «قوينى ئېسىپ قويۇپ دۇمباق چالدۇرۇش» دېگەن بۇ ھېكايە «كۆز بوياپ قۇتۇلۇش»قا مىسال بولالايدۇ.

«كۆز بوياپ قۇتۇلۇش» ھەر خىل ھەقىقىي ھەرىكەت غەرىزىنى بىلىندۈرمەسلىك ۋە ھىمايە قىلىشتىن ئىبارەت. 1943 - يىلى 10 ئاينىڭ ئاخىرىدا، سوۋېت ئارمىيىسى كىيېۋ ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنى قوزغىماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا، دېنېپر دەرياسىدىن ئۆتۈپ بولغان تانكا 3 - گورۇپپىۋوي ئارمىيىسى كىيېۋنىڭ جەنۇبىدىكى مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولغان فرونتتىكى كۈچلۈك دۈشمەندىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن، بىلىندۈرمەستىن قايتىدىن دېنېپر دەرياسىنىڭ شەرقىي

قىرغىقىغا يېتىپ بېرىپ، ئاندىن جەڭ مەيدانىنى بويلاپ شىمالغا قاراپ يوشۇرۇن يۈرۈش قىلىش ئويىدا بولىدۇ. دەريادىن يېڭىباشتىن ئۆتۈپ، ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنىڭ ھۇجۇم نۇقتىسىنى كىيېۋنىڭ شىمالىي يان تەرىپىدىكى قارشى تەرەپنىڭ مۇداپىئەسى ئاجىزراق بولغان جايىغا قارىتىدۇ. لېكىن بۇ تانكا قىسمىنىڭ دۈشمەن ئۆمىشۇقى ئاستىدىن ئۆتۈپ كېتىشى ناھايىتى تەس ئىدى. ھەرىكەت غەرىزىنى يوشۇرۇش مەقسىتىدە، ۋاتىژىندىكى زەربىدار بىگتۇەن ھۇجۇمنى ۋاقتىنچە توختىتىپ مۇداپىئەگە ئۆتۈش توغرىلىق بىر پارچە يالغان بۇيرۇق يېزىپ چىقىپ، ئاندىن پۇرسەتنى تېپىپ، ھېلىقى يالغان بۇيرۇقنى مەلۇم بىر «كاپىتان»نىڭ ھۆججەت سومكىسىنىڭ ئىچىگە سېلىپ، ئالدىنقى قىرغاقتىكى پوزىتسىيىسىگە تاشلاپ قويىدۇ. ئارقىدىنلا، دۈشمەن كىچىك كۆلەمدە قايتۇرما ھۇجۇم قىلغاندا، زەربىدار بىگتۇەننىڭ ئالدىنقى قىرغىقىدىكى قىسىملىرى يېڭىلگەن بولۇۋېلىپ، 2 - لىنىيىدىكى تىرانشىيىگە چېكىنىپ، گېرمانىيە قوشۇنلىرىغا ھېلىقى «كاپىتان»نىڭ ھۆججەت سومكىسىدىكى يالغان بۇيرۇقنى ئۆز ۋاقتىدا قولغا چۈشۈرۈش پۇرسىتىنى تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ. گېرمانىيە قوشۇنلىرى يالغان بۇيرۇقنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن، گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇشۇپ كېتىدۇ. سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ تانكا قىسىملىرى ئۇ يەردىن يۆتكەلگەن چاغدا، گېرمانىيە قوشۇنلىرى يەنىلا سوۋېت قوشۇنلىرى ئورۇنلاشتۇرۇشنى تەڭشەپ راستىنلا ئۆز جايىدا مۇداپىئەگە كۆچۈۋاتىدۇ، دەپ قارايدۇ.

ھازىرقى زامان شارائىتىدا، رازۋېتكا تېخنىكىسى ئىلغارلىشىپ كەتكەنلىكتىن، ماسكىروۋكىنى ئۇزۇنغىچە داۋاملاشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا، كۆز بوياپ ئۆتۈپ كېتىشتە تېخىمۇ تۇيۇقسىز، تېز بولۇشقا توغرا كېلىدۇ.

4 - قېتىملىق ئوتتۇرا شەرق ئۇرۇشىدا، ئىسرائىلىيە ئارمىيىسى ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن شىمالىي سەپتىكى قىسىملىرىنىڭ ھۇجۇمنى مۇداپىئەگە ئۆزگەرتىپ، ئاساسىي كۈچنى غەربىي سەپكە يۆتكەشنى قارار قىلىدۇ. بۇ قېتىم يۆتكىلىش ۋاقتىدا، كېچىدىكى قاراڭغۇلۇقتىن پايدىلىنىپ، پۈتۈن سەپ بويىچە ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىۋاتقان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ پوزىتسىيىدىن چېكىنىپ چىقىۋالىدۇ. ئۇلار بىر كۈن ئىچىدىلا، تاغ چوققىلىرىدىن ھالقىپ، سازلىقلارنى كېسىپ ئۆتۈپ، 600 كىلومېتىردىن ئارتۇق يول بېسىپ، سىناي ئالدىنقى سېپىگە يېتىپ بارىدۇ.

22. ئوغرىنى قورشاپ تۇتۇش

مەزكۇر ئامال «تۇتۇش ئۈچۈن قويۇپ بېرىش» بىلەن قارىمۇقارشى بولۇپ، ئۇرۇشتىكى باشقا بىر خىل ئەھۋالغا ئاساسەن تەرەپ - تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئېلىپ، توردىن چۈشۈرۈپ قويماي، پۈتۈنلەي يوقىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ.

قەدىمكىلەر ئومۇمەن مۇغەمبەر كەلگەن، تۇيۇقسىز كېلىپ پاراكەندىچىلىك سېلىپ، گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ غايىب بولىدىغان پارتىزانلار ئەترىتىنى ئوغرىلار دەپ ئاتايتتى. بۇنداق دۈشمەنلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ئۇلار گاھ شەرقتىن، گاھ غەربتىن پەيدا بولىدۇ، يۈرۈش - تۇرۇشى گۇمانلىق بولۇپ، باشلاپ كىرگۈزەي دېسە چېكىنىدۇ، پۇرسەت تاپسىلا، تەييارلىقسىزلىقتىن پايدىلىنىپ زەربە بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ سانى كۆپ بولمىسىمۇ، ناھايىتى زور بۇزغۇنچىلىق پەيدا قىلىدۇ.

«ئوغرىنى قورشاپ تۇتۇش» تىن ئىبارەت يوقىتىش ئۇرۇشى قىلىش ئىدىيىسى ئاز ساندىكى دۈشمەننى مۇھاسىرىگە

ئېلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرگەن ئەھۋال ئاستىدا، دۈشمەننىڭ ئاساسلىق يىلىك، تومۇرلىرىنى يوقىتىشتىمۇ قوللىنىلىدۇ، ئۇنى دۈشمەن بىزگە ھۇجۇم قىلغاندىلا قوللىنىلىدىغان قاماپ يوقىتىش ئۇسۇلى دەپ چۈشىنىۋالماسلىق كېرەك. بۇ تەشەببۇسكارلىق بىلەن دۈشمەننى قاماققا كىرگۈزۈپ، ئۇنى پىلانلىق ھالدا ئۆز دائىرىمىزگە كىرگۈزۈشتىمۇ قوللىنىلىدۇ. يېغىلىق دەۋرىدە چىن بەگلىكى جاۋ بەگلىكى بىلەن چياڭپىڭ دېگەن جايدا ئۇرۇش قىلغاندا، چىن بەگلىكىنىڭ سەركەردىسى بەي چى جاۋ گونىڭ پوپاڭچىلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ قوشۇنلىرىنى ئالدى بىلەن چىن بەگلىكىنىڭ چياڭيى دېگەن جايىغىچە بۇرۇندىن يېتىلەپ ئاپىرىدۇ. بۇ چاغدا، چىن بەگلىكىنىڭ 25 مىڭ ئاتلىق لەشكىرى جاۋ بەگلىكىنىڭ زەربىدار قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ قورغان بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەنە جاۋ بەگلىكىنىڭ قورغىنىغا تېزلىكتە قادىلىپ كىرىش ئۈچۈن 5000 ئاتلىق لەشكەر ئەۋەتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، جاۋ بەگلىكىنىڭ زەربىدار قوشۇنلىرىنى ۋە قورغان ساقلىغۇچى قوشۇنلىرىنى، ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنلا مۇھاسىرىگە ئېلىش دائىرىسىنى تارايتىش ئۈچۈن، جاۋ بەگلىكىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن بەي چىنىڭ ئاللىقاچان تەييارلاپ قويغان يېنىك قوراللانغان قوشۇنلىرى بىرنەچچە رەت ئۇرۇش قىلىپ نەپ ئالالمىغاندىن كېيىن ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن چىن بەگلىكىنىڭ قوشۇنى «مۇھاسىرىگە ئېلىش، ئەمما ھۇجۇم قىلماسلىق» فاڭجېنىنى قوللىنىپ، جاۋ بەگلىكى قوشۇنىنى ئىچكى جەھەتتە ئاشلىق قالمىغان، تاشقى جەھەتتە ياردەم بولمىغان ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ

قويۇپ، قورال تاشلاپ تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ، جاۋ بەگلىكىنىڭ 400 مىڭ لەشكىرى بەي چىننىڭ قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلىدۇ ۋە ئەسىرگە ئېلىنىدۇ.

قاراقچىنى قاماپ تۇرۇپ تۇتۇشتىن ئىبارەت تاكتىكىنى قوللانغاندا، ئومۇمىي ۋەزىيەتنى نەزەردە تۇتۇپ، «قاماپ تۇرۇش» نىڭ ۋاقتىنى ۋە ئورنىنى مۇۋاپىق تاللاپ، ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرۈش، ئەھۋالغا قاراپ ئۆزگەرتىش كېرەك. بۇنىڭدا «ئىشىكنى ئېتىپ تۇرۇپ ئىتنى ئۇرۇش» ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرۈپ، «ئالاقىنى ئۈزۈۋېتىش، ئەمما مۇھاسىرىگە ئالماسلىق؛ مۇھاسىرىگە ئېلىش، ئەمما ھۇجۇم قىلماسلىق» قاتارلىق ئەپچىللىك بىلەن ئۇرۇش قىلىش تەدبىرلىرىنى قوللىنىش لازىم.

23. يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ يېقىندىكىنى بابلاش

بۇ — دۈشمەننى پارچىلاش ياكى ئۇلارنىڭ ئىتتىپاق تۈزۈۋېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، بىر - بىرلەپ يوقىتىشتا قوللىنىلىدىغان تەدبىر. يېغىلىق دەۋردە، خەن سۇي چىن بېگى جاۋ ۋاڭغا ئالتە بەگلىكنى يوقىتىپ، جاھاننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتە، يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، يېقىندىكىنى بابلاش تەدبىرىنى قوللىنىدىغان بولساق، ئىشىك ئالدىدىكى بالايىئاپەتتىن خالى بولۇپ، ھېچقانداق قىيىنچىلىقتا قالمايمىز. بۇ، قولغا كەلتۈرگەن جايلارنى مۇستەھكەملىشىمىزگە، يىراق بىلەن يېقىن جايلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا كەلتۈرۈشىمىزگە پايدىلىق، دەپ ئەقىل كۆرسەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، چىن بېگى جاۋۋاڭ خەن سۈينىڭ ئەقلى بويىچە شەرقتىكى ئالتە بەگلىكنىڭ ھەمكار-

لىقىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىپ، ئالدى بىلەن خەن بەگلىكىنى، ئاندىن جاۋ، ۋېي، چۇ، يەن، بەگلىكىنى، ئاخىرىدا چى بەگلىكىنى يوقىتىپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى ھەرقايسى بەگلىكلەرنى بىرلىككە كەلتۈردى.

بۇ يەردە ئېيتىلىۋاتقان يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈش — ھەرگىز ئۇزۇن مۇددەت ئىناق ئۆتۈش بولماستىن، بەلكى دۈشمەننى كۆپەيتىۋېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن قوللىنىدىغان دىپلوماتىيە ئالدامچىلىقى. ئۇنىڭدا، قوشنىلارنى يېتىم قالدۇرۇش مەقسەت قىلىنغان بولۇپ، ئاۋادا «يېقىندىكىنى بابلاش» مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ قالسا «يىراقتىكى دوستلار» مۇ «بابلاش» ئوبيېكتى بولىدۇ. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا، گىتلېر ياۋروپانى بېسىۋېلىپ، دۇنياغا زوراۋانلىق قىلماقچى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ياۋروپادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ بىرلىشىۋېلىپ بىرلىكتە ئۆزىگە ھۇجۇم قىلىشىدىنمۇ ئەنسىرەيدۇ. شۇڭا، ئۇ بارلىق سىياسىي دىپلوماتىيە ۋاستىسىنى ئىشقا سېلىپ، غەربتىكى ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ ماداراچىلىق سىياسەتلىرىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، يىراقتىكى بىلەن ئىناق ئۆتۈپ، يېقىندىكىنى بابلاش تەدبىرىنى قوللاندى. تاكى پولشاغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىش ھارپىسىدىمۇ، مۇسولىنى ئارقىلىق ئەنگلىيە، فرانسىيەلەر بىلەن تاشقى دىپلوماتىيە پائالىيىتى ئېلىپ باردى. 1939 - يىل 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى مۇسولىنى گېرمانىيە، ئىتالىيە، ئەنگلىيە، فرانسىيەدىن ئىبارەت تۆت مەملىكەت ۋەكىللىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، 9 - ئاينىڭ 2 كۈنى — يەنى گېرمانىيە فاشىستلىرى پولشاغا «چاقماق تېزلىكىدىكى ھۇجۇم» قوزغىغانىنىڭ ئىككىنچى كۈنى، ئىتالىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى چىئانو ئالاھىدە ئەلچى سۈپىتى بىلەن «تۆت مەملىكەت ۋەكىللەر يىغىنى» نىڭ شەرت - شارائىت مەسىلىسى ئۈچۈن

ئالاھىدە پارىژغا بارغانىدى. مۇشۇنداق دىپلوماتىيە ئويۇنىدا، گىتلېر غەرب ئەللىرى ئىتتىپاق تۈزگەندىن كېيىن پولشاغا ياردەم قىلمايدىغانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن (بۇنىڭدىن ئىلگىرى سوۋېت - گېرمانىيە ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالىغان)، تېخىمۇ جۈرئەتلىك ھالدا پولشاغا قارىتا ئەسكىرىي كۈچىنى كۆپەيتىدۇ. پولشانىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا ئەگىشىپ، گېرمانىيە ئارمىيىسى يەنە غەربكە يۈرۈش قىلىپ، دانىيە، نورۋېگىيە، گوللاندىيە، بېلگىيە ۋە ليۇكسېمبۇرگقا ھۇجۇم قىلىپ كىردى ھەمدە ئالپ تاغلىرىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ فرانسىيەگە ھۇجۇم قىلىپ، لامانش بوغۇزىغا قەدەر باردى. دېمەك، زامانىۋى ھەربىي پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن سىياسىي لاگېرنىڭ بىرلىشىشىدىن ئىبارەت بېقىندىلىق ئالاھىدىلىككە ئەگىشىپ، «ئىناق ئۆتۈش» ۋە «بابلاش» ھەرگىزمۇ «يىراق» ۋە «يېقىن» بىلەن چەكلىنىپ قالمايدىغان بولۇپ قالدى.

24. ئۇنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ بۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىش

بۇنىڭ مەنىسى — دۈشمەنگە تەھدىت سېلىپ، ئۆزىمىز ياردەمگە ئېگە بولۇش ئۈچۈن قىستاڭچىلىقتا قالغان كىچىك بەگلىكلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېگە بولۇش ئەمەس، بەلكى ئوڭۇشلۇق شارائىتتىن پايدىلىنىپ لەشكەر كۈچىنى كىرگۈزۈپ، قارشى تەرەپنى كونترول قىلىپ، تۇيۇقسىز زەربە بېرىشتىن ئىبارەت. ئەمىنىيە دەۋرىدە يۈ بەگلىكى بىلەن گو بەگلىكى ئەسلىدە جىن بەگلىكى بىلەن چېگرىداش بولۇپ ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى چىش بىلەن كالپۇكتەك يېقىن ئىدى. جىن بەگلىكى خېلى بۇرۇنلا ئۇلارنى يۇتۇۋېلىش نىيىتىدە بولۇپ كەلگەنىدى. مىلادىدىن 658 يىل بۇرۇن جىن بەگلىكى

شۈن شىنىڭ تەدبىرىنى قوللىنىپ، ئالدى بىلەن تۇلپار ۋە مەرۋايىتلار بىلەن يۈ بەگلىكىنى قولغا كەلتۈرۈۋالىدۇ، يۈ بەگلىكى جىن بەگلىكى قوشۇنلىرىنىڭ ئۆزىنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ، گو بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشىغا ماقۇل بولىدۇ ھەمدە جىن بەگلىكى قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىدا ماڭغۇچى قوشۇن سۈپىتىدە لەشكەر چىقىرىدۇ. شۇ يىلى يازدا جىن بەگلىكى قوشۇنى گو بەگلىكىنىڭ شاڭياڭ دېگەن يېرىنى ئىگىلىۋالىدۇ. مىلادىدىن 655 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتقا كەلگەندە جىن بەگلىكى يەنە يۈ بەگلىكىنى ۋاستە قىلىپ تۇرۇپ گو بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ. تۆرە گۇڭ زىچى يۈ بەگلىكى بىلەن گو بەگلىكىنىڭ پايدا - زىيان مۇناسىۋىتىنى «ئوقى بولمىغان چاق چۆرگىلىمەيدۇ، كالپۇك يېرىلسا چىشقا سوغۇق تېگىدۇ» دەپ چۈشەندۈرۈپ، يۈ بەگلىكى گو بەگلىكى بىلەن بىرلىشىپ جىن بەگلىكىگە قارشى تۇرۇش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىپ، جىن بەگلىكى ئۈچۈن ۋاستە بولۇپ بەرمەسلىكنى ئېيتىدۇ. يۈ بەگلىكى بولسا ئۇنىڭغا قۇلاق سالماي جىن بەگلىكىنىڭ گو بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشىغا يەنە بىر قېتىم ۋاستە بولۇپ بېرىشكە ماقۇل بولىدۇ. بۇ چاغدا گۇڭ زىچى «يۈ بەگلىكى بىلەن گو بەگلىكى ئۇزاققا قالماي تەڭ ھالاك بولىدۇ» دەپ ئالدىن ھۆكۈم چىقىرىدۇ ۋە ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېلىپ باشقا بەگلىككە كېتىدۇ. دەرۋەقە، دېھقانلار كالېندارى بويىچە 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، جىن بەگلىكىنىڭ قوشۇنى گو بەگلىكىنى يوقىتىپ بولۇپ قايتىشىدا يۈ بەگلىكىگە كېلىپ جايلىشىدۇ ھەمدە يۈ بەگلىكىنىڭ تەييارلىقسىزلىقىدىن پايدىلىنىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ يۈ بەگلىكىنى ئاسانلا يىغىشتۇرۇۋېتىدۇ.

جىن بەگلىكى گو بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق يۈ بەگلىكى بىلەن گو بەگلىكىنى بىر يولىلا يوقىتىۋالىدۇ.

يۈ بەگلىكى پايدا ئېلىش كويىدا بولۇپ ئالدىنىپ، خاندانلىقى باشقىلار تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنىدۇ. مۇداپىئەدە تۇرغۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، گۇەن رىچى ئوتتۇرىغا قويغان «ئوقى بولمىغان چاق چۆرگىلىمەيدۇ، كالپۇك يىرىلسا چىشقا سوغۇق تېگىدۇ» دېگەن ئىدىيە دۈشمەننىڭ تەدبىرىنى بىتچىت قىلىشتىكى ئوبدان چارە سۈپىتىدە كېيىنكى ئاجىز بەگلىكلەرنىڭ بىرلىشىپ كۈچلۈك بەگلىكلەرگە قارشى تۇرۇشىنىڭ مۇھىم ستراتېگىيىلىك ئىدىيىسى بولۇپ قالدۇ.

4 - بۆلۈم ئۇستاتلىق ئامالى

25. ساختىپەزلىك قىلىش

بۇنى بەزىلەر دۈشمەننى يۆتكەش تەدبىرى، دەپ چۈشەندۈرىدۇ. بۇ، كۆپ قېتىم يالغان ھەرىكەت قىلىپ، دۈشمەننى ئۇرۇش سېپىنى ئۆزگەرتىپ، ئەسكىرىي كۈچىنى يۆتكەپ كېتىشكە مەجبۇرلاپ، ئاندىن كېيىن قايتىدىن ئۇنىڭ ئاجىز يېرىگە ھۇجۇم قىلىشقا قارىتىلغان.

قەدىمكىلەرنىڭ قارىشىچە، ئومۇمەن كۈچلۈك دۈشمەن بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا، ئالدى بىلەن تۈرلۈك يالغان ھەرىكەتلەر ئارقىلىق دۈشمەننىڭ كۈچىنى تارقاقلاشتۇرۇپ، كۈچلۈكنى ئاجىزلاشتۇرۇش كېرەك. مىلادى 200 - يىلى، يۈەن شاۋ بىلەن ساۋساۋ گۇەندۇدا بىر - بىرىگە قارشى ئۇرۇش قىلىشىدۇ. يۈەن شاۋ سەركەردىسى گوتۇ ۋە يەن لياڭنى قوشۇن بىلەن ساۋساۋنىڭ قوشۇنلىرى ساقلاپ ياتقان دۇگجۇن دېگەن يەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتىپ، ساۋساۋ قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى لىيۇيەننى بەيما دېگەن جايدا قورشىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر

ۋاقىتتا، يۈەن شاۋ ئۆزى زور قوشۇننى باشلاپ لىياڭغا كېلىپ خۇاڭخېدىن ئۆتمەكچى بولىدۇ. 4 - ئايدا، ساۋساۋ قوشۇنلىرىنى باشلاپ شىمالغا يۈرۈش قىلىپ، بەيمادىكى قورشاۋنى تارمار قىلماقچى بولىدۇ. ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى شۈن يۇ تەكلىپ بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: «ھازىر يۈەن شاۋ قوشۇنى ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋاتىدۇ. ئالدى بىلەن ئامال قىلىپ ئۇنىڭ كۈچىنى تارقاقلاشتۇرغاندىلا ئاندىن غەلىبە قازانغىلى بولىدۇ، سىز يەنجىنگە بېرىپ، دەريادىن ئۆتۈپ يۈەن شاۋ قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلىدىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالسىڭىز، يۈەن شاۋ مۇقەررەر ھالدا قوشۇنلىرىنى بۆلۈپ غەربكە ئۇرۇش قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. ئۇ، قوشۇنلىرىنى پارچىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئاندىن سىز يەڭگىل قوراللانغان قوشۇننى باشلاپ بەيمادىكى يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنىڭ مۇھاسىرىسىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلسىڭىز، ئۇنى تەمتىرىتىپ قويالايسىز.» ساۋساۋ شۈن يۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىدۇ. دېگەندەك، يۈەن شاۋ قوشۇنلىرىنى بۆلۈپ غەربكە قاراپ يۈرۈش قىلىدۇ. ساۋساۋ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قوشۇنلىرىنى باشلاپ بەيمادىكى سەركەردىسى لىيۇيەننى قۇتقۇزۇشقا ئاتلىنىپ، گوتۇ، يەن لياڭ قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ، يەن لياڭنى ئۆلتۈرۈپ، بەيمادىكى مۇھاسىرىنى تارمار قىلىدۇ.

26. بىرگە جازا، مىڭغا ئاگاھ

بۇ — «توخۇنى ئۆلتۈرۈپ مايمۇننى قورقىتىش» تەك بېشارەت بېرىش ۋاستىسى ئارقىلىق، قوشۇننى تۈزەش ۋە قوماندانلىقنىڭ ھەيۋىتىنى تىكلەش ئامالىدۇر.

ئۇرۇشتا، ئارمىيىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىلىك كۈچىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، بىرلىككە كەلگەن ھەرىكەت، بىرلىككە كەلگەن ئىرادە بولۇش لازىم. ئەگەردە قوماندانلىق جانلىق

بولمىسا، بۇيرۇق چۈشكەن ھامان ھەرىكەتكە كەلمىسە، لەشكەرلەر سەركەردىلەرگە بويسۇنمىسا، سەركەردىلەر باش سەركەردىگە بويسۇنمىسا، ئۇ چاغدا، ئارمىيە بىر توپ قاغا - قۇزغۇن، بىر سىقىم قۇمغا ئوخشاش بولۇپ قالىدۇ-دە، غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، تارىختىكى ئاتاقلىق سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى ئارمىيە ئىنتىزامىنى چىڭىتىشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئايرىم تىپلارنى تۇتۇپ قاتتىق بىر تەرەپ قىلىپ، بارلىق سەركەردە، لەشكەرلەرنى ھەيۋە بىلەن ئۆزىگە بويسۇندۇرغان. ئەمىنىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، چى بەگلىكىنىڭ بېگى جىڭگوڭ تىيەن راڭجۇنى سەركەردىلىككە تەيىنلەپ، لەشكەر تارتىپ جىن بەگلىكى بىلەن يەن بەگلىكىنىڭ بىرلەشمە قوشۇنىغا قارشى زەربە بېرىشكە چىقىرىدۇ. جىڭگوڭ راڭجۇنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن، يەنە ئۆزىنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ۋەزىرى جۇاڭ جيانى نازارەتچىلىككە چىقىرىدۇ. راڭجۇ شۇ ھامان جۇاڭ جيا بىلەن ئەتىسى چۈشتە قارارگاھ دەرۋازىسى ئالدىدا ئۇچرىشىشنى ۋەدىلىشىدۇ. راڭجۇ قارارگاھقا كېلىپ ئۆز ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈپ، قوشۇنلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، ھەربىي بۇيرۇقنى جاكارلايدۇ. جۇاڭ جيا قاش قارايغان چاغدا، مەست ھالەتتە كېلىپ، «ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم مېنى ئۇزىتىش ئۈچۈن زىياپەت بەرگەنىدى، شۇڭا كېچىكىپ قالدىم» دەيدۇ. راڭجۇ جۇاڭ جيانىڭ كىچىك ئائىلىسىنىڭ ئىشىنى دۆلەتنىڭ ئىشىدىن ئەلا كۆرگەنلىكىنى قاتتىق ئەيىبلەيدۇ. دەرھال ھەربىي دادخاھنى چاقىرتىپ كېلىپ، «ھەربىي قانۇن بويىچە، سەۋەبسىز كېچىكىپ قالغانلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟» دەپ سورايدۇ. دادخاھ: «كاللىسىنى ئېلىش كېرەك» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. جۇاڭ جيا بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىنتايىن قورقۇپ كېتىپ، ئۆزىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن چى بېگى جىڭگوڭغا ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئەۋەتكەن ئادەمى تېخى قايتىپ كەلمەي تۇرۇپ،

راڭجۇ جۇاڭ جيانىڭ كاللىسىنى ئېلىپ سازايى قىلدۇرىدۇ. پۈتۈن قوشۇندىكى سەركەردە ۋە لەشكەر بۇنى كۆرۈپ قورققىنىدىن تىترىشىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا، جىڭگوڭنىڭ ئەۋەتكەن ئەلچىسى ئالدىراپ - تېنەپ قارارگاھقا بۆسۈپ كىرىپ، جۇاڭ جيانى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى چىقىرىدۇ. راڭجۇ: «سەركەردە قوشۇن ئىچىدە تۇرغاندا، بەگنىڭ بۇيرۇقىنى قوبۇل قىلمايدۇ» دەيدۇ، ئۇ يەنە ھەربىي دادخاھتىن: «ھەربىي لاگېردا قالايمىقان چېپىپ يۈرگەن ئاتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟» دەپ سورايدۇ. دادخاھ: «ئۆلتۈرۈش كېرەك» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. راڭجۇ: «بەگنىڭ ئەلچىسىنى ئۆلتۈرگىلى بولمايدۇ» دەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئەلچى بىلەن بىرگە كەلگەنلەرنى ۋە ھارۋىكەشنى ئۆلتۈرىدۇ. ئەلچىنى قايتىپ بېرىپ دوكلات قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. ئاندىن كېيىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ يولغا چىقىدۇ. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن قوشۇن ئىچىدە بىرمۇ ئادەم ھەربىي بۇيرۇق، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ سەپەر ئۈستىدە لەشكەرلىرىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، كېسەللەرگە ئېتىبار بېرىپ، لەشكەرلەر بىلەن جاپادىمۇ، ھالاۋەتتىمۇ بىرگە بولغانلىقتىن، قوشۇننىڭ جەڭ قىلىش قىزغىنلىقى ناھايىتى يۇقىرى بولىدۇ، قوشۇننىڭ كەيپىياتى جانلىنىدۇ. جىن بەگلىكى بىلەن يەن بەگلىكىنىڭ بىرلەشمە قوشۇنلىرى بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئالدىراپ - تېنەپ خۇاڭخې دەرياسىدىن ئۆتۈپ چېكىنىدۇ، راڭجۇ قوشۇنلىرىنى باشلاپ توختىماستىن قوغلاپ، قولدىن كەتكەن يەرلىرىنى قايتۇرۇۋالىدۇ.

27. خۇپىيەنلىك قىلىش (يالغاندىن سارالڭ بولۇۋېلىش)

خۇپىيەنلىك قىلىش — بىر خىل سىياسىي ھىيلە - مىكىر، بۇنىڭ مەنىسى: ۋەزىيەت پايدىسىز بولغان ئەھۋالدا، كۆرۈنۈشتە گومۇش - ھاڭۋاقتى، قابىلىيەتسىز بولۇۋېلىپ، كۆڭلىدىكى سىياسىي غەرەزىنى يوشۇرۇپ، سىياسىي رەقىبىنىڭ ئۆزىگە بولغان ھوشيارلىقىدىن ساقلىنىشتىن ئىبارەت، ھەربىي كۆرەشتە كۆپىنچە تەمكىن ۋە ئېغىر - بېسىق بولۇش تەدبىرى تەرىقىسىدە قىلالايدىغاننى قىلالمايدىغان، بىلىدىغاننى بىلمەيدىغان قىلىپ كۆرسىتىدۇ. ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرىدە، شۇ بەگلىكى بىلەن ۋېي بەگلىكىنىڭ قوشۇنى ۋۇجاڭيۈەن دېگەن جايدا بىر - بىرى بىلەن تىركىشىپ قالىدۇ. سىمايى شۇ بەگلىكى قوشۇنلىرىنىڭ يىراقتىن يۈرۈش قىلىپ كېلىپ ھېرىپ - چارچاپ كەتكەنلىكى، ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرىنىڭ يېتىشمەيدىغانلىقى، تېز ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشى قىلسا پايدىسىز ئىكەنلىكى، ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئۇرۇشنىڭ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى مۆلچەرلەپ، ئۇرۇش قىلماي پۇختا يوشۇرۇنۇش تاكتىكىسىنى قوللىنىدۇ. جۇگې لياڭ بۇنىڭ ئۈچۈن سىمايىغا ئاياللارنىڭ زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى ۋە كىيىم - كېچەكلىرىنى ئەۋەتىپ غەزىپىنى كەلتۈرۈپ، ئۇنى ئۇرۇش قىلىشقا قوزغىماقچى بولىدۇ. سىمايى خۇشاللىق بىلەن بۇ نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىپ، يەنىلا ئۇرۇش قىلماي پۇختا يوشۇرۇنۇپ يېتىۋالىدۇ ھەمدە ئۆزى بىر قارارغا كېلەلمەيدىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، يۇقىرىدىن يوليورۇق سورايدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ۋاقىتنى كەينىگە سوزۇپ، قوشۇنلارنى تىت - تىت قىلىپ چارچىتىۋېتىدۇ. قول ئاستىدىكىلىرى ئۇنى ئاجىزلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ

قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ پاراسەتلىك ۋە تەدبىرلىك ئىش ئىدى. قەدىمكىلەر ئۇرۇش پەيتى يېتىپ كەلمىگەندە خۇددى ھاڭۋېتىپ قالغاندەك سالماق، ئېغىر - بېسىق بولۇش كېرەك، ئۇنداق قىلمىغاندا، قوشۇننىڭ غەرىزىنى ئاشكارىلاپ قويۇپ، دۈشمەننىڭ دامىغا چۈشۈپ قالىدۇ، دەپ قارايدۇ.

خۇپىيەنلىك قىلىش كۆپىنچە ئىلگىرىلەش ئۈچۈن چېكىنىش كېيىن مۇشت ئېتىشتا ئىپادىلىنىدۇ. 1805 - يىلى ناپولېئون قوشۇن تارتىپ فرانسىيەگە قارشى 3 - قېتىملىق ئىتتىپاققا قارشى ئۇرۇش قىلىدۇ. ئۇ، چارروسىيە ئارمىيىسىنى ئۇرمۇتىسگىچە غەلىبىسىرى قوغلاپ كەلگەندە، چارروسىيە پادىشاھى ئالېكساندىر ياردەم بەرگۈچى قىسىملىرىمىز يېتىپ كېلىپ بولدى، فرانسىيە ئارمىيىسىگە قارشى ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىش كېرەك، دەپ قارايدۇ. لېكىن ستراتېگىيىلىك كۆزقاراشقا ئىگە كوتوزوۋ بولسا، روسىيە ئارمىيىسى نۆۋەتتە يەنىلا پۈتۈن ئارمىيە بويىچە ھالاك بولۇش خەۋپىگە يۈزلەنمەكتە، دەرھال داۋاملىق چېكىنىپ، ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشتىن ساقلىنىپ، ئۇرۇش پەيتىنى ئارقىغا سوزۇپ، پرۇسسىيە ئارمىيىسىنىڭ فرانسىيەگە قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىشتىكى ئەڭ ئاخىرقى قارارىنى كۈتۈش كېرەك، دەپ قارايدۇ. بۇ چاغدا ناپولېئون روسىيە ئارمىيىسىنىڭ قوماندانلىق شتابى ئىچىدە يۈز بەرگەن ئىككى خىل پىكىرنى پەرەز قىلىدۇ. ئۇ، كوتوزوۋ چارروسىيە پادىشاھىنى قايىل قىلىپ قويارمىكىن، ئۇرۇش پەيتىنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، پايدىسىز بولغان ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇشقا كىرىپ قالارمەنمىكىن، دەپ ئەنسىرەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ناپولېئون قىسىملىرىغا رۇس قوشۇنلىرىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىماسلىق توغرىسىدا بۇيرۇق قىلىدۇ. ئالدىنقى سەپتىكى قاراۋۇللىرىنى كەينىگە چېكىندۈرىدۇ، قارشى تەرەپكە ئۇرۇشنى توختىتىپ سۈلھى قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ ھەمدە دەرھال روسىيە تەرەپ

بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ۋەكىل ئەۋەتىدۇ. ناپولېئون خۇددى بىر ئەرتىسكە ئوخشاش، ئۆزىنى ھودۇقۇپ كەتكەن، ئاجىز، ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشتىن بەك قورقىدىغان ئادەم قىلىپ كۆرسىتىدۇ. بۇ چارە چار پادىشاھ ئالېكساندىرنى قەتئىي ئىشەندۈرىدۇ. ئۇ، ھازىر فرانسىيە ئارمىيىسىنى يوقىتىشنىڭ ئەڭ پايدىلىق پەيتى، ناپولېئونغا ئوخشاش بونداق جاھانغا پاتماي كەتكەن ھاكاۋۇر پادىشاھنى ئۆز ئىشى مۇشۇنداق قىلىشقا مەجبۇر قىلمىغان بولسا، ئۇ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن سۈلھى قىلىشنى تەلەپ قىلمايتتى، دەپ قارايدۇ. شۇنداق قىلىپ، ئالېكساندىر ئۆزىنىڭ خاتا ھۆكۈمى ئارقىلىق كوتوزوۋنىڭ پىكرىنى رەت قىلىپ، قوشۇنلىرىنى ياندۇرۇپ كېلىپ، فرانسىيە ئارمىيىسى بىلەن قارىسىغا ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىدۇ. نەتىجىدە، ناپولېئوننىڭ قىلتىقىغا چۈشۈپ قېلىپ، فرانسىيە ئارمىيىسى تەرىپىدىن يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىلىدۇ.

28. ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ، شوتىنى تارتىۋېتىش

«ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ، شوتىنى تارتىۋېتىش» نىڭ ھەربىي ئىشلاردىكى ئەمەلىي مەنىسى — ئۆز قوشۇنىنى ھۇجۇم قىلىشقا بولىدىغان، چېكىنىشكە بولمايدىغان جايغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، لەشكەرلىرىنى جېنىنى ئالىقانغا ئېلىپ قويۇپ دۈشمەن بىلەن ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇرلاشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ يەردە دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرىگە كىرگۈزۈش، ئۇنىڭ ياردەمگە كەلگەن قوشۇنلىرىنى توسىۋېلىپ، چېكىنىش يولىنى ئۈزۈپ تاشلاشتىن ئىبارەت «تاغار» تاكتىكىسى كۆرسىتىلدى.

«ئۆگزىگە چىقىرىپ قويۇپ، شوتىنى تارتىۋېتىش» ئۈچۈن،

ئالدى بىلەن «شوتا قويۇپ» دۈشمەننى ئالداپ چىقىرىش كېرەك. دۈشمەننى ئالداشنىڭ ئۇسۇللىرى ناھايىتى كۆپ، مەسىلەن: ئازراق نەپ بېرىپ ئالداپ كەلتۈرۈش، ئاجىز بولغان بولۇۋېلىپ ئالداپ كەلتۈرۈش، نۇقتىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ ياردەمگە كەلگەنلەرگە زەربە بېرىش، ھايات يولى بېرىش ۋە ھاكازالار. قىسقىسى، دۈشمەننى ئۇرۇش مەيدانىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ باشلاپ، كېلىپ، ئۆز دائىرىسىگە كىرگۈزۈش كېرەك. «شوتا قويۇپ» دۈشمەننى ئالداش — ئۇرۇش پەيتى يارىتىشنىڭ جەريانى بولۇپ، بەزىدە سەۋرچانلىق بولۇش كېرەك. 1947 - يىلى لەيۋۇ ئۇرۇشىدىن كېيىن، گومىنداڭ ئارمىيىسى بۇرۇنقى مەغلۇبىيەتلىرىدىن ساۋاق ئېلىپ «تىك لىنىيىلىك مۇداپىئەنى كۈچەيتىش، رىچ يېقىنلىشىش، پۇختا ئورۇنلىشىپ، پۇختا ئۇرۇش قىلىش، تەدرىجىي ئىلگىرىلەش» ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، شەندۇڭ ئازاد رايونىمىزغا قارىتا نۇقتىلىق ھۇجۇم قوزغىدى. دۈشمەن ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتكەن چاغدا، بىز يەنىلا بۇرۇنقىدەك بىر قىسىم ئەسكىرىي كۈچ بىلەن دۈشمەننىڭ يان ئارقا تەرىپىگە زەربە بەرسەك بولىدۇ، دەيدىغان بولساق، دۈشمەننى يوقىتىش ياكى پارچىلاش، ئۇنىڭ بىر قىسمىنى ئالداپ ئۆگزىگە چىقىرىش مەقسىتىگە يېتەلمىگەن بولاتتۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن، شەرقىي جۇڭگو دالا ئۇرۇشى ئارمىيىمىز ھەربىي كومىتېتنىڭ يوليورۇقىغا بىنائەن، ئەڭ زور سەۋرچانلىق بىلەن، دۈشمەن ئارقا سېپىنى بەكمۇ بالدۇر ئۆزگەرتمەي، تەشەببۇسكارلىق بىلەن يەنە ئارقىغا چېكىنىپ، ئۇدۇل تەرىپىنى بوش قويۇپ، دۈشمەننى ئەركىن ئىچكىرىلەپ كىرىشكە ئالدىرىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۈشمەننى خاتا ھۆكۈم چىقىرىدىغان قىلىپ، ئۇنىڭ تەكەببۇرلۇق ۋە بېشەملىك روھىي ھالىتىنى ئۇلغايتىپ، يېڭىلىك

بىلەن ئىلگىرىلەيدىغان قىلىش ئۈچۈن، ئاساسلىق كۈچىمىز ۋاقىتنىچە ئالدىن بەلگىلەنگەن ئۇرۇش مەيدانىغا يوشۇرۇنماستىن، يوشۇرۇن پەيت كۈتۈش ئورنىغا بېرىپ، پۇرسەت كۈتتى. 5 – ئاينىڭ 11 – كۈنىگە كەلگەندە، دۈشمەننىڭ 2 – بىگتۇەننى زىبو دېگەن جايغا، 1 – بىگتۇەننى تەنفۇ دېگەن جاينىڭ جەنۇبىغا ئالداپ ئېلىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىككىسىگە بۆلۈنۈپ تۇيۇقسىز بۆسۈپ كىرىش ھالىتى شەكىللەنگەندىن كېيىن، ئارمىيىمىز دۈشمەننىڭ ئىككىلى يان تەرىپىنى بۆلۈپ تاشلاپ، ئوتتۇرىسىدىن بۆسۈپ كىرىپ، ئۇنىڭ 74 – دىۋىزىيىسىنى مىڭلياڭگۇ رايونىدا مۇھاسىرىگە ئېلىپ تېزلا يوقاتتى.

«شوتا قويۇش» — دۈشمەننى ئالداشنى مەقسەت قىلىدۇ. «شوتىنى تارتىۋېتىش» دۈشمەننى يوقىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ». «شوتىنى تارتىۋېتىش» تەدبىرى — يېرىپ كىرىپ بۆلۈپ تاشلاش، مۇھاسىرىگە ئېلىپ، ياردەمگە كەلگەنلەرنى يوقىتىشتىن ئىبارەت.

29. قۇرۇق چاقماقتىن ئوت چىقىرىش

قۇرۇق چاقماقتىن ئوت چىقارغىلى بولمايدۇ. لېكىن، پوپاڭ كۆتۈرۈپ، ھەيۋە قىلغاندا، كىشلەرنى راست بىلەن يالغاننى پەرقلەندۈرەلمەيدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇش مۇمكىن. ئۇرۇش ھادىسىلىرى باشقا ھەر قانداق ئىجتىمائىي ھادىسىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇرەككەپ بولىدىغانلىقتىن، ئۇنىڭدا راستچىللىق تېخىمۇ ئاز بولىدۇ. كوماندىرلارنىڭ سۇبيېكتىپ ھۆكۈمى ئاسانلا تۈرلۈك يالغان ھادىسىلەر تەرىپىدىن قايمۇقتۇرۇلۇپ قالىدۇ. يالغان ئەھۋال پەيدا قىلىپ، تۇراقلارنى ئەپ بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇپ، قۇرۇق تېرە تاراقشىتقاندا، دۈشمەننى ئەمەلىي كۈچ ئىشلەتمەي تۇرۇپمۇ بوي-

سۇندۇرغىلى بولىدۇ.

ئۆزگە قولايسىز شارائىتتا، ئۇرۇش پەيتىنى يارىتىش ۋە ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، مەزكۇر تەدبىر بىلەن دۈشمەننى قىلتاققا چۈشۈرگىلى بولىدۇ. 1947 – يىلىنىڭ كۈز ۋە قىش بەسلىدە، چېن گېڭ — شېي فۇجى بىگتۇەنى غەربىي خېنەنگە يۈرۈش قىلغان چاغدا، ئالدى بىلەن ئىككى بىرىگادا (13 –، 25 –. بىرىگادا) نى ئاساسىي كۈچ قىلىپ ماسكىروۋكىلاپ، «كالىنى بۇرنىدىن يېتىلەش تاكتىكىسى» نى قوللىنىپ، لى تېجۇننىڭ بەش بىگتۇەننى فۇنيۇشەن تېغىغا يۆتكەتكۈزۈپ كېلىدۇ. ئۆزىمىزنىڭ ھەقىقىي ئاساسىي كۈچىمىز بولسا، پەيت كۈتۈش ئۈچۈن يوشۇرۇنغانىدى. دەل شۇ چاغدا، لى تېجۈن ئاساسلىق كۈچىمىز بىلەن ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلماقچى بولۇپ ئىزدەپ يۈرگەن چاغ ئىدى. «كالىنى بۇرنىدىن يېتىلەش» ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان 13 – بىرىگادىمىز گۇگۇمدا نەنتەي دېگەن يەردىن يولغا چىقىپ، جېنپىڭ دېگەن جايغا قاراپ يۈرۈش قىلىدۇ. دۈشمەندە ئاساسىي كۈچ يولغا چىقىپتۇ دېگەن تۇيغۇ پەيدا قىلىش ئۈچۈن، مەزكۇر بىرىگادا قەستەن كۆپ يولغا بۆلۈنۈپ، كەڭ ئىلگىرىلەش فرونتى ھاسىل قىلىپ ماڭىدۇ. يېرىم كېچىگىچە ماڭغان بولسىمۇ، قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەن كۆرۈنمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بىر قىسىم كۈچى قايتىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ بۇرۇن تۇرغان كەنتلەرگە جايلىشىدۇ. ئۇلار بارغانلىكى كەنتلەردە ئوچاق سېلىپ ئوت ياقىدۇ. ئەتىسى كەنتىكىلەر ئۆز ئارا: «8 – ئارمىيە كەلدى! ئات – قېچىرلىرى كېچىچە ئۆتتى!»، «بىزنىڭ كەنتىمىزگە بىر نەچچە مىڭ ئادەم چۈشتى، كەنت ئېغىزى ۋە يول ياقىلىرىغا ناھايىتى جىق ئوچاق سالدى» دېگەن خەۋەرلەرنى يەتكۈزىدۇ. خەۋەر دۈشمەن لاگېرىغا يېتىپ بارىدۇ. ھېيلىگەر لى تېجۈن ئالدى بىلەن سىناپ بېقىش ۋە

تىڭ – تىڭلاشقا بىر بىرىگادىنى چىقىرىدۇ، ئاساسىي كۈچىمىز يەنىلا يېنىكلىك قىلمايدۇ. بىزنىڭ ماسكىروۋكىلانغان قىسىملىرىمىز ئاساسىي كۈچ قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، جېنپىڭغا ھۇجۇم قىلغاندا، لى تېجۈن ئاندىن شەخسەن ئۆزى زور قوشۇننى باشلاپ چىقىپ بىز بىلەن ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇ چاغدا، ماسكىروۋكىلانغان قىسىملىرىمىز جېنپىڭدىن چېكىنىپ چىقىدۇ، ئۇلار بىر تەرەپتىن يۈرۈپ بىر تەرەپتىن توختاپ، قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەن بىلەن مەلۇم ئارىلىق ساقلاپ ماڭىدۇ. بىر تەرەپتىن ئۇرۇش قىلىپ، بىر تەرەپتىن چېكىنىش دۈشمەننى بىزنىڭ قوشۇنىمىزنى قوغلاشتىن ۋاز كەچمەيدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويىدۇ. دۈشمەننى يەنىمۇ قايمۇقتۇرۇش ئۈچۈن، ماسكىروۋكىلانغان قىسىملىرىمىز ئىشنى بولدى قىلماي، كۈندۈزى يۈرۈش قىلىپ، ماڭغان يوللىرىدا چاڭ – توزان چىقىرىپ، يېشىلىپ كەتكەن شىگىللارنى تاشلاپ قويۇپ، زور قوشۇن ئۆتكەندەك قىلىپ كۆرسىتىپ، قەستەن دۈشمەننىڭ ھاۋارازۋېتكىسى بايقىيالمايدىغان يالغان ئەھۋال پەيدا قىلىدۇ. ئارقا سەپنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان قىسىملار ھەر قېتىم دۈشمەن بىلەن ئۇچراشماقچى ياكى كىچىكرەك بىر قېتىم توسۇپ زەربە بېرىش ئۇرۇشى قىلماقچى بولغاندىمۇ، چېكىنگەندىن كېيىن دۈشمەنلەرگە «ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرۇش» ئۈچۈن، ئورغۇنلىغان ئىستىھكاملارنى ياساپ قويىدۇ. ئۇدا بىر قانچە ئاي مۇشۇنداق قىلىش نەتىجىسىدە، لى تېجۈن باشتىن ئاخىر ماسكىروۋكىلانغان قىسىملىرىمىزنى ئاساسىي قىسىم دەپ خاتا چۈشىنىپ قېلىپ، بىزنىڭ يېتىلىشىمىز بويىچە مېڭىپ، ھالسىراپ ۋەتۋەرىكى چىقىپ كېتىدۇ.

30. پەگادىن تۆرگە چىقىش (ئالا مۇشۇكى ئۆي مۇشۇكىنى قوغلاپتۇ)

پەگادىن تۆرگە چىقىشنىڭ مەنىسى: «ساھىبخان مېھمانغا ئۆزىنى كۆتكۈزۈپتۇ» دېگەندىن ئىبارەت. ئۇنى ھەربىي ئىشلارغا ئىشلەتكەندە، پاسسىپلىقتىن تەشەببۇسكارلىق ئورنىغا ئۆتۈش، ئۇرۇشنىڭ تەشەببۇسكارلىق ھوقۇقىنى ئۆزگەرتىش ۋە قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت تەدبىرنى كۆرسىتىدۇ.

پاسسىپلىقتىن تەشەببۇسكارلىق ئورنىغا ئۆتۈش ئۈچۈن، سان ئۆزگىرىشىدىن سۈپەت ئۆزگىرىشىگە ئۆتۈشتىن ئىبارەت جەريان كېتىدۇ. ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەت پايدىسىز شارائىتتا، ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئەمەلىي كۈچنى كېڭەيتىپ ۋە تولۇقلاپ، ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىپ، ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ «ئاساسلىق ئورۇن» نى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، «مېھمانلىق ئورۇن» دا ئولتۇرۇش كېرەك. سۈي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، لى يۈەن دېھقانلارنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنلىرىنىڭ سۈي سۇلالىسىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ تۇرغان پەيتىدىن پايدىلىنىپ، مەخپىي يۈرۈش قىلىدۇ ھەمدە لى مىغا خەت يېزىپ ئۇنى ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ، كېيىن، ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش بولغاندا ئۇ لى مىنى يوقىتىپ، تاڭ سۇلالىسىنى قۇرىدۇ؛ لىيۇباڭ كۈچ جەھەتتە شياڭ يۈگە تاقابىل تۇرۇش قىيىن بولغان ئەھۋال ئاستىدا «پەيت كۈتۈش ئۈچۈن سەۋرتاقەت قىلىش، ئاكتىپلىق بىلەن تەييارلىق كۆرۈش» فاڭجېنىنى قوللىنىپ، تەدرىجىي يوسۇندا ئاجىزلىقتىن كۈچىيىپ، گەيشادىكى ھەل قىلغۇچ ئۇرۇشتا شياڭ يۈنى بىراقلا يوقىتىدۇ.

ئوپېراتسىيىلىك ئۇرۇشلاردا، پەگادىن تۆرگە چىقىش - پاسسىپ مۇداپىئەدىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈش مەنىسىگە ئىگە. مەزكۇر ئامالنى ئىشلەتكەندە، ئومۇمەن تەدرىجىي ئىلگىرىلىمەستىن، بەلكى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تۇيۇقسىز ئالغا بېسىپ، شىددەتلىك ئىلگىرىلەش كېرەك. 1947 - يىلى 6 - ئايدا، شەنشى - خېبېي - شەندۇڭ - خېنەن دالا ئارمىيىمىز خۇاڭخېدىن ئىبارەت تەبىئىي توسۇقتىن ئۆتۈپ، غەربىي جەنۇبىي شەندۇڭ ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنى باشلايدۇ. دۈشمەن قوماندانلىق شتابى بۇنىڭدىن قاتتىق چۆچۈپ كېتىپ، ئالدىراپ - تېنەپ ۋاڭ جىنجۇنى ياردەمچى قوشۇنلارنى باشلاپ كېلىشكە ئەۋەتىپ، ئارمىيىمىزنى غەربىي جەنۇبىي شەندۇڭدا يوقاتماقچى ۋە خۇاڭخېدىن قايتا ئۆتۈشكە مەجبۇر قىلماقچى بولىدۇ. خەرىتىدىن قارىغاندا، غەربىي جەنۇبىي شەندۇڭ دەل خۇاڭخې، دايۇنخې قانىلى ۋە لەنجۇ - ليەنيۈنگاڭ تۆمۈريولى لىنىيىسى تەرىپىدىن ئۈچ بۆلۈك قىلىپ بۆلۈۋېتىلگەن، يۈەنجىن ناھىيىسى ئۈچ بۆلۈكنىڭ باش تەرىپىگە جايلاشقان. لەنجۇ - ليەنيۈنگاڭ تۆمۈر يولى لىنىيىسى ئۈچ بۆلۈكنىڭ ئاستى تەرىپىدە ئىدى. ئارمىيىمىزنى شەھەرگە يېقىنلاشتۇرماسلىق ئۈچۈن، ۋاڭ جىنجۇ بىر تەرەپتىن، قورشىۋېلىنغان يۈەنجىن ناھىيىسىدىكى دۈشمەنلەرگە چىڭ تۇرۇپ ياردەم كۈتۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن شىمالدىكى ياردەمگە كەلگەن دۈشمەنلەرنى ئىككى يۆنىلىشكە: يەنى بىرىنچى يۆنىلىشتىكى 153 - بىرىگادا ساشەن ناھىيىسى ئارقىلىق دىڭتاغىچە بېرىپ، خېزىغا چېكىنىپ بارغان دۈشمەنلەر بىلەن بىرلىشىپ سول تەرەپ قىسىم بولۇپ تۇرۇشقا؛ ئىككىنچى يۆنىلىشتىكىلەرنى خىشياڭ ئارقىلىق شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىلىپ، جياشياڭ رايونىدىكى دۈشمەنلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئوڭ تەرەپ قىسىم

بولۇپ تۇرۇشقا بۆلۈۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بۆلۈنۈپ ئىلگىرىلەپ، بىرلىشىپ زەربە بېرىدىغان قىسقۇچ شەكىللىك ھۇجۇمنى شەكىللەندۈرۈپ، ئارمىيىمىزنى ئۈچ بۆلۈكنىڭ ئۈستى تەرىپىدە تۇرۇپ قىرغاق ئۇرۇشى قىلىشقا مەجبۇرلىماقچى بولىدۇ. ليۇبوچىڭ، دېڭ شياۋپىڭ يولداشلار دۈشمەننىڭ سۇيىقەستىنى بىلىۋېلىپ، ئۆز يولى بىلەن ئۆزىنى باپلىماقچى بولۇپ، پەگادىن تۆرگە چىقىدۇ. يەنى بىر تەرەپتىن ئارمىيىمىزنىڭ 1 - كالونىسىغا يۈەنجىن ناھىيىسىدىكى دۈشمەننى ھۇجۇم بىلەن قەتئىي يوقىتىپ، داۋاملىق شىمالغا يۈرۈش قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن 1 - ، 6 - كالونىسىغا ئىككى يۆنىلىشتىكى دۈشمەننىڭ ئارىلىقىدىن غەربىي جەنۇبقا قاراپ شىددەت بىلەن قادىلىپ كىرىپ، دۈشمەننىڭ 153 - بىرىگادىسى دىڭتادا تېخى مۇستەھكەم ئورۇنلىشالمىغان، خېزىدىكى دۈشمەنلەر بىلەن بىرلىشىپ كېتەلمىگەن پەيتتىن پايدىلىنىپ بىراقلا يوقىتىپ، دۈشمەننىڭ سول قانىتىنى پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىزنىڭ 3 - كالونىمىز جەنۇبقا قاراپ ئىلگىرىلەپ تېزلىكتە دۈشمەننىڭ يان ئارقا تەرىپىگە يېتىپ بارىدۇ. نەتىجىدە، ئۇرۇشنىڭ ۋەزىيىتى ناھايىتى تېز ئۆزگىرىپ، يۈەنجىن، دىڭتادىكى دۈشمەنلەر كەينى - كەينىدىن يوقىتىلىپ، ئۇرۇش ئوڭۇشلۇق ھالدا چوڭقۇرلۇققا قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ.

«ئۇستاتلىق ئامالى» نىڭ ئومۇمىي مەنىسىدىن ئېيتقاندا، پەگادىن تۆرگە چىقىشنى ئىتتىپاقداش قوشۇنلارغا ياردەم بېرىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، پۇختا پۇت تىرەپ تۇرۇۋېلىپ، ئاندىن قەدەممۇ قەدەم ئورۇنلىشىۋېلىپ، ئىتتىپاقداش قوشۇنلارنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىش ياكى كونترول قىلىۋېلىش دەپ چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ.

5. بۆلۈم يېڭىلدۈرۈش ئامالى

31. سەتەڭلەردىن پايدىلىنىش ھىيلىسى

قەدىمىي ھەربىي ئالىملار ئالدى بىلەن دۈشمەن سەركەردىلىرىنى ئىدېئولوگىيە جەھەتتىن مەغلۇپ قىلىشقا ئېتىبار بېرىپ كەلگەن، قەدىمكى كىتابلاردا مۇنداق دېيىلىدۇ: بىۋاستە ھەرىكەت ئارقىلىق بويسۇندۇرغىلى بولمايدىغان دۈشمەننى سەتەڭلەرنى ئەۋەتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئېزىقتۇرۇپ بويسۇندۇرغىلى بولىدۇ.

ئىدېئولوگىيە ساھەسىدىكى كۈرەشنى ھەربىي سەپتىكى كۈرەشنىڭ ياردەمچىسى قىلغىلى، ئۇ ئارقىلىق ئۇرۇش مەيدانىدا يەتكىلى بولمايدىغان مەقسەتكە يەتكىلى بولىدۇ. قەدىمكىلەر كۈچلۈك دۈشمەن ئالدىدا ئۆزىنى قوغداپ، كۈچ - قۇۋۋەت توپلاش ئۈچۈن، ۋاقىتىنچە دۈشمەننىڭ ئىرادىسىگە ماسلىشىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىرادىسىنى يوقىتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. بۇ يەردە ئېيتىلغان «ماسلىشىش» دېگەنلىك ئۆزگەرتىلگەن كۈرەش شەكلى بولۇپ، بۇنى ئىقتىدارسىزلىق قىلىپ تىز پۈكۈش، تەسلىم بولۇش بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇشقا بولمايدۇ. ئەمىنىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى، يۆ بەگلىكىنىڭ بېگى گوجيەن ۋۇ بەگلىكى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندىن كېيىن، ۋۇ بەگلىكىنىڭ بېگى فۇچەيگە ساھىبجامال شى شىنى ۋە قىممەتلىك بايلىقلارنى تەقدىم قىلىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ، ئۇنى راھەت - پاراغەتتىن بەھرىمەن قىلدۇرۇپ،

ھوشيارلىقىنى بوشاشتۇرۇپ، ئەخلاقلىق ۋە قابىلىيەتلىك ئادەملىرىگە زىيانكەشلىك قىلغۇزىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن يۆ بەگلىكى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ لەشكەرلىرىنى چىقىرىپ ۋۇ بەگلىكىنى يوقىتىدۇ.

ھەربىي مەقسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان سەتەڭلەردىن پايدىلىنىش ھىيلىسى ئادەتتە جاسۇسلۇق ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق ئىشلىتىلىدۇ. بۇنى ئاجىزلار ئىشلىتىپلا قالماستىن، كۈچلۈكلەرمۇ ئىشلىتىدۇ. شۇڭا بۇنىڭ ئىپادىلىنىشىمۇ بىرخىل شەكىل بىلەن چەكلىنىپ قالمايدۇ.

32. شەھەرنى بوشىتىپ قويۇش ھىيلىسى

بۇ - پسىخىك تاكتىكا. تارىخشۇناسلىق ساھەسىدىكى بەزى كىشىلەر «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» دە بايان قىلىنغان جۇگېلياڭ لەشكەرلىرىنى ياغېپىڭغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، «شەھەرنى بوشىتىپ قويۇش ھىيلىسى» نى ئىشلىتىپ، سىماينىنى چېكىندۈرگەن دېگەن ئەھۋالنىڭ ۋاقىت ۋە ئورۇن جەھەتتىن ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى تەكشۈرۈپ ئىسپاتلاپ، بۇ ئىشنىڭ ھەقىقىي بولغان - بولمىغانلىقىدىن گۇمانلانغان. لېكىن ئۇرۇش تارىخىدا بۇ ھىيلىنى ئىشلىتىپ دۈشمەن لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرگەنلەر ئاز ئەمەس. تاڭ شۇەنزۇڭ دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 707 - يىلى)، تىبەتلەر گۇاجۇ ئايمىقىغا (بۈگۈنكى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ئەنشى ناھىيىسى) ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان سەركەردە ۋاڭ جۈن شۇ قېتىمقى جەڭدە ئۆلىدۇ. جاڭ شۇگۇي گۇاجۇ ئايمىقىنىڭ پاسبانلىقىغا تەيىنلىنىدۇ. ئۇ خىزمەت ئورنىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، دەرھال ئامنىنى تەشكىللەپ ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كېتىدۇ. جاڭ شۇگۇي دۈشمەن كۆپ، بىز ئاز، شۇڭا قىلىچ، ئوقيا، تاش -

توقماقلار بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشكە بولمايدۇ، ھىيلە ئىشلىتىپ دۈشمەن لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈش كېرەك، دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن، كۆپچىلىكنى ياسىداق بىر راۋاقتا زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇپ، سازەندىلەرنى تېپىپ كېلىپ داقا - دۇمباق، ساز چېلىشقا بۇيرۇيدۇ. جاڭ شۇگۈي سەركەردە ۋە لەشكەرلىرى بىلەن ھاراق - شاراب ئىچىپ تاماشا قىلىدۇ ھەمدە شەھەر دەرۋازىسىنى يوغان ئېچىپ قويىدۇ. تىيەتلەر بۇنى كۆرۈپ، شەھەر ئىچىدە مۆكتۈرۈپ قويغان لەشكەرلىرى بولسا كېرەك دەپ گۇمانلىنىپ، لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ قايتىپ كېتىدۇ.

جىددىي پەيتتە، دادىللىق ۋە قاراملىق بىلەن ھەرىكەت قىلىش ئارقىلىق دۈشمەننىڭ خاتا ھۇجۇم قىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغاندا، كۆپىنچە خەۋپتىن قۇتۇلۇش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. قەدىمكىلەر «شەھەرنى بوشىتىپ قويۇش ھىيلىسى» دېگەن بۇنداق تەدبىرنى شەھەرنى ساقلاشقا ئىشلىتىپلا قالماستىن، دۈشمەن كۆپ، ئۆزى ئاز بولغان ئۇچراشما جەڭدىمۇ ئىشلەتكەن. خەن ۋۇدى دەۋرىدە، چەۋەندازلار سانغۇنى لىي گۇاڭ چېگرىنى قوغداش ئۈچۈن لەشكىرىنى باشلاپ چىقىدۇ. ئۇ، چارلاش سەپىرىدە، ھۇنلارنىڭ شىكارغا چىققان ئۈچ ئادىمىنى قوغلاپ ئاتىمەن دەپ، ھۇنلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنى بىلەن ئۇشتۇمتۇت ئۇچرىشىپ قالىدۇ. دۈشمەن نەچچە مىڭلىغان ئاتلىقلار بولۇپ، لىي گۇاڭغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلار يۈزلا ئاتلىق لەشكەر ئىدى. ھۇنلارنىڭ سەركەردىسى خەن سۇلالىسىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ بۇنچىلىك ئازلىقىنى كۆرۈپ، قايمۇقتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان كىچىك قوشۇن بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلىپ، ئالدىراپ - تېنەپ تاغ چوققىسىنى ئىگىلەپ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە تىزىلىپ سەپ تارتىپ تۇرىدۇ. بۇ چاغدا، لىي گۇاڭ قول ئاستىدىكىلەرگە بىز ھازىر ئارقىمىزغا قاچىدىغان بولساق، دۈشمەنلەر جەزمەن قوغلاپ كېلىپ چاپ - چاپ-

قا چۈشىدۇ. بىز قاچمىساق، ئۇلار قىزىقتۇرۇپ قىلتاققا چۈشۈرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، دەپ گۇمانلىنىپ، يېنىكلىك بىلەن قاراملىق قىلىشقا پېتىنالمايدۇ، دەيدۇ. شۇنداق قىلىپ، لىي گۇاڭ لەشكەرلىرىنى باشلاپ دۈشمەن پوزىتسىيىسىگە ئىككى چاقىرىم كەلگۈدەك يەرگىچە ئىلگىرىلەپ بېرىپ، ئەمدى ماڭمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئاتلىرىنىڭ ئېگەرلىرىنى ئالىدۇ. دۈشمەن پوزىتسىيىدىن بىر ئاق ئاتلىق سەركەردە بۇلارنىڭ ھەرىكىتىنىڭ راست - يالغانلىقىنى سىناش ئۈچۈن چىقىپ كەلگەندە، لىي گۇاڭ كىركرەك كېرىپ ئالدىغا بېرىپ، دۈشمەن سەركەردىسىنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. قايتىپ كېلىپ يەنە لەشكەرلىرىگە ئاتلارنى يېشىپ قويۇپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلىدۇ. تۈن قاراڭغۇسى بولاي دېگەندە، ھۇن لەشكەرلىرى ئەتراپىمىزدا خەن سۇلالىسىنىڭ يوشۇرۇنغان لەشكەرلىرى بار ئوخشايدۇ دەپ گۇمانلىنىپ، ئالدىراشلىق بىلەن چېكىنىپ كېتىدۇ. ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە، لىي گۇاڭ قاتارلىقلار ھۇن لەشكەرلىرىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، بىمالال - تەمكىن ھالدا مەغرۇرانە قايتىپ كېلىدۇ.

ھازىرقى زامان شارائىتىدا رازۋېتكا تېخنىكىسى، ھۇجۇم ۋە مۇداپىئە قوراللىرى يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى، ئۇرۇش شەكلىدىمۇ تۈپتىن ئۆزگىرىش بولدى. «شەھەرنى بوشىتىپ قويۇش ھىيلىسى» ئەمدى ئانچە ئاقمايدىغان بولۇپ قالدى. لېكىن بۇنداق «پسىخىك تاكتىكا» نى يەنىلا قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك.

33. تىڭچىلىق ھىيلىسى

ئۇرۇشتا جاسۇس ئىشلىتىش قەدىمدىن تارتىپ بولۇپ كەلگەن. سۈنزى مۇنداق بەش خىل جاسۇسلۇق بولىدىغانلىقى-

نى ئېيتقان: دۈشمەن زېمىنىدىكى پۇقرالاردىن پايدىلىنىپ قىلىنىدىغان جاسۇسلۇق، ئۇ ئاددىي جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ؛ دۈشمەن تەرەپلەرنىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئۆزىگە تارتىش يولى بىلەن قىلىنىدىغان جاسۇسلۇق، ئۇ — ئىچكى جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ؛ دۈشمەن تەرەپنىڭ جاسۇسىنى ئۆزىگە تارتىپ ياكى ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، بۇ - ئۆز جاسۇسى بىلەن ئۆزىنى باپلاش دېيىلىدۇ؛ غەرەزلىك ھالدا يالغان ئەھۋال پەيدا قىلىش ۋە ئۇنى دۈشمەن تەرەپنىڭ جاسۇسىغا ئاشكارىلاپ بېرىش، بۇ — پىداكارانە جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ؛ دۈشمەننىڭ ئىچكى قىسمىغا جاسۇس كىرگۈزۈپ، مۇھىم ئاخبارات ئوغرىلاش، بۇ چەتتىن قىلىنىدىغان جاسۇسلۇق دېيىلىدۇ. قەدىمكىلەر تىڭچىلىق ھىيلىسىنى چۈشەندۈرگەندە «دۈشمەن تەرەپتىن پايلاپ كەلگەن جاسۇسنى ئالدىنئالا بىلىش ياكى پارا بېرىپ ئالداپ قولغا كەلتۈرۈپ، ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ياكى بىلمىگەن بولۇۋېلىپ، يالغان ئەھۋال كىرگۈزۈپ ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىپ، ئۇنى ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» دېگەنىدى. ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرىدە ۋېي پادىشاھلىقى بىلەن ۋۇ پادىشاھلىقى چىبى دېگەن جايدا تىركىشىپ قالىدۇ. ساۋساۋ يېنىدىكى مەسلىھەتچىسى جياڭ گەن بىلەن ۋۇ پادىشاھلىقىنىڭ باش قوماندانى جۇيۇنىڭ ئاغىنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، جياڭ گەننى ئاغىنىسىنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى باھانە قىلىپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ۋۇ پادىشاھلىقىنىڭ ھەربىي ئەھۋالىنى تىڭلاپ، جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرىنى قىلىشقا ئەۋەتىدۇ. جۇيۇ جياڭ گەننىڭ كېلىش غەرىزىنى بىلىۋېلىپ، ئۆز يولى بىلەن ئۆزىنى باپلايدۇ. جۇيۇ ساۋساۋنىڭ سۇ لەشكەرلىرىنىڭ باش قوماندانلىرى سەي ماۋ، جاڭ يۈنلەرنىڭ ۋۇ پادىشاھلىقى بىلەن خۇپىيانە ئالاقىلىشىپ، ساۋساۋغا قارشى تۇرۇش قەستىدە بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان

بىر يالغان ئاخباراتنى ئويدۇرۇپ چىقىدۇ، ھەمدە مەي - شاراب ئىچىپ مەست بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ، جياڭ گەننىڭ بۇ ئاخباراتنى ئوغرىلاپ كېتىشىگە پۇرسەت چىقىرىپ بېرىدۇ. ساۋساۋ بۇنى راست دەپ بىلىپ، سەي ماۋ، جياڭ يۈنلەرنى ئۆلتۈرىدۇ. نەتىجىدە ساۋساۋ چىبىدىكى ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولىدۇ.

ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا، خەۋەرلىشىش تېخنىكىسى ۋە ئالاقىلىشىش ۋاسىتىلىرى يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى. جاسۇسلۇق ئۇسۇللىرىنىمۇ تارىختىكى ئۇسۇللارغا سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، تىڭچىلىق ھىيلىسىنىڭ ئىپادىلىنىشى تېخىمۇ كۆپ خىل بولىدۇ. دۇنيا ئۇرۇشىدا، ئەنگلىيىنىڭ دېڭىز ئارمىيە ئاخبارات ئورگىنى قولغا چۈشۈرگەن گېرمانىيە جاسۇسىنى ئۆزىگە تارتىپ «تىغ ئۇچىنى كەينىگە قارىتىدىغان» ئىككى بىسلىق جاسۇس قىلىپ تەربىيىلەپ، ئەنگلىيە ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش قىلىش غەرىزى بويىچە، مەخسۇس يالغان ئاخباراتلارنى ياكى ئەمەلىي ئەھمىيىتى بولمىغان ئاخباراتلارنى گېرمانىيە ئاخبارات دائىرىلىرىگە يوللاپ بېرىپ، تۈرلۈك ئالدامچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ. مەسىلەن، ئەنگلىيە - گېرمانىيە سۇ ئاستى پاراخوت ئۇرۇشىدا، گېرمانىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتلىرى چارلاشقا قارشى بىر يۈرۈش تاكتىكىلارنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. گېرمانىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتلىرى ھەر قېتىم ئەنگلىيىنىڭ «سۇ ئاستى پاراخوتىدىكى چارلىغۇچى سايمان» لىرىنىڭ تەكشۈرۈشىگە ئۇچرىغاندا، تۇرپىدىسىدىن سىرتقا يەل قويۇپ بېرىپ، زور مىقداردا كۆپۈك پەيدا قىلىپ، ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ «سۇ ئاستى پاراخوتلىرىدىكى چارلىغۇچى سايمان» لىرىنى كۆپۈكنىڭ ئىزىغا چۈشۈشكە مەجبۇر قىلىدۇ. گېرمانىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتلىرى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كۆز بوياپ قېچىپ

گېتىدۇ. ئەنگلىيە دېڭىز ئارمىيىسى گېرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ بۇنداق چارلاشقا قارشى تاكتىكىسىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىش ئۈچۈن، ئالىملارغا يېڭى تېخنىكىنى تەتقىق قىلىشنى تاپشۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تات ئىسىملىك ئىككى بىسلىق بىر جاسۇسقا گېرمانىيىنىڭ ئاخبارات ئىدارىسىگە مەخپىي تېلېگراما بەرگۈزىدۇ. ئۇ تېلېگراممىدا: مەن يېقىندا ئەنگلىيە دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ يېڭى تىپتىكى قوغلىغۇچى پاراخوتىدىكى بىر كوماندىرنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلدىم. بۇ كوماندىر ھاراق ئىچكەندىن كېيىن، سىرنى پاش قىلىپ: بىز گېرمانىيىنىڭ چارلاشقا قارشى تاكتىكىسىغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ يېڭى چارىسىنى تاپتۇق، گېرمانىيىلىك بۇ ھاماقەتلەر ئۆزلىرى چىقارغان كۆپۈكنىڭ دەل بىزگە ياردەم بەرگەنلىكىنى بىلمەيدۇ، — دېدى، دەپ يالغان ئېيتىدۇ. تات بۇ ئاخباراتنى ئۇنىڭ ئالدىدىلا ئەنگلىيىلىكلەر تاسادىپىي ئېتىپ چۆكتۈرۈۋەتكەن گېرمانىيىنىڭ چارلاشقا قارشى تۇرۇش مەشقىدىن ئۆتكەن بىر سۇ ئاستى پاراخوتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، گېرمانىيىنىڭ ئاخبارات ئورگىنىغا مەلۇم قىلىدۇ. گېرمانىيىلىكلەر ئەنگلىيىنىڭ سۇ ئاستى پاراخوتىغا قارشى تۇرۇش تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىنى خاتا ھالدا مۆلچەرلەپ، بۇ خىل تاكتىكىنى بىر مەھەل بولدى قىلىپ تاشلاپ قويىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ كۆپ زىيانغا ئۇچرايدۇ.

34. جىسمانىي ئازاب ھىيلىسى

بۇ — دۈشمەننى بىخوتلاشتۇرۇش ياكى جاسۇسلۇق ھەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىشقا ئوڭايلىق تۇغدۇرۇش مەقسىتىدە، ئۆزىگە زىيان يەتكۈزۈش ئارقىلىق، دۈشمەننىڭ ئىشەنچىسىنى

قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان بىرخىل تەدبىر. ئۇنىڭ قوللىنىلىشى ھەرخىل بولىدۇ، يېتىدىغان مەقسەتمۇ ئوخشاش بولۇۋەرمەيدۇ. ئەمنىيە دەۋرىدە، جىك بەگلىكىنىڭ بېگى جىك ۋۇگۇڭ خۇ بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلماقچى بولۇپ، ئالدى بىلەن قىزىنى خۇ بەگلىكىنىڭ بېگىگە بېرىدۇ. ھەمدە خۇ بەگلىكىگە جازا يۈرۈشى قىلىشنى كۆچەپ تەشەببۇس قىلىۋاتقان ۋەزىرى گۈەن جىنىڭ كاللىسىنى ئوچۇقتىن – ئوچۇق ئالىدۇ. خۇ بەگلىكىنىڭ بېگى جىك بەگلىكى راستىنلا بىزگە يېقىنچىلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ھېسابلاپ، مۇداپىئە تەدبىرى قوللانمايدۇ. جىك بەگلىكى ئارقىدىنلا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغاپ، خۇ بەگلىكىنى يوقىتىدۇ. بۇمۇ جىسمانىي ئازاب ھىيلىسىگە تەئەللۇق ئىش.

جىسمانىي ئازاب ھىيلىسىنىڭ ئالاھىدىلىكى — «ئادەم ئۆزىگە زىيان يەتكۈزمەيدۇ» دېگەن قائىدىدىن پايدىلىنىپ، زۆرۈر بولغان قان ئاققۇزۇش ھېسابىغا دۈشمەننى ئالداش مەقسىتىگە يېتىشتىن ئىبارەت. بۇ خىل تەدبىر يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زاماندىكى جاسۇسلۇق ئۇرۇشلىرىدا يەنىلا كۆپلەپ قوللىنىلماقتا. 2 – دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ئەنگلىيە دېڭىز ئارمىيىسى ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ بىر تۈركۈم «ئىككى بىسلىق جاسۇس» لىرى ئىچىدە، نورۋېگىيىلىك مورت ۋە كىيۇ دەيدىغان ئىككى ئادەم بولغان. ئەسلىدە ئۇلارنى گېرمانىيە ئاخبارات ئىدارىسى ئەنگلىيىگە ئەۋەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ۋەھىملىك ۋەقەلەرنى پەيدا قىلىپ، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش، ھەمدە ھەربىي ئاخباراتلارنى توپلاش ئىدى. ئەنگلىيە ئۇلارنى داۋاملىق تۈردە گېرمانىيە ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە قىلىش مەقسىتىدە، ئالدى بىلەن ئۇلارنى بەزىبىر «ئاجايىپ مۆجىزە» يارىتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلماقچى

بولۇپ، ئەنگلىيە دېڭىز ئارمىيىسى ئاخبارات ئىدارىسى ئالاقىدار دائىرىلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئىككى قېتىم مەخسۇس ئاشۇ ئىككى ئادەم ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى جەلب قىلغۇدەك پارتلاش ۋەقەسىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بەرگەن. 1 – قېتىمقىسى 1941 – يىلى 11 – ئايدا بولغان بولۇپ، ئەنگلىيىلىكلەر ئالدىنئالا ۋېردىدۇنىڭ يېنىدىكى يېمەكلىكلەر لاپىسىدىن ئەمەلىيەتتە ئانچە كۆپ زىيان بولمايدىغان بىر جاينى تاللاپ، مورت بىلەن كىيۇغا ئۇ يەرنى پارتلاتقۇزىدۇ. بۇ ئاھالىلەر زىچ رايون بولۇپ، ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن، يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان نۇرغۇن ئادەملەر كېلىپ ئوتتىن قۇتقۇزۇشقا قاتناشقان، ئىشتىن كېيىن، ئەنگلىيە گېزىتلىرى ۋەقەنىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن بۇ ۋەقەنى خەۋەر قىلغان. ئارقىدىنلا ئەنگلىيىلىكلەر يەنە نىۋىنلاندىن ئاھالىسى شالاڭ، ئەمما خەرىتىدە بىر كونا ھەربىي ئوق – دورا زاۋۇتى كۆرسىتىلگەن بىر جاينى تاللاپ، مورت بىلەن كىيۇغا يەنە بىر قېتىم «پارتىلىتىش» ۋەقەسىنى پەيدا قىلدۇرغۇزغان. گېرمانىيە جاسۇسلىرى بۇزغۇنچىلىق قىلدى دېگەن يالغان قىياپەتنى پەيدا قىلىش ئۈچۈن، نەق مەيداندا يەنە ئەتەيگە ئەنزە پەيدا قىلغان ئىسپاتلارنى، جۈملىدىن مورت «ئېھتىياتسىزلىق» تىن نەق مەيداندا چۈشۈرۈپ قويغان نورۋېگىيىدە ئىشلەنگەن قاپلىق كومپاسنىمۇ قالدۇرۇپ قويغان. ئەنگلىيە ھەربىي ئاخبارات ئىدارىسىنىڭ 5 – باشقارمىسى ئالاھىدە تەكشۈرگۈچىلەرنى چىقىرىپ، كۆپلىگەن يىپ ئۇچلىرىنى «ئىزدەش» تىن ئاۋۋال، ئەنگلىيىلىكلەر بۇ ۋەقەنى سۆزلەپ يۈرمىگەن، بۇ خىل ساختىلىق دەل جايىدا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقتىن، گېرمانىيىلىكلەر بۇ ئىككى قېتىملىق ۋەقەدىن قاتتىق مەمنۇن بولۇشقان. مورت بىلەن كىيۇ بۇنىڭ بىلەن گېرمانىيىلىكلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە تېخىمۇ ئېرىشىۋېلىپ، پۇرسەتتىن

پايدىلىنىپ ئۇلارنى يالغان ئاخبارات بىلەن تەمىنلەپ تۇرغان، شۇنداق قىلىپ ئەنگلىيە دېڭىز ئارمىيىسى ئۈچۈن دۈشمەننى ئالدايدىغان نۇرغۇنلىغان ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغان.

35. چېتىپ قويۇش ھىيلىسى

بۇ — بالانى دۈشمەنگە ئىتتىرىپ قويۇپ ياكى «دۈشمەنگە بالا تېپىپ بېرىپ»، دۈشمەننى ئۆزىنىڭ پۇت – قولىنى ئۆزىگە چۇشەتكۈزۈپ، ھەرىكەت ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قىلىش تەدبىرى بولۇپ، بىر تال يىپقا ئىككى چېكەتكە باغلاپ قويۇلسا، ھېچقايسىسى قاچالمايدۇ، دېگەنلىكتۇر، دېمەك، بۇ چېتىپ قويۇپ ئىسكەنجىگە ئېلىشنىڭ رولىنى كۆرسىتىدۇ.

ئومۇمەن، چېتىپ قويۇش ئامالىنىڭ مەنىسى «دۈشمەننى ھاردۇرۇش» تا بولۇپ، ئۇنىڭغا يەنە «دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىش» ئامالى قوشۇلىدىغان بولسا، ئۇ ئىككىسى بىرلىشىپ تازا قاملىشىدۇ – دە، ئاندىن غەلىبە قازانغىلى بولىدۇ. «ئۈچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» نىڭ 47 – بابىدىكى «پاڭ تۇڭنىڭ چېتىپ قويۇش ئامالىنى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتىشى» دە مۇنداق دېيىلگەن: چىبى ئۇرۇشىدا لىيۇ بېينىڭ مۇشاۋۇرى پاڭ تۇڭ ساختا ئەل بولغان بولۇۋېلىپ، ساۋ ساۋنىڭ بارگاھىغا بېرىپ، ساۋ ساۋنى كېمىلەرنى زەنجىر بىلەن چېتىپ قويۇشقا ئۈندەيدۇ. بۇ، كۆرۈنۈشتە ۋېي قوشۇنلىرىنىڭ سۇ ئۈستىدە جەڭ قىلىشقا ئادەتلەنمەستەك ئاجىزلىقىنى يېڭىشكە ياردەم بەرگەنلىك بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاشۇ كېمىلەرنى قاچالمايدىغان قىلىپ قويۇپ، ۋۇ – شۇ پادىشاھلىقلىرى بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ ئوت بىلەن قىلغان ھۇجۇمىنى

ئىشقا ئاشۇرۇشىدىكى ئۆلۈك نىشانغا ئايلاندۇرۇپ قويۇش
ئۈچۈن ئىدى. پاك تۈگىنىك چېتىپ قويۇش ئامالىنى ئىشلە-
تىپ ئۇرۇش كېمىلىرىنى ئۈستىلىق بىلەن چېتىپ قويۇشىدىن،
جۇيۇنىڭ قىيناش ئامالىنى ئىشلىتىپ خۇاڭ گەيدە ساختا ئەل
بولغان بولۇۋېلىپ، چېپىگە ئوت قويۇۋېتىشكە قەدەر بولغان
ئىشلار مۇكەممەل بىر تەدبىر زەنجىرىنى شەكىللەندۇرگەن.
هەرىكەت ئەركىنلىكى — ئارمىيىنىڭ جان تومۇرى،
چېتىپ قويۇش ئامالىنى ئىشلىتىش ئۇسۇللىرى ناھايىتى كۆپ،
لېكىن بۇنىڭدا جەڭنىڭ غەلىبىسى ياكى مەغلۇبىيىتىنى بەلگى-
لەيدىغان ئامىللار ئىچىدىكى دۈشمەن تەرەپنىڭ ھالقىلىق
ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋېلىپ، چارە - تەدبىرلەرنى جايىدا ئىش-
لىتىپ، پۈتكۈل دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ ھەرىكەت ئەركىنلىكىنى
قامال قىلىپ، ئوبدان جەڭ پەيتىنى يارىتىش مەقسەت قىلى-
نىدۇ. سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بى زەيىيۇ ئالتۇن خانىنىڭ
ئەسكەرلىرى بىلەن تۇتۇشۇپ قالىدۇ ئۇ ئالدى بىلەن كۆچمە
پارتىزان ئۇرۇشى ئارقىلىق دۈشمەن تەرەپنى ئازدۇرۇش ئۇسۇ-
لىنى قوللىنىپ دۈشمەن تەرەپنىڭ ئاتلىرى ھېرىپ - ئېچىپ،
ئادەملىرى ھالىدىن كەتكەندە، ئالدىنئالا خۇش پۇراقلىق
دورا - دەرمانلار بىلەن قوشۇپ پىشۇرۇپ قويغان قارا پۇر-
چاقلارنى پوزىتسىيە ئالدىغا چېچىپ قويۇپ، دۈشمەننى ئال-
داپ ئېلىپ كېلىپ جەڭ قىلماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا، ئال-
تۇن خانىنىڭ ئېچىرقاپ كەتكەن جەڭ ئاتلىرىنىڭ بۇرنىغا
پۇرچاقنىڭ مەززىلىك پۇرىقى ئۇرۇلۇش بىلەن تاقەت قىلال-
ماي كوسىلدىتىپ پۇرچاق يېيىش بىلەنلا بولۇپ كېتىپ،
قانچىلاپ قامچا ئۇرۇلسىمۇ مىدىر قىلىپ قويمايدۇ. بى زەيىيۇ
بۇ پۇرسەتتىنى غەنىيمەت بىلىپ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ
چاپ - چاپقا ئۆتتۈپ، جەڭدە چوڭ زەپەر قۇچىدۇ.
چېتىپ قويۇش ئامالىنىڭ دۈشمەنگە ئاز - تولا نەپ

بېرىپ قويۇپ، بالانى دۈشمەنگە ئىتتىرىپ قويۇشتىن ئىبارەت
بۇ بىر مەزمۇننى ستراتېگىيە جەھەتتىمۇ قوللىنىشقا بولىدۇ.
مەسىلەن، ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ 1 - يىلىدا، جياڭ جېيشى
ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قوزغايدۇ. ئارمىيىمىز بولسا جايلارنى
ساقلاپ قېلىش ياكى تارتىۋېلىشنى ئاساسىي نىشان قىلماس-
تىن، بەلكى دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچلىرىنى يوقىتىشنى ئاسا-
سىي نىشان قىلىپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ۋاقىتىنچە 105
شەھەردىن ۋاز كېچىپ، مۇشتىنى تۈگۈۋالىدۇ. ھالبۇكى، دۈش-
مەنلەر بۇ رايونلارنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن بەش بارمىقىنى
تەڭ ئىشقا سالماي بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار نۇرغۇن
ئەسكىرىي كۈچنى ئۇزاق «نۇقتا»، «سەپ» كە چېچىۋېتىدۇ.
ئاخىرى بېرىپ، دۈشمەننىڭ ئۇرۇشنىڭ 1 - سېپىگە بىۋاس-
تە سالغىلى بولىدىغان ئەسكىرىي كۈچى ئەسلىدىكى 117
بىرىگادىدىن 85 بىرىگادىغا چۈشۈپ قالىدۇ. دېمەك، بۇ 105
شەھەر «پۇرچاق چېچىپ ئاتلارنى قامال قىلىش» رولىنى
ئوينايدۇ. ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ 2 - يىلىدا، جياڭ جېيشى
ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمنى نۇقتىلىق ھۇجۇمغا ئۆزگەرتىدۇ.
ئۇرۇش ئوپېراتسىيىلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش داۋامىدا، چېتىپ
قويۇش ئامالىنى ئىشلىتىش ھەرقايسى جەڭ مەيدانلىرىنىڭ
ئالاقىلىشىشىگە، ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى تەرەققىياتىنىڭ ھەربىر
باسقۇچىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ قالىدۇ. پىڭجىن ئۇرۇش
ئوپېراتسىيىسىدە، يولداش ماۋزېدۇڭ ئىككى ھەپتە ئىچىدە
بېيپىڭ، تيەنجىندىكى دۈشمەنلەرنى ئايرىپ تۇرۇش، ئەمما
مۇھاسىرىگە ئالماسلىق؛ جياڭجاكۇ ۋە شىنباۋئەندىكى دۈش-
مەنلەرنى قورشاپ تۇرۇش، ئەمما يوقاتماسلىق؛ خۇەيخەي
جەڭ مەيدانىدىكى دۈيۈملىك گۇرۇھىغا نىسبەتەن ئەڭ ئاخىرقى
يوقىتىشنى ئېلىپ بارماسلىق قاتارلىقلارنى ئوتتۇرىغا قويغا-
نىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بېيپىڭ، تيەنجىندىكى شاھمات

ئۇرۇشنى قولغا ئېلىپ نەگە قويۇشنى بىلمەي تۇرۇۋاتقان
دۈشمەنلەر ئۈچۈن «يوك» بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن
ئۇلار قاچاي دېسە قاچالماي، جەڭ قىلاي دېسە مادارى
يەتمەي، يېپىسىز باغلىنىپ قالدى.

36. تۇرالمساڭ، قېچىپ كەت

«تۇرالمساڭ، قېچىپ كەت» دېگەن سۆز پايدىسىز
ۋەزىيەتتە دۈشمەن بىلەن ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلىشتىن ساق-
لىنىش كېرەكلىكىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك بۇنىڭ ئۈچلا يولى
بار. يەنى تەسلىم بولۇش، سۈلھ قىلىش، چېكىنىش. بۇ
ئۈچنى ئۆزئارا سېلىشتۇرغاندا، تەسلىم بولۇش ئۈزۈل - كېسىل
مەغلۇب بولغانلىق بولىدۇ، سۈلھ قىلىش يېرىم مەغلۇپ
بولغانلىق بولىدۇ. چېكىنگەندە بولسا مەغلۇبىيەتنى غالىبى-
يەتكە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. شۇڭا بۇ «دانا تەدبىر» دەپ
ئاتىلىدۇ.
ئاجىز قوشۇن كۈچلۈك قوشۇنغا تاقابىل تۇرغاندا،
كۆپ ھاللاردا چېكىنىش ئارقىلىق دۈشمەننى ئالداپ ئېلىپ
كىرىپ پارچىلاپ تاشلاپ، جەڭ پۇرسىتىنى يارىتىدۇ.
«سپارتاك» رومانىدا مۇنداق بىر ۋەقەلىك
بار: بىر قېتىملىق ۋەھىمىلىك كوللېكتىپ ئېلىشىشتا، گلادى-
ئاتور سپارتاكنىڭ ھەمراھلىرى يېڭىلىپ تۈگەيدۇ. قارشى
تەرەپتە بولسا يەنە ئۈچ ئادەم ئېشىپ قالىدۇ. گلادىئاتورلۇق
ماھارىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، سپارتاك ھەممىدىن ئۈستۈن
تۇراتتى. بىراق، ئۈچ ماھىر بىرلىشىپ ھۇجۇم قىلسا، سپار-
تاكنىڭ ئۇنىڭغا تەڭ كېلىشى تەس ئىدى. بۇ چاغدا، سپار-
تاك دەرھال پەنت ئويلاپ چىقىپ، رەقىبلىرىنىڭ كۆزىنى
ئالچەكمەن قىلىپ، ئۆرۈلۈپلا بەدەر تىكىۋېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچ

رەقىبى بولسا ئۆلە-تىرىلىشىگە باقماي ئىزبېسىپ قوغلايدۇ. ھەر
بىر ئادەمنىڭ ھەرىكەت سۈرئىتى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، بۇ
ئۈچ كىشىنىڭ ئارىلىقى بارا - بارا يىراقلىشىدۇ. بىر چاغدا،
سپارتاك توساتتىن ئارقىسىغا بۇرۇلۇپلا ئۇلار بىلەن ئېلىشىشنى
باشلاپ، دەرھال بىرىنچى بولۇپ ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان
رەقىبىنى ئۈجۈقتۇرىدۇ. ھۇنبەردە ئەسلى ئۇنى مەسخىرە قىلىپ
ئولتۇرغان ئاقسۆڭەكلەر ئاخىرى بېرىپ ئۇنىڭغا بارىكاللا ئېيى-
تىشىدۇ...... بۇ پەردە شۇنىسى ناھايىتى روشەنكى، سپارتاك-
نىڭ ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ مەغلۇبىيەتنى غالىبىيەتكە
ئايلاندۇرالىشى — ئۇنىڭ بىر قېتىمدا بىر ئادەم ئۈچ رەقىب-
كە توغرا كېلىپ قالغان ئوسال ۋەزىيەتنى ئۈچ قېتىمدا بىر
ئادەم بىر رەقىبكە تاقابىل تۇرىدىغان ئوخشاشلىق ۋەزىيەتكە
ئۆزگەرتىپ، بىر - بىرلەپ بابلاش ئارقىلىق ئاز بىلەن كۆپنى
يېڭىش مەقسىتىگە يېتەلىگەنلىكىدە.
ئارمىيىنىڭ ھەرىكەت قىلىش ئىختىدارىنىڭ پەرقلىق بو-
لۇشى، ھەرقايسى قىسىملارنىڭ ھەرىكەت سۈرئىتىنىڭ ئوخشاش
بولماسلىقى، ھاۋا كېلىماتى، يول ۋە ئارقا سەپ كاپالىتىگە
بولغان تەلەپنىڭ ھەر خىل بولۇشى ھەربىي ھەرىكەت جەھەت-
تە ناھايىتى ئوڭايلا بوشلۇق پەيدا قىلىدۇ. بولۇپمۇ، يىراق
مۇساپىلىق ھۇجۇم ئۇرۇشىدا، ئالدىنئالا قاراملىق بىلەن ئىل-
گىرىلەۋېرىپ، ئارقا سەپ مۇھاپىزىتى ۋە يان تەرەپ مۇھاپى-
زىتى ھەم يان تەرەپ ھىمايىسىدىن ئايرىلىپ قالىدىغان ئەھ-
ۋاللار دائىم دېگۈدەك كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. شۇڭا، قەدىمدە: «مىڭ
چاقىرىملىق سەپەردە سەركەردىلەرنى يوقاتقىلى بولىدۇ.» دې-
گەن سۆز تارقالغان. ھالبۇكى، مۇداپىئەلەنگۈچىلەر بولسا
«كېتىش» ئارقىلىق دۈشمەننىڭ بۇرنىدىن يېتىلەپ يۈرۈپ جەڭ
پۇرسىتىنى يارىتىۋالىدۇ.
«تۇرالمساڭ قېچىپ كەت» دېگەن بۇ سۆزنى مۇھاسىرى-

نى بۇزۇپ ئۆتۈش ۋە يۆتكىلىشتە ئىشلەتكەن چاغدا، ئەھۋالغا
قاراپ ئۆزگىرىش ياساپ، چېكىنىش بىلەن ئۇرۇش قىلىشنى
بىرلەشتۈرۈپ، يۆنىلىشنى يوشۇرۇن ئۆزگەرتىش ۋە مۇھاسىرىـ
نى بۆسۈپ ئۆتۈش كېرەك. مەسىلەن، ئىشچى ـ دېھقان قىزىل
ئارمىيىمىز ئۇزۇن سەپەر داۋامىدا ئېلىپ بارغان چىشۈي دەرـ
ياسىدىن تۆت قېتىم ئۆتۈش جېڭىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئەينى
ۋاقىتتا، قىزىل ئارمىيە زۇنيىدىن شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىـ
لىپ، چىشۈي دەرياسىدىن بىرىنچى قېتىم ئۆتكەندىن كېيىن،
سىچۈەندىكى لوجۇ بىلەن يىبىنگ ئوتتۇرىسىدىن چاڭجياڭ دەرـ
ياسىنىڭ شىمالىغا كېلىپ ئۆتۈپ، 4 ـ فرونتىۋوي ئارمىيىسى
بىلەن ئۇچرىشىپ، شىمالغا بېرىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارـ
شى تۇرماقچى بولىدۇ. بۇ چاغدا، گومىنداڭ مەركىزىي ئارمـ
يىسى بىلەن سىچۈەن، خۇنەن، گۇيجۇ ۋە يۈننەندىكى مىلىتاـ
رىست قىسىملىرى تۆت تەرەپتىن قورشاپ ئالدىراپ تېنەپ يېـ
تىپ كېلىدۇ. قىزىل ئارمىيە كەسكىنلىك بىلەن ئەسلىدىكى پىـ
لاننى ۋاقىتىنچە ئۆزگەرتىپ، بۇرۇلۇپلا يۈننەننىڭ شەرقىي شىـ
مالىدىكى زاسى (ۋېيشىن) غا بېرىپ توپلىنىپ پۇرسەت كۈتۈش
قارارىغا كېلىدۇ. ئارقىدىن گۇيجۇ چېگرىسى ئىچىدىكى دۈشـ
مەنلەرنىڭ تەنها قالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، دەرھال
سەپەرنى شەرققە توغرىلاپ، چىشۈي دەرياسىدىن 2 ـ قېتىم
ئۆتۈپ، لۇشەنگۈەن ۋە زۇنيى رايونىدا غەلىبىلىك ئۇرۇش قىـ
لىدۇ. تاپ بېسىپ ئەگىشىپ يۈرگەن دۈشمەنلەرنى قايمۇقتۇـ
رۇش ۋە ئۇلارنىڭ بۇرنىدىن يېتىلەش ئۈچۈن، قىزىل ئارمىيە
چىشۈي دەرياسىدىن 3 ـ قېتىم ئۆتۈپ، سىچۈەننىڭ جەنۇبىـ
دىكى گۇيلىڭ رايونىغىچە ئىلگىرىلەپ بېرىپ، دۈشمەندە
ئەتەيگە چاڭجياڭدىن ئۆتۈپ شىمالغا يۈرۈش قىلىدىكەن دېـ
گەن خاتا تۇيغۇنى پەيدا قىلىدۇ. دۈشمەنلەر يەنە بىر قېتىم
سىچۈەننىڭ جەنۇبىغا توپلىنىپ مۇھاسىرىگە ئالغان ۋە توسـ

غان چاغدا، قىزىل ئارمىيە يەنە بۇرۇلۇپلا شەرققە قاراپ يۈـ
رۈش قىلىپ، چىشۈي دەرياسىدىن 4 ـ قېتىم ئۆتۈپ، جەنۇبـ
تا ۋۇجياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈپ گۈيياڭغىچە ئىلگىرىلەپ بارىدۇ.
ئارقىدىنلا يەنە خۇنەن ـ گۇيجۇ تاش يولىنى كېسىپ ئۆتۈپ
ئۇدۇل يۈننەنگە بېرىپ، جىنشاجياڭ دەرياسىدىن ئۇستىلىق بىـ
لەن ئۆتۈپ، ئاخىرى نەچچە يۈزمىڭ دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ
قورشاش، ئارقىدىن قوغلاش، ئالدىدىن توسۇشىدىن قۇتۇلىدۇ.
بىز يۇقىرىدا قەدىمدىن تارتىپ تاھازىرغىچە ئېلىپ بې-
رىلغان ئۇرۇشلارنىڭ ھىيلە بىلەن بولىدىغانلىقى، بۇنىڭ
ئۈچۈن ئۇرۇشتا تۈرلۈك ئامال، چارە ـ تەدبىرلەرنىڭ قوللىنىـ
لىدىغانلىقى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتتۇق. بىر ئېغىز سۆزگە يىـ
غىنچاقلىغاندا، بۇ ئۇرۇش تاكتىكىسى دېگەندىنلا ئىبارەت.
ئۇرۇش قىلىشنىڭ پرىنسىپى ۋە ئۇسۇلى تاكتىكا دەپ
ئاتىلىدۇ. تاكتىكىنىڭ تەتقىق قىلىدىغان ئوبيېكتى — ئويۇشـ
تۇرۇش ۋە ئۇرۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىكى مەسىلىلەرنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، ھۇجۇمغا ئۆتۈش ۋە مۇداپىئە
كۆرۈش، مەركەزلەشتۈرۈش، ئالغا ئىلگىرىلەش، چېكىنىش ۋە
ئايلىنىپ ئۆتۈش، بۆلۈۋېلىش، مۇھاسىرىگە ئېلىش، يوشۇرۇن
زەربە بېرىش، ئۇچرىشىش، تۇيۇقسىز زەربە بېرىش، قاتتىق
ھۇجۇم قىلىش، بۆسۈپ ئۆتۈش، قوغلاپ زەربە بېرىش ھەمدە
جەڭگە تەييارلىق قىلىش ۋە تەمىنلەش قاتارلىقلار.
تاكتىكا ھەربىي تېخنىكا سەۋىيىسىگە قاراپ بەلگىلىنىـ
دۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ، ئۇرۇش خاراكتېرىنىڭ تەـ
سىرىگە ئۇچرايدۇ، ئوپېراتسىيىگە بېقىنىدۇ ھەمدە ئوپېراتسىيە
ئارقىلىق ستراتېگىيىگە بويسۇنىدۇ.
بىز ئۇرۇشنىڭ ھىيلە بىلەن بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش
ئۈچۈن 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئويناـلـ
غان بىر مەيدان كومېدىيە ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتەيلى:

1944 ـ يىلى ئەتىيازدا، غەرب ئەللىرى ئىتتىپاقداش
ئارمىيىسى كۆلىمى ناھايىتى زور بولغان قۇرۇقلۇققا چىقىش
ئۇرۇش پىلانى — مەشھۇر نورماندىدىن قۇرۇقلۇققا چىقىش
ئۇرۇش پىلانىنى تۈزۈپ چىقىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، ئەنگلىيە ـ
ئامېرىكا بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ ئاخبارات تارمىقى بۇنداق
چوڭ ھۇجۇمچى قوشۇننىڭ تەشكىللەنگەنلىكىنى گېرمانىيە ئارـ
مىيىسى بىلىپ قالارمۇ، ئىتتىپاقداش ئارمىيىنىڭ قۇرۇقلۇققا
چىقىدىغان جايىنى سېزىۋالارمۇ، دېگەن ئەندىشىلەردە بولىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن ئۇلار دۈشمەن تەرەپنى قايمۇقتۇرۇپ، ئۇرۇشنىڭ
غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە، تولىمۇ قىزىقارلىق
بىر كۆز بوياش ھىيلىسىنى قوللىنىدۇ.يەنى گېرمانىيىلىكلەرنى
ئەتەيگە ئاز ـ تولا «پاكىت» قا ئىگە قىلىپ، ئەنگلىيە
قۇرۇقلۇققا چىققۇچى قىسىملىرىنىڭ قوماندانى مارشال مونگو-
مېر ئەنگلىيىنىڭ ئۆز تۇپرىقىدىن ئايرىلىپ جەبىلتارىقۋە ئالـ
جىرنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن كەتتى، دېگەننى ئىسپاتلىـ
ماقچى بولىدۇ. بۇنداق ئۈچۈن، ئەنگلىيىنىڭ ئاخبارات تارمـ
قى قۇرۇقلۇق ئارمىيە لېتنانتى جېمىنى مارشال مونگومېرنىڭ
رولىنى ئېلىپ چىقىشقا ئورۇنلاشتۇرىدۇ.
لېتنانت جېمىنىڭ قەددى ـ قامىتى ۋە رەڭگى-روھى مارـ
شال مونگومېرغا ئاجايىپ ئوخشاپ كېتەتتى، لوندوندا چىقىدـ
غان بىر گېزىت جېمىنىڭ رەسىمىنى باسقان ھەمدە «بۇ مونـ
گومېر ئەمەس، لېتنانت» دەپ ئالاھىدە ئىزاھمۇ بەرگەن.
ئۇرۇشتىن ئىلگىرى جېم 25 يىللىق كەسپىي ئەرتىس بولۇش
سۈپىتى بىلەن ھەر خىل روللارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلاپ،
رول ئېلىشتا مول تەجرىبىگە ئىگە بولغانىدى، بۇنداق ئەۋزەل
ئالاھىدىلىك ئۇنىڭ مارشال مونگومېرنىڭ رولىنى ئوينىشىغا ياخشى
ئاساس بولۇپ بېرىدۇ. بۇ چاغدا، ئەنگلىيىنىڭ ئاخبارات تارـ
مىقى مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاش شەرتى ئاستىدا، ئىنتاـ

يىن ئەتراپلىق بولغان بىر پىلان تۈزۈپ چىقىدۇ. ئالدى بىـ
لەن لېتنانت جېم قىسقا ۋاقىت ئىچىدە مارشال مونگومېرـ
نىڭ تۇرمۇش ئادىتى ۋە يۈرۈش ـ تۇرۇشىنى پىششىق ئۆزـ
لەشتۈرىدۇ. ھەتتا ئۇنىڭ تۇرمۇشتىكى ئىنتايىن ئۇششاق ئادەتـ
لىرىنىمۇ چالا قويماي ئۆگىنىدۇ. ئاندىن كېيىن، جېم بىر
مەزگىل مارشال مونگومېر بىلەن بىرگە تۇرمۇش ئۆتكۈزۈپ،
تاكى كىشىلەر ئۇ ئىككىيلەننى پەرقلەندورەلمەيدىغان بولغىچە
بىرگە بولىدۇ.
بارلىق تەييارلىقلار پۈتكەندىن كېيىن، شۇ يىلى 5 ـ
ئاينىڭ 15 ـ كۈنى، مارشال مونگومېرچە ياسالغان لېتنانت
جېم ئالىي دەرىجىلىك گېنېراللارنىڭ ئۇزىتىشى بىلەن، باش
ۋەزىرنىڭ مەخسۇس ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، جەبىلتارىق ۋە
ئالجىرغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. دەل شۇ چاغدا، ئەنگلىيىنىڭ
ئاخبارات تارمىقى مەقسەتلىك ھالدا: «مونگومېرنىڭ جەبىلـ
تارىق ۋە ئالجىرلارغا سەپەر قىلىشتىكى مۇھىم ۋەزىپىسى —
ئەنگلىيە ـ ئامېرىكا بىرلەشمە ئارمىيىسىنى تەشكىللەش، بىرـ
لەشمە ئارمىيە فرانسىيىنىڭ جەنۇبىدىكى دېڭىز قىرغىقىدىن
قۇرۇقلۇققا چىقىشى مۇمكىن» دەپ خەۋەر تارقىتىدۇ. فاشىست
گېرمانىيىسى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، دەسلەپتە تازا ئىشىنىپ
كەتمەيدۇ ھەمدە بۇ خەۋەرنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى ئېنىق
لاش ئۈچۈن، گېستاپودا قاتتىق تەربىيىلەنگەن، ئۇنىڭ ئۈسـ
تىگە، گىتلېر قالتىس ياقتۇرىدىغان ئىككى جاسۇسنى جەبىلـ
تارىخ ۋە ئالجىرغا بېرىپ رازۋېتكا قىلىپ كېلىشكە ئالاھىدە
ئەۋەتىدۇ. لېتنانت جېمىنىڭ مونگومېرنىڭ رولىنى ۋايىغا يەتـ
كۈزۈپ ئوينىغانلىقى يەنە كېلىپ مەخپىيەتلىك ئوڭايلا تارـ
قىلىپ كېتىدىغان بەزى سورۇنلاردا قەستەن ئەنگلىيە ـ ئامېـ
رىكا بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش قىلىش مەسىلىسى ئۈسـ
تىدە پاراڭ قىلغانلىقى، ھەمدە گېرمانىيە جاسۇسلىرى بارلىـ

قىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ ئاشكارا كۆرۈنۈپ يۈرگەنلىكى گېرمانىيە جاسۇسلىرىنى مارشال مونگومىر ھەقىقەتەن جەبىلتارىقىقا كەپتۇ، دېگەن ئىشەنچىگە كەلتۈرىدۇ. ھەتتا جەبىلتارىقىنىڭ باش ۋالىيسى، مارشال مونگومىرنىڭ يېقىن دوستى بولغان گېنېرال شالبىرمۇ مارشال مونگومىر ئۆز پىلانىنى ۋاقتىنچە ئۆزگەرتىپ، بۇ يەرنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن كەپتۇ، دېگەن ئويغا كېلىپ قالىدۇ.

ئەنگلىيە ئاخبارات تارمىقىنىڭ بۇ كۆز بوياش ھىيلىسى كۆتكەندەك ئۈنۈم بېرىدۇ، گېرمانىيە قوماندانلىق شتابى غەرب ئەللىرى ئىتتىپاقداش ئارمىيىنىڭ فرانسىيىنىڭ كالى رايونىدىن قۇرۇقلۇققا چىقماقچى بولۇۋاتقانلىقىغا راستىن ئىشىنىپ، نورماندىيە رايونىنى ساقلاۋاتقان ئىككى تانكا دىۋىزىيىسى ۋە پىيادىلەر دىۋىزىيىسىنى (ئالتە دىۋىزىيە) كالى رايونىغا يۆتكەپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاقداش ئارمىيىسىنىڭ نورماندىدىن قۇرۇقلۇققا چىقىشىدىكى توسقۇنلۇق زور دەرىجىدە ئازىيىپ، شۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىغا پايدىلىق بولىدۇ.

بەشىنچى باب
قوماندان ۋە ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش سەنئىتى

1 - بۆلۈم قوماندان

قوماندان ئارمىيىدە جەڭگە قوماندانلىق قىلىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي خادىمنىڭ ئومۇمىي نامىدۇر. ئارمىيە — دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسىملىرىنىڭ بىرى، ئارمىيىنىڭ خاراكتېرى دۆلەتنىڭ سىنىپىي خاراكتېرى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. ئارمىيىدە دۆلەت تەرىپىدىن تۈزۈلىدىغان، دۆلەتنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ھەربىي قانۇن - تۈزۈملەردىن تەركىب تاپقان بىر يۈرۈش قانۇن، ھەربىي ئىشلار قانۇنى، ئۇستاپ ۋە قوماندانلىق تۈزۈملىرى تەسىس قىلىنغان بولىدۇ.

قوماندانلىق ئارمىيە باشلىقلىرىنىڭ قارىمىقىدىكى قىسىملارنىڭ ئۇرۇش قىلىش ھەرىكىتىگە نىسبەتەن ئېلىپ بارىدىغان رەھبەرلىك پائالىيىتى بولۇپ، ئاساسلىقى قارارغا كېلىش قارىمىقىدىكىلەرگە ۋەزىپە تاپشۇرۇش، ئۆز ۋاقتىدا تەكشۈرۈپ ياردەم بېرىش، ئەھۋالغا ئاساسەن ئەسكىرىي كۈچلەرنى توغرا

ئىشلىتىپ، ستراتېگىيە، تاكتىكىنى جانلىق قوللىنىپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قوماندان ئۆز ۋەتىنىگە، خەلقىگە، مىللىتىگە سادىق بولۇپ، بارلىقىنى ۋەتەننىڭ بەختەرلىكى، خەلقنىڭ تىنچ - پاراۋان تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشى، مىللەتنىڭ گۈللەپ - ياشناپ روناق تېپىشى ئۈچۈن تەقدىم قىلىش روھىغا ئىگە بولۇشى كېرەك؛ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ كىم ئۈچۈن، نېمە ئۈچۈن، قانداق جەڭ قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدە، راستچىللىق روھىدا تەربىيىلىنىشكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

XI ئەسىردە ئۆتكەن يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» دېگەن كىتابىدا قوماندانىنىڭ قانداق شەرتلەرنى ھازىرلىشى كېرەكلىكى ھەققىدە مەخسۇس توختالغانىدى. ئۇ، ھەربىي قوماندانىنىڭ ھازىرلاشقا تېگىشلىك شەرتلىرى، ئۇنىڭدا بولۇشقا تېگىشلىك خۇسۇسىيەتلەر؛ ئەسكەرلەرنى قوماندانغا ئىتائەت قىلدۇرۇش ۋە بېقىندۇرۇش تەدبىرلىرى؛ ھەربىي يۈرۈشتە ۋە جەڭدە ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك پرىنسىپلار؛ قوماندانىنىڭ ئاخباراتچى ۋە تەدبىر ئىشلىتىپ دۈشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلىشى، ئۇرۇشتا باتۇرلۇق كۆرسەتكەنلەرنى قانداق مۇكاپاتلاش كېرەكلىكى ھەققىدە نۇرغۇن پرىنسىپلارنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. بۇ پرىنسىپلار ھېلىمۇ ئۆز قىممىتىنى يوقاتقىنى يوق.

«قۇتادغۇ بىلىك» تە قوماندان ئۈچۈن «لەشكەر تۈزۈپ قوشۇن باشلىماق ۋە ياۋنى قىرماق ناھايىتى چوڭ ئىشتۇر» دېيىلگەن. بۇنىڭ ئۈچۈن «بۇ ئىشقا جەسۇر، بېشىدىن ئىش ئۆتكەن، ناھايىتىقاتتىق ئەر يۈرەك، خىل ۋە ھوشيار ئەرەن كېرەك. شۇ چاغدا ئۇ، غاپىللىق بىلەن تۆھمەت كۆرمىگەي. ئۇ، مۇلايىم، باتۇر، سېخىي، تەمكىن، نان - تۇزى كەڭرى بولسۇن. قوشۇن باشلار كىشى سېخى بولۇپ، ئۇنىڭ قېشىغا

سەر خىل كىشىلەر بېشى يىغىلغاي، ئۇ، ئۆزىگە بىر ئات، تون ۋە قورال قالدۇرۇپ، بارلىق مېلىنى چېرىكلەرگە (جەڭچىلەرگە) ئۈلەشتۈرۈپ بەرسە، ھەممىنى ئۆزىگە ئاداش - دوست ۋە قولداش تۇتسا، ئېتى جاھانغا مەشھۇر بولسا، شۇنىڭ ئۆزى كۇپايىدۇر».

ئۇنداق بولسا، قانداق پەزىلەتنى ھازىرلىغان كىشى قوماندان بولالايدۇ؟ بۇنىڭغا «قۇتادغۇبىلىك» تە مۇنداق دەپ جاۋاب بېرىلگەن: ئالدى بىلەن «قوماندان يوسۇن تۈزۈپ، ئۆزىنىڭ مۇنداق بىر قانچە ئىشنى رەتكە سېلىشى لازىم: بىرىنچى، قوماندانىنىڭ سۆزى چىن، ئېيتقىنى تامامەن راست بولسۇن. چۈنكى، ئۇلۇغ كىشى يالغانچى بولسا، ئاۋام چىن پۈتمەس. ئىككىنچى، قوماندان سېخىي بولغاي. چۈنكى، ئالارمەن كىشى بېخىلغا يولىماس. ئۈچىنچى، قوماندان يۈرەكلىك ۋە جەسۇر بولسۇن. چۈنكى، يۈرەكسىز ئادەم ياۋنى كۆرسە ئاغرىپ ياتىدۇ. تۆتىنچى، ئۇ (قوماندان) ھىيلە ۋە پىلان بىلىدىغان بولسۇن (ئىش قىلسۇن). چۈنكى كىشى ھىيلە بىلەن ئارسلان تۇتىدۇ. شۇڭا، قوشۇننى بۆسۈشكە چىڭ بولماق، چېرىك قورغىنىشقا تېز بولماق كېرەك. ئەگەر قوماندانىدا مۇشۇ خىسلەتلەر بولسا يېغىنى (دۈشمەننى) يېڭىپ ھەيۋىسىنى يوقىتىدۇ. شۇ خىل قوماندان قوشۇننى باشلىسا دۈشمەن ئۈستىدىن غالىب كېلىدۇ.»

قورقماس - يۈرەكلىك بولۇش قوماندان ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئەڭ ئەقەللىي شەرتلەرنىڭ بىرى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇ شەرت ھەققىدە مۇنداق توختالغان: «يۈرەكسىز كىشى سوقۇشتا كارغا كەلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇ، چېكىنىشنى ئويلايدۇ، ئۇ قوشۇننى بۇزىدۇ. قوشۇن بۇزۇلسا، قوشۇندىكى ئەرلەر بىر بىرىنى بۇزىدۇ. شۇڭا، ئۇرۇشتا قوماندان يۈرەكلىك، چىدامىلىق بولۇش كېرەك»، «قوشۇن بېشى كەمتەر، مۇلايىم بولسا، ئۇ

ئۆزىنى دائىم خەلققە سۆيدۈرىدۇ. كىچىك دىل (كەمتەر) كىشى كىشىنى ئىللىتىدۇ، ئىتتىك تىل كىشى كىشىنى قاچۇرىدۇ. قوماندان ئۆزىنى يوغان (تەكەببۇر) تۇتاركەن، دۈشمەندىن بىگۇمان تاياق يېگەي. تەكەببۇر كىشىلەر غاپىللىق قىلىدۇ، غاپىللار بۇزۇلىدۇ ياكى بىۋاقىت ئۆلىدۇ.»

قوماندان «...يولۋاستەك يۈرەكلىك، يىلپىز بىلەكلىك، توڭگۇزدەك تەرسا، بۆرىدەك كۈچلۈك، ئېيىقتەك ئېتىلغاق، قوتازدەك ئۈچ ئالغۇچى، قىزىل تۈلكىدەك ھىيلىگەر، بۇغرا تۆگىدەك ئاداۋەتچى بولسۇن. سېغىزخاندىن سەگەكرەك، كۆز قىيا قۇزغۇندەك يىراقنى كۆرىدىغان، ھەر زامان ھۇقۇشتەك ئويغاق تۇرىدىغان، ھىممەتتە ئارسلاندەك بولسۇن.»

قوماندان «ئەگەر يېغىغا ھۇجۇم قىلسا، يېغى ئۇرار ئەرلەرنى ئۆزىگە يېقىن تۇتسۇن. قوماندان چارلىغۇچى قىسىملىرىنى خىل قىلماق، قۇلاق – كۆزىنى ساقلاپ يىراق قارىماق كېرەك. چارلاۋچى تۇتقان (دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى) غا ئۇچراشسا، ئارقىدىن يېتىپ بېرىپ ھۇجۇم قىلسۇن، قوشۇننى ساقلىسۇن، مۇنتىزىم قىلسۇن، سەپتە ھېچكىم ئىلگىرى – كېيىن يۈرمىسۇن. ئۇ، قارار گاھ (باش شتاب) ۋە يۇرتۇغ (مۇھاپىزەتچى قىسىم) تۈزۈشنى بىلسۇن. قوشۇن ساقچىلىرى ھوشيار تۇرسۇن، ئەلەم تۇتقان ئەر ھەرىكەتنى كۆزەتسۇن، ياۋنى ئۇرار ئەر ھېچ چەتتە قالمىسۇن، پۇختا جاي كۆرۈپ قوشۇننى چۈشۈرسۇن (ئورۇنلاشتۇرسۇن). قوشۇن توپ بولۇپ تۇرسۇن، يىراق كەتمىسۇن. ئۇ (قوماندان) ھوشيار بولسۇن، غەبلەتتە قالمىسۇن، غاپىل بولسا دۈشمەن زىيان ئۇرىدۇ. دۈشمەننىڭ دېرىكىنى ئېلىپ ياۋغا يېقىنلاشسا، ئوت، سۇنى كۆرۈپ قارارگاھ (باش شتاب) قۇرسۇن.»

ئۇرۇشتا دۈشمەننى يوقىتىشتا ئادەمنىڭ كۆپلۈكىگە قارىماستىن، ئۇرۇش قىلغۇچى جەڭچى – كوماندىرلارنىڭ پەم –

پاراسىتىگە تايىنىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندان ئۇرۇشتا قەتئىي ئىرادىلىك بولۇپ، ئىنتايىن مۇرەككەپ ۋە ئۆزگىرىشچانلىقى تېز بولغان ئۇرۇش مەيدانىدا، قىلچە تەۋرەنمەي ئۆزىنىڭ ئەسلى قارارىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن جەڭ مەيدانىنىڭ ۋەزىيىتىنى ئەستايىدىل ۋە ئەتراپلىق كۆزىتىشى، يېڭى تاكتىكا تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، قول ئاستىدىكى جەڭچى كوماندىرلارنىڭ جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىش جاسارىتىنى ئۇرغىتىشى يەنىمۇ قەيسەرلىك بىلەن ئۈزلۈكسىز ئۇرۇش قىلىپ ئالغا ئىلگىرىلەش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن، ئۇلارغا مەنىۋى جەھەتتە داۋاملىق ئىلھام ۋە يوليورۇقلارنى بېرىپ تۇرۇشى لازىم. شۇ بىر مەيدان ئۇرۇشنىڭ ئۆز تەرەپ ۋەزىيىتىنى ئوڭشاشقا پايدىلىق بولغان تەرەپكە ئوت كۈچى ياكى تاكتىكىلىق ياردەملەرنى بېرىپ، دۈشمەننىڭ ھەيۋىسىنى ئاجىزلىتىپ، ئۆز تەرىپىنىڭ دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ۋاقتىدا تۈرلۈك چارە تەدبىرلەرنى قوللىنىشقا ماھىر بولۇش كېرەك.

جەڭ قىلىش داۋامىدا، چېكىنىش ياكى تۈرلۈك خەتەرلىك ئەھۋاللارغا دۇچ كەلگەندە، قوماندان ئىنتايىن ئېغىر، سالماق بولۇپ، جەڭ مەيدانىنىڭ قالايمىقانلىشىپ، تەركىبىدىكىلەرنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيەتكە پايدىسىز بولغان باش – باشتاقلىق ئىش – ھەرىكەتلەرنى سادىر قىلىشنى توسۇش ئۈچۈن، قاتتىق ئىنتىزامچانلىقنى، بۇيرۇققا قەتئىي ئىتائەت قىلىشنى تەكرار تەكىتلىشى لازىم. چۈنكى، ئۇرۇش مەيدانىدا ئېغىر ئىنتىزامسىزلىق تۈپەيلىدىن ئىنتايىن پايدىسىز ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىشى مۇمكىن.

ئۇرۇشتا قوماندان پاجىئەلىك ۋەزىيەتنى ئوڭشاپ، پاسسىپلىق ئىچىدىن تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كىتۈرۈشكە، ئەسكەر ۋە كوماندىرلارنىڭ ئىجادچانلىق ۋە ئۆز ئارا ھەمكار–

تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ھەرىكەتچانلىق ۋە ئەپچىللىك بىلەن جەڭ قىلىپ، دۈشمەننىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ، جاسارىتىنى يەرگە ئۇرۇشقا، دۈشمەنلەرنى كۆپلەپ يوقىتىش شەرت – شارائىتىنى يارىتىشقا ماھىر بولۇش لازىم.

ئۇرۇش داۋامىدا، قوماندان، ئەسكەر ۋە كوماندىرلارنىڭ روھىي كەيپىياتىغا ۋە جەڭگىۋار ئىرادىسىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش لازىم.

2 – بۆلۈم قوماندان – تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ماھىر بولۇش لازىم

ھەربىي ئىلمىدە تەتقىق قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەر ناھايىتى كۆپ، يىغىپ ئېيتقاندا، دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت. سۇنزى: «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزۈڭنىمۇ بىلسەڭ ھەر قانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەنىدى. دېمەك، قوماندان دۈشمەن ئەھۋالى بىلەن پىششىق تونۇشماي تۇرۇپ ئۇرۇشتا ئۇتۇملۇق قوماندانلىقنى ئىشقا ئاشۇرالمايدۇ.

«قۇتادغۇبىلىك» تە قوماندانىنىڭ دۈشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلىشى ھەققىدە مۇنداق مەخسۇس مەزمۇنلار بار: قوماندان ئۆز تەرەپنىڭ ھەربىي مەخپىيەتلىكىنى قاتتىق ساقلاپ، دۈشمەنگە بىلدۈرمەسلىك، ئامال قىلىپ دۈشمەن تەرەپنىڭ ھەربىي ئاخباراتىنى ئىگىلەپ، ئۇنى يوقىتىشنىڭ چارىسىنى قىلىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن «ئۇ، قوشۇننى كۆزەتسۇن، دۈشمەنگە تىل (خەۋەر) بەرمىسۇن، قوشۇن ئازمۇ – كۆپ، ياۋ ئۇنى بىلمىسۇن. ئەڭ ئاۋۋال تىرىشىپ تىل ئالماق كېرەك.

بۇ تىلدىن ياۋ ھالىنى بىلمەك كېرەك. ئىشنى شۇنىڭغا قاراپ ئىشلىسۇن، ياۋ ئىشىنى كېسىپ، بوينىنى يەنچسۇن.»

«ياۋنى يوقىتىماققا ئىككى قورال كېرەك، بۇ ئىككى قورالدىن ياۋ زاۋال كۆرىدۇ. ئەڭ ئاۋۋال ھىيلە ئىشلىتىش كېرەكتۇر. ياۋ ئالدانغانلىقىدىن يۈزى قىزارسۇن. ئىككىنچى سەگەكلىك، ئويغاقلىق لازىمدۇر. كىم سەزگۈر، ساق بولسا، ئۈستۈن كېلىدۇ. كىم جەڭدە ساق، ئويغاق، ھوشيار بولىدىكەن، ئۇ ياۋغا گۇمانسىز زىيان سالىدۇ ۋە ئۇتۇپ چىقىدۇ.»

«دۈشمەننى غەپلەتتە قوي، كېچىسى ھۇجۇم قىل، چۈنكى، كېچىدە ئادەم سانىنىڭ ئاز – كۆپلۈكى بىلىنمەس.»

«چېرىكتىن بىر قىسمىنى مۆكتۈرۈپ قوي، سەن ئالدىن يۈرەر يايىق ئوقچىنى سال، ساقال – چاچلىرى ئاقارغان كىشى كۆرەشچى ۋە كۆپ ئىشنى بىلىدىغان كېلىدۇ. كىچىك، ياش – يىگىتلەرنىڭ ھەرىكىتى بەكمۇ تېز بولىدۇ، ئەمما ئۇلار يۈز ئۆرۈسە، ئوتى تېز ئۆچىدۇ. شۇڭلاشقا، يېشى چوڭ، كۆرەشچان، جەسۇرلارنى سەپ ئالدى قىل، جەڭچىلەرنى باشلاپ ماڭسۇن. ئالدى بىلەن سەپنىڭ ئوتتۇرىغا ئىشەنچلىك كىشىنى قوي، كېيىن ئوڭ – سولغا يەنە باشقىدىن ئادەم بېكىت. لەشكەرلەر يېقىنلىشىپ ئەرلەر تۇتۇشقاندا، نەرىلەر تارتىپ ئۇدۇلدىكىنى ئۇرسۇن. ئەڭ ئاۋۋال يىراقتىن ئوق ئاتقۇلۇق. يېقىنلاشسا، نەيزە بىلەن تىققۇلۇق. جەڭگە كىرىشكەندە، دۈشمەننى پالتا، قىلىچ بىلەن چاپ. تىرناقتا تاتىلاپ، ياقىدىن تۇت، چىشلە، چىمدا، ياۋغا ئارقاڭنى تۇتۇپ بەرمە، ياۋنى يوقات ياكى ئۇرۇشتا ئۆلۈپ يات.»

شۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندان دۈشمەننى تەتقىق قىلغاندا، ھەربىي ئىشلارنى، دائىر تەرەپلىرىنى تەتقىق قىلىپلا قالماستىن، بەلكى سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە جەمئىيەت ئەھۋالىنى، خەلقنىڭ رايى، جۇغراپىيە ۋە پەسىللىك ھاۋا كىلىماتى

قاتارلىق تەرەپلىرىنىمۇ تەتقىق قىلىشى لازىم.

ھەربىي جەھەتتىن تەتقىق ئېلىپ بارغاندا، دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ شتابى، قورال - جابدۇقلىرى، ستراتېگىيە - تاكتىكىسى، قوماندانلىق ئالاھىدىلىكى، ئۆتمۈشتىكى ئۇرۇش ئەھۋاللىرى ۋە ئۇيۇشتۇرۇۋاتقان تۈرلۈك ھەربىي مانېۋىرلىرى، ئارمىيىسىنىڭ ھازىر ئېلىپ بېرىۋاتقان تەلىم - تەربىيە ئەھۋالى، قىسىم ئىچىدە يۈرگۈزۈۋاتقان تۈزۈم - تەرتىپلىرى ئۈستىدە تەتقىق ئېلىپ بېرىش بىلەن تۈرلۈك ھەربىي ماتېرىيال، گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ۋە رازۋېتكا ئارقىلىق قولغا چۈشكەن ماتېرىياللىرى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش كېرەك.

ئۆزىمىزنى تەتقىق قىلغاندا، ئارمىيىمىزنىڭ ئۆتمۈشتىكى جەڭ قىلىش ئەھۋاللىرى، غەلىبىگە ئېرىشكەن ياكى مەغلۇبىيەتكە يولۇققان جەڭ تەجرىبىلىرىنى ياخشى تەدبىق قىلىپ، غەلىبىگە ئېرىشكەن تەجرىبىلىرىنى قانداق قىلىپ يېڭى ئەھۋاللارغا ئاساسەن راۋاجلاندۇرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارە - تەدبىرلىرىنى تېپىش لازىم.

ئۆتكەنكى تەجرىبىلەرنى تەتقىق قىلىشتا، بەزى پرىنسىپ ئۈستىدە تۇرۇپ قېلىشقا بولمايدۇ. مەسىلەن: «ئۆزگىنىمۇ، ئۆزەڭنىمۇ بىلسەڭ ھەرقانداق جەڭدە يېڭىلمەيسەن» دېگەن پرىنسىپ بىر ئاساسىي پرىنسىپ، بۇ بىر ئاساسىي پرىنسىپنى بىلىۋالغان بىلەنلا ئىش پۈتمەيدۇ. چۈنكى كونكرېت شارائىتتا پرىنسىپنى قانداق ئىشلىتىش بىر - بىرىگە زادى ئوخشاشمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاساسىي پرىنسىپنى ئەھۋالغا قاراپ جانلىق قوللىنىش، راۋاجلاندۇرۇشنى ئۆگىنىۋېلىش لازىم.

ھەربىي تارىخنى تەتقىق قىلىش دېگىنىمىز ئۆتكەنكى ئۇرۇش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۇرۇش قانۇنىيىتىنى تەتقىق

قىلىش دېگەنلىكتۇر.

بىر ھەربىي قوماندانىنىڭ تارىخىي بىلىمى بەك كەمچىل بولسا، ناھايىتى زور چەكلىمىگە ئۇچرايدۇ. قەدىمكىلەر «پاراسەت يېتەرلىك بولغاندا تەدبىر كۆپ بولىدۇ»، «سەركەردە قەدىمكىنى ۋە ھازىرنى بىلمىسە، بىلىمسىز باتۇر بولۇپ قالىدۇ» دېگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆز خىزمىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان بىر ھەربىي قوماندان بولۇش ئۈچۈن، سىياسىي شەرتلەردىن باشقا چوقۇم كۈچ سەرپ قىلىپ ھازىرقى زامان ئۇرۇشى نەزەرىيىسىنى تەتقىق قىلىشتىن باشقا، مەلۇم ھەربىي تارىخىي بىلىم ۋە مەلۇم دەرىجىدە پەن - تېخنىكا بىلىملىرىگە ئىگە بولۇشى كېرەك.

قوماندان ئۇرۇش قىلىشتىكى تۈرلۈك ئەھۋاللارنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ، ئۇرۇش قىلىش ئامىللىرىنى ئىگىلەش بىلەن ئۇلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ كۆرۈپ ئاندىن جەڭگە قوماندانلىق قىلىشى، بېرىلگەن ۋەزىپە، دۈشمەن ئەھۋالى، ئۆز ئارمىيىسىنىڭ ئەھۋالى يەر تۈزۈلۈشى، ۋاقىت چەكلىمىسى قاتارلىق ئامىللارنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزئارا باغلىنىشلىق تەرەپلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلىپ تەكشۈرگەندىن كېيىن قارارغا كېلىش لازىم.

ھازىرقى زامان ھەربىي پەن - تېخنىكىسى ۋە قوراللارنىڭ تەرەققىياتىدىن قارىغاندا، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشلاردا تېخىمۇ يېڭى، قۇدرەتلىك، قۇۋۋىتى ئىنتايىن زور بولغان قوراللار سىستېمىسى مەسىلەن: مۇقىم يۆنىلىشلىك، ئېنېرگىيىلىك قوراللار سىستېمىسى، ئالەم ستراتېگىيىسى قوراللىرى سىستېمىسى، چوڭقۇر دېڭىز ستراتېگىيىسى قوراللىرى سىستېمىسى ۋۇجۇتقا كېلىپ، ھازىرقى قوراللار سىستېمىلىرى تېخىمۇ ياخشىلىنىدۇ. ئاخبارات ئالاقە سىستېمىسى ئاجايىپ ئىقتىدارغا ئىگە بولۇپ، پۈتۈنلەي يېڭىلانغان خەۋەر - ئالاقە ۋاسىتىسى

قوللىنىلىدۇ، تولۇق ئاپتوماتىك قوماندانلىق سىستېمىسى تۇرغۇزۇلىدۇ. كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشتا زامان، ماكان ۋە جىددىيلىك دەرىجىسى قاتارلىق جەھەتلەردە ئىلگىرىكى ئۇرۇشلارغا پەقەت ئوخشىمايدىغان تېخىمۇ كۆپ ئالاھىدىلىكلەر ۋۇجۇتقا كېلىپ ئېلېكترون ئۇرۇشى كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشنىڭ مۇھىم شەكلى بولۇپ قالىدۇ، ستراتېگىيىلىك مۇداپىئە بىلەن ستراتېگىيىلىك ھۇجۇم تېخىمۇ زىچ بىرلەشتۈرۈلىدۇ. ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىدا زور ئۆزگىرىش بولىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندان ھازىرقى زامان ئۇرۇشى نەزەرىيىسىنى تەتقىق قىلىشى، مەلۇم ھەربىي تارىخىي بىلىم ۋە مەلۇم پەن - تېخنىكا بىلىملىرىگە ئىگە بولۇشى، ئۆز قول ئاستىدىكىلەرنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىشى. بولۇپمۇ ھازىرقى زامان شارائىتىدىكى بىرقانچە ئارمىيە تۈرلىرىنىڭ قوشۇلما ئارمىيە تەلىم - تەربىيىسىدىن بىر قەدەر تولۇق خەۋەردار بولۇشى ئۈچۈن ئۆز قىسىملىرىنىڭ يادرو شارائىتىدىكى تەلىم - تەربىيىسىنى كۈچەيتىشكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

قوماندان تىنچلىق ۋاقتىدا ئۆز تەركىبىگە بولغان تەلىم - تەربىيىنى كۈچەيتىپ، ئەمەلىي ئۇرۇشقا يېقىن كېلىدىغان مانېۋىرلارنى كۆپرەك ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۈنۈملۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئاساسىي قاتلامدىكى كوماندىرلارنىڭ سىياسىي، ئىدىيە، تاكتىكا، تېخنىكا سەۋىيىسى، ئۇيۇشتۇرۇش، تەشكىللەش ۋە قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشنى دائىم تەكىتلەپ تۇرۇشى كېرەك.

بولۇپمۇ ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا، تېز ھەرىكەتچان بولۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئورمانلىق، ساسلىق، تاغلىق ۋە قۇملۇق جايلاردا ھەرىكەتچانلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

سۇنزى: «سەركەردە ئۇرۇشقا ماھىر بولسا، لەشكەرلەر

ئۇنىڭ ئەمرىدە بولىدۇ» دېگەنىدى. ئۇ بۇ يەردە كوماندىرلارنىڭ مۇھىملىقىنى كۆزدە تۇتقان. قوماندان بولغان كىشى ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ۋە ستراتېگىيە - تاكتىكىنى بىلسىلا، باشقا ئىككى تەرەپنىڭ رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ، قۇدرەتلىك، جەڭگىۋار كۈچ ھاسىل قىلالايدۇ.

ھەرقانداق ئارمىيە ھەربىي بىلىمى بولمىسا مۇۋەپپەقىيەتلىك جەڭ قىلالمايدۇ. قوماندانىنىڭ ئۆز تەركىبىدىكىلەرنى تەربىيىلەشتىكى تۈپكى ئۇسۇلى ئۇلاردىن ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت. تۈرلۈك كۇرسلارنى، مەكتەپلەرنى ياخشى يولغا قويۇش ئىنتايىن مۇھىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەربىي تەلىم - تەربىيىدە كۆپ مەشق قىلىش كوماندىرلار كۆپ كىتاب ئوقۇش، ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشكىمۇ ئەھمىيەت بېرىش لازىم.

قوماندان تەركىبىدىكىلەرنىڭ جەڭ تارىخىنى ئۆگىنىشنى تەلەپ قىلىشى، ئۇلارغا تۈرلۈك جەڭ مىساللىرىنى ۋە تارىختا ئۆتكەن ئاتاقلىق قوماندانلارنىڭ ئىجابىي ۋە سەلبىي تەجرىبىلىرىنى سۆزلەپ تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم. چۈنكى، جەڭ تارىخى ئۇرۇش مەكتىپى بولۇپ، بارلىق ئۇرۇش سەنئىتى نەزەرىيىلىرىنىڭ بىردىنبىر ئەقىلگە مۇۋاپىق ئاساسى جەڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق تىكلىنىدۇ. قوماندان كوماندىرلارنىڭ ھەربىي نەزەرىيە بىلىم سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن تۈرلۈك ھەربىي مەكتەپ ۋە كۇرسلارغا قەرەللىك ئەۋەتىپ ئۇلارنىڭ تەربىيىلىنىشىگە كۆڭۈل بۆلۈشى لازىم.

ھەربىي نەزەرىيە ئۇرۇش توغرىسىدىكى ئىدراكىي بىلىشتۇر. ئىلمىي بولغان ھەربىي نەزەرىيە ئۇرۇش جەريانىدا شەكىللەنگەن ھەمدە ئەمەلىي جەڭلەردە ئىسپاتلانغان نەزەرىيە بولۇپ،

ئۇرۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنىڭ توغرا ئىنكاسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كوماندىرلارنىڭ ھەربىي نەزەرىيە بىلەن قوراللىنىشى ئىنتايىن مۇھىم.

قوماندان ھەرقانداق قىياس ۋە پەرەزلەر ئۈستىدە سۆكۈت قىلىپ ئولتۇرماستىن دەرھال قارارغا كېلىش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن، قوماندانىنىڭ شۇ مەسىلە ئۈستىدە ئالدىنئالا كۆڭلىدە سان بولۇشى، قول ئاستىدىكىلەردىن ئەھۋالنى ئەتراپلىق، سان ـ سىفىر ماتېرىياللار بىلەن قىسقا، چۈشىنىشلىك دوكلات قىلىشنى تەلەپ قىلىشى لازىم. ئۇرۇشتا قوماندانلىق قىلغاندا، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ماتېرىياللارنى تولۇق ئىگىلەپ، دۈشمەن ۋە ئۆز تەرەپنىڭ ئەھۋاللىرى ئۈستىدە چوڭقۇر، ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشى لازىم.

قوماندان، مەيلى قانداق ۋاقىتتا بولمىسۇن، قول ئاستىدىكىلەرنىڭ تەۋەككۈلچىلىك بىلەن ئىش قىلىشىغا قەتئىي يول قويماسلىقى لازىم؛ قوماندان ئۆز تەركىبىدىكىلەرنىڭ ئۇرۇش ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن، تۈرلۈك ئالاقە ۋاستىلىرىنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى، قوماندانلىق شتابىدىن جەڭ قىلىۋاتقان بۆلۈملەرگە ۋەكىل ئەۋەتىپ تەكشۈرۈشى، ياردەم بېرىشى كېرەك؛ قوماندان مۇھىم مەسىلىلەر ئۈستىدە ھەر ساھەدىكى ئادەملەر يەنى ھەر ساھەدىكى مۇتەخەسسىسلەر بىلەن مۇزاكىرە قىلىپ تۇرۇشى كېرەك؛ قوماندان تۆۋەندىكىلەردىن دوكلات ئاڭلىغاندا، ئەھۋالنى ناھايىتى ئىنچىكىلەپ چۈشەندۈرۈشنى تەلەپ قىلىشى لازىم.

قوماندان تۆۋەننىڭ تەكلىپ ـ تەلەپلىرىنى سوراپ تۇرۇشى، ئىمكانىيەتكە قاراپ ھەل قىلىپ بېرىشى لازىم. ئۆز تەركىبىدىكىلەرنىڭ دەرد ئەھۋالىغا يېتىپ ھۇزۇر ـ ھالاۋەتتە، جاپا مۇشەققەتتە بىللە بولۇشى لازىم.

قوماندانىدا ھەرقانداق مۆلچەر ۋە پىلان بولۇشى كېرەك.

پىلاننى ئەتراپلىق ۋە ئىنچىكە تۈزۈش بىلەن جانلىق ئىجرا قىلىشى، مۇھىم بۇيرۇقنى ئۆز قولى بىلەن يېزىپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇشى كېرەك.

قوماندان ناھايىتى قەيسەر ئىرادىلىك، باتۇر ئەزىمەتلەرنى ئەتراپىغا توپلاش بىلەن ئۇلارنى ئۆستۈرۈش ۋە تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

قوماندان ئۇرۇشتا قوماندانلىق قىلغاندا، دۈشمەن ئەھۋالى، ئۆز تەرەپنىڭ ئەھۋالى، ھاۋا كىلىماتى ۋە يەر تۈزۈلۈشى قاتارلىق سۇبيېكتىپ، ئوبيېكتىپ شارائىتلارغا ئاساسەن ئوخشاشمىغان ستراتېگىيە ـ تاكتىكىنى قوللىنىپ، كوماندىرلارنىڭ ئۆز قىسمىنىڭ مىجەزى دۈشمەننىڭ مىجەزىنى پىششىق بىلىپلا قالماستىن يەنە جەڭ بىلەن ئالاقىدار بولغان باشقا بارلىق شەرتلەرنى مەسىلەن: سىياسىي، ئىقتىسادىي ئەھۋال، جۇغراپىيە، ھاۋارايى قاتارلىقلارنى پىششىق بىلىشنى قاتتىق تەكىتلىشى لازىم.

ھەربىي ئىشلارغا ئائىت يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلغاندا، كۆز ئالدىمىزدىكى جەڭ مەيدانى ۋە ئۆز رايونىمىز بىلەن چەكلىنىپ قېلىشقا بولمايدۇ. تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بارغاندا، دۈشمەنگە تەلتۆكۈس زەربە بېرىپ، ئۇنىڭ قايتا تاجاۋۇزچىلىق قىلىپ چاتاق چىقىرىشىغا يول قويۇلمايدىغانلىقىنى تونۇتۇپ قويۇشقا توغرا كېلىدۇ.

شۇڭا، ھەربىيگە ئائىت يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلغاندا، ئۇرۇشنىڭ ئۈزۈل ـ كېسىل غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، نەزەر دائىرىمىزنى كەڭرەك تۇتۇپ، دۈشمەن چېگرىسى ئىچىدە جەڭ ئېلىپ بارىدىغان يەر تۈزۈلۈشى ئۈستىدىمۇ ئەتراپلىق تەتقىقات ئېلىپ بېرىش كېرەك.

قوماندان يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىشنى شتاب ياكى شتاب ئوفىتسېرلىرىنىڭ ئىشى، دەپ قارىماستىن، بەلكى ئۆزى بىۋاستە تەتقىق قىلىش لازىم.

يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىشتا دوكلات ئاڭلاش، خەرىتە ئۈستىدە كۆز يۈگۈرتۈپ قويۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق دۈشمەننىڭ قوللىنىش ئېھتىماللىقى بولغان تاكتىكا ھەرىكىتىنى ۋە ئۆزىمىز قوللىنىشقا تېگىشلىك توغرا ئۇرۇش ئۇسۇلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش لازىم. شۇڭا، ھەر بىر قوماندان ھەربىي يەر تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىشتا ئۆزلىرى بىۋاستە تۆۋەنگە چۈشۈپ تەكشۈرۈپ، بىرىنچى قول ماتېرىيالغا ئىگە بولۇشى كېرەك.

ئۇرۇشتا قوماندانلىق قىلىشتا، تۆۋەن دەرىجىلىك كوماندىرلارمۇ ھەربىي توپوگرافىيىنى ئۆزلىرى بىلىۋېلىشقا تېگىشلىك بىر مۇھىم ئىش دەپ قاراپ، ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلىش كېرەك. تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇشتا تاقابىل تۇرۇشنىڭ ستراتېگىيە تاكتىكىلىرىنى تەتقىق قىلغاندا، يەر تۈزۈلۈشىنى قوشۇپ تەتقىق قىلىش ئوخشاشلا زۆرۈر.

ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارمىيىسى كۆپلىگەن باشقۇرۇلىدىغان بومبا، تانكا قاتارلىق زامانىۋىلاشقان قورال ـ جابدۇقلار بىلەن قوراللانغان بولۇپ، ئۇنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى بىر قەدەر يۇقىرى، زەربىدارلىق بۇزۇپ ئۆتۈش كۈچى بىر قەدەر كۈچلۈك، ھۇجۇم قىلىش سۈرئىتى بىر قەدەر تېز بولسىمۇ، لېكىن ماشىنىلاشقان قىسىملاردا تېخنىكىلىق قوراللار كۆپ بولىدۇ. ھەرىكەت قىلغاندا، كۆپرەك يەر تۈزۈلۈشى ۋە يوللارغا تايىنىدۇ. تاغلىق، ئورمانلىق، سۇلۇق، ئىرائەتلىك ۋە باشقا مۇرەككەپ يەر تۈزۈلۈشلەردە ھەرىكەت قىلغاندا، مەلۇم چەكلىمىگە ئۇچرايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يەر تۈزۈلۈشىنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ، دۈشمەننىڭ ئاجىزلىقىنى چوڭايتىپ، ئۆز كۈچىمىزنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن شەرت ـ شارائىت ھازىرلاش لازىم.

3 ـ بۆلۈم ھەربىي پەن ـ تېخنىكىنىڭ زامانىۋىلىشىشى ۋە قوماندان

ئۇرۇش بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ، ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ قوللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشى ھامان ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى، جۈملىدىن پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ كەلدى بۇلارنىڭ ھەممىسى ئادەم بىلەن قورالدىن ئىبارەت ئىككى خىل ئامىلنىڭ ئورتاق رولىنىڭ نەتىجىسى.

جەمئىيەت تەرەققىيات تارىخى ۋە مەملىكەت ئىچى ـ سىرتىدىكى ئۇرۇشلارنىڭ تارىخى شۇنى كۆرسىتىدۇكى، پەن ـ تېخنىكىدىكى ئىجادىيەت ۋە كەشپىيات ھامان ھەممىدىن بۇرۇن ياكى ئەڭ ئاخىرىدا مۇقەررەر يوسۇندا ھەربىي ساھەدە قوللىنىپ، ئارمىيىنىڭ قورال ـ ياراقلىرىنى ياخشىلايدۇ. ھالبۇكى، ئارمىيىنىڭ قورال ـ جابدۇق، تېخنىكا شارائىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشى يەنە مۇقەررەر يوسۇندا ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئېنگېلس بۇ نۇقتىنى ئىنتايىن چوڭقۇر شەرھلەپ ئۆتكەن. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «تېخنىكا جەھەتتىكى ئىلغارلىقلار ھەربىي مەقسەت ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان بولسا، ئۇ ئىلغار تېخنىكىلار ئۇرۇش ئۇسۇلىدا شۇ زامان مەجبۇرىي دېگۈدەك، بەلكى كۆپ چاغلاردا كوماندىرنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ بولغان ھالدا يېڭىلاش ھەتتا ئۆزگىرىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.» تارىخىي پاكىتلار دەل شۇنداق. قەدىمكى زاماندا كىشىلەر سوغۇق قوراللار بىلەن ئۇرۇش قىلغاندا مەيلى ھۇجۇم، مەيلى مۇداپىئەدە بولسۇن، ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى پەقەتلا سەپ تارتىپ قىلچۇۋازلىق قىلىپ ئېلىشىشتىن

ئىبارەت بولغانىدى. لېكىن مىلتىق دورىسى ۋە ئوت قوراللىرى ھەربىي ئىشلاردا قوللىنىلىش بىلەنلا، نوقۇل تېخنىكا جەھەتتىلا بولغان بۇ ئىلگىرىلەش ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىدا تۈپ ئىنقىلابنى بارلىققا كەلتۈردى. دۈشمەنگە يېقىنلىشىش ھەرىكىتى، تارالغان سەپ — تىزىم، ئوت كۈچى بىلەن ھەرىكەتنى بىرلەشتۈرۈش قاتارلىق يېڭى ئۇرۇش ئۇسۇللىرى كەينى — كەينىدىن قوللىنىلىشقا باشلىدى.

زامانىۋى پەن — تېخنىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ھەمدە ئۇنىڭ ھەربىي ساھەدە كەڭ قوللىنىلىشى — ئارمىيە قورال — جابدۇقلىرىنىڭ بىر باسقۇچ خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشىنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى ئىلگىرى سۈردى، بۇ خىل ئۆزگىرىش ئەنئەنىۋى ئۇرۇش ئۇسۇللىرىغا بىر قېتىم مۇسابىقە ئېلان قىلىپ، ئارمىيىنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىسىنى راۋاجلاندۇرۇشنى جىددىي تەلەپ قىلماقتا.

ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى توغرىسىدىكى پىلان ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىش ستراتېگىيە دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ، دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ ھەربىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي، جۇغراپىيە قاتارلىق ئامىللارغا ئاساسەن، ئۇرۇشنىڭ جەريانىنى ئالدىنئالا مۆلچەرلەپ، ھەربىي كۈچلەرنىڭ تەييارلىنىشىنى ۋە ئىشلىتىلىشىنى بەلگىلەيدۇ. مەسىلەن، ئۇ، قوراللىق كۈچلەرنىڭ قۇرۇلۇشى، دۆلەت مۇداپىئە قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرى، ھەربىي لاۋازىمەت ماددىي ئەشيالىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشى ۋە زاپاس ساقلىنىشى، ئۇرۇش سەپەرۋەرلىكى، ئاساسىي ئۇرۇش يۆنىلىشىنىڭ بەلگىلىنىشى ۋە ئۇرۇش رايونلىرىنىڭ بۆلۈنۈشى، ئۇرۇش قىلىش فاڭجېنى ۋە ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش پرىنسىپلىرىنىڭ تۈزۈپ چىقىلىشى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

مەلۇم ستراتېگىيىلىك مەقسەتنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن،

بىرلىككە كەلگەن پىلان بويىچە مەلۇم ئۇرۇش يۆنىلىشى ۋە ۋاقىت چەكلىمىسى ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان بىر قاتار جەڭلەر ئوپېراتسىيە دەپ ئاتىلىدۇ. مەيلى ھەرقانداق قوراللار بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۇرۇش بولمىسۇن، جەڭ ئوپېراتسىيىسىنىڭ ۋە ياكى ستراتېگىيىلىك جەڭنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئاساسى يەنىلا تاكتىكا بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇرۇش قىلىشنىڭ پرىنسىپى ۋە ئۇسۇلى تاكتىكا دەپ ئاتىلىدۇ. تاكتىكىنىڭ تەتقىق قىلىدىغان ئوبيېكتى — ئۇرۇشنى ئويۇشتۇرۇش ۋە ئۇرۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىكى مەسىلەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، ھۇجۇمغا ئۆتۈش ۋە مۇداپىئە كۆرۈش؛ ئەسكىرىي كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈش ۋە تارقاقلاشتۇرۇش؛ ئالغا ئىلگىرىلەش ۋە چېكىنىش؛ ئايلىنىپ ئۆتۈش، بۆلۈۋېتىپ مۇھاسىرىگە ئېلىش؛ يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىش؛ ئۇچرىشىش جېڭى قىلىش؛ تۇيۇقسىز زەربە بېرىش؛ قاتتىق ھۇجۇم قىلىش؛ بۆسۈپ ئۆتۈش، قوغلاپ زەربە بېرىش ھەمدە جەڭگە تەييارلىق قىلىش تەمىنلەش قاتارلىقلار.

تاكتىكا ھەربىي تېخنىكا سەۋىيىسىگە قاراپ بەلگىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ، ئۇرۇش خاراكتېرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ئۇ ئوپېراتسىيىگە بېقىنىدۇ ھەمدە ئوپېراتسىيە ئارقىلىق ستراتېگىيىگە بويسۇنىدۇ. ھەرقانداق چوڭ جەڭلەر ياكى كىچىك كۆلەملىك ئېلىشىشلاردا بولسۇن، جەڭنىڭ غەلىبىسى ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، پەي، ليەن، يىڭ، تۇەنلەرنىڭ تاكتىكىلىق سەۋىيىسىگە، ئۇلارنىڭ تاكتىكىلىق ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداش ماھارىتىگە باغلىق. بۇنىڭ ئۈچۈن كوماندىرلارنىڭ جەڭگە قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ، ھەرقايسى فېندۇي ۋە قىسىملارنىڭ ئوت كۈچى، زەربىدارلىق كۈچى ۋە ھەرىكەتچانلىق كۈچىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇش

ئۈچۈن، ئارمىيىنىڭ تاكتىكىلىق تەلىم — تەربىيىسىنى زور دەرىجىدە ياخشىلاشقا توغرا كېلىدۇ.

ھەربىي تەلىم — تەربىيە دېگىنىمىز، قىسىملارنىڭ تېخنىكا ۋە تاكتىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۆگىنىش ۋە مەشىق قىلىش ھەرىكىتى. ئۇ، قىسىملارنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچىنى ئۆستۈرۈشتىكى مۇھىم تەدبىر. شۇنىڭ ئۈچۈن ماۋجۇشىنىڭ ھەربىي ئىدىيىسىنى ئۆگىنىپ ۋە ئىگىلەپ، قاتتىق مەشىق قىلىش، قاتتىق تەلەپ قويۇش، ئەمەلىي جەڭنىڭ ئېھتىياجى بويىچە مەشىق قىلىپ، شەكلىۋازلىققا قارشى تۇرۇش كېرەك.

تاكتىكا جېڭىنى ئېلىپ بېرىشتا يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىشقا ماھىر بولۇش لازىم. ئېنگېلس: «يەر تۈزۈلۈشىنىڭ بارلىق پايدىلىق ياكى پايدىسىز تەرەپلىرى ئۈستىدە تېزلىكتە ھۆكۈم چىقىرىپ، ئۆز قوشۇنلىرىنى يەر تۈزۈلۈشىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن تېزلىكتە ئورۇنلاشتۇرۇش — كوماندىرلارغا قويۇلىدىغان ئاساسىي تەلەپلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.» دېگەنىدى. ھەرىكەت ئۈستىدىكى دۈشمەننى يوقىتىشتا شارائىت بولۇشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن پايدىلىق جەڭ مەيدانىنى توغرا تاللاشقا توغرا كېلىدۇ. يەر تۈزۈلۈشىنى تاللاشتا، قورال — جابدۇقلىرى ناچار ھالەتتە تۇرۇۋاتقان ئارمىيە ئۈچۈن ئېيتقاندا، تاغلىق جايلار دۈشمەننىڭ تانكا ۋە ماشىنىلاشقان قىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتىنى چەكلەپ، ئۇنىڭ قورال — جابدۇقلىرىنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇشقا قولايلىق بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بىزنىڭ يوشۇرۇنۇشىمىز، ھۇجۇمغا ئۆتۈشىمىز، شۇ ئارقىلىق تېز ھەل قىلغۇچ جەڭنى ئىشقا ئاشۇرۇشىمىزغىمۇ پايدىلىق.

تاكتىكىنى جانلىق قوللىنىش دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنىڭ مۇھىم پرىنسىپى، جانلىقلىق ئالدى بىلەن ئۇرۇش

پىلانىدا قوللىنىلىدۇ. بىزنىڭ تۈزگەن ئۇرۇش پىلانىمىز ئەمەلىيەتكە، جانلىقلىققا ئىگە بولۇشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن، تۈرلۈك ئەھۋاللار ئۈستىدە ئەتراپلىق تەھلىل يۈرگۈزۈپ ۋە بۇ ھەقتە ھۆكۈم چىقىرىپ، 2 — 3 لايىھە تۈزۈپ چىقىش لازىم. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئەڭ ياخشى تاكتىكا ۋە ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنى تاللاش كېرەك. ھەر قانداق تاكتىكا ۋاسىتىسىنىڭ قوللىنىلىشى يەر تۈزۈلۈشىدىن ئايرىلالمايدۇ. مەسىلەن: دۈشمەننى يوقىتىشنىڭ شەرت — شارائىتلىرىنى ھازىرلاش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن مەلۇم سانلىق قىسىملارنى ئىشقا سېلىپ، قولايلىق يەر تۈزۈلۈشىدىن پايدىلىنىپ، مۇداپىئە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، دۈشمەننىڭ كۈچىنى خورىتىش، ئاندىن پىلانلىق ھالدا چېكىنىپ، دۈشمەننىڭ بۇرنىدىن يېتىلەپ، مۆلچەرلىگەن جەڭ مەيدانىغا ئېلىپ كىرىپ، يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ زەربە بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، دۈشمەننى تېزلىكتە يوقىتىشقا بولىدۇ ياكى تاغ ئېغىزلىرىدىكى پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشلىرىگە يوشۇرۇنۇپ، تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ، ئەمدىلا يېتىپ كەلگەن دۈشمەنگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ بىر قىسمىنى يوقاتقاندىن كېيىن كېتىپ قېلىشقىمۇ بولىدۇ. تۈرلۈك جەڭلەرنى تەشكىللىگەن چاغدا، يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىش، شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىش، بۆلۈنۈپ ئىلگىرىلەپ، بىرلىشىپ ھۇجۇم قىلىش قاتارلىق تاكتىكا ۋاسىتىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ قوللىنىش لازىم.

ھۇجۇم: ئارمىيىنىڭ تەشەببۇسكارلىق بىلەن دۈشمەنگە زەربە بېرىدىغان ئۇرۇشىدۇر. ئۇ، ئاساسىي ئۇرۇش شەكلىنىڭ بىرى بولۇپ، دۈشمەننى يوقىتىشنىڭ ئاساسىي ۋاسىتىسىدۇر.

مۇداپىئە: دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىغا قارشى زەربە بېرىدىغان ئۇرۇشتۇر. ئۇمۇ ئاساسلىق ئۇرۇش شەكلىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ، ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ۋە ھۇجۇمغا ياردەم قىلىش

ياكى ھۇجۇمغا كىرىشىش تەييارلىقىنى ئىشلەشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى، بۇنىڭدا ئاكتىپ مۇداپىئەلىنىش ئاساسىي پرىنسىپ قىلىنىدۇ.

ھۇجۇم بىلەن مۇداپىئە ھەربىي ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي فورماتسىيىسى بولۇپ، قەدىمدىن ھازىرغىچە، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە بولغان ئۇرۇشلارنىڭ ئاساسىي شەكلى ھۇجۇم بىلەن مۇداپىئەدىن ئىبارەت ئىككى خىل بولۇپ كەلدى. ھالبۇكى، قوغلاپ زەربە بېرىش ھۇجۇمنىڭ داۋامى، چېكىنىش مۇداپىئەنىڭ داۋامى ھېسابلىنىدۇ.

يولداش ماۋ زېدۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان ھۇجۇم داۋامىدىكى مۇداپىئە — ستراتېگىيىلىك مۇداپىئە داۋامىدىكى ئوپېراتسىيىلىك ھۇجۇم ۋە جەڭ خاراكتېرلىك ھۇجۇمنى كۆرسىتىدۇ. مۇداپىئە داۋامىدىكى بۇ خىل ھۇجۇم ئۆز نۆۋىتىدە ھۇجۇم خاراكتېرلىك مۇداپىئە دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ، ئاكتىپ مۇداپىئەنىڭ ئاساسىي ئالامىتى. ستراتېگىيىلىك مۇداپىئەلا بولۇپ، ئوپېراتسىيىلىك ھۇجۇم ۋە جەڭ خاراكتېرلىق ھۇجۇم بولمىسا، ئۇ، نوقۇل مۇداپىئە يەنى پاسسىپ مۇداپىئە بولۇپ قالىدۇ.

ئوپېراتسىيىلىك ھۇجۇم ۋە جەڭ خاراكتېرلىق ھۇجۇم دۈشمەننىڭ ھەرىكىتىنى كېچىكتۈرۈپ ۋە ئۇنىڭ كۈچىنى ئاجىزلىتىپ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان مۇداپىئە ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرۈشكە پايدىلىق. مۇداپىئە داۋامىدىكى ھۇجۇم — مۇداپىئە ئوپېراتسىيىسى ۋە جېڭىدىكى پوزىتسىيە، ئالدىغا چىقىپ زەربە بېرىش، تاكتىكىلىق قايتارما ھۇجۇم ۋە ئوپېراتسىيىلەردىكى قايتارما زەربە قاتارلىق ھۇجۇم ھەرىكەتلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئىچكى سەپ ئىچىدىكى تاشقى سەپ؛ ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇرۇش داۋامىدىكى تېز ھەل قىلىش ئۇرۇشى؛ مۇداپىئە داۋامىدىكى ھۇجۇم ئۇرۇشتا يېتەكچىلىك قىلىشتىكى ھەم بىر –

بىرىگە قارشى بولغان ھەم بىر – بىرىنى تولۇقلايدىغان ئۈچ پرىنسىپ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

پەن – تېخنىكىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە ئۇنىڭ ھەربىي ئىشلاردا كەڭ قوللىنىلىشى — مۇقەررەر ھالدا ئۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. دېمەك، بىز مەسىلىلەرگە ماتېرىيالىستىك نۇقتىئىنەزەرى بويىچە قارىشىمىز ۋە شۇ بويىچە ئۇنى تەكشۈرۈشىمىز لازىم. ھەرقانداق بىر شەيئى ۋاقىتنىڭ بارلىققا كېلىدۇ، كىچىكلىكتىن زورىيىدۇ. ئاجىزلىقتىن كۈچىيىدۇ، تەرەققىي قىلىدۇ، ئۆزگىرىدۇ.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو ئىنقىلابى دېموكراتىك ئىنقىلابتىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب باسقۇچىغا قەدەم قويدى. جۇڭگو خەلق ئارمىيىسىنىڭ ۋەزىپىسى ئۆزگەرمۇشتىكى ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش، دۆلەتنى قوغداش ۋە گۈللەندۈرۈش، دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئۆزگەردى. بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىنى ۋە مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلىش ئۈچۈن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى مۇنتىزىملىشىش، زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنى تىرىشىپ كۈچەيتىپ، ئەسلىدىكى بىر خىل ئەسكىرىي تۈردىن قەدەممۇ قەدەم تەرەققىي قىلىپ كۆلىمى خېلى زور بولغان، كۆپ خىل ئەسكىرىي تۈردىن تەركىب تاپقان قوشۇلما ئارمىيىگە ئايلاندى. ئېلىمىزنىڭ تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قورال – جابدۇقلىرى، تاكتىكا – تېخنىكا سەۋىيىسى ئۈزلۈكسىز ياخشىلانماقتا ۋە ئۆسمەكتە. خەلق ئىگىلىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئاساسىدا، مۇنتىزىملىشىش، زامانىۋىلىشىش، ئىنقىلابىي ئارمىيە قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا.

ئارمىيىمىزنىڭ قورال – جابدۇقلىرى مەملىكەت بويىچە

غەلبىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ناھايىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. مەلۇم ساندىكى دېڭىز ئارمىيىسى ۋە ھاۋا ئارمىيىسىگە ئىگە بولدۇق، تۈنجى قىسىملار، بىرونىلىق قىسىملار قاتارلىق ئالاھىدە ئەسكىرىي تۈرلەرمۇ كۆپەيدى. باشقۇرۇلىدىغان بومبا، يادرو قوراللىرىمىزمۇ بولدى. يولداش ماۋ زېدۇڭ 1958 - يىلى ھەربىي كومىتېتنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: ئارمىيىمىز قورال - جابدۇقلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچ باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى: بىرىنچى باسقۇچ، ئىچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇش مەزگىلى، بۇ چاغدا سۆك بىلەن مىلتىققا تايىنىلغان؛ ئىككىنچى باسقۇچ، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش مەزگىلى، بۇ چاغدا سۆك بىلەن مىلتىققا ئازراق ئايروپىلان، زەمبىرەك قوشۇلدى؛ بۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر يېڭى تەرەققىيات باسقۇچى بولىدۇ، دائىمىي قوراللارغا ئالاھىدە قوراللار قوشۇلىدۇ. ھازىر ئارمىيىمىزنىڭ پەن - تېخنىكىسى، قورال - ياراق تەرەققىياتى ماۋ زېدۇڭ كۆرسىتىپ ئۆتكەن يۆنىلىشنى بويلاپ ئالغا قاراپ راۋاجلانماقتا. ھازىر ئارمىيىمىز تەرەققىي قىلىپ نەچچە خىل ئارمىيە تۈرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلەردىن تەركىب تاپقان قوشۇنلاما ئارمىيىگە ئايلاندى.

نۆۋەتتە، خەلقئارا ۋەزىيەت بىزگە پايدىلىق، دۆلەت مۇداپىئەسىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئارمىيىمىزنىڭ قورال - جابدۇقلىرىنى ياخشىلاشنىڭ تۈپ ئاساسى. بۇنىڭدا يەنىلا ئېلىمىزنىڭ دۆلەت مۇداپىئە سانائىتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشقا تايىنىدۇ. ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ تېخىمۇ ياخشىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئارمىيىمىزنىڭ زامانىۋىلاشقان قورال - جابدۇق سەۋىيىسىمۇ ئۆسۈپ، تېخىمۇ يېڭى باسقۇچقا كۆتۈرۈلىدۇ. لېكىن، شۇنىمۇ كۆرۈۋېلىشىمىز كېرەككى، بىزنىڭ ئارمىيىمىزنىڭ تېخنىكىلىق قورال - جابدۇقلىرى دۇنـ

يادىكى تەرەققىي تاپقان چوڭ دۆلەت ئارمىيىلىرىنىڭ قورال - جابدۇقلىرىغا نىسبەتەن يەنىلا خېلى ئارقىدا. بىزنىڭ تېخنىكىلىق قورال - جابدۇقلىرىمىزنىڭ تەرەققىي قىلىپ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ، تەرەققىي تاپقان چوڭ دۆلەتلەر ئارمىيىسىنىڭ قورال - جابدۇقلىرىمۇ ھازىرقى ئاساسىدا يەنە ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز دۈشمەننىڭ يۇقىرى دەرىجە زامانىۋىلاشقان ئارمىيىسىگە تاقابىل تۇرۇشقا تەييارلىنىشىمىز لازىم. ناچار قوراللار بىلەن ئۈستۈنلۈككە ئىگە قوراللارنى يېڭىش — ئارمىيىمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى، لېكىن بۇ ئېسىل ئەنئەنىنى جارى قىلدۇرۇش ئوبيېكتىپ ئەمەلىي ئەھۋالنى ئاساس قىلىشى ھەمدە يېڭى شارائىت ئاستىدا يېڭى ئۇسۇللار تەتقىق قىلىنىشى كېرەك. ئەمەلىي ئەھۋال بىلەن كارى بولماي، كونكرېت ئۇسۇللارنى تەتقىق قىلماي، ئابستراكت ھالدا ناچار قوراللار ئارقىلىق ئېسىل قوراللار بىلەن قوراللانغان دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش ئۈستىدە گەپ سېتىلسا، بۇ ئىدىئالىزملىق بولىدۇ. بىز ھازىرقىسىنى ئاساس قىلىپ، تەرەققىياتقا نەزەر سېلىپ، ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ ئوبيېكتىپ ئەمەلىيىتىنى چىقىش قىلىشىمىز لازىم. بولۇپمۇ ھازىرقى زامان شارائىتىدا، ناچار قوراللار ئارقىلىق ئېسىل قوراللار بىلەن قوراللانغان دۈشمەنلەرنى يېڭىش ئۇسۇلىنى داۋاملىق ۋە ئۇقتىلىق تەتقىق قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپ يېڭى قورال - جابدۇقلاردىن ئۇرۇش مەيدانىغا سالغانىكەن، ئۇرۇش ھەرىكىتىگە زور تەسىر كۆرسىتىشى تۇرغان گەپ. تۈپ ئاساسىدىن قارىغاندا، ئۇرۇش شارائىتىدا «ئۆزىنى ساقلاپ، دۈشمەننى يوقىتىش» — ئۇرۇشنىڭ تۈپكى مەقسىتى ۋە ئاساسىي پرىنسىپى، شۇنداقلا بارلىق ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنىڭ ئاساسى.

ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىيىتىدىن قارىغاندا، دۈشمەننى يوقىتىش ئاساس، پەقەت دۈشمەننى كۆپ مىقداردا يوقاتقاندىلا، ئاندىن ئۆزىنى ئۈنۈملۈك ساقلىغىلى بولىدۇ. دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچلىرىنى يوقىتىشنى نەزەردە تۇتۇش — ئارمىيىمىزنىڭ ئۇرۇش قىلىشتىكى ئاساسىي يېتەكچى ئىدىيىسى، بۇنىڭدىن گۇمانلىنىشقا بولمايدۇ. لېكىن، بۇ ئاساسىي پرىنسىپنى ئىشلىتىشتە، ئۇرۇش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇرۇش ئەھۋالىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاساسلىنىپ ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئۆزگەرتىپ تۇرۇش لازىم. بىز «ئۆزىنى ساقلاپ دۈشمەننى يوقىتىش»نىڭ دىئالېكتىكىلىق بىرلىك مۇناسىۋىتىنى توغرا تونۇشىمىز ۋە ئوبدان ھەل قىلىشىمىز كېرەك. ھازىرقى زامان شارائىتىدىكى ئۇرۇش — سترولۇق ئۇرۇش بولىدۇ. قۇرۇقلۇق، ھاۋا، ئالدىنقى سەپ ۋە ئارقا سەپتە بىرلا ۋاقىتتا بولىدىغان زور كۆلەملىك ئۇرۇشلار «سترولۇق ئۇرۇش» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ، كۆپ خىل ئارمىيە ۋە ئەسكىرىي تۈرلەر ھەمكارلىشىپ ئۇرۇش قىلىش. جەڭ مەيدانىدا زامانىۋىلاشقان قورال - جابدۇقلارنى كۆپلەپ ئىشلىتىش، ئۇرۇشنىڭ كۆلىمى زور بولۇش، ئەھۋال شىددەت بىلەن كۆپ ئۆزگىرىپ تۇرۇش، تەشكىللەش، قوماندانلىق قىلىش مۇرەككەپ بولۇش، ئارقا سەپ كاپالىتى ۋەزىپىسى ئېغىر بولۇشتەك ئاساسىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. بۇنداق ئەھۋالدا، دۈشمەنلەر قىرىش كۈچى، خاراپ قىلىش كۈچى مىسلىسىز زور بولغان قوراللار ۋە يىراقتا تۇرۇپ ئۇرۇش قىلىدىغان تېخنىكىلىق قوراللارنى ئىشلەتكەچكە، بىزنىڭ ئالدىنقى سەپ ۋە ئارقا سېپىمىز بىرلا ۋاقىتتا ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى مۇمكىن، ھەمدە ئارمىيىمىز دۈشمەننى يوقىتىشتىن بۇرۇن ئېغىر دەرىجىدە قىرغىنچىلىققا دۇچ كېلىشى ياكى ئارمىيىمىز دۈشمەننى يوقاتقاندىن كېيىن، ئۆچ ئېلىش خاراكتېرىدىكى ئېغىر قىرغىنچىلىققا دۇچ كېلىشى مۇمكىن. بۇن-

داقتا، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشلاردا «ئۆزىنى ساقلاپ، دۈشمەننى يوقىتىش»قا نىسبەتەن يېڭى مەزمۇن ۋە يېڭى تەلەپلەر قوشۇلىدۇ. بۇ بىزنىڭ ئارمىيىمىزنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىسىنى مۇناسىپ ھالدا تەرەققىي قىلدۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

بىز پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرىنىڭ ئۆزگىرىشىدە زور رول ئوينايدىغانلىقىنى تەتقىق قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان باشقا ئامىللارغا قىلچىمۇ سەل قارىماسلىقىمىز كېرەك. توغرا ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى — ئادەم بىلەن قورالدىن ئىبارەت ئىككى خىل ئامىلنىڭ ئەپچىل بىرلەشتۈرۈلۈشىنىڭ ئىپادىسى. پەقەت قورالنىڭلا رولىنى كۆرۈش، مەلۇم بىر خىل قورالنىڭ رولىنى كۆپتۈرۈشتەك مېتافىزىكىلىق ئىدىيە بۇرژۇئا ھەربىي ئالىملىرىدا ناھايىتى ئەۋج ئالغان. مەسىلەن، 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن بۇرۇن، ئەنگلىيە دۇنيادا دېڭىز ئارمىيىسى كۈچلۈك دۆلەت بولۇپ، نۇرغۇنلىغان يېڭى تىپتىكى ھەربىي پاراخوتلارغا ئىگە ئىدى. ئىنگلىزلار «دېڭىز ئارمىيىسى غالىب نەزەرىيىسى»نى تەرغىب قىلغانىدى. 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئايروپىلاننىڭ كۆپلەپ بارلىققا كېلىشى بىلەن بۇرژۇئا ھەربىي ئالىملىرى يەنە ئايروپىلاننىڭ رولىنى جېنىنىڭ بارىچە كۆتۈرۈپ «ھاۋا ئارمىيىسى غالىب نەزەرىيىسى» نى تەرغىب قىلغان. لېكىن بۇ سەپسەتىلەر رەھىمسىز پاكىتلار ئالدىدا بەربات بولدى. يولداش ماۋزېدۇڭ: «دۇنيادىكى ئىشلاردا، ھامان ھەر نەرسىنىڭ بىر كۈشەندىسى بولىدۇ. بىر نەرسە ھۇجۇم قىلسا، يەنە بىر نەرسە ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرىدۇ» دېگەنىدى. پاكىتلار ئىسپاتلىدىكى، تارىختا تاقابىل تۇرغىلى بولمايدىغان ھەرقانداق بىرخىل قورال بولغان ئەمەس، پەن - تېخنىكا جەھەتتىكى يېڭى نەرسىلەر قورالغا تاقابىل تۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ ھەم

تەبىئىي شارائىتنىڭ، ھەم ئىجتىمائىي شارائىتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، زامانىۋى قورال - جابدۇقلار زامانىۋى ئۇرۇش مەيدانى شارائىتىغا ئېھتىياجلىق. ئۇنداق بولمايدىكەن، ئۇنىڭ ئۆز رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشى ناھايىتى قىيىن. دۇنيادىكى شەيئىلەرنىڭ ھەممىسى بىرنىڭ ئىككىگە بۆلۈنۈشى بويىچە بولىدۇ، يەنى نەيزە بولىدىكەن، قالقانمۇ بولىدۇ. ھەربىي پەن - تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىمۇ بۇ قانۇنىيەتتىن قېچىپ كېتەلمەيدۇ. كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇشلاردا، بىز يەنىلا خەلق ئۇرۇشى قىلىمىز. بىزنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىمىز خەلق ئۇرۇشىنى ئاساس قىلىدۇ. بىز قورال - جابدۇقلار تەرەققىياتىنىڭ ئۇرۇش ئۇسۇلىغا كەلتۈرىدىغان تەسىرىنى تەتقىق قىلغاندا، ئارمىيىمىز قورال - جابدۇقلىرىنىڭ دۈشمەننىڭكىدىن ئارقىدا ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشىمىز — خەلق ئۇرۇشىنىڭ ستراتېگىيە، تاكتىكىسىنى تېخىمۇ ياخشى تەتقىق قىلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈندۇر.

ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، دۈشمەن ھەربىي كۈچ جەھەتتىن كۆرۈنەرلىك ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ ۋە ئۇنىڭ ھەيۋىسى راسا ئەۋجىگە چىقىدۇ. دۈشمەن ئۆزىنىڭ ستراتېگىيىلىك تېز ھەل قىلىش غەرىزىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بىزنىڭ ئاساسىي كۈچلىرىمىزنى توپلاپ ئىشلىتىشىمىزنى ئۈمىد قىلىدۇ. لېكىن بۇ ۋاقىتتا، دۈشمەننى كۆپلەپ يوقىتىشىمىز قىيىنغا چۈشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاساسىي كۈچىمىزنى توپلاپ دۈشمەن بىلەن ستراتېگىيىلىك ھەل قىلغۇچ جەڭ ۋە چوڭ ئوپېراتسىيىلىك ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلماسلىقىمىز، بەلكى مۇمكىنقەدەر ئاساسىي كۈچلىرىمىزنى ساقلاپ، دۈشمەننى ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش قىلىشقا، خورىتىش ئۇرۇشى قىلىشقا مەجبۇر قىلىشىمىز كېرەك. بىز

ستراتېگىيە جەھەتتە، ئىچكى سەپتىكى ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان مۇداپىئە ئۇرۇشى قىلىشتا چىڭ تۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى ئوپېراتسىيە ۋە جەڭلەردىمۇ مەلۇم ساندىكى ئەسكىرىي كۈچ بىلەن مۇداپىئە ئۇرۇشى قىلىش ھەمدە خېلى كۆپ ساندىكى ئەسكىرىي كۈچ بىلەن تاشقى سەپتە تېز ھەل قىلغۇچ خاراكتېرلىك ھۇجۇم جېڭى قىلىشىمىز كېرەك. بۇنداق ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىدىن پەرقلىنىدىغان يېرى، بىرىنچى، ئوپېراتسىيە ۋە جەڭلەردە مەلۇم ساندىكى ئەسكىرىي كۈچ بىلەن مۇداپىئە ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلىدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭدا نۇقتىلىق مۇداپىئە كۆرۈش، نۇقتىلىق ساقلاش پرىنسىپىنى ئىزچىللاشتۇرۇش زۆرۈر بولغانلىقتىن، بىر مۇھىم ئۇرۇش قىلىش يۆنىلىشىدىكى مۇھىم ئورۇنلارنى چىڭ ساقلاپ، مۇستەھكەم پوزىتسىيىلەرگە ھۇجۇم قىلىدىغان مۇداپىئە ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق دۈشمەننىڭ ئۇدۇل ئۇسۇپ كىرىشىنى توسۇپ، ھەرىكەتچان ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق دۈشمەننى يوقىتىشقا شەرت - شارائىت يارىتىشقا توغرا كېلىدۇ. ئىككىنچى، خېلى كۆپ ساندىكى ئەسكىرىي كۈچ بىلەن ئوپېراتسىيە ۋە جەڭلەردە ھۇجۇم جېڭى ئېلىپ بېرىش، لېكىن دۈشمەن بىلەن كەڭ كۆلەمدە ھەل قىلغۇچ جەڭ ئېلىپ بېرىشتىن ساقلىنىش لازىم. بۇ خىل ئۇرۇشتا مۇستەھكەم مۇداپىئە جېڭىنىڭ زىچ ماسلىشىشى ئاستىدا، دۈشمەننى ئالداش، خاتالىق ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇرلاشقا ئوخشاش بىزگە پايدىلىق شەرت - شارائىت ۋە پۇرسەتنى يارىتىپ ۋە تاللاپ، پايدىلىق جەڭ پەيتىنى سەزگەن ھامان پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي ھۇجۇم قوزغاپ، دائىرىسى ئوخشاش بولمىغان يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىپ، دۈشمەنگە ئۈنۈملۈك تۈردە زەربە بېرىش كېرەك. مەسىلەن: ئالدىن تەييارلانغان ئۇرۇش مەيدانىمىزغا تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ بېسىپ كىرگەن دۈشمەنلەرنى، يان تە-

رىپى ئاشكارلىنىپ قالغان دۈشمەنلەرنى، چارچاپ ھالى قال-
مىغان دۈشمەنلەرنى ھەم تەمناتى كەمچىل دۈشمەنلەرنى پۇر-
سەتنى چىڭ تۇتۇپ ئۆز ۋاقتىدا يوقىتىشىمىز كېرەك. كوماند-
دىرلار سۇبيېكتىپ تەشەببۇسكارلىقنى يۇقىرى دەرىجىدە جارى
قىلدۇرۇپ، پۇرسەتكە قاراپ ئىش كۆرۈشى كېرەك. يۇقىرىقى-
دەك خىلمۇ خىل پايدىلىق ۋەزىيەت يارىتىلغان ھامان پا-
ئال جەڭ قىلىپ، دۈشمەننى قەتئىي يوقىتىش كېرەك. بۇ خىل
ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق، دۈشمەننىڭ ستراتېگى-
يىلىك تېز ھەل قىلىش غەرىزىنى بىتچىت قىلىپ، ئۇنى بىز
بىلەن ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇر قىلالى-
مىز، ئۈزلۈكسىز تۈردە كىچىك غەلىبىنى چوڭ غەلىبىگە ئايلان-
دۇرۇپ، دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزنىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسىنىڭ
بىزگە پايدىلىق بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز كېرەك.

«دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» نىڭ مەنىسىنى
ۋە ئۇنى قانداق شارائىتتا ئىشلىتىشكە بولىدىغانلىقى، قان-
داق شارائىتتا ئىشلىتىشكە بولمايدىغانلىقىنى ئېنىقلىۋېلىش —
ھەربىي كومىتېت ئوتتۇرىغا قويغان ستراتېگىيىلىك فاڭجېنى
يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۆزلەشتۈرۈپ، ئۇرۇش قىلىش ئى-
دىيىمىزنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

يولداش ليۇ بوچېڭ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: «دۈش-
مەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش — بىر يولدىكى دۈشمەن-
نى پىستىرما دائىرە ئىچىگە ئالداپ كىرگۈزۈشتىكى بىر خىل
ھەرىكەت، ئۇ، دۈشمەننى مۇنتىزىم ئارمىيىنىڭ ئىچكى سېپىگە
كىرگۈزۈۋېتىدىغان گالۋاڭلىق ئەمەس». يولداش ليۇبوچېڭ
«دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» تە كەلگۈسىدىكى
تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىدا، مۇنتىزىم ئارمىيىمىز
ئاساسەن ئىچكى سەپتە ئوپېراتسىيىدىلىك ئۇرۇش ئېلىپ بېرىد-
ۋاتقان ئەھۋالدا «دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزۈش» تىن

ئىبارەت ستراتېگىيىلىك فاڭجېننى قوللىنىشقا بولمايدۇ. ئۇن-
داق بولمايدىكەن، ئىش دۈشمەننىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولۇپ
چىقىدۇ - دە، ئارمىيىمىز تېخىمۇ پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ
قالىدۇ» دەپ توغرا كۆرسەتكەنىدى.

ستراتېگىيە جەھەتتە «دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىر-
گۈزۈش» فاڭجېننى قوللانمىدىكەنمىز، دۈشمەن كەڭ زېمىنىمىز-
نى، ھەممىدىن ئاۋۋال چېگرا لىنىيىسىدىن تارتىپ چېكىنىش
نۇقتىسىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى كەڭ رايونلىرىمىزنى ئىشغال
قىلىۋالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دۈشمەننى كۆپلەپ خورىتىش ۋە
يوقىتىش، دۈشمەننىڭ ئىلگىرىلەش گۇرۇپپىروفكىسىنى قالايمى-
قانلاشتۇرۇش، ئۆز چوڭقۇرلۇقىمىزنى قوغداشتىن ئىبارەت ھە-
رىكەت ئەركىنلىكىمىزدىن مەھرۇم قالىمىز.

«دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرى كىرگۈزگەن» دە دۈشمەن
ئىنتايىن تېزلىك بىلەن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە چوڭقۇرلۇقىمىزغا
بۆسۈپ كىرىشكە پۇرسەت يارىتىپ بېرىپ قالىمىز.
شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئومۇمىي
سەپەرۋەرلىك ئېلىپ بېرىپ، ئۇرۇش ۋاقتىدىكى تۈزۈمگە
ئۆتۈشىنى ھىمايە قىلىپ، ئەسكىرىي كۈچلەرنى يىغىش ۋە يۆت-
كەش، ستراتېگىيىلىك يېيىلىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبا-
رەت قىممەتلىك ۋاقىتنى قولدىن بېرىپ قويىمىز.

كەڭ زېمىنىمىز دۈشمەن تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندىن
كېيىن، دۈشمەن بۇ جايلاردىكى ماددىي زاپاس ۋە ئىقتىسا-
دىي مەنبەلەردىن پايدىلىنىپ، ئۇرۇشنى ئۇرۇش بىلەن تەمىن-
لەپ، شۇ جايدىن تەمنات ئېلىپ، ئۆزىمىزنىڭ ماددىي ئەشيا
ۋە بايلىق مەنبەلىرىمىزدىن پايدىلىنىپ ئۆزىمىز بىلەن ئۇ-
رۇش قىلىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال دۈشمەن ئۈچۈن پايدىلىق، ئۆ-
زىمىزگە پايدىسىز بولغان ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەتنى پەيدا
قىلىدۇ، ئۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ئېلىپ بېرىۋاتقان دۈشمەنلەر-
نىڭ ئۆزئارا ماسلىشىشىغا پايدىلىق بولىدۇ، بىزنىڭ ستراتې-

گىيىلىك مۇھىم جايلىرىمىز ۋە قوشۇنلىرىمىز دۈشمەن-
نىڭ زەربە بېرىش تەھدىتى ئاستىدا قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە
دۈشمەن ۋاقىتلىق قولغا كىرگۈزگەن «غەلىبىسى» نى ھەدەپ
تەشۋىق قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىزنىڭ رايى، قوشۇنلى-
رىمىزنىڭ كەيپىياتىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر يېتىدۇ. شۇنى
كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى
تۇرۇش ئۇرۇشىدا ستراتېگىيە جەھەتتە «دۈشمەننى ئالداپ
ئىچكىرى كىرگۈزۈش» كە قەتئىي بولمايدۇ.

ئۇنداق بولسا «دۈشمەندىن دۆلەت دەرۋازىسى سىرتىدا
مۇداپىئەلىنىش» كېرەكمۇ؟ ئۇنداق قىلىشقىمۇ بولمايدۇ. «دۈش-
مەندىن دۆلەت دەرۋازىسى سىرتىدا مۇداپىئەلىنىش» — ئۇرۇ-
شنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە دۆلەتنىڭ ھەممە قوشۇنىنى دۆ-
لەت چېگرىسىغا ئېلىپ چىقىپ، دۈشمەن بىلەن ستراتېگىيىلىك
ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش دېگەنلىك. بۇ دەل دۈش-
مەننىڭ تېز ئۇرۇش قىلىپ تېز ھەل قىلىش تەلىپىگە ئۇيغۇن،
بىزگە ئىنتايىن پايدىسىز. تاجاۋۇزچىلارنىڭ يېڭىپ بولمايدى-
غان بىر ئاجىزلىقى شۇكى، ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلغۇچى كۈچلى-
رى ۋاقىتنىڭ ئۆزۈرىشىغا ئەگىشىپ تەدرىجىي ئاجىزلىشىپ
بارىدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ شەھەر - زېمىنلارنى بېسىۋېلىشى
مۇقەررەر ھالدا قاتتىق قارشىلىققا ئۇچرايدۇ، ئۇلار كۆپلەپ
زىيانغا ئۇچرايدۇ؛ ئىشغال قىلىۋالغان جايدىكى خەلقنىڭ
قارشىلىقىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن شۇ جايغا قوشۇن قالدۇ-
رىدۇ؛ ئۆزلىرىنىڭ ئارقا سېپى ئۇزىراۋاتقان قاتناش لىنىيە-
سىنى قوغداش ئۈچۈن، بىر قىسىم قوشۇنلىرىنى ئاجرىتىپ،
قاتناش لىنىيىسىنىڭ يان تەرىپىدىكى پارتىزانلار بىلەن ئۇ-
رۇش قىلىدۇ؛ باشقا دۆلەتنىڭ چېگرىسىغا كىرىپ ئۇرۇش
قىلىشتا ئۇزۇن سەپەر قىلىشقا توغرا كەلگەچكە، كېيىنلىك ماددىسىلەر
تۆپەيلىدىن ئادەملىرى ئازىيىدۇ ۋە ماشىنا ۋە قورال - ياراق-

لىرى خورايدۇ. مەسىلەن، 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا، گىتلېر گېر-
مانىيىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ ئۈچ ھەپتە
ئىچىدە ئۈچ يۆنىلىشتىن 300 دىن 600 كىلومېترغىچە
ھۇجۇم قىلىپ كىرگىنىچىلىك 50% تانكىسى زىيانغا ئۇچرىغان.
بۇنىڭ 20% ى ئۇرۇشتا يوقىتىلغان، 30% ى يول ئۈستىدە
بۇزۇلغان. دۈشمەن ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى، ئۇنىڭ ئارقا
سېپى شۇنچە يىراقلىشىپ، تەمناتى قىيىنلىشىدۇ، تاجاۋۇزچى-
لار راسا ھالىدىن كېتىپ، ھالاكەت گىردابىغا يەتكەن چاغ-
دىلا، ھەيۋىسى چۈشۈپ، ئۇرۇش توختىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ.
بۇ ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلىش مۇساپىسىنىڭ «ئاخىرقى نۇقتىسى»
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مۇشۇنداق «ئاخىرقى نۇقتا» نى بەلگىلى-
گەن ئامىللار ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم ئامىل ھۇجۇم قىلىش دا-
ۋامىدا دۇچ كەلگەن قارشىلىق كۆرسىتىش كۈچىدۇر. قارشى-
لىق بولمىسا، ياكى بولغاندىمۇ كۈچلۈك بولمىسا، تاجاۋۇز-
چىلارنىڭ ھۇجۇمى تاجاۋۇز قىلىنغۇچى دۆلەتنى مۇنقەرز قىل-
غاندىلا، ئاندىن «ئاخىرقى نۇقتا» غا يەتكەن بولىدۇ. شۇڭ-
لاشقا، كەلگۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى-
نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىنى «ئاخىرقى
نۇقتا» غا بالدۇر يېتىپ بېرىشقا مەجبۇر قىلىش ئۈچۈن، ئار-
مىيە - خەلق بىر گەۋدە بولۇپ، دۈشمەنگە ھەممە بىردەك
لەنەت ياغدۇرۇپ، باتۇر ۋە قەيسەرلىك بىلەن پوزىتسىيىلىك
ئۇرۇش، ئاكتىپ ۋە تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھەرىكەتلىك
ئۇرۇش، جانلىق ۋە چېپكىلىك بىلەن پارتىزانلىق ئۇرۇشى
ئېلىپ بېرىپ، دۈشمەننى ھەربىر كىلومېتر ئىلگىرىلىگەندە،
ئېغىر دەرىجىدە چىقىم تارتىدىغان ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويۇ-
شىمىز لازىم.

قىسقىسى، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە
ئاكتىپ مۇداپىئەدىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك فاڭجېننى ئىز-

چەللاشتۇرۇشتا، ئۇرۇشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى مۇستەھكەم
مۇداپىئەلەنگەن پوزىتسىيىلىك ئۇرۇشنى ئاساس قىلىپ، ھەرىـ
كەتلىك ئۇرۇش، پارتىزانلىق ئۇرۇشنى قوشۇمچە قىلىپ،
دۈشمەنگە قەيسەرلىك بىلەن زەربە بېرىپ، ئۇلارنىڭ جانلىق
كۈچىنى كۆپلەپ يوقىتىش ۋە خورىتىش لازىم. ئاكتىپ مۇداپىئە
چېكىنىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، كەلگۈسىدىكى
ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، بىز مۇھىم جايلارنى ساقـ
لاپ، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، زۆرۈر بولغان پەيت
ۋە مەلۇم شارائىتتا، داۋاملىق ساقلاپ تۇرمىسىمۇ بولىدىغان
جايلارنى تاشلاپ كېتىۋېرىمىز. بۇنىڭدا دىققەت قىلىشقا
تېگىشلىكى شۇكى، بۇ ئاماللىسىز ئەھۋالدا بولىدىغان ئىش
بولۇپ، يېتەكچى ئىدىيە جەھەتتىكى «كىرگۈزۈۋېلىپ يوقىتىش»
ئەمەس؛ قانلىق ئۇرۇشتىن كېيىن، داۋاملىق ساقلاپ تۇرۇشقا
چارىسىز بولغان مۇھىم جايلاردىن ئەڭ ياخشىسى چېكىنىش؛
بۇنداق تاشلاپ كېتىش زۆرۈر بولغان پەيت ۋە مەلۇم شاراـ
ئىتتا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۇ، ھەرقانداق ئەھۋالدا يول قويۇشقا
بولىدىغان ئىش ئەمەس. شۇڭلاشقا، بۇنداق چېكىنىش ھەرـ
گىز ستراتېگىيە جەھەتتىكى «دۈشمەننى ئالداپ ئىچكىرى
كىرگۈزۈش» ئەمەس. بۇ، ئاكتىپ مۇداپىئەدىن ئىبارەت ستراـ
تېگىيىلىك قائىدىنىڭ يېتەكچىلىكىدە دۈشمەننى ئالداپ يوـ
قىتىدىغان بىر خىل كونكرېت ئۇرۇش ھەرىكىتى بولۇپ،
يەنى تاكتىكىلىق تەدبىر سۈپىتىدە دۈشمەننى ئالداپ مەلۇم
رايونغا كىرگۈزۈپ تۇرۇپ يوقىتىش بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇرۇش
قىلىش ئۇسۇلىمىزدۇر.
ماركسىزملىق ھەربىي ئىشلار دىئالېكتىكىسىدا
قوراللارنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنىڭ
ئۆزگىرىشىنى بەلگىلەيدۇ، دېگەندىن ئىبارەت بىر
ئاساسىي نۇقتىئىنەزەر بار. بۇ نۇقتىئىنەزەر بىزگە شۇنى

ئۇقتۇرىدۇكى، ئارمىيە زامانىۋىلىشىشقا قاراپ يۈرۈش قىلىشتا
يالغۇز ھەربىي پەن - تېخنىكىنى راۋاجلاندۇرۇپ، قورال -
جابدۇقلارنى ياخشىلاپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاـ
قىتتا، يەنە مۇناسىپ ھالدا ئۆزىنىڭ ھەربىي ئىلىم - پەن
ئىدىيىسىنى راۋاجلاندۇرۇشى، ئىلغار ئۇرۇش ئۇسۇلىنى ئۆگىنىـ
شى ۋە ئىگىلىشى لازىم. ئەگەر بۇ ئىككى تامانىنىڭ دىئالېكـ
تىك مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بەرمىسەك،
ياكى بىر تەرەپلىمىلىك ھالدا قورال - جابدۇقلارنىڭ ياخـ
شىلىنىشىنى تەكىتلەپ ۋە پاسسىپ ھالدا كۈتۈپ تۇرۇپ، ئىلغار
ئۇرۇش ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىش ۋە مۇھاكىمە قىلىشقا سەل
قارىساق، ھازىرقى زامان ئۇرۇشىدا ئارقىدا قالىمىز - دە،
دۈشمەن تەرەپتىن دۇمبالىنىمىز.
ھەربىي ئىلىم - ئۇرۇش ۋە ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش
قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر خىل پەن. ئۇ، ئۇرۇش
ئەمەلىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ تەرەققىي قىلىدۇ،
پەقەت ئۆزگەرمەيدىغان ھەربىي پرىنسىپ ۋە ئۇرۇش قىلىش
ئۇسۇلى بولمايدۇ. 2000 نەچچە يىل ئىلگىرى، دۆلىتىـ
مىزنىڭ ئاتاقلىق ھەربىي ئالىمى سۇنزى: «ئۇرۇشنىڭ غەلـ
بىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شۇ ئۇرۇشقا مۇۋاپىق كېـ
لىدىغان چارە - تەدبىرلەر بولۇشى كېرەك. مۇنداق ئۆزگەرگەن
ئەھۋالغا قاراپ، يېڭى چارە - تەدبىر قوللىنىش ئىشلىرى
مەڭگۈ بولۇپ تۇرىدۇ» دېگەنىدى. مانا بۇ، ئۇرۇشنىڭ غەلـ
بىسىنى قولغا كەلتۈرەلەيدىغان ئۇسۇللاردا كونا بىر نېمىلەرـ
نى قايتا تەكرارلىماسلىق، بەلكى ئەمەلىي ئەھۋالغا ئاساسەن
جانلىق ھالدا كۆپ ئۆزگەرتىپ تۇرۇش دېگەنلىكتۇر. يولداش
ماۋ زېدۇڭ ئۇرۇشنى تەتقىق قىلىش ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك
قىلىشتا ئۇرۇشنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تەرەققىياتىنى چوقۇم نەـ
زەردە تۇتۇش كېرەكلىكىنى ئىزچىل تۈردە تەكىتلەپ كەلدى.

بۇ نۇقتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بىزدىن ھەربىي ئىلىم
ئىدىيىسىنى جانلاندۇرۇپ، ئەمەلىي ئەھۋالنى چىقىش قىلىپ،
دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم بويىچە ئىش كۆرۈپ، دۈشمەن بىلەن
ئۆزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى ئۇزلۇكسىز
ئىگىلەپ ۋە تەتقىق قىلىپ، ھازىرقى زامان شارائىتىدىكى
ئۇرۇشنىڭ قانۇنىيىتىنى تىرىشىپ ئىزدىنىش لازىم.

4 - بۆلۈم قوماندان ئۇرۇشنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا تەتقىق قىلىشى كېرەك

مەيلى قەدىمكى ۋە ھازىرقى تارىخ شۇنى
ئىسپاتلىدىكى، ھەممىدە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن
ئىزدەشتىن ئىبارەت بۇ پرىنسىپقا خىلاپلىق قىلىشقا بولمايـ
دۇ. ئۇرۇش مەسىلىسىدە، تېخىمۇ شۇنداق. ھەقىقەتنى ئەمەلـ
يەتتىن ئىزدەشتە چىڭ تۇرغاندا، غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلغىلى
بولىدۇ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشكە خىلاپلىق قىلغاندا
ھېچ ئىشنى ۋۇجۇدقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. بىز كەلگۈـ
سىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇشنىڭ يېتەكچى قانۇنىيىـ
تى ھەققىدە ئىزدىنىدىكەنمىز، كونكرېت شەيئىلەرنى كونكرېت
تەھلىل قىلىش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتىن ئىبارەت
ماركسىزمنىڭ بۇتۇپ پرىنسىپىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇشىمىز
لازىم.
بارلىق ھەربىي پرىنسىپلار ئۇرۇش ئەمەلىيىتى تەجرىـ
بىلىرىنىڭ يەكۈنى بولۇپ، ئۇ، ئۇرۇشنىڭ تەرەققىياتى بويىـ
چە تەرەققىي قىلىدۇ، زادىلا ئۆزگەرمەيدىغان نەرسە بولمايدۇ.
يولداش ماۋ زېدۇڭ جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىغا يېتەكچىلىك

قىلىش جەريانىدا، ھامان ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ، ئالاھىـ
دىلىك ۋە تەرەققىياتنى نەزەردە تۇتۇپ، ھەقىقەتنى ئەمەلـ
يەتتىن ئىزدىگەن ھالدا ستراتېگىيە ۋە تاكتىكا پرىنسىپلىرىـ
نى تۈزۈپ چىققان ھەم ئىشلەتكەن. ئەزەلدىن بىر نېمە بىلەنـ
لا چەكلىنىپ قالمىغان، ئەينەن بويىچە كۆچۈرۈپ كېلىپ،
ئەينى بويىچە يۆتكەپ كېلىشكە، پرىنسىپنى ئۆلۈك ھالدا
ئىشلىتىشكە قەتئىي قارشى تۇرغانىدى.
ماۋ زېدۇڭ ھەربىي ئىدىيىسى — ماركسىزم - لېنىنىزم
ئومۇمىي ھەقىقىتىنى جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ كونكرېت
ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈشنىڭ مەھسۇلى، ئۇ بىزنىڭ
ئىچكى - تاشقى كۈچلۈك دۈشمەنلەر ئۈستىدىن غەلىبە قازىنىپ،
تارىختىكى بىر قانچە قېتىملىق ئىنقىلابىي ئۇرۇشلارنىڭ
ئۇلۇغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشىمىزگە يېتەكچىلىك قىلدى،
ماركسىزم - لېنىنىزملىق ھەربىي ئىلمىنى بېيىتتى ۋە راۋاجـ
لاندۇردى. ماۋ زېدۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان ۋە شەرھلىگەن ئاساـ
سىي ھەربىي پرىنسىپلار ئۇرۇشنىڭ ئاساسىي قانۇنىيىتىنى
ئەكس ئەتتۈردى، بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىشقا بولمايدۇ. لېكىن
بۇ ئاساسىي ھەربىي پرىنسىپلار كونكرېت ئەھۋالغا بىرلەشـ
تۈرۈلۈپ جانلىق قوللىنىلغاندىلا، ئاندىن ئۆزىنىڭ يېتەكچىلىك
رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرالايدۇ ۋە ئۆزىنىڭ قۇدرەتلىك
كۈچىنى كۆرسىتەلەيدۇ. مەسىلەن: ماۋجۇشى «ئاساسىي پرىنـ
سىپ — ئاكتىپ مۇداپىئەنى ئىشراپ قىلىش، پاسسىپ مۇداپىـ
ئەگە قارشى تۇرۇش» دەپ ئېيتقانىدى. لېكىن، ھەر قېتىمـ
لىق ئىنقىلابىي ئۇرۇش مەزگىلىدە، بۇ پرىنسىپنى ئىزچىللاشـ
تۇرۇشنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇلى ئوخشاش بولمىغان. ماۋجۇشى
ئەزەلدىن ئالدىنقى بىر مەزگىلدىكى كونا ئۇسۇلنى شۇ پېتى
كۆچۈرۈپ كېلىپ ئىشلىتىشنى تەشەببۇس قىلمايتتى. كەلـ
گۈسىدىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش شارائىتىنىڭ ئۆزـ

گىرىشى ئىنتايىن زور بولىدۇ. شۇڭا بىزنىڭ بۇ پرىنسىپلارنى
يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن قوللىنىشىمىز ۋە راۋاجلاندۇرۇشىمىزغا
توغرا كېلىدۇ. كونكرېت ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان بارلىق ھەر-
بىي نەزەرىيە ۋە ھەربىي پرىنسىپلارنىڭ ھەممىسى قۇرۇق
نەرسە بولۇپ قالىدۇ. بۇلارنىڭ قىلچە كېرىكى بولمايدۇ.
بەزى ھەربىي پرىنسىپلارنىڭ تارىخىي شارائىتنىڭ
ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، بەزىلىرى ئۆيغۇن كېلىدۇ، بەزىلىرى
ئۆزگەرتىلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، ماۋجۇشى 1947 - يىلى
ئوتتۇرىغا قويغان ئون چوڭ ھەربىي پرىنسىپنى «بىزنىڭ
نۆۋەتتىكى ئەھۋالىمىزغا تامامەن ئۇيغۇن» دېگەنىدى، بۇ ئون
چوڭ پرىنسىپ (1) ئالدى بىلەن تارقاق ۋە تايانچىسىز
دۈشمەنگە زەربە بېرىش. (2) ئالدى بىلەن كىچىك شەھەر-
لەرنى، ئوتتۇرا شەھەرلەرنى ۋە كەڭ يېزىلارنى ئېلىش، كېيىن
چوڭ شەھەرلەرنى ئېلىش. (3) شەھەر ۋە جايلارنى ساقلاپ
قېلىش ياكى تارتىۋېلىشنى ئاساسىي نىشان قىلماستىن، دۈش-
مەننىڭ جانلىق كۈچلىرىنى يوقىتىشنى ئاساسىي نىشان قىلىش،
شەھەر ۋە جايلارنى ساقلاپ قېلىش ياكى تارتىۋېلىش —
دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچلىرىنى يوقىتىشنىڭ نەتىجىسى. ئۇ-
لارنى ئۇزۇل - كېسىل ساقلاپ قېلىش ياكى تارتىۋېلىش
بولسا، كۆپىنچە نۇرغۇن قېتىم قولدىن - قولغا ئۆتۈش بى-
لەنلا ئەمەلگە ئاشىدۇ. (4) ھەر قېتىملىق جەڭدە مۇتلەق
ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ (دۈشمەننىڭ ئەسكىرىي كۈ-
چىدىن ئىككى ھەسسە، ئۈچ ھەسسە، بەزى ۋاقىتلاردا بەش
ھەسسە ياكى ئالتە ھەسسە ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ)،
دۈشمەننى تۆت تەرەپتىن قورشاپ، پۈتۈنلەي يوقىتىشقا تى-
رىشىش، توردىن چۈشۈرۈپ قويماسلىق ئۇسۇلىنى قوللىنىپ،
يەنى بارلىق كۈچنى توپلاپ دۈشمەنگە ئوتتۇرىدىن ھەمدە
ئۇنىڭ بىر قانىتى ياكى ئىككى قانىتىدىن ھۇجۇم قىلىپ،

بىر قىسمىنى يوقىتىش، يەنە بىر قىسمىنى تارمار قىلىش
مەقسىتىگە يېتىش، شۇنداق قىلىپ، ئارمىيىمىزنىڭ ئەسكىرىي
كۈچىنى تېز يۆتكەپ، دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ باشقا قىسىملىرىغا
ئەجەللىك زەربە بېرىش ئۈچۈن ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇش.
پايدىسى زىيىنىنى قاپلىيالمايدىغان ياكى پايدىسى بىلەن
زىيىنى تەڭ بولىدىغان خورىتىش ئۇرۇشىنى قىلىشتىن ساقلى-
نىشقا تىرىشىش. شۇنداق قىلغاندا، بىز ئومۇمىلىقتا تۆۋەن
تۇرساقمۇ (سان جەھەتتىن ئېيتقاندا)، ئەمما ھەربىر قىسمە-
لىكتە ۋە ھەربىر كونكرېت ئوپېراتسىيىدە مۇتلەق ئۈستۈن
تۇرىمىز، بۇ ئوپېراتسىيىنىڭ غەلىبىسىگە كاپالەت بېرىدۇ.
ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىز ئومۇمىيلىقتا ئۈستۈنلۈككە ئۆتى-
مىز - دە، ھەممە دۈشمەننى يوقاتقىچە ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋېرى-
مىز. (5) تەييارلىقى بولمىغان جەڭنى قىلماسلىق، ئىشەنچى-
لىك بولمىغان جەڭنى قىلماسلىق، ھەربىر جەڭدە تەييارلىق
كۆرگەن بولۇشقا تىرىشىش، دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزنىڭ
شەرتلىرى سېلىشتۇرمىسىدا غەلىبە قازىنىش ئىشەنچىسى
بولۇشقا تىرىشىش. (6) باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىدىغان،
ئۆزىنى قۇربان قىلىشتىن قورقمايدىغان، ھېرىش - چارچاش-
تىن قورقمايدىغان ۋە ئۈزلۈكسىز ئۇرۇش قىلىدىغان (يەنى
قىسقا مۇددەت ئىچىدە دەم ئالماستىن ئۇدا بىرنەچچە قېتىم
ئۇرۇش قىلىدىغان) ئىستىلنى جارى قىلدۇرۇش. (7) دۈشمەننى
ھەرىكەتلىك ئۇرۇش داۋامىدا يوقىتىشقا تىرىشىش. شۇنىڭ
بىلەن بىللە، ئاكوپ ئۇرۇشى تاكتىكىسىغا، دۈشمەننىڭ پونكىت
ۋە شەھەرلىرىنى تارتىۋېلىشقا ئەھمىيەت بېرىش. (8) شەھەر-
لەرگە ھۇجۇم قىلىش مەسىلىسىدە، دۈشمەننىڭ مۇداپىئەسى
ئاجىز بولغان بارلىق تايانچ پونكىت ۋە شەھەرلىرىنى
قەتئىي تارتىۋېلىش؛ دۈشمەننىڭ ئوتتۇرا دەرىجىلىك مۇدا-
پىئەسى بولغان ھەم تارتىۋېلىشىمىزغا مۇھىتمۇ يار بەرگەن

بارلىق تايانچ پونكىت ۋە شەھەرلىرىنى پەيتى كەلسە
تارتىۋېلىش؛ دۈشمەننىڭ مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولغان
بارلىق ئاساسىي تايانچ پونكىت ۋە شەھەرلەرنى بولسا،
شەرت - شارائىت پىشىپ يېتىلگەندىن كېيىن تارتىۋېلىش.
(9) دۈشمەندىن غەنىيمەت ئېلىنغان بارلىق قوراللار بىلەن
ۋە ئەسىر ئېلىنغانلارنىڭ كۆپ قىسمى بىلەن ئۆزىمىزنى
تولۇقلاش. ئارمىيىمىزنىڭ ئادەم كۈچى ۋە ماددىي كۈچىنىڭ
مەنبەسى ئاساسەن ئالدىنقى سەپتە. (10) ئىككى چوڭ ئوپېرات-
سىيە ئارىلىقىدىكى بوش ۋاقىتتىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلى-
نىپ، قوشۇنلارنى دەم ئالدۇرۇش — تەرتىپكە سېلىش ۋە تەر-
بىيىلەش. دەم ئالدۇرۇش، تەرتىپكە سېلىش ۋە تەربىيىلەش
ۋاقتىنى ئومۇمەن بەكمۇ ئۇزۇن قىلىۋەتمەسلىك، دۈشمەننىڭ
دەم ئېلىۋېلىشىغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ۋاقىت بەرمەسلىك
ۋەھاكازالار.
ھەربىي پرىنسىپ ئۇرۇش ئەمەلىيىتىدە بارلىققا كەلگە-
نىكەن، تارىخ ۋە ئۇرۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ
مۇقەررەر ھالدا يېڭى ھەربىي پرىنسىپلارمۇ بارلىققا كېلىدۇ.
مەسىلەن، تەييارلىقى بولغان خەلق ئۇرۇشىنى قانداق ئېلىپ
بېرىش؛ دۈشمەننىڭ ستراتېگىيىلىك تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا
قانداق تاقابىل تۇرۇش؛ پوزىتسىيە ئۇرۇشى، ھەرىكەتچان
ئۇرۇش؛ پارتىزانلىق ئۇرۇشىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل ئۇرۇش
قىلىش شەكلىنىڭ ئورنى ۋە ئۇسۇلى قانداق بولۇش؛ بىرنەچچە
ئارمىيە تۈرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلەرنىڭ بىرلەشمە ئۇرۇشىنى
قانداق ئېلىپ بېرىش ۋە ئەسكىرىي كۈچلەرنى قانداق توپلاش
قاتارلىق مەسىلىلەرنى چوڭقۇر ئىزدىنىشكە ۋە كونكرېت ھەل
قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ جەرياندا، مۇقەررەر ھالدا يېڭى
پرىنسىپلار مەيدانغا كېلىدۇ. دېمەك، ئارمىيىمىزنىڭ ئۇرۇش
قىلىش تەجرىبىلىرىگە سەل قاراش خاتا. لېكىن ھەرقانداق

ئۇرۇش تەجرىبىلىرىنىڭ ھەممىسى تارىخىي چەكلىمىگە ئىگە.
ئارمىيىمىزنىڭ ئۇرۇش تەجرىبىلىرىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس.
ئۆتكەنكى تەجرىبىلەرنى شۇ پېتى كۆچۈرۈپ كېلىدىغان
بولساق، زامانىۋىلاشقان ئۇرۇشنىڭ مەسىلىلىرىنى ھەل قىلغىلى
بولمايدۇ. بىز يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن، ئۆتكەنكى تەجرىبى-
لەرنى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا تەھلىل
قىلىشىمىز كېرەك. ئارمىيىمىزنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى بىلىشى-
مىز ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىز، ئۈستۈرۈشىمىز ۋە
ئۇنىڭغا يېڭى مەزمۇنلىرىنى قوشۇشىمىز كېرەك. مەسىلەن:
ئارمىيىمىز كېچىدە ئۇرۇش قىلىشقا، يېقىن ئارىلىقتا ئۇرۇش
قىلىشقا ماھىر، كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشتا يەنىلا بۇنىڭ كۈچ -
قۇدرىتىنى جارى قىلدۇرۇش كېرەك. لېكىن ھازىر لازېر
ئىنفىرا قىزىل نۇرلۇق كېچىدە كۆرۈش سايمانلىرى
تەرەققىي قىلدى، ئاساسەن بىرونىلىق نىشانلارغا تاقابىل
تۇرۇلىدىغان بۈگۈنكى كۈندە، روشەنكى، يالغۇزلا ئۆتكەنكى
ئۇسۇللارغا تايىنىۋالساق كۇپايە قىلمايدۇ. كۆزنى يۇمۇۋېلىپ،
ئوبيېكتىپ ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىگە قارىماي، كونا قائىدى-
لەرگە يېپىشىۋېلىپ، بىر ئىزدىلا توختاپ قالغاندا، ئۇرۇشتا
جەزمەن پاسسىپ ھالغا چۈشۈپ قالىمىز.
ھازىرقى زامان *ھەربىي تېخنىكىسى ستراتېگىيە، تاك-
تىكىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، پەرۋا
قىلماسلىق پوزىتسىيىسىنى تۇتۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. بىزدە
تېخى يوق، ئۇنى قانداق تەتقىق قىلىمىز، دەپ قاراپ
تۇرۇشقىمۇ بولمايدۇ. دەل بىزدە يوق، دۈشمەندە بار بولغان-
لىقى ئۈچۈنلا، تېخىمۇ كۈچ سەرپ قىلىپ تەتقىق قىلىشقا
توغرا كېلىدۇ. تەتقىق قىلمىساق، ئۇنىڭغا قانداق تاقابىل
تۇرالايمىز؟ گەرچە ھازىر بىزنىڭ تېخنىكا ۋە جابدۇقلىرىمىز
تېخى بىرقەدەر قالاق بولسىمۇ، لېكىن دۈشمەننى تولۇق

تەتقىق قىلساقلا، ھامان ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىلىرىنى تاپالايمىز. ناچار قوراللار ۋە جابدۇقلار ئارقىلىق ئۈستۈن قورال - جابدۇقلار بىلەن قوراللانغان دۈشمەن ئۈستىدىن غەلىبە قازىنىشتا، بىزدە ياخشى ئەنئەنە، ياخشى تەجرىبىلەر بار. ئارمىيىمىز زامانىۋىلىشىشنى تېزلەتمەكتە. بىز ھەم رېئاللىقنى نەزەردە تۇتۇشىمىز، ھەم تەرەققىياتنى كۆرۈشىمىز كېرەك، ھازىرقى تەتقىق قىلىشىمىز كەلگۈسىدىكى زامانىۋى ھەربىي تېخنىكىلارنى ئىگىلەشتە تەتقىق قىلىشقا ئاساس سېلىش ئۈچۈندۇر.

5 - بۆلۈم قوماندان ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشقا ئومۇمىي ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىشى كېرەك

ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى ھەققىدە يولداش ماۋ زېدۇڭ «جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ ستراتېگىيە مەسىلىسى» دېگەن ئەسىرىدە مېغىزلىق قىلىپ: «ھەرقايسى تەرەپلەرگە ۋە ھەرقايسى باسقۇچلارغا ئېتىبار بېرىش خاراكتېرىنى ئالغان بولسا، ئۇرۇشنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ» دەپ كۆرسەتكەنىدى. مەيلى مەملىكەت خاراكتېرلىك ئۇرۇشتا بولسۇن ياكى مەلۇم بىر ستراتېگىيىلىك يۆنىلىش، مەلۇم بىر مۇستەقىل ئۇرۇش رايونى ۋە ياكى مەلۇم جەڭ مەيدانىدا بولسۇن، ھەممىسى ھەرقايسى تەرەپ، ھەرقايسى باسقۇچلاردىكى ھەر تەرەپلىمە ئامىللار بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولغاچقا، بارلىق ئۇرۇشلار ھەرقايسى جەھەتكە چېتىلىدۇ. ئۇرۇشنىڭ ھەرقايسى باسقۇچلىرىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان مەسىلە ۋە ھەرىكەتلەر ھامان بولىدۇ. مانا بۇلاردىن كۆرۈۋېلىشقا

بولىدۇكى، ھەرقانداق ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش جەھەتتە ئومۇمىي ۋەزىيەت بولىدۇ.

ئۇرۇش ئەمەلىيىتى ئىسپاتلىدىكى، ئۇرۇشنىڭ غەلىبە قىلىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشى — ئومۇمىي ۋەزىيەت خاراكتېرلىك ئۇرۇش يېتەكچىلىكىنىڭ توغرا بولۇش - بولماسلىقىغا باغلىق. كوماندىر ئومۇمىي ۋەزىيەتنى بىلگەندىلا، ئاندىن قىسمەنلىكنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيەت ئىچىدىكى ئورنى ۋە رولىنى چوڭقۇر چۈشىنەلەيدۇ، بىرلىككە كەلگەن ئۇرۇش مۇددىئاسى ئاستىدا، ئاكتىپچانلىقنى ۋە تەشەببۇسكارلىقنى جارى قىلدۇرالايدۇ. بەزى ئۇرۇشلار قىسمەنلىكتىن ئېلىپ ئېيتقاندا پايدىلىق بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي ۋەزىيەتكە پايدىسىز بولۇشى، ھەتتا ئۇ، پۈتكۈل ئۇرۇش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. شۇڭا، بۇنداق ئۇرۇشنى قىلماسلىق كېرەك. ھالبۇكى، بەزى ئۇرۇشلار قىسمەنلىكتىن ئېلىپ ئېيتقاندا مەلۇم زىيانلارنى كەلتۈرۈپ چىقارسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي ۋەزىيەتكە نىسبەتەن پايدىلىق. شۇڭا ئۇنداق ئۇرۇشلارنى جەزمەن قىلىش كېرەك.

ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ليۇبوچىڭ، دېڭ شياۋپىڭ قىسىملىرى مەركىزىي كومىتېت ۋە يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، ئارقا سەپتىن ئايرىلىپ، يىراق يوللارنى بېسىپ دابيېشەن تېغىغا باردى. بۇ چاغدا، دۈشمەنلەر قىسىملىرىمىزنى ئالدىدىن توسۇپ، ئارقىسىدىن قوغلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، قىسىملار قاتتىق قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىدۇ، تەمىنات ئۈزۈلۈپ قېلىپ، قىسىملار ئون نەچچە كۈنگىچە ئۇزۇقسىز قالىدۇ، سوغۇقتا قاتتىق توڭلايدۇ، يارىدارلار بارغانسېرى كۆپىيىدۇ، قورال - ياراق، ئوق - دورىلار ئۈزلۈكسىز خورايدۇ. قىسمەنلىكتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بۇ خىل ئەھۋال بىر خىل جاپا ھېسابلىناتتى، شۇڭا بەزى كادىر، جەڭ-

چىلەر ئىلگىرىكى كەينىدىن قىلغان غەلىبىلىك جەڭلەرنى ئەسلەپ، نېمىدەپ ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز جاپا تاپىدىغاندىمىز دېگەن ھېسسىياتقا كېلىشىدۇ. بۇ چاغدا ليۇبوچىڭ، دېڭ شياۋپىڭ قاتارلىق يولداشلار قىسمىغا قىسمەنلىك بىلەن ئومۇمىي ۋەزىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە تەربىيە ئېلىپ بېرىپ، يولداشلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئايدىڭلاشتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار 1000 چاقىرىم ئىلگىرىلەشتىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك ۋەزىپىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندايدۇ. 1000 چاقىرىم ئىلگىرىلەش، ئەمەلىيەتتە «ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنى كونترول قىلىش» نىڭ باشلامچىسى ۋە ستراتېگىيىلىك ۋەزىيەتنى بۇراشنىڭ ئاچقۇچى ئىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ماۋ زېدۇڭنىڭ ھەربىي ئىدىيىسىنى ۋە ئاكتىپ مۇداپىئەدىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك فاڭجېنى ئارقىلىق پۈتۈن ئارمىيىنىڭ ئىدىيىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، ھەربىر كوماندىرنى مۇئەييەن ستراتېگىيىلىك نۇقتىئىنەزەرگە ئىگە قىلىشىمىز كېرەك، چۈنكى ئومۇمىي ۋەزىيەت خاراكتېرلىك نەرسىلەرنى چۈشەنگەندىلا، قىسمەنلىككە ياتىدىغان نەرسىلەرنى تېخىمۇ ئوبدان ئىشلەتكىلى بولىدۇ. قايسى مەسىلە ۋە قايسى ھەرىكەتلەردە ئومۇمىي ۋەزىيەتكە ئېتىبار بېرىش لازىملىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. كەلگۈسىدىكى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى مۇداپىئە ئۇرۇشى داۋامىدا يەنى دۈشمەننىڭ غايەت زور ھەربىي بېسىمى ئالدىدا، غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى باشتىن - ئاخىرى ساقلاپ، ئومۇمىي ۋەزىيەتكە تەۋە قىيىنچىلىقلارنى رازىمەنلىك بىلەن ئۈستىگە ئېلىپ، قىسمەن قۇربانلارنى بەرگىلى بولىدۇ.

ھەربىي نەزەرىيە ئۇرۇش توغرىسىدىكى ئىدراكىي بىلىشتۇر. ئىلمىي نەزەرىيە ئۇرۇش جەريانىدا ئابستراكت شەكىللەنگەن ھەمدە ئىلمىي ئىسپاتلانغان نەزەرىيە

بولۇپ، ئۇرۇشنىڭ ماھىيىتى ۋە قانۇنىيىتىنىڭ توغرا ئىنكاسىدۇر.

ھەربىي نەزەرىيىنى ئاساسىي نەزەرىيە ۋە ئەمەلىي نەزەرىيە دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. ئاساسىي ھەربىي نەزەرىيە ھەربىي ئىشلارغا ئائىت ئاساسىي پرىنسىپلار ھەققىدىكى نەزەرىيە بولۇپ، ئاساسەن ئۇرۇش قىلىش كۆز قارىشى، ھەربىي بىلەن سىياسىي، ھەربىي بىلەن ئىقتىسادنىڭ مۇناسىۋىتى، ئارمىيە قۇرۇش مەسىلىسىدىكى بىلىش نەزەرىيىسى ۋە مېتودولوگىيە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئادەتتە ئېيتىلىۋاتقان ئۇرۇش نەزەرىيىسى ئارمىيە قۇرۇلۇشى نەزەرىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. ئۇ پەقەت ھەربىي ئىشلارغا ئائىت تۈپ نەزەرىيىنىڭ پۈتۈن مەزمۇنى ۋە ئەمەلىي نەزەرىيە ئىچىدىكى ئۇرۇش قىلىش نەزەرىيىسى بولۇپ، ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شۇڭا، ھەربىي نەزەرىيە بىلەن ئۇرۇش قىلىش نەزەرىيىسىنىڭ ھەم ئوخشاشلىق تەرىپى بار، ھەم مۇئەييەن پەرقىمۇ بار. قوشۇلما ئارمىيىنىڭ ھەمكارلىشىپ ئۇرۇش قىلىش تەلىم - تەربىيىسىنى كۈچەيتىش ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ ئوبيېكتىپ تەلىپى، ئارمىيىمىزنىڭ زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم ھالقىسى. ھازىرقى زامان ئۇرۇشىنىڭ مۇھىم بىر قانۇنىيىتى — بىرقانچە ئارمىيە تۈرى ۋە ئەسكىرىي تۈرلەرنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىلىك قۇۋۋىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، زىچ ھەمكارلىشىپ، ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلىپ، كەمچىلىكنى تۈگىتىپ، غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت. كىمكى بۇ قانۇنىيەتكە خىلاپلىق قىلىدىكەن، ئۇ ئۇرۇشتا ئەدىبىنى يەيدۇ. لېنىن «ئىلىم - پەن بولمىسا زامانىۋىلاشقان ئارمىيە قۇرغىلى بولمايدۇ» دەپ تەلىم بەرگىنىدەك، بىز ئارمىيىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش، مۇنتىزىملاشتۇرۇش، قوشۇلما ئارمىيىنىڭ ھەمكارلىشىپ ئۇرۇش قىلىش ئىدىيىسىنى مۇستەھكەم تۇرغۇزىمىز دەيدىكەنمىز، كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئىلىم - پەن

سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشىمىز لازىم.

بىز دەۋاتقان تەلىم - تەربىيە ئومۇمەن ھەربىي تەلىم - تەربىيە (جۈملىدىن ئارقا سەپ تەلىم - تەربىيىسى)، سىياسىي تەربىيە ۋە مەدەنىيەت تەربىيىسى، شۇنىڭدەك ئىستىل، ئىنتىزام يېتىشتۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردىكى مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قىسىملارنىڭ جەڭگىۋار كۈچى كۆپ خىل ئامىللارنىڭ ئومۇمىي ئىپادىسى. ئېنگېلس: «ھەرقانداق ئارمىيە ھەربىي بىلىمى بولمىسا ئۇرۇش قىلالمايدۇ» دەپ تەلىم بەرگەنىدى. كوماندىر - جەڭچىلىرىمىزنى يۈكسەك ھەربىي سۈپەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ھەربىي پەن - تېخنىكا تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ بارماي بولمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يۈكسەك سىياسىي ئاڭغا ئىگە بولغان، بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن ۋە سىياسەتلىرىنى ھەر قانداق ۋاقىتتا قەتئىي ھىمايە قىلغان ھەمدە مۇشۇ ئاساستا ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ئىنقىلابىي قەھرىمانلىقنى جارى قىلدۇرغاندىلا، ئەسكەر تەربىيىلەش ۋە ئۇرۇش قىلىشتىن ئىبارەت ئاكتىپچانلىقنى ۋە ئاڭلىقلىقنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ. يەنە كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ پەن مەدەنىيەت بىلىمى بولۇشى كېرەك. بۇنداق بولمىسا، زامانىۋى قورال - جابدۇقلارنى پىششىق ئىگىلىگىلى بولمايدۇ. بىر جەڭچىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۆز قولىدىكى قورالدىن باشقا بىرنەچچە خىل قوراللارنى بۇزۇشى، تۈزۈشى، ئۇنىڭ جەڭگىۋارلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى بىلىشى؛ كوماندىرلار ئۆز ئەسكىرىي تۈرىدىن باشقا يەنە بىرنەچچە خىل ئارمىيە تۈرلىرىنىڭ ئاساسلىق جەڭگىۋارلىق خۇسۇسىيەتلىرىدىن خەۋىرى بولۇشى لازىم. ئۇرۇشتا قاتتىق جەڭگىۋار ئىستىل ۋە قاتتىق تەشكىلىي ئىنتىزام بولۇشى كېرەك. قىسىملار چېچىلاڭغۇ بولسا، جەڭگىۋارلىقتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. دېمەك تەربىيە ۋە تەلىمنىڭ ھەرقايسى جەھەتلىرى ئۆزئارا باغلىنىشلىق بولىدۇ.

بىر - بىرىنى تولۇقلايدۇ. قايسى بىر تەرەپكە سەل قارالسا، قىسىملارنىڭ جەڭگىۋار كۈچى ئاجىزلاپ كېتىدۇ.

توغرا ئىدىيىۋى لۇشيەننىڭ تۇرغۇزۇلۇشى - ئارمىيىمىزنىڭ تەلىم - تەربىيە سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ھەممە ئىشتا ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش - پارتىيىمىزنىڭ ئىدىيىۋى لۇشيەنىنىڭ تۈپ نۇقتىسى. مۇشۇ ئىدىيىۋى لۇشيەندە چىڭ تۇرغاندىلا، تەربىيە ۋە تەلىمگە يېتەكچىلىك قىلىشتا پىكىر قىلىش ھوقۇقىغا ۋە تەشەببۇسكارلىققا ئىگە بولالايمىز. ھەرقانداق ھەربىي نەزەرىيە ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىتتىن، شۇنداقلا ئوخشاشمىغان سىنىپلارنىڭ مەنپەئىتىدىن ۋە دۇنيا قارىشىدىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ. قەدىمكى دەۋرلەردە مەملىكىتىمىزدە ئۆتكەن داڭلىق ھەربىي ئەربابلار سانسىزلىغان ئۇرۇش مۆجىزىلىرىنى ياراتقان ھەم مەشھۇر ھەربىي ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغانىدى. مەسىلەن: «سۇنزىنىڭ ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» قاتارلىق ئەسەرلەردە، مۇئەييەن دائىرە ۋە مۇئەييەن دەرىجىدە ئادەتتىكى ئۇرۇشلارنىڭ قانۇنىيىتى ئېچىپ بېرىلگەن، ئاممىباب دىئالېكتىكا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، لېكىن، سىنىپىي چەكلىمە ۋە مەۋجۇت بۇرژۇئا ھەربىي نەزەرىيىسى گەرچە ئۇرۇشنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى ئوخشاشمىغان دەرىجىدە توغرا ئەكس ئەتتۈرەلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئىجتىمائىي سىياسىي خاھىشتىن ئېيتقاندا، ھەممىسى بۇرژۇئازىيىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. بۇرژۇئا بىلىش نەزەرىيىسى بولسا، قويۇق ئىدېئالىزم ۋە مېتافىزىكىلىق تۈس ئالغان بولىدۇ. ناپولېئون، كوتۇزوۋ قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرى بۇرژۇئا ھەربىي نەزەرىيىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەسەرلەردۇر. بىز بۇرژۇئا ھەربىي نەزەرىيىسىنىڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمكى ھەربىي

ئەسەرلىرىنىڭ جەۋھىرىنى تەنقىدىي يوسۇندا قوبۇل قىلىپ، قەدىمكىنى ھازىرقى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش مەقسىتىگە يېتىشىمىز كېرەك.

ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىن ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ ھەربىي نەزەرىيىسى پرولېتارىيات ۋە ئىنقىلابىي خەلق ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلارنىڭ ئىلمىي يەكۈنى، ئۇنىڭدا، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم ئاساس قىلىنغان. بىز ھەربىي نەزەرىيىلەرنى نۇقتىلىق ئۆگىنىشىمىز، ماركسىزمنى تەتقىق قىلىپ، ئۇرۇشنىڭ مەيدان، نۇقتىئىنەزەر ۋە ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلىپ، زامانىۋى ئۇرۇشلاردا ئوتتۇرىغا چىققان بىر قاتار يېڭى مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىپ ۋە ئۇلارنى ھەل قىلىپ، پرولېتارىياتنىڭ ھەربىي نەزەرىيىسىنى تېخىمۇ شانلىق نۇر چاچقۇزۇپ، ئارمىيىمىزنىڭ تەلىم - تەربىيىسىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، ۋەزىپە تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ، تۆت پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، زامانىۋىلىشىش، مۇنتىزىملىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشىمىز كېرەك.

6 - بۆلۈم قوماندانىنىڭ ئەسكەر ئىشلىتىش سەنئىتى

ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ دۈشمەننى بىر - بىرلەپ يوقىتىش قوماندانىنىڭ ئۇرۇشتا ئەسكەر ئىشلىتىش سەنئىتىنىڭ دەرىجىسىنى ئۆلچەيدىغان بىر تەرەپتۇر. بۇ يەردىكى ماھىيەتلىك مەسىلە - يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىش - ئېلىپ بارماسلىقتا. ئۇرۇشنىڭ پۈتۈن جەريانى بويىچە ئېيتقاندا، پەقەت دۈشمەننى ئۈزلۈكسىز يوقاتقاندىلا ئاندىن دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچلىرىنى تەدرىجىي ھالدا يوقاتقىلى،

دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتكىلى، ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە بۇرۇلۇش ياسىغىلى، ئاخىرىدا ئۇرۇش ئارقىلىق مەسىلىنى ھەل قىلىشنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ. كەلگۈسىدە تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كەلسە، ئېھتىمال بىز ناچار قورال - جابدۇقلار ئارقىلىق زامانىۋى قورال - جابدۇقلار بىلەن قوراللانغان دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇشىمىز، كۈچلۈك ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدىكى، زەربە بېرىش كۈچى ۋە مۇداپىئەلىنىش كۈچىگە ئىگە دۈشمەنلەرنىڭ تانكا ۋە بىرونېۋىك قىسىملىرىغا تاقابىل تۇرۇشىمىز مۇمكىن. دېمەك، يوقىتىش جېڭىنىڭ كۆلىمى مۇقەررەر يوسۇندا كىچىكلىكتىن چوڭىيىشتەك تەرەققىيات جەريانىنى بېشىدىن ئۆتكۈزىدۇ. لېكىن، مەيلى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى، ئوتتۇرا مەزگىلى ۋە ئاخىرقى مەزگىلىدە بولسۇن، بىز ھامان ئۇرۇش پەيتىنى پائال يارىتىپ ۋە ئىزدەپ، دۈشمەنلەرنىڭ بوشلۇقىدىن پايدىلىنىپ، بارلىق پايدىلىق يوقىتىش جېڭىنى قولدىن بەرمەسلىكىمىز لازىم. بۇ، ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش ئىدىيىسىدىكى موھىم مەسىلە ھەمدە ئاكتىپ مۇداپىئە ياكى پاسسىپ مۇداپىئەنى پەرق ئېتىشنىڭ مۇھىم بەلگىسى. يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىلىدىكەن، كۆلىمىنىڭ چوڭ كىچىكلىكىدىن قەتئىينەزەر، ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ دۈشمەننى بىر - بىرلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت بۇ جەڭ پرىنسىپىنى ئىجرا قىلىش لازىم. شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ئارمىيىنىڭ قورال - جابدۇقلىرى ناچار ھالەتتە تۇرغان شارائىتتا، تانكىنى ئاساس قىلغان دۈشمەن ئارمىيىسىگە نىسبەتەن يوقىتىش ئۇرۇشى قىلغاندا، كۆپ ئەسكىرىي كۈچنى توپلىشىمىز قىيىنغا چۈشىدۇ. ئەگەر ئېھتىيات قىلمىساق، دۈشمەننى پۈتۈنلەي يوقىتىپ تېز ھەل قىلىش جېڭى ئەمەلگە ئاشۇرۇلمايلا قال-

ماستىن، بەلكى ئارمىيىمىزنى زىيانغا ئۇچرىتىپ قويىمىزە
پايدا زىياننى قاپلىيالماي قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، يېتەكچى
ئىدىيىدە يوقىتىش جېڭى ئېلىپ بېرىشنى نەزەردە تۇتۇپ،
ئاز - ئازدىن يوقىتىشقىلا بولىدۇكى، بىر ۋاقىت ئىچىدە، بىر
چاغدا ناھايىتى كۆپ ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، كۆپلىگەن
دۈشمەننى بىر قېتىمدىلا يوقىتىشنى مەقسەت قىلىشقا بول-
مايدۇ. دېمەك، ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە دۈشمەننىڭ
چوڭ قوشۇنلىرى بىلەن ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلىشتىن ساقلى-
نىشتىن ئىبارەت بۇ ئالدىنقى شەرتكە خىلاپلىق قىلىشقا بول-
مايدۇ. ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە يوقىتىش جېڭى قى-
لىشتا، تاللىغان نىشان كىچىكرەك بولۇش كېرەك. ئۈستۈن
ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ دۈشمەننى بىر - بىرلەپ يوقىتىش-
تىن ئىبارەت بۇ پرىنسىپنى كونكرېت ئىشلەتكەندە، قىسىم
ئاز بولسا، بىر قېتىمدا كىچىك ياكى كىچىكرەك بىر نىشانغا
قارىتا ئۈستۈنلۈكنى شەكىللەندۈرۈشكە بولىدۇ قىسىم كۆپ
بولغاندا، بىر ۋاقىت ئىچىدە بىرنەچچە كىچىك ياكى كىچىك-
رەك نىشانغا قارىتا ئۈستۈنلۈكنى شەكىللەندۈرۈشكە بولىدۇ.
ھۇجۇم قىلىشتا، دۈشمەنگە يوشۇرۇن ھالدا يېقىنلىشىش،
شىددەتلىك ئۇرۇش قىلىپ، تېز ھەل قىلىش، تېز چېكىنىپ
يىراققا كېتىشتىن ئىبارەت ئۇسۇلنى قوللىنىش لازىم. ھەر
قېتىمدىكى ئۇرۇشتا، جەڭ باشلىنىشتىن بۇرۇن بەلگىلەنگەن
زەربە بېرىش نىشانغا ئاساسەن، ئەسكىرىي كۈچ ۋە قورال -
جابدۇقلارنى تارقاق ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىرنەچچە يولغا بۆلۈ-
نۈپ، تەڭ ئىلگىرىلەپ، دۈشمەنگە يوشۇرۇن ھالدا يېقىنلى-
شىش لازىم. جەڭ باشلانغاندىن كېيىن، زەربە بېرىش نى-
شانى مەركەزلىك بولۇشى، قىسىملار ھەر تەرەپتىن
كېلىپ شىددەت بىلەن ئاتاكا قىلىپ بۆسۈپ ئۆتۈشى، دۈش-
مەننى يېقىن ئارىلىقتا يوقىتىپ تېز ھەل قىلىشنى ئەمەلگە

ئاشۇرۇش كېرەك. جەڭ ئاياغلاشقاندىن كېيىن، دەرھال تار-
قىلىپ يۆتكىلىش، تېز چېكىنىپ يىراققا كېتىش ھەمدە ماس-
كىروپكا قىلىش ۋە قوغدىنىشقا دىققەت قىلىپ، دۈشمەن-
نىڭ ھاۋادىن ۋە يەردىن ئوت كۈچى ئارقىلىق ئۆچ ئېلىپ
قىرغىنچىلىق قىلىشىدىن ئىمكان قەدەر ساقلىنىش كېرەك. ئەس-
كىرىي كۈچنى توپلاش — ئاساسەن دۈشمەننىڭ تانكا ۋە
برونېۋىكلىرىغا قارىتا ئېيتىلغان؛ ئۈستۈنلۈكنى ھاسىل قى-
لىش ئەسكىرىي كۈچنىڭ سېلىشتۇرمىسىنىلا كۆرسىتىپ قالماس-
تىن، بەلكى ئوت كۈچى سېلىشتۇرمىسىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
شۇڭا، ئەسكىرىي كۈچ جەھەتتە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ،
ئوت كۈچى جەھەتتە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولالماي ناچار ھا-
لەتتە قېلىشتەك ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش كې-
رەك. شۇنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، ئارمىيىمىزنىڭ ھا-
زىرقى شتاتلىق قورال - جابدۇقلىرى بىلەن دۈشمەننىڭ
تانكا، توپىغا تاقابىل تۇرۇشتا ئەسكىرىي كۈچلەرنى ھەد-
دىدىن زىيادە كۆپ ئورۇنلاشتۇرماي تۇرۇپ، مۇشۇنداق ئوت كۈچى
سېلىشتۇرمىسى ئۈستۈنلۈكنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ناھايىتى
تەس. شۇڭا تانكىغا قارشى قوراللار ۋە
باشقا ئېغىر قوراللارنى تەتتىق قىلىپ ياساش، جەڭ ۋاق-
تىدا، ھەر دەرىجىلىك كوماندىرلاردىن ئوپېراتسىيە ۋە جەڭنى
پىلانلاپ ئۇيۇشتۇرغاندا، قۇدرىتى يەتكەن ئەھۋال ئاستىدا،
جەڭ قىلىدىغان قىسىمغا، بولۇپمۇ ئاساسلىق جەڭ قىلىش
ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان قىسىمغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە
زەمبىرەك ۋە تانكىغا قارشى قورال - جابدۇقلارنى كۆپەيتىپ
بېرىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەلۋەتتە ئوت كۈچىنى ئىشلىتىشتە،
ئوت قوراللىرى تارقاق، ئوت كۈچى مەركەزلىك بولۇشنى
ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك.
ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، دۈشمەننى بىر -

بىرلەپ يوقىتىشتىن ئىبارەت ئۇرۇش پرىنسىپىنى ئىشقا ئاشۇ-
رۇپ، يوقىتىش جېڭىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش - بارالماس-
لىقتىكى ئىنتايىن موھىم بىر مەسىلە كوماندىر جەڭچىلەرنىڭ
سۇبيېكتىپ ھەرىكەتچانلىق رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش -
قىلدۇرماسلىقتا. يەنى بۇنى كوماندىرلارنىڭ قوماندانلىق
سەنئىتى ۋە قىسىملارنىڭ جەڭگىۋارلىق روھىغا باغلىق دې-
يىشكە بولىدۇ. گەرچە قورال ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى ياكى مەغ-
لۇبىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئامىل بولسىمۇ، لې-
كىن ھەل قىلغۇچ ئامىل ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا ئادەم. بىز-
نىڭ ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، دۈشمەنگە تاقابىل
تۇرۇش دېگىنىمىز — بىرگە ئىككى، بىرگە ئۈچ، بىرگە تۆت،
بىرگە بەش، ھەتتا تېخىمۇ كۆپرەك بولغاندا، چوقۇم غەلىبە
قىلالايمىز دېگەنلىكمۇ ئەمەس. ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپ-
لاش بىر ئادەتتىكى پرىنسىپ، ھەرگىز مۇتلەقلەشتۈرۈلگەن بىر
ھەل قىلغۇچ شەرت ئەمەس. بۇ يەردە ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە
كوماندىرلارنىڭ سۇبيېكتىپ ھەرىكەتچانلىقىنى جارى قىل-
دۇرۇشقا ماھىر بولۇشقا تايىنىشتىن ئىبارەت، ئەسكىرىي
كۈچنى توپلاشتىن ئىبارەت پرىنسىپنى ئۆلۈك نەرسە دەپ
قاراپ، ئۇنى مۇتلەقلەشتۈرۈشكە بولمايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ھا-
زىرقى زامان قوراللىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان جەڭلەردە
يەنىلا بۇرۇنقىدەك بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت، بەش، ئالتە ۋە
ئۇنىڭدىنمۇ ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى بىر يەرگە توپلاشقا
بولمايدۇ. بۇنداق جىق ئەسكىرىي كۈچنى بىر يەرگە يىغقاندا،
نىشان چوڭ بولۇپ قېلىپ قىسىملارنى سەپكە يېيىلدۇرۇش
قىيىنغا توختايدۇ. بۇنداق بولغاندا يەنە، قاتناش قولايسىز، قوماند-
دانلىق قىلىش تەس بولۇپ قېلىپ، ئاسانلا دۈشمەننىڭ ھاۋا
ھۇجۇمىغا ئۇچراپ چوڭ زىيان تارتىپ قالىمىز. شۇنىڭ ئۈ-
چۈن بۇنىڭدىن كېيىن زامانىۋى ئۇرۇشلاردا بىر ياكى ئىككى،

ئېشىپ كەتسە ئۈچ ھەسسە ئەسكىرىي كۈچنى يىغىپ دۈش-
مەنگە زەربە بېرىش ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلسا بولىدۇ. ئومۇملاش-
تۇرۇپ ئېيتقاندا، بىر ئوپېراتسىيە ياكى بىر جەڭدە ئەگەر
بىز ئەسكىرىي كۈچ ۋە ئوت كۈچى جەھەتتە ئۈستۈنلۈككە
ئىگە بولۇپ، دۈشمەن ناچار ئەھۋالدا تۇرغان بولسا، بىز غە-
لىبە قىلالايمىز. ھەرقانداق جەڭ ئېلىپ بارغاندا كوماندىر-
لارنىڭ سۇبيېكتىپ ھەرىكەتچانلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش
كېرەك. كوماندىرلار دۈشمەننىڭ ئەسكىرىي كۈچى، قورال -
جابدۇقلىرى، سۈپىتى ۋە ئەسكەرلەرنىڭ روھىي كەيپىياتى، شۇ-
نىڭدەك دۈشمەن تەرەپنىڭ قوماندانلىرىنىڭ قابىلىيىتى،
ئۇلارنىڭ ئىستىلى ۋە مىجەزىنى تولۇق تەھلىل قىلىش ئارقىلىق
توغرا ھۆكۈم چىقىرالايدىغان بولۇشى لازىم. «مىجەز» دېگەندە
دۈشمەن قوماندانلىرىنىڭ ئۇرۇش ۋاقتىدا شىددەتلىك ھۇجۇم
قىلىپ، قاتتىق ئۇرۇش قىلىشقا جۈرئەت قىلىدىغانلىقى - قىلالماي-
دىغانلىقى ياكى ماھىرلىق بىلەن پەم ئىشلىتىپ ئەھۋالغا
قاراپ ئىش كۆرىدىغان يا بولمىسا، قورقۇنچاقلىق قىلىپ
بىر قارارغا كېلەلمەيدىغانلىقى قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
بىز دۈشمەن بىلەن ئۆزىمىزدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىكى
ئەھۋاللارنى پىششىق بىلسەكلا، پايدىلىق ئۇرۇش پەيتىنى
يارىتالايمىز ۋە ئۇرۇش پەيتىنى تۇتالايمىز.
ئۇرۇش پەيتىنى يارىتىش دېگىنىمىز — دۈشمەننى
قالايمىقانلاشتۇرۇپ، دۈشمەندە گۇمان ۋە خاتا تۇيغۇ پەيدا
قىلىپ، دۈشمەننىڭ خاتالىقىنى، ئاجىزلىقىنى زورايتىپ، ئۇنى
خاتالاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. ئەسكىرىي كۈچنى مۇۋاپىق پەيتتە
ئىشلەتكەندە، بىز ئۈستۈنلۈكتە تۇرمىغان ياكى دۈشمەن بى-
لەن بىزنىڭ كۈچىمىز تەڭ بولغان، ھەتتا بىز ناچار شارا-
ئىتتا تۇرغان ئەھۋالدىمۇ، ناچار ئەھۋالنى ئۈستۈنلۈككە ئاي-
لاندۇرۇپ، ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

دېمەك، بارلىق كوماندىر ـ جەڭچىلەرنىڭ سوۋېيىكتىپ پائالىيەتچانلىقى ۋە باتۇر قەيسەر بولۇشتەك جەڭگىۋار روھى جارى قىلدۇرۇلسا، ئاندىن ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، دۈشمەننى بىر ـ بىرلەپ يوقىتىش پرىنسىپىنى توغرا ئىشقا ئاشۇرۇپ، يوقىتىش جېڭىنى غەلىبىلىك قىلغىلى بولىدۇ.

责任编辑：魏力
封面设计：热孜宛

战争与指挥员 （维吾尔文）
艾孜左夫·哈斯木 著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市建中路54号 邮政编码830001）
新疆新华书店发行 新疆新华印刷二厂印刷
850×1168毫米 32开8印张4插页
1993年12月第1版 1994年4月第1次印刷
印数：1 — 2050

ISBN 7—228—02708—6/K·283 定价：5.00元